

A CÉLTÁBLÁKAT SZŐLŐ DÍSZÍTSE!

Szőlő- és lövészünnepek

Magyarországon

a 16–19. században

TRAUBEN SOLLEN SCHEIBEN ZIEREN!

Traubenfeste und Freyschiessen

vom 16. bis 19. Jahrhundert in Ungarn

A CÉLTÁBLÁKAT SZŐLŐ DÍSZÍTSE!

SZŐLŐ- ÉS LÖVÉSZÜNNEPEK MAGYARORSZÁGON
A 16–19. SZÁZADBAN

TRAUBEN SOLLEN SCHEIBEN ZIEREN!

TRAUBENFESTE UND FREYSCHIESSEN
VOM 16. BIS 19. JAHRHUNDERT IN UNGARN

Összeállította, a német szövegeket fordította:
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARIAE

BUDAPEST, 2009

A kötet megjelenését
Budaörs Város Önkormányzata
és
Sopron Város Önkormányzata
támogatta

A kötet megalkotói ez úton mondanak köszönetet:
WITTINGHOFF TAMÁS polgármester úrnak (Budaörs)
FODOR TAMÁS polgármester úrnak (Sopron)
CSEPREGI KLÁRÁNAK (Országos Széchényi Könyvtár)
GRÓSZ ANDRÁSNAK (Jakob Bleyer Heimatmuseum, Budaörs)
SÁNDOR TIBORNAK (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény)
TURBULY ÉVÁNAK (Soproni Levéltár)

Szerkesztette:
HORVÁTH RÓBERT

Ferdinand Dobner verseit fordította:
SARKADY SÁNDOR

A *Christophori Lackneri (...) vitae curriculum* két latin értekezését fordította:
DALLOUL ZAYNAB valamint FÜLÖP RÉKA és KASZA PÉTER

A német nyelvű közléseket az eredetikkel összevetette:
KOZMA KATALIN, SÜVEGH VERONIKA és TÓTH FERENC TIBOR

ISBN 978-963-200-564-5

Hungarian translation © KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ
Hungarian edition © ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Kiadta az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó:
MONOK ISTVÁN főigazgató

Borítóterv:
FÁBIÁN GYÖRGY

Nyomdai előkészítés:
KORPÁS ISTVÁN

Nyomdai munkák:
AKAPRINT Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető:
Freier László ügyvezető igazgató

TARTALOMJEGYZÉK

Kovács József László: Polgárok és parasztpolgárok lövészünnepei <i>(Előszó helyett)</i>	7
---	---

I. rész Sopron, 16–18. század

Dobner Ferdinánd: Lövészünnep és szőlőlövészet (1698) <i>(Magyar fordítás)</i>	11
Ferdinand Dobner: Frey- und Trauben-Schiessen (1698) <i>(Az eredeti kiadás hasonmása [RMK III. 4101] és latin betűs német szövege)</i>	21

Dobner emblematikus versei és sírfelirata (17–18. sz.) <i>(Magyar fordítás)</i>	43
Dobners emblematische Gedichte und seine Grabstein Inschrift (17–18. Jh.) <i>(Az eredeti német szövegrészletek latin betűs változatai)</i>	49

A céllövészet rendje (1542, átírva: 1577) <i>(Magyar fordítás)</i>	55
Schützen Ordnung (1542, 1577) <i>(A kézirat latin betűs német szövege)</i>	59

Fegyverfogó polgárok. Feljegyzések a lövészekről (16–17. sz.) <i>(Magyar fordítások)</i>	63
Bewaffnete Bürger. Aufzeichnungen über die Schützen (16–17. sz.) <i>(Az eredeti német szövegrészletek latin betűs változatai)</i>	65

Csányi János: Az 1704. év eseményei. Ocskay kurucai (1704) <i>(Magyar fordítás)</i>	67
Hanns Tschány: Anno 1704 Begebenheit. „...war angekommen der Ocskay“ (1704) <i>(Az eredeti német szövegrészletek latin betűs változatai)</i>	69

Diárium. Sopron Szabad Királyi Város kétszer is elkezdett és abbahagyott ostromáról, amelyet a fő rebellis Vak Bottyán és Ocskay vezetett (1706) <i>(Magyar fordítás)</i>	71
Diarium. Der zweymaligen unter Anführung beeder Ertz-Rebellen Vak Bottyan und Ocskay, beschehenen und aufgehobenen Belagerung der Königlich-Ungarisch-freyen Stadt Oedenburg (1706) <i>(Az eredeti kiadás [App. H. 2383] hasonmása és latin betűs német szövege)</i>	83
	
Levélkivonat. Bécsújhelyről 1706. január 15-én (1709) <i>(Magyar fordítás)</i>	89
Extract – Schreiben. Aus der Neustadt bey Wien vom 15. Januarii 1706 (1709) <i>(Az eredeti kiadás [App. H. 2384] hasonmása és latin betűs német szövege)</i>	91
	
Johann Georg Ritter: Soproni krónika Rákócziék 1704-es ostromáról. „Rákóczi-féle zavargás” (1704) <i>(Magyar fordítás)</i>	97
Johann Georg Ritter: Oedenburger Chronik zur Geschichte der Rákóczy-schen Belagerung im Jahre 1704. „Rákóczi-sche Unruhen” (1704) <i>(Az eredeti német szövegrészlet latin betűs változata)</i>	99
	
Csányi János: Lipót császár Sopronban 1681-ben (1681) <i>(Magyar fordítás)</i>	101
Hanns Tschány: 1681 – Landtag, Krönung, Leopold der I. in Oedenburg (1681) <i>(Az eredeti német szövegrészlet latin betűs változata)</i>	105
	
Artner Leopold: Értekezés a Kúria belső falain kiállított képekről és feliratokról (1714) <i>(A Christophori Lackneri [...] vitæ curriculum [OSZK, App. H. 2396] részletének magyar fordítása)</i>	109
	
Pamer Mihály: Értekezés a belváros és a Kúria két kapujára írt feliratról (1714) <i>(A Christophori Lackneri [...] vitæ curriculum [OSZK, App. H. 2396] részletének magyar fordítása)</i>	119

II. rész
Budaörs és környéke, 19. század

- Schams Ferenc: A budai hegyvonulat és Promontór (1833) *(Magyar fordítás)* 131
Franz Schams: Ofner Gebirgszug und Promontorium (1833) *(Az Ungarns Weinbau [OSZK, 228.016] két részletének hasonmása)* 137

- Josef Vinzenz Haeufler: Buda-Eörs és környéke (1854) *(Magyar fordítás)* 151
Josef Vinzenz Haeufler: Buda-Eörs und seine Umgebung (1854) *(A Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen [OSZK, 218.646] részletének hasonmása)* 155

- Hunfalvy János: Buda-Eörsről (1859) *(A Budapest és környéke [OSZK, 229.783] két részlete)* 161

- Hevesi Lajos: Bor és Promontór (1876) *(A Budapest és környéke [OSZK, 216.303] két részlete)* 163

- Dulácska Géza és Gerlóczy Gyula (szerk): Tétény és vidéke (1879) *(A Budapest és környéke... [OSZK, 118.321] két részlete)* 165

- Krúdy Gyula: Krónprinc Ferdinánd (1917) *(Az Őszi utazások a vörös postakocsin [OSZK, 83.545/9] részlete)* 167

- Krúdy Gyula: Szüret a Sashegyen (1909) *(A Régi szélkakasok között [In: OSZK, HB 4.915] VII. fejezetéből)* 171

- Nikolaus Seiler: A szüret (1952) *(Magyar fordítás)* 175
Nikolaus Seiler: Bei der Weinlese (1952) *(A Budaörser Heimatbuch [OSZK, OB 35.674] német szövege)* 179

- Luntz Ottokár: Budaörs szőlőtermesztése egykor (1990-es évek) 183

Kovácsné Paulovits Teréz: A szőlőművelés néprajza Budaörsön (1990)	189
	
Ritter Mihály: Egy naptári év szokásai Budaörsön. Budaörsi lövészek (1993)	201
	
Bonomi Jenő: Német lövészegyletek a budai hegyvidéken (1941) <i>(Magyar fordítás)</i>	205
Eugen Bonomi: Schützengesellschaften im Ofner Bergland (1941) <i>(Az eredeti német szöveg)</i>	213
	
Az óbudai római katolikus polgári lövészegylet rendszabályai (1872) <i>(Magyar fordítás)</i>	221
Verhaltensregeln für den römisch katholischen Bürgerschützenverein in Alto- fen (1872) <i>(Az eredeti kiadás [FSZEK, B 799/16] hasonmása)</i>	227
	
Kovács József László: Utószó	239
	
Említett utcák, falvak és városok földrajzi nevei / Geographische Namen der er- wähnten Strassen, Dörfer und Städte	263
Képek jegyzéke	267

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

POLGÁROK ÉS PARASZTPOLGÁROK LÖVÉSZÜNNEPEI

A lőporos puska feltalálása utáni legkorábbi adatokat az 1330-as évekből ismerjük. Az elöltöltős fegyverbe a lövészek külön töltötték és fojtották a lőport és a gömbölyű lövedéket. Kanóccal vagy kovás szikrával gyújtották be. Bártfán már 1429-ben dolgoztak puskát és ágyút készítő mesterek. 1439-től két mázsa anyagból voltak kötelesek új kézi puskát önteni és puskaport készíteni. A soproni források először 1466-ban jegyzik fel a puskaaporos zacskó szót. A *ladung* (töltés) kifejezésnek a magyar lóding szóváltozat felel meg. Felső- és Nyugat-Magyarország lövészegyleteiről a 15. századból ismerjük a legkorábbi adatokat. Spervogel krónikája szerint Lőcsén a lövészegylet (*Schützen-Bruderschaft*) tagjai 1516-ban már pénzzel támogattak egy házvételt. Besztercebányán 1549-ben a képviselő testület elhatározta, hogy új lövházat kell építeni a régi helyett. A Felvidéken háborús időkben fegyverforgatásra ösztönözték a polgárságot. Ezt az utasítást általában Szent György napján hirdették ki. A lövészegyleteknek hármas feladatot kellett ellátniuk: a városvédelmet, a lovagi fegyverhasználatot és a vallási szertartások fényének emelését. A soproni céllövészet rendjének első írásos szabályzata 1542-ben született. A Buda eleste utáni évben sürgőssé vált újralejegyzése. A szabályzatot gyakran forgatták, elhasználódott kéziratát 1577-ben újra leírták. A 17. század folyamán többször kiegészítették. A céllövészek városnegyedenként kötelesek voltak védelmi feladatok ellátására.

A céllövész egyletek tagjai a 16. századtól évenként ünnepségeket rendeztek hazai és külföldi lövészek részvételével. Faut Márk krónikája szerint, Sopronban 1581-ben számos hazai és külföldi lövész érkezett a városi ünnepségre. Linzből tréfamestert is hívtak, aki zászlóikkal a löállításba kísérte a lövészeket. A versenyzőket alfabetikus névsorrendben rimbe szedve énekelte meg. A céllövészet népünnepély jellegét Johann Fischart svájci költő a 16. században „Glückhaft Schiffart” című költeményében örököltette meg. Leírása szerint a céllövők olyan gyorsan eveztek Zürichből Strassburgba, hogy a löversenyre magukkal hozott kása még melegen érkezett a verseny helyszínére. Az 1581-es soproni céllövő verseny fődíja egy ökör volt. 1616-ban Sopron városa újfent céllövészet rendezését támogatta. E versenyen a környékbeli falusi jobbágyok is részt vehettek, de első díjas lövés esetén is csak a második díjat kaphatták meg. Az 1678-as lövészünnep első díja egy 50 lat súlyú, kívül-belül aranyozott kehely volt. A soproni céllövészet legnevezetesebb irodalmi emléke a Dobner Ferdinánd által megénekelt *Frey- und Trauben-Schiessen* című emblémás füzet (Regensburg, 1698). A szerző a céllövészet emblematikáját négy kerek, szőlőfürttel díszített emblémával örököltette meg a leírások mellett. A céllövő egyletek háborús időkben védelmi céllal újjászerveződtek a századok során. A soproni céllövő egylet 1791-ben, a napóleoni háborúk idején alakult újjá. Az 1542-ben megfogalmazott soproni céllövészeti szabályzat szerint a hajdani katolikus oltáregyletek is céllövő testvériséggé alakultak át. Ezt bizonyítja a fennmaradt írásos szabályzat és Wolfgang

Fochter városi plébános végrendelete, melyben számos kardot és lőfegyvert hagyományozott örököseire. A soproni céllövészet rendje (1542) pontosan megfogalmazza a puskás lovagi lövészversenyek előírásait. Leírja a lövéshez használható golyófajtákat, a löverseny részvételi díját, a versenyzőktől elvárt viselkedési formákat és az irányító tüzmeisterek jogait. A 18. század végétől a lövészegyletek ünnepélyes felvonulások díszítő szerepét vállalták, vallási szertartások fényét emelték. A 19. század hetvenes éveiben a budaörsi lövészegylet is vallási céllal alakult meg. Ezek a parasztpolgári lövészegyletek főleg egyházi ünnepek fényét emelték. A budaörsi egylet tagjai is díszes ünnepi egyenruhában vonultak fel a körmeneteken, egészen 1944-ig. A harmadik korszakban, a 19. század közepén és végén újjászületett, vagy akkor alapított céllövő egyleteket főként az egyházi ünnepségek díszére, azok fényesebb kísérésére szervezték. A parasztpolgári lövészegyletek közül legtovább a budaörsi lövészek működtek. A hazai németiség kényszer-kitelepítése után már parádé céljára sem kaphattak szerepet. A hagyományok felújítása idején talán újra szerephez juthatnának a hagyományörző településeken. A magyarországi lövészünnepek múltjából összeállított gyűjteményünk emléküket megörökítéséhez szeretne hozzájárulni.

KIADÁSOK

Dobner, Ferdinand: *Frey- und Trauben-Schiessen*. Regensburg, 1698. (RMK III. 4111.)
Kovács József László: *Lövészünnep és szőlőlövészet*. Dobner Ferdinánd soproni városbíró emblematikus füzetek. VÁRhely (Sopron), 1998. 2. sz. (Különlenyomatban is.)

IRODALOM

Bonomi, Eugen: *Deutsche Schützengesellschaften*. Budapest, 1941.
Demko Kálmán: *A felső-magyarországi városok életéből a 15–17. században*. Budapest, 1890.
Kovács József László: *A szülőföld nem enged*. Sopron, 2002.
Mollay Károly: *Német–magyar nyelvi érintkezések a 16. század végéig*. Budapest, 1982.
Verebély Kincső: *Célra tarts! Festett lőtáblák Magyarországon*. Budapest, 1988.

I. RÉSZ

SOPRON, 16–18. SZÁZAD

TEIL I.

ÖDENBURG, 16–18. JAHRHUNDERT

DOBNER FERDINÁND CSALÁDI CÍMERE

DOBNER FERDINÁND

LÖVÉSZÜNNEP ÉS SZŐLŐLÖVÉSZET*

Alsó-magyarországi
Sopron Szabad Királyi Város
lövészünnepe és szőlőlövészete,
amit a méltán nemes és tekintetes, a nagyon és valóban bölcs,
nagy tudományú és igen pallérozott
Dobner Ferdinánd úr
adott elő,
– aki ez idő szerint szülőhelyének és felnevelő városának
nagyérdemű városbíró ura –,
azon nagytekintélyű gyülekezet tagjai előtt, akik a közeli
és nevezetes helységekből jöttek itt össze, valamint
a helybeli lövész urak és lövész-barátok előtt
szeptember 14-én egy
ékes,
és 17-én egy ugyancsak jól sikerült
köszönetmondó és záróbeszédben
a városbírói tisztség viselése okán, az úgynevezett
Lackner-féle kertben, a közismert lövészkerthben.
Ezt, a lövészetet kedvelő vendégurak kívánságára,
annak
EMBLÉMÁIVAL
együtt,
az itteni lövészmeister tette közzé
az üdvösség és a béke évében, 1698-ban.

Regensburgban nyomtatta Johann Georg Hofmann¹

* Ferdinand Dobner: *Frey- und Trauben-Schiessen*. Regensburg, 1698, Johann Georg Hofmann alapján. (RMK III. 4101)

¹ Az emblematikus füzetnek ma két példánya ismert. A Soproni Levéltárban és Sárospataki Református Nagykönyvtárban találhatók. A jelen fordítás és hasonmás kiadás a Soproni Levéltár példánya alapján készült. (T4/788)

ELŐLJÁRÓ BESZÉD

Nagyra becsült és nagytekintélyű
Lövész-gyülekezet!

Hogy milyen hasznos a lövészek rendje egy Respublikában,² mindezt hosszadalmasan, szabályok és példák által ki lehetne fejteni, de hogy csak néhány szóval foglaljam össze, ez alkalommal így szólok: ez a mesterség

HONESTUS (TISZTES) ÉS NAGYON DICSÉRETES.

Mert a világ nagyjai, kikben különleges erény és tisztesség lakozik, becsben tartják, a római jog kiváltságokat juttat neki, a birodalmi Hansa-városok és más, szilárd szabadságuk miatt nagyra becsült városok előnyökben részesítik. Továbbá ez a mesterség:

UTILE (ÜDVÖS) ÉS NAGYON HASZNOS.

Ahogy ugyanis a törvények a belülről támadt erőszak, azaz az igazságtalanság belső erőszaka ellen viaskodnak, úgy védik a hűséges lövészek a várost a külső erőszak, azaz a kívülről jövő támadások ellen, és a lövész-barátokat, kiknek neve a védelmezőktől származik, méltán, alappal és joggal nevezik őket a város falainak és bástyáinak,³ s egy polgár löfegyver nélkül hasonlatos a nyelv nélküli haranghoz. Laertiusnál azt olvashatjuk, hogy egykor a kiváló Diogenes elment egy lőtérre,⁴ ahol egy ügyetlen céllövővel találkozott a gyakorlaton, s amikor a lőállásba lépett, ő a felállított táblához helyezkedett el, és amikor bizalmasan megkérdezték tőle, hogy miért választotta ezt a veszélyes helyet, miközben a többi néző ettől a kockázattól óvakodott, ezt válaszolta: Hogy el ne találhasson. Mert biztos volt abban, hogy a lövész mindazt, ami mellette és körülötte van, sokkal előbb eltalálhatja, mint a scopust, más néven a céltábla közepét. Ez aztán minden mértéket meghaladó látványosság lehetett! Mi jó van tehát az ilyen ügyetlenkedésben és annak szidalmazásában? Erre azt válaszolom: Ez a Tiszteletreméltó Felsőbbségtől elrendelt, nagyon magasztalt gyakorlat az összegyűlt lövész-barátokat oly mértékben ügyesíti, hogy egyetlen önfejű Diogenesnek sem tanácsolhatnánk, hogy a céltábla közepéhez álljon, mert mint a tapasztalat is bizonyítja majd: a mindenkire jellemző ügyesség miatt egy helyen sem lenne az élete oly kevésbé biztonságban, mint itt. Végül ez a mesterség:

JUCUNDUS (VIDÁM) ÉS KELLEMETES.

Hivatkozom ez esetben a lövész urak tagadhatatlan tanúskodására, akik szívesen kiállnak amellett, hogy a lövészetben nagy örömet találnak. Így bárki messze hangzó szóval bizonyítaná, hogy a lövészet öröndetes felüdülés, ez azonban csak annyit érne, mint ha azt akarná bizonyítani, hogy a nap délben süt a legfényesebben vagy azt, hogy a pénz valami hasznos lehet, mert mindkettő a nélkül is magától értetődik, és semmi további bizonyítást nem igényel. Nos, az itteni tiszteletremél-

² Dobner Ferdinánd 1698–1699-ig és még kétszer volt városbíró. 1700 és 1721 között négy alkalommal pedig polgármester. A Respublika elnevezéssel arra utal, hogy Sopront város-köztársaságnak tartja.

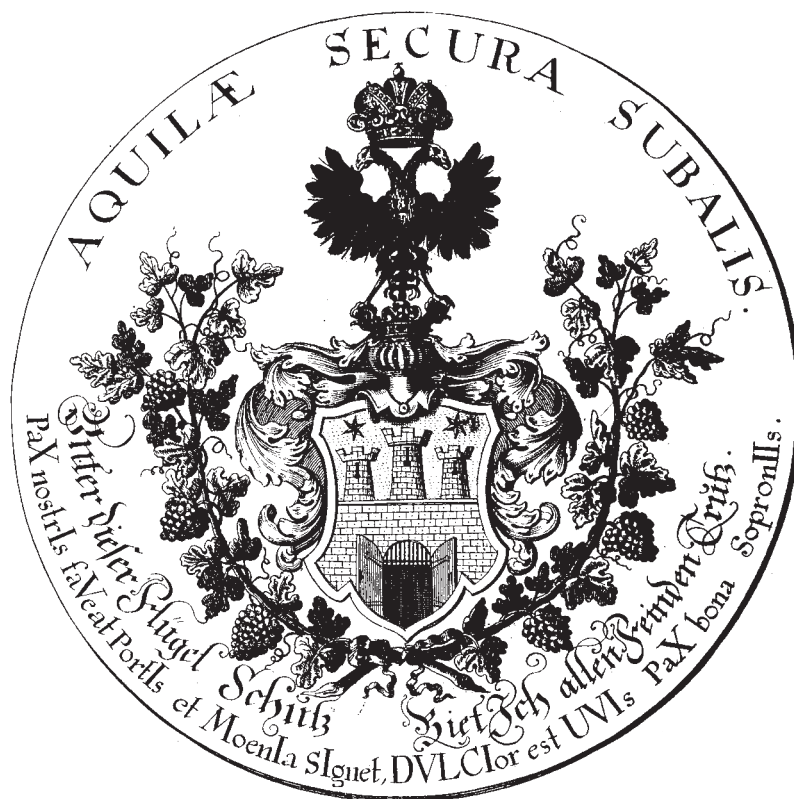
³ Sopronban 1542 óta (Buda 1541. évi eleste után egy évvel) már működött lövészegylet.

⁴ Diogenes Laertios Krisztus előtt a 3–2. században élt görög történész volt.

tó Városi Magistratus is mérlegelte, hogy ez egyszerre mennyi jóval jár, és a mostani cél-lövészetet, amennyire a sietség és a mostani idők természete szerint lehetséges és megtehető volt, nagylelkűen engedélyezte és megrendezte, hogy a különböző nagyra becsült vendégeket ide illendő tiszteletadással meghívhassa. Kegyes megjelenésüket szívesen látjuk, és örömünkre szolgál. Éppen ezért tehát: Irányítsuk szemünket a célra! Szemünket szögezzük a kiválasztott céltáblára, és kívánjuk azt, hogy ez a dicséretes szándék mindenki meglegedésére, szerencsésen és békességgel valósuljon meg. Óh, igen!

*Vivát, barátaink, szilaj lövész legények!
Ma még a haragos felek is térjenek meg!
Minden derék fiút, aki belép e helyre,
Kísérje Istenünk jóságos kegyelme!*

AQUILAE SECURA SUBALIS⁵

*„Bármilyen ellenfeled
Ez a szárny oltalmat ad”*

⁵ A sas biztos védelme alatt. A sas gyakran használt emblemikus kép. Arthur Henkel-Albrecht Schöne: *Emblemata*. Stuttgart, 1967: Bildregister 1941–1943. hasáb. A Habsburg család címerállata. A szőlőről ld. Weinrebe Bildregister, 2024. hasáb. A szőlővel koszorúzott városcímer Dobner önálló emblemikus képe.

QUO FOECUNDIOR EO HUMILIOR⁶

„Minél több édes fürtöt tartok,
Annál inkább a földre hajlok”

PRO HAC SUDAVI

„Izzadva tűrt –
Szebb lett a fürt!”

PRO VITÆ VITAM

„Édes szőlőm gyarapodj –
Tolvaj kutya, takarodj!”

⁶ Minél termékenyebb, annál jobban lehajlik. A földre hajló gyümölcsfa ága képet már Janus Pannonius is használja!

ZÁRÓ- ÉS KÖSZÖNETMONDÓ BESZÉD

Nagyrabecsült, nagy és becses tekintélyű
lövész-rokonság!

METAS SIC BOTRUS ADORNAT
A CÉLTÁBLÁKAT SZŐLŐ DÍSZÍTSE!

*Céltáblánknak fűrt az éke –
Győztesünknek lesz a bére!*

Azt mondom én, szőlő fonta be az összes kihelyezett lőtáblát, együtt a legjobbéval (amelyen szőlőformájú kehely állt) a jelenlegi, a Felsőbbség kegyes beleegyezésével rendezett, és immár, Istennek hála, szerencsésen végbevitt cél-lövészet alkalmával. És én szívem mélyéből kívánom, hogy bár azzal kedveskedhattunk volna drága vendégeinknek, hogy olyan szőlőfürtöket helyezhettünk volna ki, melyekhez hasonló egyedülálló kincseskamrájában egykor Darius birtokolt, amelyen tömör aranyból formált szőlőtökén mindenféle nemes drágakőből készített, fényesen csillogó szőlőfürtök függtek körös-körül. Mivel azonban a jövedelmünk lelke és a mi itteni legfőbb táplálékunk nem arany- vagy ezüstbányákból, hanem csak a szőlőhegyekből származik, ezért teljes tisztelettel azt kell kérnünk, hogy a jelenlevő nemes vendégek kegyeskedjenek a bennük lakozó jóságuk szerint mind az emblematis, mind a mi szőlőhegyeinken Isten kegyelmével, áldásával nőtt szőlőfürtöket kegyesen elfogadni. Ezeknek leve egyébiránt egy szomorú szívet jobban megörvendeztet, mint az összes drágakő királya, a gyémánt. Mi azonban nem azok közül valók vagyunk, kik arra születtek, hogy a szőlőt elfogyasszák, azaz a szőlőfürtök termését csak kiélvezzék, hanem az ilyen gyümölcsök védelmezőihez fordulunk. Inkább azt nézzük, hogy Isten kegyelméből nyugodtan ülhessünk szőlőtöveink árnyékában, azt mondván: A védelem Ausztriából jó. És mi ennek a veleszületett jóságnak az útmutatását, hasonlóképpen kötelességünket és tartozásunkat attól a fő céltáblától akarjuk átvenni, mely a soproni városi címet foglalja magában, amint azt az egykori dicsőséges királyok annak teljes hatalmával és teljességével a szegény városnak, annak nagyobb és kisebb titkos pecsétjein és középületein nyilvánosan és ünnepélyesen használni legkegyelmesebben engedélyezték. Ezek fölé a következő feliratot helyezem:

SUB ALIS ET STELLIS
SZÁRNYAK ÉS CSILLAGOK ALATT!
A sas és a két csillag óvja és uralja
a három tornyot és a nyitott kaput, melyet a címeren látunk.

A legdrágább koronás sas szárnyai védelmének köszönhetjük, aki a mi menedékünk, természetesen Isten mellett (akit örökös dicsőség illet), hogy mi itt a szőlő városában a mostani cél- és szőlőlövészetet jó nyugalomban és csendben megünnepelhettük. Ez a sas méltó, hogy mindenki keblében egyként éljen, akinek egyedülvaló keblében élünk mindnyájan, s miként a sas megfiatalítja önmagát, úgy újítsa meg a Mindenható is (ezt kívánjuk szívünk egész mélyéből) életévit és erejét Isteni uralkodónak, Ő Római Császári és Királyi Fenségének, a mi urunknak, a legkegyelmesebb királynak és úrnak, mert számomra kétségtelenül bizonyos, hogy a hűséges szolgák és alattvalók azzal is megbékélnének, ha életéveikből valamennyit elvonnék.

nek, hogy ilyen módon Isten életükből azt Őfelsége életéhez hozzáadná. Isten ékesítse az Ő szent fejét minden ragyogó győzelmi koronával, hatalmas védő karjait pedig hervadhatatlan béke-pálmával, a birodalom, az ország és az emberek üdvére és javára, ellenségeinek rémületére és pusztulására! Akinek szent neve, I. LIPÓT (aki a dicsőségre méltó L. I. betűkkel a címet, mint annak lelke, élővé teszi, sőt Isten ujjá által régóta, kioltthatatlan betűkkel az egek magasára írva olvasható), ki ne hulljon soha a mi és a mi utódaink emlékezetéből! Az uralkodók mindenható Istene helyezze mindnyájunkra, Őfelségével együtt, Ő Császári és Királyi Hitvesére, a mi legkegyesebb asszonyunkra, valamint a Felséges Főhercegekre, mint az ország felbecsülhetetlen ékességeire az igazi ájtatosság érenykoronáját, az evilági és az örökkévaló szerencse bőségét, mert Őfelsége isteni adottságai olyan természetűek, hogy a föld minden századánál nagyobbak, s egyedül az örökkévalóságra méltók; ezért hagyja őket Isten, amikor a jelenvaló időben beteltek étellel, a túlvilági időben a határtalan örökkévalóságig kiteljesedni!

VOX HÆC, VOX POPULI, SIT LEOPOLDE DEI!
A NÉP SZAVA ZENGI: LIPÓT, ISTENI LÉGY MAGAD IS!

Ez a mi kívánságunk, ez a mi szívünk forró óhaja. Ez legyen az oklevél és a pecsét: napi imánk és ámenünk. Igen, így van, ebben maradunk:

*Fenséges, büszke sas, kitárult szárnya fénylik,
Éljen Ausztria – viruljon öröklétig!*

Megpillantjuk továbbá ebben a városcímerben a két fényesen ragyogó csillagot is. Ott, József álmában a csillagok Jákob fiait jelentik; én nem álmodom, hanem egész biztonsággal tudom, hogy a két csillag a városcímerben, az első és a harmadik torony felett, Ők a legkegyelmesebb császár-fiak, Ő Királyi Fensége I. JÓZSEF úr, a mi legkegyelmesebb király urunk, a föld gyönyörűsége, kinek királyi arcára a legalázatosabb hódolat, szeretet és csodálat nélkül senki rá nem tekinthet; valamint Őkegyelmessége, Károly főherceg, aki a mi legkegyelmesebb urunk vér és szellem szerinti örököse, akinek Isten szerencsét és koronához méltó károlyi dicsőséget (*Felicitatem Gloriam Carolinam*) kölcsönözzön mindenkor! E két csillag

MICANT INTER OMNES
RAGYOGJON, MINDENEK FELETT!

A természetben fénylő csillagok napvilágnál az őket elsötétítő napfény miatt nem láthatók, noha Galilei feltalált egy távcsövet, mellyel nappal is megfigyelhetjük őket, a most említett két csillagot, mint a tisztesség egének legfőbb tekintélyeit, azonban nappal és éjjel egyaránt teljes pompájukban szemlélhetjük, megpillantásukhoz sem Tycho, Copernicus vagy Galilei távcsöve nem szükséges. A valóságban a szegény Sopron városának csillaga és szerencséje e két csillagtól függ; mert hiszen a vándor is boldognak tartja magát, ha útját még a nap ragyogó fényénél járhatja meg, azonban ha az lenyugszik, megvigasztalódik, ha csillagfényes éjszakában reménykedhet. Óh, mi éppen azt óhajtjuk, testünk minden csepp vérével, engedje meg Isten, hogy a mi legkegyelmesebb Világ-Napfényünk a török hold teljes elsötétedésére és a tisztos kereszténység vigaszára még számtalan éven át hatalmasan és pompásan ragyogjon, ha azonban végső nyugovójára térne, elhagyná a földet és az égen ragyogna majd, akkor az egész világot elszomorító éjszakát a fent említett legfenségesebb két csillag úgy világítsa majd meg, hogy az első királyi csillag hamarosan a birodalom és az ország

napja legyen, a másik pedig birodalmát és országát hercegi erényeivel mint fényes hajnalcsillag ragyogja be. Óh, boldog várostornyok, melyeket a hatalmas sas és ily kiválasztott csillagok védelmeznek és kormányoznak! De hogyan is hívják őket? Engedtessék meg nekem, hogy megnevezem az elsőt:

TURRIM JUSTITLÆ
AZ IGAZSÁG TORNÝÁT.

E toronynál mindenki, gazdag és szegény, hatalmas és jelentéktelen menedéket találhat, jogot és igazságot nyerhet. Az igazság e tornyához tér vissza ma is minden lövészbarát, mert itt igazságosan mindenkinek a magáét, amit éles szemmel, biztos kézzel és megfelelő lövésével e céllövészeten elnyert, felajánlják és átadják.

A következő torony valamivel magasabb, és méltán áll középén, tekintélyével minden jó emberi szándékot, amely sikerre érdemes, felemelhet és közvetíthet, s ha nem lenne a tisztelt jelenlevők ellenére, ezt én úgy nevezném, hogy

TURRIM CONCORDLÆ
AZ EGYETÉRTÉS TORNÝA.

Mert e toronynak itt és mindenütt az egyházi, világi és az otthoni rendet kell megszilárdítania. Ha ez, amitől Isten óvjon, ingadozna, elsüllyedne vagy összeomlana, óh, úgy ezt a várost nemcsak Pusztavárnak (*Ödenburg*) neveznék, de valóban pusztává is válna.

Ha a dicséretes lövész-gyakorlatra gondolok, mely miatt itt összegyűltünk, úgy épp az egyetértés tornyának kell ezt megvédelmeznie; a bölcs férfiú a három legszebb dolog közé számítja, ha a lövész-testvérek valójában egységben vannak, elnézéssel, mértékletességgel és méltányossággal, ami minden ezügyben felmerülő intézkedni-valónak segítő mértéket adhat, melyben egy morzsányi egyetértés többet elérhet, mint egy mázsa méreg és civódás, mert jaj annak a lövész-társaságnak, ahol oly emberek gyűlnek össze, kiknek természetük olyan, mint a tűzkő, és ha valaki őket szikrázó szóval csak kissé is gorombán megbántja, azonnal lángra lobbannak, és köszönjük a Mindenhatónak, hogy az egyetértés tornyával e szabadlövészlet kezdetét, folytatását és végét megerősítette. De mi akadályoz meg minket, hogy a harmadik tornyot meg ne nevezzük:

TURRIM CONSTANTLÆ
AZ ÁLLHATATOSSÁG TORNÝÁT.

Úgy legyen! Neveztessek így, mert hasonlatosan mint a mi tiszteletreméltó elődeink, különösen az osztrák királyi és hercegi ház hűséges szolgája, doktor Lackner Kristóf úr, egykori nagyérdemű polgármester, akinek emlékét nem feledhetjük, aki e szegény városnak néhány más nevezetes hagyatékon kívül ezt a kertet is hagyta, melyet imhol lőtérre alakítottuk, kötelességszerű legalázatosabb odaadással, rendíthetetlen hűséggel és állhatatossággal tartoznak, nem is lennénk igazi soproniak, ha lábuk nyomát nem igazi állhatatossággal követnénk, amikor ez okból a tiszteletreméltó városkapun található arany betűkre – A. E. I. O. U. – a legalázatosabb tisztelettel pillantunk, s arra kötelezzük magunkat, együtt és külön-külön, hogy színét nem változtató lelki állhatatossággal vérünkkel pecsételjük meg ez öt betű latin és német magyarázatát:

AUSTRIA ERIT IN ORBE ULTIMA!
AUSZTRIA ÖRÖK IDŐKRE FENNMARAD!
Aller Ehren Ist Oesterreich Voll!

És éppen ez állhatatosság tornyának megbecsülése bírta arra az itteni tiszteletreméltó városi Magistratust, hogy ne csak az évenkénti rendszeres, hanem ezt a cél-lövészetet is rendelje el, hogy az egész kedves polgárság, és más lövész-barátok hűségüket és állhatatosságukat ne csak szóval bizonygassák, hanem ha a haza általános szüksége követeli, tetteikkel is tanúsíthassák, és az ellenségeket löveggel és fegyverrel ettől a kimondhatatlanul hűséges várostól elkergethessék, ebben ügyesek és gyakorlottak legyenek.

Ez legyen pedig a három torony, de mielőtt abbahagyom a beszédet, azt kívánom kedves szülővárosomnak, melyben én legkegyelmesebb császárom és királyom és a haza legkegyelmesebb atyja legkegyesebb védelmében születtem, nagyjából felnevelkedtem, és ahol, ha az isteni gondviselésnek nincs ellenére, meghalni is óhajtok: Bőség legyen tornyaidban és palotáidban!

Kiválik végül a város címerén e három torony mellett, a legdrágább sasszárnyak védelme és kormányzása alatt, a városcímerben ragyogva fénylő csillagaival:

APERTA PORTA REVERENTLÆ
A TISZTELETADÁS NYITOTT KAPUJA.

A legalattvalóbb hódolat kapuja.

Mert valahányszor e városból kimegyünk, majd visszatérünk, gondoljunk a legmélyebb tisztelettel a nemrég felépített első városkapu feliratára:

AUGUSTISSIMO LEOPOLDO I.
PATRI PATRLÆ
PIO, IVSTO, BENIGNO.
EIUSQUE GNATO IOSEPHO I.
ORBIS ET URBIS SOPRONIENSIS SOLATIO
POSITA.
ÁLLÍTTATOTT
A LEGFENSÉGESEBB I. LIPÓTNAK,
A KEGYES, IGAZSÁGOS, JÓSÁGOS HAZAATTYÁNAK.
S SZÜLÖTTÉNEK, I. JÓZSEFNEK,
A VILÁG ÉS SOPRON VÁROS OLTALMÁNAK.

Mert ezáltal arra emlékeztetünk, hogy Istenen kívül a városkapuk megvédését ezeknek a legkegyelmesebb és örök értékű uralkodóknak köszönhetjük.

Azt a nagy kegyet se feledjük el, melyet tizenhét évvel ezelőtt élveztünk [1681. május 22-én]; amikor Ő Császári és Királyi Fensége, a mi legkegyelmesebb királyurunk, császári és királyi feleségével együtt pompával a legkegyesebben bevonulni méltóztatott e városkapukon át, mikor az itteni Magistratus akkoriban a városkulcsokkal együtt mind a maga, mind a polgárok és lakosok hűségtől áthatott szívét a legalattvalóibb alázattal átnyújtotta, adja meg a Mindenható kegyesen e városkapuknak azt a dicsőséget, hogy rajtuk Ő Királyi Felsége I. JÓZSEF, a mi legkegyesebb királyunk, urunk, mint a dicsőség és győzelem királya a legörömtelibb diadalmenettel a legkegyesebben bevonulhasson!

A sas és a csillagok ilyen hatalmas védelme alatt a külső városkapu és a lélek belső kapuja illendő tiszteletadással, hódolattal nyitva áll a mi nagytekintélyű szomszédos díszvendégeink számára, és könnyűszerrel kitalálható, hogy milyen köszö-

netnyilvánításra vagyunk kötelezve, hogy velük találkoztunk, hogy ők oly figyelemre-méltó sokassággal, dicséretes jelenlétükkel kegyeskedtek ezt a löteret ékesíteni. És miként az itteni „lövész-rokonság”, hasonlóképpen maga a dicséretes Magistratus nagyértékű megjelenése a kegyes jószándék félreismerhetetlen jelét mutatja, ezért együtt és egyenként azt kívánják, engedje meg az Isten, hogy elegendő erejük teremtsődjön, hogy minden elképzelhető módon ezt az udvariasságot viszonzhassák, s azt kérjük illendő tisztelettel, hogy vendégeink tartsák meg jóindulatú emlékezetükben ezt a várost, és különösen a dicséretes lövész-egyesülés tagjait.

Nos! A lényeg a díjakban van! És én nem vetem meg a becses lövész-barátokat, ha szemükkel és gondolatukkal az előttünk álló díjra és nem az én sürgősen összeírt és gyatra beszédemre figyelnek, ezért nem is tartom fel őket tovább, zárom szavaimat és azt mondom:

UVA CORONAT OPUS
SZŐLŐFÜRT KORONÁZZA A TELJESÍTMÉNYT!

*Sopron szegény, s ha díjt ad, csak egy borágra futja,
De minden jó lövész áhít e koszorúra.
Ajánlom versenyünk vendégeinek kegyébe:
Köszönjük! Ez legyen a lövéstorna
VÉGE*

Der Königlich Frey-Stadt
Gedenburg in Nieder-Ungarn

Frey-

Und

Trauben-Schiessen/

Durch

Den WohlEdel-Gesirengen / Hoch- und Wohlweisen /
Hoch- und Wohlgelährten Herrn /

Herrn Ferdinand Dobner/

Der Zeit in dieser seiner Geburth und Vater-Stadt
wohl-meritirten Herrn Stadt-Richtern /

Bei hochansehnlicher Versammlung / der von umbligenden und
vornehmen Orten hieher gekommenen sowol als hiesigen Herren Schützen
und Schieß-Freunden / den 14. Septembris in einer zierlichen

Einleitungs-

Den 17. ejusdem aber in einer wohlgestellten

Hand- und Schluß-Rede /

Von tragenden Stadt-Richterlichen Ampts wegen in dem so genannten
Pactnerischen Garten / als der ordinari Schieß-Statt / vorgetragen.

So auf verschiedener des Schiessens Liebhabern fremder Herren Verlangen/
schriftlich / sammt denen

EMBLEMATIBUS,

von dem Schützenmeister allhier communiciret worden.

In dem 1698sten Hehl- und Frieden-Jahr.

Regenspurg / gedruckt bey Joh. Georg Hofmann.

PRÆLIMINAR-Rede.

Großgeschäfte/ Hoch- und Wohlansehnliche Schützen-Versammlung.

Als das werthe Schützen-Besen / in einer Republic vor Ersprießlichkeit nach sich ziehe / könnte zwar weitläufig / per Præcepta & Exempla, vorstellig gemacht werden; doch es nur mit wenigen zu concentriren / spreche ich bey dieser Occasion: Diß Exercitium ist:

Honestum und ganz Lößlich.

Denn die Hohen in der Welt / bey welchen sonderlich Tugend und Ehre wohnet / æstimiren es / die Römische Rechte privilegiren es / die Reichs-Hanse / und andere / wegen ihrer vollenen Freyheiten hochgepriesene Städte / secundiren es. Es ist ferner dieses Exercitium:

Utile und sehr Nützlich.

Gleichwie nemlich die Geseze / contra vim internam, wider den innerlichen Gewalt der Ungerechtigkeit streiten / also defendiren die theuren Schützen eine Stadt / contra vim externam, wider den äußerlichen Gewalt; und mögen wol die Schützen-Freunde / (die den Nahmen von Beschützen überkommen /) mit Grund der Wahrheit Mœnia & Propugnacula Civitatis, Stadt-Mauern und Passeten einer Stadt benahmset werden; und ist gleichsam ein Bürger ohne Geschütz / wie eine Glocke ohne Schwengel. Man liest bey Laertio, daß einmahl der seltsame Diogenes auf eine Schieß-Statt gerathen / und als er einen ungeübten und dannenhero ungeschickten Schützen angetroffen / sich / da derselbe in Stand getreten / allernächst zum aufgegebenem Centro logiret; und da

da man ihm / warum er sich an einen so unsichern Ort verfügte / vertraulich befragte / da doch andere Zuseher gern von dieser Gefährlichkeit entfernnet seyn / antwortete er: Ne me feriat, damit er mich nicht treffen möge; glaubende / daß derselbe Schuß / alles was er neben und um sich hat / viel eher als den Scopum oder Zweck treffen werde. Diß mag ein über die massen schlechtes Spectacul gewesen seyn! Was ist nun gut vor solche Ungeschicklichkeit und Beschimpfung? Ich antworte: Diese von der Löbl. Obrigkeit angeordnete hochgepriesene Übung / welche die gesammte Schützen-Freunde dermassen qualificirt gemacht / daß keinen eigensinnigen Diogeni zu rathen stünde / sich nahe an das Centrum zu machen; denn er / wie es die Erfahrung bezeugen wird / wegen der ohngemeinen Geschicklichkeit / an keinen Ort weniger / als daselbst / seines Lebens gesichert seyn würde. Endlich ist dieses Exercitium auch:

Jucundum und Annehmlich.

Und beruffe mich hierinnfalls auf der Herren Schützen unlaugbares Bezeugnuß / die gern gestehen werden / daß sie am Schiessen ein grosses Vergnügen haben; und so jemand mit weitläufftigen Worten darthun würde / daß Schiessen eine erfreuliche Recreation seye / wäre eben soviel / als ob er beweisen wollte / daß die Sonne am Mittag am hellsten scheine / oder / daß um das Geld etwas nütliches seye / weilen beides ohne dem aufgemacht / und keines weitem Beweissthums bedürfftig ist. Nun / dieser Concurfus bonorum, hat auch den allhiefigen Löbl. Stadt-Magistrat bewogen / gegenwärtiges Frey-Schiessen / soviel in der Enle / auch jetziger Zeit Beschaffenheit nach / möglich und thuelich war / großgünstig zu verwilligen und zu veranstalten / daß verschiedene hochtheuere Gäste hierzu / in geziemender Observanz / eingeladen werden mögen / Dero hochgeneigte Präsenz / demselben höchst-willkommen und erfreulich fället. Derowegen nun: Oculos ad metam! Wir richten unsere Augen zu den abgezielten Zweck / und wünschen / daß dieses löbliche Vorhaben / zu jedermans Contento, glücklich und friedlich aufschlagen möge! Ach ja!

Es leben alle wol / die wahren Schützen-Freunde!

Befehren sollen sich die abgesagten Feinde!

All / die nur diesen Orth mit ihren Fuß beschreiten /

Die wolle Gottes Huld und Gnaden-Schütz begleiten.

Schluß.

E. Nunzer. Sculp. Noriberga.

Schluß- und Dank-Rede.

Großgeschäfte/ Hoch- und Wohlansehnliche
Schützen- Verwandte.

Metas sic botrus adornat!

Trauben zieren / werthe Gäste /
Unsre Scheiben / und das Beste.

It Trauben / sage ich / sind alle aufgesteckte Scheiben/
samt dem Besten (so in einem auf Trauben-Art for-
mirten Becher besunde) bey gegenwärtig / auf Obrig-
keitliche großgünstige Verwilligung / angestellten und
nunmehr / Gott Lob ! glücklich vollzogenen Frey-
Schiessen / umgeben worden. Und ich möchte hertz-
gründlich wünschen/daß wir unsern werthesten Gästen/
zu dero höchstvergnommen Vorthail und Ergöcklichkeit / solche Weintrau-
ben hätten aufsetzen können / dergleichen jenesmals Darius, in seinem
vortrefflichen Cabinet gehabt / gestaltsam an einem auß gedichtem Gol-
de bestandenen Weinstock / eitel hellglänzende Trauben / von allerhand
kostbahren Edelgesteinen/um und um voll gehangen. Weiln aber ani-
ma proventuum, und unser allhiefig hauptsächliches Nahrungs-Mit-
tel/ nicht in Gold- oder Silber-Bergwercken/sondern nur in Weinbergen
bestehet; Als haben wir ganz dienslich zu bitten / die antwesende Edelste-
Gäste geruhen/ nach dero beywohnenden Gütigkeit / sowol mit den Em-
blematischen als auch in unsern Wein- Gebürgen / durch Göttlichen
Gnaden-Seegen gewachsenen Weintrauben (derer Saft gleichwol ein
trauriges Herz mehr / als der König aller Edelgesteinen / der Diamant
selbst/ aufheitern und erfreuen kan/) hochgeneigt vor Willen zu nehmen;
Doch wir sind nicht von denen/ die da uvas consumere nati, nur die
B Trauben

Trauben genießen / sondern wenden uns und sehen vielmehr auf den Beschützer solcher Früchte / durch dessen Gnade wir unter unsern Weinstock ruhig sitzen / sagende: Auxilium ab AUSTRO venit! und wollen die Anleitung / zur Beobachtung dessen angebohrner Gütigkeit / wie auch unserer Pflicht und Schuldigkeit / von der Haupt-Scheiben entlehnen / in welcher die Dedenburgische Stadt-Wapen enthalten / so die weyland Glorwürdigste Könige / nach dero höchsten Macht und Vollkommenheit / der armen Stadt / in dero grössern und kleinern Secret-Sigeln / wie auch in Public-Gebäuden / öffentlich und solenniter zu führen / allergnädigst conferiret. Über welche ich folgende Benschrift setze:

Sub ALIS & STELLIS!

Der Adler und zwey Stern / beschirmen und regieren
Drey Thürn und offnes Thor / so wir im Wapen führen.

Dem Schuß der theuersten gekrönten Adler-Flügel / zu welchem wir unsere Zuflucht nehmen / haben wir es freylich / nechst GOTT (deme unssterblicher Ruhm gebühret) zu danken / daß wir in dieser Trauben-Stadt / gegenwärtiges Frey- und Trauben-Schießen / in guter Ruhe und Stille haben celebriren können. In Wahrheit / Digna hæc est Aquila, ut in omnium pectoribus vivat una, cujus in unius pectore vivimus omnes, wie der Adler sich verjüngert / so wolle der Höchste auch (wünschen wir von ganzem Seelen-Grund) die Lebens-Jahr und Kräfte des Göttlichen Monarchens / Ihro Röm. Kaysersl. und Königlichen Majest. unsers allergnädigsten Königs und Herrn Herrn erneuen; denn ich bin allerdings versichert / es werden treue Vassallen und Unterthanen hauptsächlich wol zufrieden seyn / wann gleich denenselben an ihren Lebens-Jahren etwas abgehet / daferne nur sothane / von GOTT / dem Leben ihres Lebens / Ihro Majestät zugesetzt werden. GOTT schmücke Dero heilige Scheitel mit immerglänzenden Sieges-Cronen / die mächtigsten Schutzhände aber mit unverwelcklichen Freuden-Palmen / Dero Reich / Land und Leuten zu Hehl und Wolfahrt / denen Feinden aber zum Schröcken und Untergang! Dero heiliger Name LEOPOLDUS I. (welcher mit den glortwürdigsten Buchstaben L. I. die Wapen / als dero Seele / belebet / ja vorlängst durch den Göttlichen Finger / mit ohnauflöschlichen Buchstaben / im Himmel hoch angeschrieben stehet) komme nimmer auß unsern noch unserer Nachkommen Gedächtniß! Der allgewaltige Regenten-GOTT überschütte Dieselbe / sammt Ihro Majest. Dero Kaysersl. und Königl. Gemahlin / unserer allergnädigsten Frauen / der wahren Andacht- und Tugend-Crone / wie auch denen Durchleuchtigsten Erzhertoginnen / als ohnschätzbaren Landes-

Landes-Kleynodien / mit dem Ueberflaß zeitlicher und ewiger Glückseeligkeit / mit ewiger Glückseeligkeit / spreche ich; denn Ihrro Majestäten Götliche Gaben sind so beschaffen / daß sie omnibus Mundi Seculis majora, & solâ æternitate digna, darumben lasse Sie GOTT / wann Dieselbe in dieser Zeit Lebens-satt / jene Zeit / ohne Zeit / das ist / die graue Ewigkeit / aufleben!

Vox hæc, vox populi, sit LEOPOLDE, DEI!

Dieser Wunsch / und heiße Herz-Auflschüttung / sey der Brief / das kräftigste Sigill hierzu aber wird unser aller tägliches Gebeth und Almen seyn. Ja / ja / es bleibt darbey:

**Deß Adlers Majestät wird ohnverwelcklich bleiben /
An Oesterreich wird selbst die Ewigkeit bekleiben!**

Wir erblicken aber ferner in dieser Stadt-Wapen die zwey helleuchtende Sterne. Dorten bedeuten / im Traum Josephs / die Sterne / die Söhne Jacobs; mir traumet nicht / sondern ich weiß ganz wolbedächtig / daß die zwey Sterne / welche sich über den ersten und dritten Thurn in der Stadt-Wapen præsentiren / seyen die Allerdurchleuchtigsten Kaisers-Söhne / Ihrro Königl. Majestät JOSEPHUS I. unser allernädigster König und Herr Herr / der da ist: Delicium orbis, dessen Königlich Angesicht niemand ohne allerunterthänigste Devotion, Liebe und Verwunderung ansehen kan; wie auch Ihrro Durchleuchtigkeit Erzhertzog Carl / der so gütige Geblüths- und Gemüths-Erbe / unsers allernädigsten Herrn / deme GOTT Felicitatem & Gloriam Carolinam * in allweg verleyhe! Diese beyde Sterne

Gen. 37.
v. 10.

* Coronâ
dignam.

Micant inter omnes!

Die natürlichen Sterne werden bey Tage / wegen der sie verdunkelnden Sonne / nicht gesehen / wiewol Galilæus ein Fernglaz erfunden / wodurch man selbe auch am Tage aufnehmen kan; die jetzt angeführten zwey Sterne aber werden sowol bey Tage als bey Nacht an der höchsten Potentaten Ehren-Himmel im vollen Pracht observiret / und zu derer Erblickung ist kein Schauglaz Tychonis, Copernici, noch Galilæi vonnöthen. In Wahrheit / der armen Stadt Dedenburg Stern und Glück hängt an diesen beyden Sternen; denn freylich schäzet sich ein Wandersmann glückseelig / wann er seine Reise noch bey scheinendem Sonnen-Licht verrichten kan; gehet dieselbe aber unter / tröstet er sich doch / wann er eine Sternen-lichte Nacht zu hoffen hat. Ach wir wünschen eben / nach allen in unserm Leib wohnenden Bluts-Tropffen / GOTT lasse unsere Allerdurchleuchtigste Welt-Sonne / zu gänglicher Verfinsterrung des Türckischen Mondes / zu Trost aber der werthen Christenheit /

B 2

noch

noch ohnzählbare Jahre mächtig und prächtig scheinen; Solle dieselbe ja endlichen zu Ruhe gehen/ die Erde verlassen / und den Himmel erleuchten / würde doch die der ganzen Welt betrübt Nacht / durch allerhöchste gedachte beyde Sterne / so sehr illuminirt / daß der erste Königliche Stern gleich alsobald zur Reichs- und Landes-Sonnen wird/ der andere aber seinen Reich und Landen / mit Fürslichen Tugenden / als ein heller Morgenstern vorleuchtet. O glückselige Stadt-Thürne! welche der mächtigste Adler und so außerwählte Sterne beschirmen und regieren! Wie heißen aber solche? Ißs mir vergönnet/ nenne ich den Ersten:

TURRIM JUSTITIÆ,

Den Thurn der Gerechtigkeit.

Zu diesem Thurn können und sollen alle und jede / Arme und Reiche/ Mächtige und Geringe / ihre Zuflucht nehmen / und Recht und Gerechtigkeit erlangen. Zu diesem Thurn der Gerechtigkeit retiriren sich auch heute alle Schützen-Freunde/ gestaltsam derselbe / secundum Justitiam distributivam, suum cuiq;, einem jeden seinen Preiß und Vortheil / wie er ihn mit scharffem Auge / stäter Hand und accommodablen Geschosß auf diesem Frey-Schiessen erobert / zu eignen und übergeben wird.

Der folgende Thurn ist etwas höher / und siehet billich in der Mitte/ in Ansehen er alles menschliche Vorhaben / soll es anders wol gelingen/ erhöhen und vermitteln kan: wäre es Ihnen/wertheueste Anwesende/ nicht zuwider/ nennete ich denselben:

TURRIM CONCORDIÆ,

Den Thurn der Einträchtigkeit.

Denn dieser Thurn muß hier und überall den geistlich-weltlich- und häußlichen Stand stabiliren. Sollte selber / da Gott vor sey/ allhier wanken / sincken / oder fallen / O so würde diese Stadt nicht nur Dedenburg heißen/ sondern in der That öde werden.

Dencke ich an das löbliche Schützen-Exercitium, weßwegen wir hier versammelt sind/ muß eben der Thurn der Einträchtigkeit solches beschützen; inmassen der weise Mann unter die drey schöne Dinge zehlet/ wann Brüder (in Warheit auch Schützen-Brüder) eins sind / und mit Glimpff / Moderation und Schiedlichkeit / allen hierinmalls vorkommenden Verrichtungen / abhelffliche Masse geben / als bey welchen ein Gran Einträchtigkeit mehr als ein Centner Zorn und Zank außrichten kan; denn wehe derjenigen Schützen-Gesellschaft/ wo sich Leute einfinden/ die Feuersteins-Natur an sich haben / und wenn man sie nur mit einem überzwerchen Wort etwas unsanfft anstößet / alsobald Funcken schlagen; und wir danken auch dem Höchsten / daß derselbe Anfang/
Mittel

Mittel und Ende dieses Frey-Schiessen / durch diesen Thurn der Einträchtigkeit befestiget hat. Doch was hindert uns / daß wir den dritten Thurn nicht nennen solten:

TURRIM CONSTANTIÆ,

Den Thurn der Beständigkeit.

Fiat! Er heisse so; denn gleichwie unsere liebwertheste Vorfahren/besonders der gar getreue Diener des Hochlöbl. Erzherzogl. Hauses Desse-reich/ Herr Doctor Christophorus Lachner / weyl. gewesener hoch-verdienter Burgermeister allhier / ohnvergeßlichen Andenckens / (welcher / diese arme Stadt / neben andern namhafften Vermächtnüssen / auch mit gegenwärtigen Gärten / der nunmehr zur Schieß- Statt appliciret worden / betreuet hat) nach obligender allerunterthänigster Devotion, dem Durchleuchtigsten Haus Desse-reich / mit ohnverrückter Treue und Standhaftigkeit zugethan waren / so wären wir keine rechte Dedenburg-ger / wann wir nicht in ihre Fußstapffen der ohnverfälschten Standhaftigkeit treten; so oft wir derowegen die auf jenem höchstansehnlichen Portal befindliche goldene Vocales, A. E. I. O. U. mit allerunterthänigstem Respect erblicken werden / verpflichten wir uns / sammt und sonders / mit ohngefärbter Hergens-Beständigkeit / die sowol Lateinisch als Teutsche Erklärung dieser fünff Buchstaben / mit unserem Blute zu versiegeln:

Austria Erit In Orbe Ultima!

Alle Ehren Ist Oestereich Voll!

Und eben die Aeltime von diesem Thurn der Beständigkeit / hat den allhiefigen Löblichen Stadt-Magistrat bewogen / nicht allein die alljährliche Ordinari- sondern auch dieses Frey-Schiessen anzuordnen / damit die liebe Burgerschaft / und andere Schützen-Verwandte / ihre Treue und Standhaftigkeit nicht nur etwa mit dem Munde / sondern wenn es die allgemeine Noth des Vatterlands erheischet / auch in der That selbst conteltiren / und die Feinde mit Geschütz und Waffen von dieser unaußseßlich-getreuen Stadt / nachdrücklich abzutreiben / geschickt und beflissen seyn mögen.

Diese wären zwar die drey Thürne; doch ehe ich sie verlasse / wünsche ich meiner lieben Vatter-Stadt / in welcher ich / unter Ihro Majestät / meines allergnädigsten Kaysers / Königs und allergütigsten Landes-Vatter / allergnädigsten Schuß gebohren / meistens erzogen / und wann es der Göttlichen Außersehung nicht zuwider / auch zu sterben mir außbitte. Sit abundantia in TURRIBUS Tuis! Es sey Ueberfluß in deinen Thürnen und Palästen!

G

Bene-

Benebenst diesen dreien Thürnen thut sich auch endlich / unter Beschirmung und Regierung der theuresten Adlers-Flügel und helleuchten-
den Sternen / in der Stadt-Wapen hervor :

Aperta PORTA Reverentiæ,
Das offene Thor der allerunterthänigsten Ehrer-
biethigkeit.

Denn so oft wir in dieser Stadt auß- und eingehen / sollen wir / in al-
lertieffester Reverenz / an die Inscription des jüngsthin neu erbaueten
vordern Stadt-Thors gedencken :

AVGVSTISSIMO LEOPOLDO I.
PATRI PATRIÆ
PIO, IVSTO, BENIGNO.
EIVSQVE GNATO IOSEPHO I.
ORBIS ET VRBIS SOPRONIENSIS SOLATIO
POSITA.

Denn hierdurch werden wir erinnert / daß wir nächst Gott die Beschüt-
zung der Stadt-Thore dieser unserer allergnädigsten und ewigwerthe-
sten Herrschafft zu dancken haben.

Anno 1681.
d. 22. Maji.

Wir sollen auch nicht vergessen die grosse Gnade / die wir vor jenen
siebenzeihen Jahren genossen ; da Ihro Kaysersliche und Königlische
Majestät / unser allergnädigster König und Herr Herr / sammt Dero
Kayserslich- und Königlischen Gemahlin / Ihren prächtigen Einzug durch
hiesige Stadt-Thore zu halten / Sich allergnädigst gefallen lassen ; und
wie Deroselben der allhiefige Magistrat damalen mit denen Stadt-
Schlüsseln zugleich auch ihre und ihrer Burger und Inwohner treu-er-
gebenste Herzen / in allerunterthänigster Submission übergeben / so ver-
leyhe der Höchste auß Gnaden diesen Stadt-Thoren die Glückseligkeit /
daß durch dieselbe auch Ihro Königlische Majestät JOSEPHUS I. unser
allergnädigster König und Herr Herr / als Rex Gloriæ & Victoriæ , mit
höchsterfreulichen Triumph allergnädigst einziehen möge !

Unter eben dieser gewaltigen Adlers- und Stern-Beschirmung / ist
auch sowol das äußerliche Stadt-Thor / als das innere Gemüths-Thor
geziemender Ehrerbiethung / offen gestanden / unsern Hoch- und Wohl-
ansehnlichen benachbahrten Ehren-Gästen / und ist leichtlich zu erachten /
mit was schuldiger Danck-Lieferung wir denenselben zu begegnen obli-
girt sind / daß sie in so notabler Frequenz diese Schieß-Statt mit ihrer
löblichen

lößlichen Gegenwart condecoriren wollen. Und gleichwie diese hochschätzbahre Erscheinung die allhiefigen Schützen-Verwandte/ ja der löbliche Magistrat selbst/ nicht anders als ein augenscheinliches und ohnfehlbares Kennzeichen dero Günst-Gewogenheit auflegen/ als wünschen sie sammt und sonders: Gott wolle ihnen hinlängliche Kräfte und Gelegenheit zuwachsen lassen/ auf alle nur ersinnliche Weise/ sothane Höflichkeit zu beschulden; sich in geziemender Observanz außbittende/ dieselbe geruhen diese Stadt/ und sonderlich dero Mitglieder und löbliche Schützen-Innung/ auch abwesend/ in dero hochgeneigten Andencken zu erhalten.

Nun/ Animus est in Præmiis! Und ich verdencke die werthen Schützen-Freunde nicht/ wenn sie ihre Augen und Gedancken vielmehr auf den vor uns stehenden Preis/ als auf meine eilsfertige und elende Rede richten; halte sie demnach nicht länger auf/ sondern schliesse und spreche:

Uva coronat opus!

Das arme Oedenburg den Fleiß mit Trauben krönet/

Nach welchen jeder Schütz sich inniglich gesehnet.

Ich sprech/ indem ich mich zu unsern Gästen wende:

Der Danck sey dieses Frey- und Trauben-Schiessens

E N D E

FERDINAND DOBNER

FREY- UND TRAUBEN-SCHIESSEN

Der Königlichen Frey-Stadt
Oedenburg in Nieder-Ungarn
Frey-
Und
Trauben-Schiessen /
Durch
Den WohlEdel-Gestrengen / Hoch- und Wohlweisen /
Hoch- und Wohlgelährten Herrn /
Herrn Ferdinand Dobner /
Der Zeit in dieser seiner Geburth und Vatter-Stadt
wohl-meritir~~ten~~ Herrn Stadt-Richtern /
Bey hochansehnlicher Versammlung / der von umbligenden und
vornehmen Orten hieher gekommenen sowol als hiesigen Herren
Schützen
und Schieß-Freunden / den 14. Septembris in einer zierlichen
Einleitungs-
Den 17. ejusdem aber in einer wohlgestellten
Danck- und Schluß-Rede /
Von tragenden Stadt-Richterlichen Ambts wegen in dem so genannten
Lacknerischen Garten / als der ordinari Schieß-Statt / vorgetragen.
So auf verschiedener deß Schiessens Liebhabern fremder Herren Verlangen /
schriftlich / sammt denen
EMBLEMATIBUS,
von dem Schützenmeister allhier communicir~~et~~ worden.
In dem 1698sten Heyl- und Frieden-Jahr.

* * * * *

Regenspurg / gedruckt bey Joh. Georg Hofmann.

[Titelblatt, unnummerierte Seite (1.)]

PRÆLIMINAR-Rede.

* * *

Großgeschätzte / Hoch- und Wohlansehnliche Schützen-Versammlung.

Was das werthe Schützen-Wesen / in einer Republic, vor Ersprößlichkeit nach sich ziehe / könnte zwar weit-läuffig / *per Praecepta & Exempla*, vorstellig gemacht werden; doch es nur mit wenigen zu *concentriren* / spreche ich bey dieser *Occasion*: Diß *Exercitium* ist

Honestum und gantz Löblich.

Denn die Hohen in der Welt / bey welchen sonderlich Tugend und Ehre wohnet / *aestimiren* es / die Römische Rechte *privilegiren* es / die Reichs-Hansee / und andere / wegen ihrer wolersessenen Freyheiten hochgepriesene Städte / *secundiren es*. Es ist ferner dieses *Exercitium*:

Utile und sehr Nützlich.

Gleichwie nemlich die Gesetze / *contra vim internam*, wider den innerlichen Gewalt der Ungerechtigkeit streiten / also defendi*ren* die theuren Schützen eine Stadt / *contra vim externam*, wider den äusserlichen Gewalt; und mögen wol die Schützen-Freunde / (die den Nahmen von Beschützen überkommen /) mit Grund der Wahrheit *Moenia & Propugnacula Civitatis*, Stadt-Mauern und Passteyen einer Stadt benahmset werden; und ist gleichsam ein Bürger ohne Geschütz / wie eine Glocke ohne Schwengel. Man lieset beym *Lactio*, daß einmals der seltzame *Diogenes* auf eine Schieß-Statt gerathen / und als er einen ungeübten und dannenhero ungeschickten Schützen angetroffen / sich / da derselbe in Stand getreten / allernächst zum aufgegebenem *Centrologiret*; und

da

[unnummerierte Seite (2)]

da man ihm / warum er sich an einen so unsichern Ort verfügte / vertraulich befragte/ da doch andere Zuseher gern von dieser Gefährlichkeit entfernet seyn / antwortete er: *Ne me feriat*, damit er mich nicht treffen möge; glaubende / daß derselbe Schütz / alles was er neben und um sich hat / viel eher als den *Scopum* oder Zweck treffen werde. Diß mag ein über die massen schlechtes *Spectacul* gewesen seyn! Was ist nun gut vor solche Ungeschicklichkeit und Beschimpfung? Ich antworte : Diese von der Löbl. Obrigkeit angeordnete hochgepriesene Übung / welche die gesammte Schützen-Freunde dermassen *qualificirt* gemacht / daß keinen eigensinnigen *Diogeni* zu rathen stünde / sich nahe an das *Centrum* zu machen ; denn er / wie es die Erfahrung bezeugen wird / wegen der ohngemeinen Geschicklichkeit / an keinen Ort weniger / als daselbst / seines Lebens gesichert seyn würde. Endlich ist dieses *Exercitium* auch:

Jucundum und Annehmlich

Und beruffe mich hierinnfalls auf der Herren Schützen unlaugbahres Gezeug-
nuß / die gern gesehen werden, daß sie am Schiessen ein grosses Vergnügen haben;
und so jemand mit weitläufftigen Worten darthun würde / das Schiessen eine
erfreuliche *R e c r e a t i o n* seye / wäre eben soviel / als ob er beweisen wollte / daß
die Sonne am Mittag am hellsten scheine / oder / daß um das Geld etwas nützlich-
es seye / weilen beydes ohne dem außgemacht / und keines weitem Beweißthums
bedürfftig ist. Nun / dieser *C o n c u r s u s b o n o r u m*, hat auch den allhiesigen
Löbl. Stadt-Magistrat bewogen / gegenwärtiges **Frey-Schiessen** / soviel in der Eyle /
auch jetziger Zeit Beschaffenheit nach / möglich und thuelich war / großgünstig zu
verwilligen und zu veranstalten / daß verschiedene hochtheuere Gäste hierzu / in
geziemender *O b s e r v a n t z* / eingeladen werden mögen / Dero hochgeneigte
P r a e s e n t z / demselben höchst-willkommen und erfreulich fället. Derowegen
nun: *O c u l o s a d m e t a m*! Wir richten unsere Augen zu den abgezielten Zweck /
und wünschen / daß dieses löbliche Vorhaben / zu jedermans *C o n t e n t o*, glück-
lich und friedlich außschlagen möge! Ach ja!

*Es leben alle wol / die wahren Schützen-Freunde!
Bekehren sollen sich die abgesagten Feinde!
All' / die nur diesen Orth mit ihren Fuß beschreiten /
Die wolle Gottes Huld und Gnaden-Schutz begleiten.*

Schluß

[unnummerierte Seite (3)]

[Auf der vierten unnummerierten Seite sind die Embleme]

Schluß- und Danck-Rede.

* * *

**Großgeschätzte / Hoch- und Wohlansehnliche
Schützen-Verwandte.**

Metas sic botrus adornat!

**Trauben zieren / werthe Gäste /
Uns're Scheiben / und das Beste.**

MIT Trauben / sage ich / sind alle aufgesteckte Scheiben / sammt dem Besten
(so in einem auf Trauben-Art *f o r m i e r t e n* Becherbestunde) bey gegenwärtig / auf
Obrigkeitliche großgünstige Verwilligung / angestellten und nunmehr / **Gott Lob!**
glücklich vollzogenen Frey-Schiessen / umgeben worden. Und ich möchte hertz-
gründlich wünschen / daß wir unsern werthesten Gästen / zu dero höchstver-
gönnten Vorthail und Ergötzlichkeit / solche Weintrauben hätten aufsetzen kön-
nen / dergleichen jenesmals *D a r i u s*, in seinem vortrefflichen *C a b i n e t* gehabt /
gestaltsam an einem auß gedichtem Golde bestandenen Weinstock / eitel hell-
glänzende Trauben / von allerhand kostbahnen Edelgesteinen / um und um voll
gehangen. Weilen aber *a n i m a p r o v e n t u u m*, und unser allhiesig hauptsäch-

liches Nahrungs-Mittel / nicht in Gold- oder Silber-Bergwercken / sondern nur in Weinbergen bestehet; Als haben wir gantz dienstlich zu bitten / die anwesende Edelste Gäste geruhen / nach dero beywohnenden Gütigkeit / sowol mit den E m b - l e m a t i **schen** als auch in unsern Wein-Gebürgen / durch Göttlichen Gnaden-Seegen gewachsenen Weintrauben (derer Safft gleichwol ein trauriges Hertz mehr / als der König aller Edelgesteinen / der D i a m a n t selbst / aufheitern und erfreuen kan /) hochgeneigt vor Willen zu nehmen; Doch wir sind nicht von denen / die da uvas consumere nati, nur die

Trauben

[unnummerierte Seite (5)]

B

Trauben geniessen / sondern wenden uns und sehen vielmehr auf den Beschützer solcher Früchte / durch dessen Gnade wir unter unsern Weinstock ruhig sitzen / sagende: A u x i l i u m a b AUSTRO venit! und wollen die Anleitung / zur Beobachtung dessen angebohrner Gütigkeit / wie auch unserer Pflicht und Schuldigkeit / von der **Haupt-Scheiben** entlehnen / in welcher die **Oedenburgische Stadt-Wapen** enthalten / so die weyland Glorwürdigste Könige / nach dero höchsten Macht und Vollkommenheit / der armen Stadt / in dero grössern und kleinern S e c r e t -Insigeln / wie auch in P u b l i c -Gebäuden / öffentlich und s o - l e n n i t e r zu führen / allergnädigt c o n f e r i r e t. Über welche ich folgende Bey-schrifft setze:

S u b ALIS & STELLIS!

**Der Adler und zwey Stern / beschirmen und regieren DreyThürrn
und offnes Thor / so wir im Wapen führen.**

Dem Schutz der theuersten **gekrönten Adler-Flügel** / zu welchem wir unsere Zuflucht nehmen / haben wir es freylich / nechst Gott / (deme unsterblicher Ruhm gebühret) zu dancken / daß wir in dieser Trauben-Stadt / gegenwärtiges **Frey- und Trauben-Schiessen** / in guter Ruhe und Stille haben c e l e b r i r e n können. In Wahrheit / Digna hæcest Aquila, ut in omnium pectoribus vivat una, cujus in unius pectore vivimus omnes, wie der Adler sich verjüngert / so wolle der Höchste auch (wünschen wir von gantzem Seelen-Grund) die Lebens-Jahr und Kräfte deß Göttlichen Monarchens / Ihro Röm. Käyserl. und Königlichen Majest. unsers allergnädigsten Königs und Herrn Herrn erneuen; denn ich bin allerdings versichert / es werden treue V a s a l l e n und Unterthanen hauptsächlich wol zufrieden seyn / wann gleich denenselben an ihren Lebens-Jahren etwas abgehet / daferne nur sothane / von Gott / dem Leben ihres Lebens / Ihro Majestät zugesetzt werden. GOTT schmücke Dero heilige Scheitel mit immerglänzenden Sieges-Cronen / die mächtigsten Schutzhände aber mit unverwelcklichen Freuden-Palmen / Dero Reich / Land und Leuten zu Heyl und Wolfahrt denen Feinden aber zum Schröcken und Untergang! Dero heiliger Nahme **LEO-POLDUS I.** (welcher mit den glorwürdigsten Buchstaben L.I. die Wapen / als dero Seele / belebet / ja vorlängst durch den Göttlichen Finger / mit ohnaußlöschlichen Buchstaben / im Himmel hoch angeschrieben stehet) komme nimmer auß unsern noch unserer Nachkommen Gedächtnüß! Der allgewaltige Regenten-GOTT überschütte Dieselbe / sammt Ihro Majest. Dero Käyserl. und Königl. Gemahlin / unser-

er allergnädigsten Frauen / der wahren Andacht- und Tugend-Crone / wie auch
denen Durchleuchtigsten Ertzhertzoginnen / als ohnschätzbahren

Landes-

[unnummerierte Seite (6)]

Landes-Kleynodien / mit dem Überfluß zeitlicher und ewiger Glückseeligkeit /
mit ewiger Glückseeligkeit / spreche ich; denn Ihro Majestäten Göttliche Gaben
sind so beschaffen daß sie *omnibus Mundi Seculis majora, & sola
æternitate digna*, darumben lasse Sie GOtt / wann Dieselbe in dieser Zeit
Lebens-satt / jene Zeit / ohne Zeit / das ist / die graue Ewigkeit / außleben!

Vox hæc, vox populi, sit LEOPOLDE, DEI!

Dieser Wunsch / und heisse Hertz-Außschüttung / sey der Brief / das kräftigste
Sigill hierzu aber wird unser aller tägliches Gebeth und Amen seyn. Ja / ja / es
bleibt darbey:

**DEß ADLERS MAJESTÄT WIRD OHNVERWELKLICH BLEIBEN /
An Oestereich wird selbst die Ewigkeit bekleiben!**

Wir erblicken aber ferner in dieser Stadt-Wapen die zwey helleuchtende Sterne.
Dorten bedeuten / im Traum Josephs / die Sterne / die Söhne Jacobs [Gen. 37. v.
10.]; mir traumet nicht / sondern ich weiß gantz wolbedächtig / daß die zwey
Sterne / welche sich über den ersten und dritten Thurn in der Stadt-Wapen *præ-
sentiren* / seyen die Allerdurchleuchtigsten Käysers-Söhne / Ihro Königl. Majestät
JOSEPHUS I. unser allergnädigster König und Herr Herr / der da ist: *Delicium
orbis*, dessen Königlich Angesicht niemand ohne allerunterthänigste *Devotion*,
Liebe und Verwunderung ansehen kan; wie auch **Ihro Durchleuchtigkeit
Ertzhertzog C a r l** / der so gütige Geblüths- und Gemüths-Erbe / unsers allergnä-
digsten Herrn / deme **G O t t** *Felicitatem & Gloriam Carolinam [Coro-
nam dignam]* in allweg verleyhe! Diese beyde Sterne

Micant inter omnes!

Die natürlichen Sterne werden bey Tage / wegen der sie verdunkelenden Son-
ne / nicht gesehen / wiewol *Galilæus* ein Ferngläß erfunden / wodurch man sel-
be auch am Tage außnehmen kan; die jetzt angeführten zwey Sterne aber werden
sowol bey Tage als bey Nacht an der höchsten Potentaten Ehren-Himmel im vollen
Pracht *observiret* / und zu derer Erblickung ist kein Schauglaß *Tychonis*,
Copernici, noch *Galilæi* vonnöthen. In Wahrheit / der armen Stadt Oeden-
burg Stern und Glück hängt an diesen beyden Sternen; denn freylich schätzt sich
ein Wandersmann glückseelig / wann er seine Reise noch bey scheinendem Sonnen-
Licht verrichten kan; gehet dieselbe aber unter / tröstet er sich doch / wann er eine
Sternen-liechte Nacht zu hoffen hat. Ach wir wünschen eben / nach allen in unserm
Leib wohnenden Bluts-Tropffen / **Gott** lasse unsere Allerdurchleuchtigste Welt-
Sonne / zu gänzlicher Verfinsterung deß Türckischen Mondes / zu Trost aber der
werthen Christenheit

noch

[unnummerirte Seite (7)]

B2

noch ohnzählbare Jahre mächtig und prächtig scheinen; Solle dieselbe ja endlichen zu Ruhe gehen / die Erde verlassen / und den Himmel erleuchten / würde doch die der gantzen Welt betrübte Nacht / durch allerhöchst gedachte beyde Sterne / so sehr *illuminirt* / daß der erste Königliche Stern gleich alsobald zur Reichs- und Landes-Sonnen wird / der andere aber seinen Reich und Landen / mit Fürstlichen Tugenden / als ein heller Morgenstern vorleuchtet. O glückseelige Stadt-Thürne! Welche der mächtigste **Adler** und so außerwählte Sterne beschirmen und regieren! Wie heissen aber solche? Ists mir vergönnet / nenne ich den Ersten:

**TURRIM JUSTITLÆ,
Den Thurn der Gerechtigkeit.**

Zu diesem Thurn können und sollen alle und jede / Arme und Reiche / Mächtige und Geringe / ihre Zuflucht nehmen / und Recht und Gerechtigkeit erlangen. Zu diesem Thurn der **Gerechtigkeit** *retiriren* sich auch heute alle Schützen-Freunde / gestaltsam derselbe / *secundum Justitiam distributivam, suum cuiq;* einem jeden seinen Preiß und Vortheil / wie er ihn mit scharffem Auge / stäter Hand und *accomodablen* Geschoß auf diesem Frey-Schiessen erobert / zueignen und übergeben wird.

Der folgende Thurn ist etwas höher / und stehet billich in der Mitten / in Ansehen er alles menschliche – Vorhaben / soll es anderst wol gelingen / erhöhen und vermitteln kan: wäre es Ihnen / wertheste Anwesende / nicht zuwider / nennete ich denselben:

**TURRIM CONCORDLÆ,
Den Thurn der Einträchtigkeit.**

Denn dieser Thurn muß hier und überall den geistlich-weltlich- und häußlichen Stand *stabiliren*. Sollte selbter / da **Gott** vor sey / allhier wancken / sincken / oder fallen / O so würde diese Stadt nicht nur Oedenburg heissen / sondern in der That öde werden.

Dencke ich an das löbliche Schützen-*Exercitium*, weßwegen wir hier versammelt sind / muß eben der Thurn der Einträchtigkeit solches beschützen; inmassen der weise Mann unter die drey schöne Dinge zehlet / wann Brüder (in Warheit auch Schützen-Brüder) eins sind / und mit Glimpff / *Moderation* und Schiedlichkeit / allen hierinnfalls vorkommenden Verrichtungen / abhelffliche Masse geben / als bey welchen ein Gran Einträchtigkeit mehr als ein Zentner Zorn und Zanck außrichten kan; denn wehe derjenigen Schützen-Gesellschaft / wo sich Leute einfinden / die Feuersteins-Natur an sich haben / und wenn man sie nur mit einem überzwerchen Wort etwas unsanfft anstösset / alsobald Funcken schlagen; und wir dancken auch dem Höchsten / daß derselbe Anfang /

Mittel

[unnummerierte Seite (8)]

Mittel und Ende dieses Frey-Schiessen / durch diesen Thurn der Einträchtigkeit befestiget hat. Doch was hindert uns / daß wir den dritten Thurn nicht nennen sollten:

**TURRIM CONSTANTLÆ,
Den Thurn der Beständigkeit.**

Fiat! Er heisse so; denn gleichwie unsere liebwertheste Vorfahren / besonders der gar getreue Diener deß Hochlöbl. Ertzhertzogl. Hauses Oestereich / **Herr Doctor Christophorus Lackner** / weyl. gewester hochverdienter Burgermeister allhier / ohnvergeßlichen Andenckens / (welcher / diese arme Stadt / neben andern nahmhafftten Vermächtnüssen / auch mit gegenwärtigen Garten / der nunmehr zur Schieß-Statt *a p p l i c i r e t* worden / betreuet hat) nach obligender allerunterthänigster *D e v o t i o n*, dem Durchleuchtigsten Hauß Oestereich / mit ohnverrückter Treue und Standhaftigkeit zugethan waren / so wären wir keine rechte Oedenburger / wann wir nicht in ihre Fußstapffen der ohnverfälschten Standhaftigkeit treten; so oft wir derowegen die auf jenem höchstansehnlichen *P o r t a l* befindliche goldene *V o c a l e s*, **A. E. I. O. U.** mit allerunterthänigstem *R e s p e c t* erblicken werden / verpflichten wir uns / sammt und sonders / mit ohngefärbter Hertzens-Beständigkeit / die sowol Lateinisch als Teutsche Erklärung dieser fünff Buchstaben / mit unserem Blute zu versiegeln:

**Austria Erit In Orbe Ultima!
Aller Ehren Ist Oestereich Voll!**

Und eben die *Æ s t i m e* von diesem Thurn der Beständigkeit / hat den allhiesigen Löblichen Stadt-Magistrat bewogen / nicht allein die alljährliche *O r d i n a r i* – sondern auch dieses Frey-Schiessen anzuordnen / damit die liebe Burgerschaft / und andere Schützen-Verwandte / ihre Treue und Standhaftigkeit nicht nur etwa mit dem Munde / sondern wenn es die allgemeine Noth deß Vatterlands erheischt / auch in der That selbst *c o n t e s t i r e n* / und die Feinde mit Geschütz und Waffen von dieser unaußsetzlich-getreuen Stadt / nachdrücklich abzutreiben / geschickt und beflissen seyn mögen.

Diese wären zwar die drey Thürne; doch ehe ich sie verlasse / wünsche ich meiner lieben Vatter-Stadt / in welcher ich / unter Ihro Majestät / meines allergnädigsten Käysers / Königs und allergütigsten Landes-Vatter / allergnädigsten Schutz gebohren / meists erzogen / und wann es der Göttlichen Außersehung nicht zuwider / auch zu sterben mir außbitte. *S i t a b u n d a n t i a* in **TURRIBUS Tuis! Es sey Überfluß in deinen Thürnen und Palästen!**

Bene-

[unnummerierte Seite (9)]

C

Benebenst diesen dreyen Thürnen thut sich auch endlich / unter Beschirmung und Regierung der theuresten Adlers-Flügel und helleuchtenden Sternen / in der Stadt-Wapen hervor:

**Aperta PORTA Reverentiæ,
Das offene Thor der allerunterthänigsten Ehrerbiethigkeit.**

Denn so oft wir in dieser Stadt auß- und eingehen / sollen wir / in allertiefster Reverentz / an die Inscription deß jüngsthin neu erbaueten vordern Stadt-Thors gedencken:

AVGVSTISSIMO LEOPOLDO I.
PATRIPATRIÆ
PIO, IVSTO, BENIGNO.
EIVSQVE GNATO IOSEPHO I.
ORBIS ET VRBIS SOPRONIENSIS SOLATIO
POSITA.

Denn hierdurch werden wir erinnert / daß wir nächst GOTT die Beschützung der Stadt-Thore dieser unserer allergnädigsten und ewig werthesten Herrschaft zu danken haben.

Wir sollen auch nicht vergessen die grosse Gnade / die wir vor jenen siebenzehnen Jahren genossen; da Ihro Käyserliche und königliche Majestät / unser allergnädigster König und Herr Herr / sammt Dero Käyserlich- und Königlichen Gemahlin / Ihren prächtigen Einzug durch hiesige Stadt-Thore zu halten / Sich allergnädigst gefallen lassen [*Anno 1681. d. 22. Maji*]; und wie Deroselben der allhiesige Magistrat damalen mit denen Stadt-Schlüsseln zugleich auch ihre und ihrer Burger und Inwohner treu-ergebenste Hertzen / in allerunterthänigster Submission übergeben / so verleyhe der Höchste auß Gnaden diesen Stadt-Thoren die Glückseeligkeit / daß durch dieselbe auch Ihro Königliche Majestät JOSEPHUS I. unser allergnädigster König und Herr Herr / als Rex Gloriæ & Victoriæ, mit höchsterfreulichen Triumph allergnädigst einziehen möge!

Unter eben dieser gewaltigen Adlers- und Stern-Beschirmung / ist auch sowol das äusserliche Stadt-Thor / als das innere Gemüths-Thor geziemender Ehrerbiethung / offen gestanden / unsern Hoch- und Wohl-ansehnlichen benachbahrten Ehren-Gästen / und ist leichtlich zu erachten / mit was schuldiger Danck-Lieferung wir denenselben zu begegnen obligiret sind / daß sie in so notabler Frequenz diese Schieß-Statt mit ihrer

lößlichen

[unnummerierte Seite (10)]

lößlichen Gegenwart condecoriren wollen. Und gleichwie diese hochschätzbahre Erscheinung die allhiesigen Schützen-Verwandte / ja der löbliche Magistrat selbst / nicht anders als ein augenscheinliches und ohnfehlbares Kennzeichen dero Gunst- Gewogenheit außlegen / als wünschen sie sammt und sonders: GOTT wolle ihnen hinlängliche Kräfte und Gelegenheit zuwachsen lassen / auf alle nur ersinnliche Weise / sothane Höflichkeit zu beschulden; sich in geziemender Observantz außbittende / dieselbe geruhen diese Stadt / und sonderlich dero Mitglieder und löbliche Schützen-Innung / auch abwesend / in dero hochgeneigten Andencken zu erhalten.

Nun / Animus est in Præmiis! Und ich verdencke die werthen Schützen-Freunde nicht / wenn sie ihre Augen und Gedancken vielmehr auf den vor uns

stehenden Preiß / als auf meine eilfertige und elende Rede richten; halte sie demnach nicht länger auf / sondern schliesse und spreche:

U v a c o r o n a t o p u s !

***Das arme Oedenburg den Fleiß mit Trauben krönet /
Nach welchen jeder Schütz sich inniglich gesehnet.
Ich sprech / indem ich mich zu unsern Gästen wende:
Der Danck sey dieses Frey- und Trauben-Schiessens
ENDE***

[unnummerierte Seite (11)]

SOPRON KÖRNYÉKI SZŐLŐS PÉCSÉTEK 1.

DOBNER EMBLEMATIKUS VERSEI ÉS SÍRFELIRATA*

**„Dobner Ferdinánd úrtól,
aki akkoriban városunk megválasztott, érdemes polgármester ura volt,
őáltala iratott a dal”¹**

1.

*Ausziát a Sors kegyelje mindörökké!
Babérnak mint vihar s villám nem ártanak,
Úgy császárunk fejét viszály ne sújtsa többé –,
Jóságos Istenünk, vigyázz rá napra nap!*

2.

*Egek Királya, Te, őrizd a fejedelmet
Mindenható Atyánk, öleld szívedre őt –
A pártütő gazok akárhogy’is perelnek,
Dühük ne érje föl a felkent, büszke főt!*

3.

*Az Isten véle van, s hatalmát megmutatja:
Lipótunk szétveri az ellenség hadát –
Keggyel hozzáhajol a mindenségnek atyja,
És nem tagadja meg egyetlen óhaját.*

4.

*Fenséges fényű Sas, akár a nap világa,
Másik nap nincs, amely véle versenyre kel –
Őrök, időtlen üdv, az vár Ausztriára,
Míg ellenségei hirtelen vesznek el.*

* Különböző források alapján. Ld. alább.

¹ Hanns Tschány's *Ungrische Chronik*. Szerk. Páur Iván. Budapest, 1858, 209–211. l. alapján.

5.

*Ámbár akiknek itt a leghívebb barátnak
Kellene lenniök, ők lettek hitszegők,
A császár mégse fél, a trónja is szilárdabb,
Az ég vezérli és Isten segíti őt.*

5.

*Ámbár azok, kiknek illőképpen a legjobbaknak,
Kellene lenniük a hűségben, a hűtlenségben részesek,
Maga az Ég erősíti meg a császár trónját
És feléje indul, áldással, szerencsével és üdvvvel.*

6.

*Oh, Sopron, ősi vár, maradj méltó magadhoz,
Szeresd Ausztriát, hűséged fel ne add;
Töröknél gonoszabb hordák gyűltek faladhoz,
Az ősi Ház iránt örökre hű maradj!*

7.

*Órködj a vár fokán, az ágyú készen álljon,
Te oltalomra lelsz a vén falak között;
Halomra hullanak a támadók a sáncon,
Ha bástyáid fokán az ágyú mennydörög.*

8.

*Úton van már a hős, ki Heister névre hallgat,
Vigaszt hoz, biztató szavára jól figyelj,
Mellészegődnék a mennyei hatalmak,
Oh, Sopronom, ne félj, a Császár nem hagy el!*

(Sarkady Sándor fordítása)

Johann Georg Ritter Soproni krónikájában²

„Az itt következő rímeket ebben az időben Weitersheim komponálta, és ezeket Vak Bottyán szidalmára és csúfságára alkalmazták”.

² Johann Georg Ritter's Oedenburger Chronik. Szerk. Páur Iván. Oedenburg, 1874, 84–85. l. alapján.

Thaly Kálmán 1875-ös szövegkiadásában³

„Ez időben még a következő rímeket komponálták és ezeket Vak Bottyán szidalmára és csúfságára alkalmazták”.

*„Vak Bottyán te sátánfajzat –
Mit ugatsz, te véreb?
Isten őrzi városunkat,
Kiebrudal téged.
A pokolba hordd el magad,
Ott várd el a jutalmadat,
Ördög bűdös fattya!”*

(Sarkady Sándor fordítása)

„Van más is, amiket gyártottak, ezeket hátul lehet megtalálni”.⁴

Csányi János krónikája. 1704. június 21.⁵

„Ezekben a hetekben a császári szoldateszkától húsz ember átugrott a falon, átment az ellenséghez, Keresztúrra, de rögtön őrizetbe is vették őket, mivel az Armbruster, aki a kurucok őbestere Keresztúron nem bízott bennük, azt vélte, hogy kémeek, a húsz ember között akadt egy diák, ez a következő rigmusokat írta fel az örbódéra, ahol őrködött:

*Linzben szült anyám engemet,
Sopronban majd'kimúltam, emberek.
Egész nap én, a bú fia,
Vízet vedeltem, mint a vadliba.*

*Minden nap, mint egy kóbor eb,
Rágtam a száraz, komisz kenyeret;
Muskéták, puskák, elmegyek,
Agyó, helyettem ti őrködjetek!”*

(Sarkady Sándor fordítása)

³ Thaly Kálmán: *Történelmi naplók. 1663–1719.* Budapest, 1875 / *Monumenta Hungariæ Historica* XXVII. köt., 501. l. alapján.

⁴ Thaly Kálmán megjegyzése a Páur-féle kiadásban megjelent fenti mondathoz: „Nincsenek hátrább sem feljegyezve, – egyébiránt a főntebbi nyomorúságos verselményből következtetve, nem is nagy kár, hogy elmaradtak.”

⁵ *Hanns Tschány's Ungrische Chronik.* Szerk. Páur Iván. Budapest, 1858, 206. l. alapján.

SOPRONYI Piros TYUKMONY⁶

Mellyben
A Római apostoli Pápasták
igaz öröme,
és Reménsége bé-rekesztetnek [...] *Egy új Jubileomi öröm Enek ellen melly [...]*
A Sopronyi Ekklesia imádságos házában,
Német élő nyelvvél, 1717-ben, Mind-Szent Havának
31-dik napján énekeltetett, és
RATISBONÁBAN ki-is nyomtattatott.
KASSÁN, az Akadémiai Betűkkel, 1719.

Dobner Ferdinánd: Milyen régi Luther tana?⁷

*Hány esztendő lehet – kétszáz? – Luther tana?
Ne hidd, ősi bb – az Úr alkotta ezt maga!
Hithű apostolok írása hagyta rád
A keresztyén tanok ősrégi igazát.*

*A szegletkő ma is, mint régen, Krisztus úr,
A katekizmus hat pontjában mi van új?
Ősi a miatyánk s a tízparancsolat,
Az apostoli hit ősinek megmaradt.*

*Ősi a keresztség és az urvacsora,
Nem mai keletű a törvények sora,
Legyen hát bizonyos lelked, atyámfia,
Ősi Luther tana, akár a Biblia.*

*Ha nem Isten beszél, sok hiú szavadat
Mondhatod ősinek, attól még új marad;
Nem kell a fa, amit nem Isten ültetett,
Tépd ki a gyökerét, harmat se mentse meg!*

*Az egyház ősi és örökre fennmarad,
A Krisztus hét sebe a megtartó alap;
Mindkét szentségben, oh, az üdvösség lakik,
Azt hisszük egyedül, amit Isten tanít.*

⁶ Ferdinand Dobner fia, Aegydius Abraham Dobner névtelenül megjelent vitairatának (Kassa, 1719) címodala. (OSZK, 323.669)

⁷ A német kiadás alapján: *Oedenburgerisches Rothes Ay.* Wien, 1718. (OSZK, 309.403)

*Dicsérünk tégedet, a mindenség urát,
Igédde! magyarázd az egek Kapuját!
Az igaz út fölött ragyog az égi jel,
Ki tégedet követ, az nem tévedhet el.*

*Vezesse szellemed, ki Szentírást tanít,
Parancsaid szerint hirdesse tanaid;
Hitünk legyen szilárd; s amíg dobogva ver,
E vallástól szívünk ne tántoruljon el.*

*Ember, repesve zengd a hálaéneket
Hogy ez a jeles ég, ím, elkövetkezett;
Az Isten adta volt e kedves ünnepet:
Atyaként örködött törvényei felett.*

*Mivel a szent parancs hű szolgálatra int,
Szolgálni kell Urunk igaz hitünk szerint,
S mert őutána a Császár legdicsőbb,
Őt is szolgálni kell, s híven szeretni őt.*

*Imádkozz szüntelen, s imádban áldva áldd
A császár trónusát, hol leng a pálmaág,
Járja át szívedet a boldog, büszke láz:
Éljen jó Károlyunk s a nagy Császári Ház!*

(Sarkady Sándor fordítása)

Dobner Ferdinánd sírkövének felirata⁸

*A Császár híve volt, polgárok közt: barát,
A bölcs Tanács esze, családja aranyága,
Az Erény volt maga, félt tőle a galád,
Elárvult városa búsan sohajt utána.
Urunk, fogadd be őt, a legnemesebb Dobnert,
Istenfélő fiad, a tiszta, igaz embert.*

(Sarkady Sándor fordítása)

⁸ Payr Sándor: *A régi evangélikus temető*. Sopron, 1917, 35. l. alapján.

DOBNERS EMBLEMATISCHE GEDICHTE UND SEINE GRABSTEIN INSCHRIFT

„Herrn Ferdinand Dobners, gemachtes Liedt, der Zeit Wohl Bestellter und meritirten Herrn Bürger Meisters“¹

1.

*Ess lebe Österreich in Ewigkeit beglücket,
Und wie der Lorber bleibt, von Blitz und Donner frey,
So unserss Kaysserss Hauptt, kein Ungemach berücket:
Die Gütte Gottess, ist ihm alle Morgen neu.*

2.

*Der Himmlische Monarch, bewachet den Monarchen
Und Gottess Allmacht nehm, den Kaysser in den Schoss.
Der Feinde Frefel Mueth, ihr Wüetten, pellen Schnarchen,
Schatt den Gesalbten nicht, macht seinen Nahmen gross.*

3.

*Wie Goth die Majestät beschützt, dess That selbst Zeiget,
Wenn unser Leopold, die Feind mit Füessen tritt.
Wie Er zu aller Zeit, sich gnädig zu ihm neiget,
Und seiner Frömmigkeit, versaget keine Bitt.*

4.

*Des Adlerss Majestett, wird bey der Sonnen bleiben,
Der anderer Sonnen Glanz, wird nicht vor ihm bestehen,
Ess wind die Ewigkeit, an Österreich bekleiben,
Wann seiner Feinde Macht, in Huy wird untergehen.*

5.

*Ob schon die Jenigen, die billich ja die besten,
An treue sollten seyn, an Untrey haben theil,
Wird doch der Himmel selbst, dess Kayssers Thron befesten,
Und ihm entgegen gehen, mit Seegen, Glück und Heyl.*

¹ Hanns Tschány's Ungrische Chronik. Herausgegeben von Iván Páur. Budapest, 1858, S. 209–211.

6.

*Drumb Ödenburg behalte Gewissen, Ehr und Nahmen,
Bleib Ewiglich getrey, den Erz-Hauss Österreich.
Wie du bist hergewessen, wie die Verfluchten kamen,
Die ihrer Bossheit nach, sind Türk und Tartern gleich.*

7.

*Bewahre deine Maur, lass deine Stucke knallen,
Die Schanze schütze dich, die dein Beschützer macht.
Ess wird bald hier, bald dar, ein loser Bube fallen,
Wenn dein Geschoss mit Grimm, von der Basteynen kracht.*

8.

*Der Held ist auff den Weg, und fragst du mich wie Heister.
Ich sprich, der ists, mit dem sich selbst die Himmelgeister
Gesellen, der dir oft, so gnad alss Trost zuspricht
Glaubss nur mein Ödenburg, dich last der Kaysser nicht.*

Johann Georg Ritter: *Beschreibung und Geschichte der Königlich Freien Stadt Oedenburg (1701–1719)*

„Es sind auch noch folgende Reimen zu dieser Zeit componiret und den Vak-Bottyán zum Schimpf und Spott aufgesetzt worden“.

Paúr Iván: *Hans Georg Ritter's Oedenburger Chronik (Oedenburg, 1874)*²

„Es sind auch nachfolgende von Weitersheim Reimen zu dieser Zeit componiert, und dem Vak Bottján zum Schimpf und Spott aufgesetzt worden:

*Vak-Bottyán, du Teufelsbrutt –
Dein Thun ist Gott zuwider!
Er hat die Stadt in seiner Hut,
Und stürzet dich darnieder.
Drum pack und trolle dich davon,
So hast du den verdienten Lohn:
Dein Nahm wird ewig stinken.“*

„Andere noch mehr, so gemacht worden, welche hinten hernach zu finden sind.“³

² Der Textausschnitt der Chronik stammt aus dem Soproner Archivs „Annales de obsidione Civitatis Sopron per Rákóczianos“ (Lad. XIII et N Fasc. IV. No. 168. Repos. VII. infra).

³ Kálmán Thaly: *Történelmi naplók. 1663–1719.* Budapest, 1875 / *Monumenta Hungariæ Historica* XXVII. Band/, S. 501.

Hanns Tschánys's Ungrische Chronik⁴

„Ess sind auch diese Wochen, von der Kay. Soldatesca 20 Mann über die Mauren aussgesprungen, und zum Feind übergangen, gen Creuz, allwo sie auch gleich in Verhafft genohmen wurden, in deme ihnen der Armbruster, alls der Gruzen ihr Obrister zu Creuz, ihnen nicht traute, vermeinend sie wären Spionen, unter disen 20 Mann, aber war ein Student, der schrieb nachfolgenden Reim in das Schillter häussl, allwo er Wacht hielt, und also lautet:

*Zu Linz wurde Ich geboren.
Zu Ödenburg bin ich schir gar verdorben
Hab alle Tag auff der Schanz,
Wasser sauffen müssen wie eine Ganss.*

*Und alle Tag wie ein Hund.
Von Comis Brod nur bekommen Ein Pfund.
Derowegen Adieu guete Nacht
Musqueten, Flinken, halt für mich Schilwacht.“*

Oedenburgerisches Rothes Ay⁵

*In
Welchem die wahre Freud und
Hoffnung der Ur-alt-Catholischen Christen eingeschlossen
Das ist: Katholische Anmerckungen
Über das Lutherische Lied /
So
Von denen Uncatholischen an ihrem
so genannten
Jubl-Fest /
ANNO 1717. den 31. October /
Zu Oedenburg feyerlich in ihrem Oratorio gesungen /
und nachmahls zu Regenspurg
öffentlich
gedrucket worden
Zusammen getragen [...] von
Denen Catholischen Ständen zu gemeldten Oedenburg*

⁴ Hanns Tschánys's Ungrische Chronik. Herausgegeben von Iván Páur. Budapest, 1858, S. 206.

⁵ Aegydius Abraham Dobners anonym erscheinene Debattenschrift: *Oedenburgerisches Rothes Ay*. Wien, 1718. (OSZK, 309.403)

**Ferdinand Dobner:
Wie alt ist Luthers Lehr?⁶**

§. I.

Erstes Gesetzel

*Wie alt ist Luthers Lehr? Vielleicht 200. Jahr?
Nein. Weil in Gottes Wort sie längst gegründet war /
auff der Propheten und Apostel-Schrift vorher /
bleibt sie mit Wahrheits-Grund die Ur-Alt-Christlich Lehr [S. 3.]*

§. II.

Andertes Gesetzel

*Ihr Eckstein Christus ist / mein Christ nim zu Sinn /
sechs Catechismus Stuck / was ist neues darinn?
Die zehen Gebott seynd alt / das Vatter unser auch /
alt der Apostel Glaub / alt ist die Schlüssel Brauch [S. 56.]*

§. III.

Drittes Gesetzel

*Die Tauff ist alt/ alt ist des HERN Abendmahl
nichts neues findet man in der Artickl Zahl;
drum du in deiner Seel gewiß versichert bist:
So alt ist Luthers Lehr/ so alt die Bibel ist [S. 149.]*

§. IV.

Vierdtes Gesetzel

*Was ausser Gottes Wort man glaubt / lehrt und bekennt /
ist wahrlich nagelneu / ob mans gleich uralte nennt.
All Pflantzen die nicht selbst der Vatter hat gesetzt /
die werden außgereut / kein Himmels-Thau sie netzt. [S. 167.]*

§. V.

Fünfftes Gesetzel

*Die Kirch ist alt genug / die enig ist erbaut /
auff Jesu Blut / und Todt / die seiner Rede traut;
und beyde Sacrament nach Christi Stifftung ehrt /
bleibt unbeweglich stehn / glaubt nichts / als was Gott lehrt. [S. 178.]*

⁶ Ibid.

§. VI.
Sechstes Gesetzel

*Herr GOTT dich loben wir / daß du auch disem Orth
dein theures Wort geschenckt / und uns zur Himmel-Pfort
den rechten Weeg gezeigt: diß ist das helle Liecht /
wer seinem Glantze folgt / glaubt recht/ und irret nicht. [S. 193.]*

§. VII.
Siebendes Gesetzel

*ERhalte diesen Schatz / den Lehrern gib den Geist /
auff das sie lehren das, was du sie lehren heist:
gib uns Beständigkeit / laß uns abweichen nicht /
von der uralten Lehr / biß Hertz und Leben bricht. [S. 194.]*

§. VIII.
Achstes Gesetzel

*Last uns auch fröhlich seyn von gantzen Seelen-Grund
In diesem J u b e l-Jahr / laß sprechen Hertz und Mund:
Diß ist der wehrte Tag / den selbst der HERR gemacht /
der vor sein Ehr / und Lehr so Vätterlich gewacht. [S. 197–198.]*

§. IX.
Neun- und zehendes Gesetzel

*Und weil die Lehr uns zeigt der Unterthanen Pflicht
und wie man ehren soll das Göttlich Angesicht
des grösten in der Welt / und daß man schuldig sey
auff Kindes Kind zu seyn / GOTT und dem Kayser treu.*

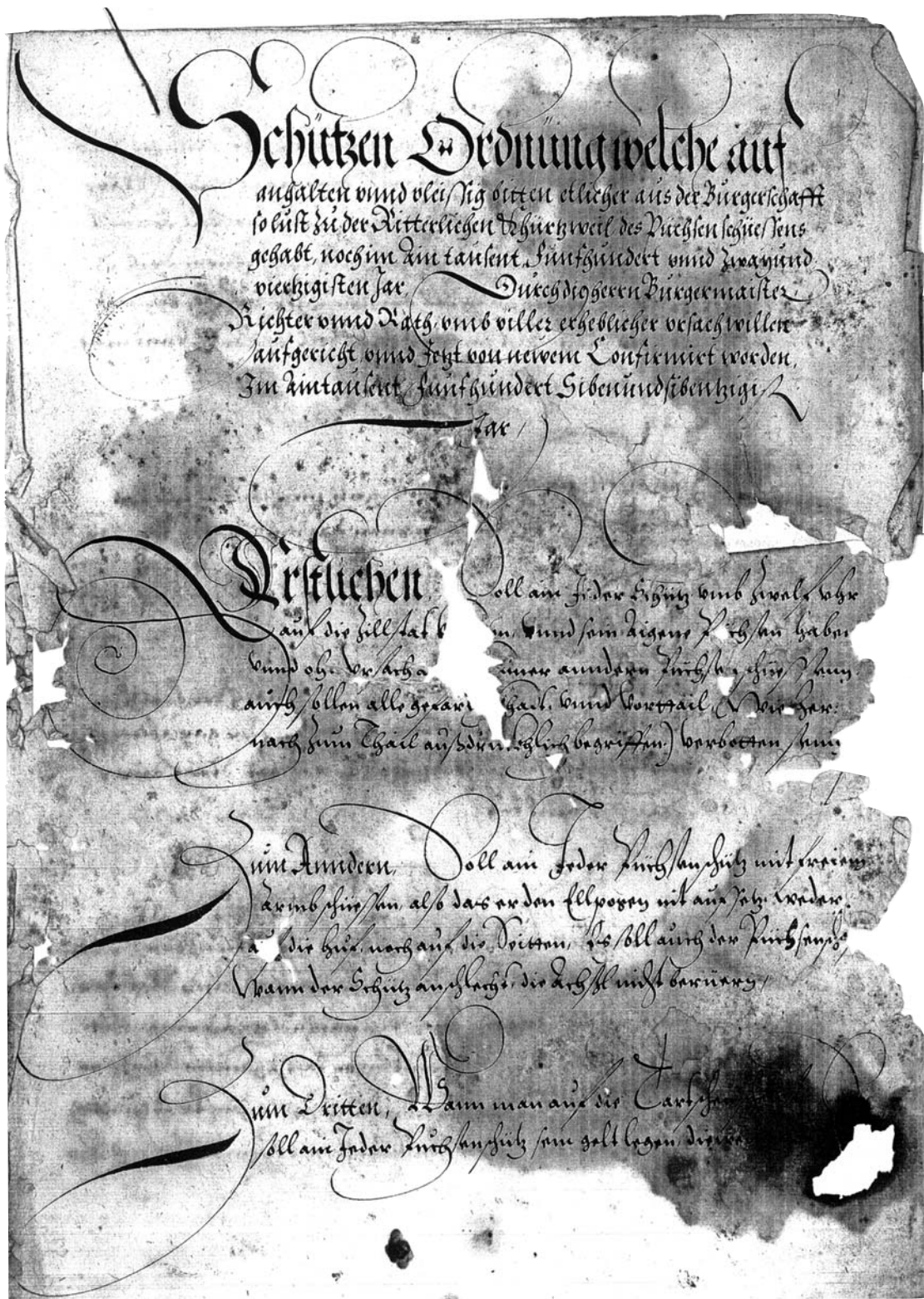
*So bett ohn Unterlaß / mein Betthauß / vor das Glück
des Kayserlichen Throns / daß GOTT mit Palmen schmück
glorreich die Majestät / Hertz-gründlich wünsch zugleich:
Es lebe CAROLUS, und sein Hauß Oesterreich [S. 199.]*

Ferdinand Dobners Grabstein Inschrift⁷

*Dess Kayzers treuer Knecht, der Bürger gutter Freund,
Dess weisen Rathes Ehr und seines Stammes Zierde,
Der Tugend Inbegriff, der Ungerechten Feind,
Um das erblasste Haupt des Volk seufzt mit Begierde.
Herr, achte ale Dobner noth der Edelsten Geschlechte
Der Gottesfürchtigen, der Taussende Gerechte.*

⁷ Sándor Payr: *A régi evangélikus temető*. Sopron, 1917, S. 35.

A CÉLLÖVÉSZET RENDJE NÉMET NYELVŰ KÉZIRATÁNAK (1577) ELSŐ OLDALA

A CÉLLÖVÉSZET RENDJE*

A céllövészet rendje, melyet a polgármester úr, a városbíró és a tanács, számos nyomós ok alapján néhány polgárunk kérelmére és szorgalmas kérésükre szabályba foglalt még az ezeröttszáznegyvenkettedik évben, és amit most ez újra megerősít az ezeröttszáz hetvenhetedik esztendőben azoknak, akik szívesen hódoltak a puskás lovagi lövészversenynek.

Először, minden egyes lövész jöjjön tizenkét órára a lőterre, és legyen saját fegyvere, ok nélkül senki más puskájával ne lőjön (mint ezt a következőkben részletesen meghatározzuk). Tilos a veszélyokozás és előnyszerzés minden formája is.

Másodszor, minden lövész kizárólag szabad karral lőjön, a puskát se a könyökéhez, se oldalt a csípőjéhez ne szorítsa. A céllövő, miközben lövését leadja, a vállával se érintse fegyverét.

Harmadszor, ha a céltáblára lőnek, minden puskás lövész fizesse le a foglalót [1. lap], mert csak így érvényes a lövése. Ha valaki az első lövést leadta, de két lövésére akarja a pénzt lerakni, ezt is megteheti. Ha úgy esne, hogy pénzét a lövéshez előre lefizeti, és az első lövése talált, akkor mindhárom lövész leadhatja lövését, de ő addig jöjjön a helyére, míg a harmadik lövést leadják. Ha nem tér vissza, pénzét a lövő elvesztette. Ez a pénz kerüljön a ládába.

Ha valaki a lövését nem jelenti be, mielőtt a másik kiérkezik és lőne, úgy számítson ez téves lövésnek, ha pedig nem jelenti be a téves lövését, és a másik tüzel a fegyverével, büntetésből fizessen be két garast a ládába, és minden lövész maradjon állva a lövonalnál, amíg be nem írják a nevét.

Negyedszer, így egy lövésznek sincsen joga, hogy pénzt tegyen le a másik helyett, tizenkét pfennig büntetés mellett, kivéve a tűzmestert.

Ötödször, így minden lövész a leadott lövés után oltsa el, vagy tapossa el az izzó taplót, és égő állapotban ne vigye be a lőállásba, ha mégis: ezért egy krajcár büntetés jár.

Hatodszor, a nadráganyaggal, amit a városi tanács urai a maguk jó szántából ajánlanak fel, a következő módon kell eljárni; az a nadráganyag ugyanis nem jár egyetlen lövésnek sem, ha nem polgár, vagy nincs felruházva polgári szabadságokkal, még akkor sem, ha [2. lap] lövése beletalál a céltáblába, s így ő lenne a nyertes. Nadráganyag tehát csak azoknak jár, akik polgárok, vagy akik polgári jogokkal rendelkeznek. Ha ők győznek, ők minden további nélkül megkaphatják a nadráganyagot is. Ennek fejében engedelmeskedniük kell a tiszteletreméltó tanácsnak, mindenütt, ahová a város közössége rendeli őket. Egy polgár, illetve aki polgárjoggal rendelkezik, csak egy nadrágra való anyagot kaphat nyereményként. És ha már korábban nyert volna, most az következze, akinek lövése nem volt rosszabb az övéénél. Az a polgár, akinek a lövése a legjobban sikerült, illetve az a lövész, aki nem polgár ugyan, de a lö-

* Kézirat (Soproni Levéltár, Lad. X. fasc. V. num. 87.) alapján.

vés árát már lefizette s a nadrág anyagát már korábban elnyerte, adja oda nyereségét a következő győztesnek. Az olyan napon, amikor lövészet folyik ugyan, de senki sem nyerte el a nadráganyagot, az összegyűlt pénzből vásároljanak egy díjat ajándékba (történjék mindez az illendőség szerint). Ilyenképpen a lövészek közül, akár polgár legyen, akár nem, ha a foglalóját lefizette, senkit ne zárjanak ki a nyertesek sorából.

Hetedszer, legyen tilos minden nemtelen előnyszerzés, egy lövész se lőjön két golyóval, se feltollazott vagy élesre reszelt golyóval, hanem csak kerek és gömbölyű golyóval lőjön. (Aki ezt megszegné, [3. lap])

Akit ilyen előnyszerzésben érnének, attól vegyék el lőfegyverét. Az illető tegyen a ládába egy fél magyar aranyat feltétel nélkül. A lőállást még nem kell elhagynia, ha azonban a harmadik alkalommal is elkövetné a vétket, s ez bebizonyosodik és büntessék meg, és tiltsák ki a lőállásból.

Nyolcadszor, egyetlen céllövő se tüzeljen többször a céltáblára azon a napon, amikor a díjat, és a jutalmat osztják. Jól jegyezzék ezt meg! Aki ezt megszegné, annak fegyverét vegyék el, s azt csak a már az említett módon válthassa vissza.

Egyetlen lövész se próbálkozzon meg azzal, hogy szombaton a várfalra lőjön, sem más ünnep estéjén, így az esti istentisztelet után vasárnapig. Ünnepeken meg kell tartóztatnia magát az embernek, s ha mégis kimegy a lőtérre, akkor se kezdjen próbálövéshez, mert tizenkét pfennig lesz a büntetése.

Kilencedszer, ha egy lövészen megtörténne, hogy valakinek az utolsó lövésnél felrobbanna a fegyvere, az illető még lőhessen más puskájával, de csak a tűzmester engedélyével.

Ha az öreg céllövők lőnek célba, egyetlen fiatal lövész se lőjön velük együtt. Amikor azonban nadráganyagért versengenek, vagy más céhek lövészete folyik, joga van az ifjú lövésznek, hogy velük együtt lőjön. [4. lap]

Tizedszer, egyetlen egy lövész vagy tűzmester se szóljon rágalmozó hamis szóval vagy kivetni való beszéddel; se a lövés helyén, a lőállásban, se a céltábla előtt ne kiabáljon, semmilyen módon közbe ne szóljon, mert az haragot vagy ellenérzést kelthet. Aki ezt áthágja, az fizessen büntetésből hat pfenniget a perselybe. Aki pedig a hat pfenniget nem adja meg, az nem jogosult a lövésre, akár lövése következne, akár nem.

Tizenegyszer, ha kivetni való pimaszság, szabálysértés vagy rendbontás keletkezne a lövés helyén, a lőállásban vagy a céltábla előtt, bármi is legyen ez a dolog, ilyen esetben a tűzmester jusson egyességre a többi lövéstárssal, és válasszák ki a legjobb megoldást. Ha azonban a civakodók közt ez nem vezetne eredményre, és egyesség nem születne meg, úgy a cselekményt és a személyt illetőleg a tiszteletreméltó tanács a városbíró úr előtt teremtsen törvényes egyességet, szabjon ki büntetést a civakodókkal szemben, és szerezzen is érvényt annak.

Tizenkettedszer, egyetlen lövész sem vihet tüzet a lövő állásba [5. lap]. A tűzmester engedélye nélkül nem szaladhat ki a céltáblákhoz, ha mégis, fizessen egy krajcár büntetéspénzt. Ha azt kívánja, hogy maga nézhesse meg a lövését, mert nem akar hinni a tábla ellenőrének, sem a tűzmesternek, kaphat erre engedélyt egy krajcár lefizetése után.

Ha valaki kételkedik abban, hogy talált-e, és meg akarja nézetni, az fizessen be egy garast. Ha önmaga akarja megtekinteni más kirendelt lövészekkel együtt, köteles adni két garast a ládába.

Tizenharmadszor, minden lövész maga felel puskája megtöltéséért, azért, hogy fegyverét az előírások szerint tökéletesen töltsen meg puskaporral és golyóval. Ha azonban csak puskaporral és tehát golyó nélkül tüzel, az is lövésnek számít, mint ha már golyóra töltött volna. Hasonló megítélés alá esik, ha csak golyóra töltött,

puskapor nélkül. Ilyenképpen fegyverét háromszor töltheti meg. Ha valaki úgy menne lőállásba, hogy nem töltött se löport, se golyót, lövési jogát elvesztette.

Tizennegedszer, egyetlen egy vitatható lövés se legyen érvényes. Az sem, ha a golyó nem üti át a céltáblát, vagy ha egy puska csütörtököt mond, vagy ha a lövész kilép a lövonalról. Az is szabálytalanságnak számít, ha más helyett áll a lövonalra. Ha háromszor hibáz, vagy a lövésnél [6. lap] a puskája meghibásodik, akkor is elveszett a lövése.

Tizenötödször, a tűzmester és a táblaellenőr senkinek nem engedélyezheti, hogy kifusson. Aki ki akarna futni, azt szólítsák fel, hogy álljon meg. Ha valaki lövészet közben akár a céltáblához, akár a várfalhoz kiszaladna – legyen lövész, vagy csak néző – az minden elnézés és vitatkozás nélkül fizessen tizenkét pfennig büntetéspénzt a perselybe. Ha valaki nem oda tartozó, és főként, ha tisztában van tetteivel, amiatt rákiáltással felszólítást is kapott, hasonlóképpen köteles tizenkét pfennig a perselybe befizetni. Ha valaki vonakodna ezt megtenni, azt a tűzmester és a lövészársak zálogvétellel büntessék. A zálogot adják át a városbíró úrnak, aki majd büntetést ró ki a vétkesre.

Tizenhatodszor, állíthat egy tűzmester másvalakit is maga helyett, polgárt és lövést is, az azonban úgy járjon el, mint fentebb már leíratott.

Mindez csak hízóökrökre vonatkozik, és ne legyen érvényes a szarvasmarhákra.

Egy lövész ~~(előtt)~~ egy másik helyett nem állhat ki. Vagyis minden lövész csak a saját nevében lőhet. [7. lap]

Tizenhetedszer, ha véget ér a lövészet, mindenki egymás után távozzék, ha azonban valaki maradni szeretne, otthagyhathja puskáját a lőállásban, és ajánlja fel, hogy távozzon más helyette. Ha mégis távozásra került a sor, az kapja a jutalmat, aki a legjobban lőtt. De a nadráganyagnál a szabályt tartsák be (úgy, ahogy fent olvasható). Kivéve leginkább a másik jogosult, aki azután következik. Mindenki a nadrág anyagát tizenkét pfenniggel, illetve minden font cint három pfenniggel váltson meg.

Tizennyolcadszor, ha lefizették a lövés árát, az ajándékot abból vásárolják meg, még pedig annyiért, amennyire a pénzből futja. Körülbelül tíz pfennigért, vagy tizenkettőért vásároljanak.

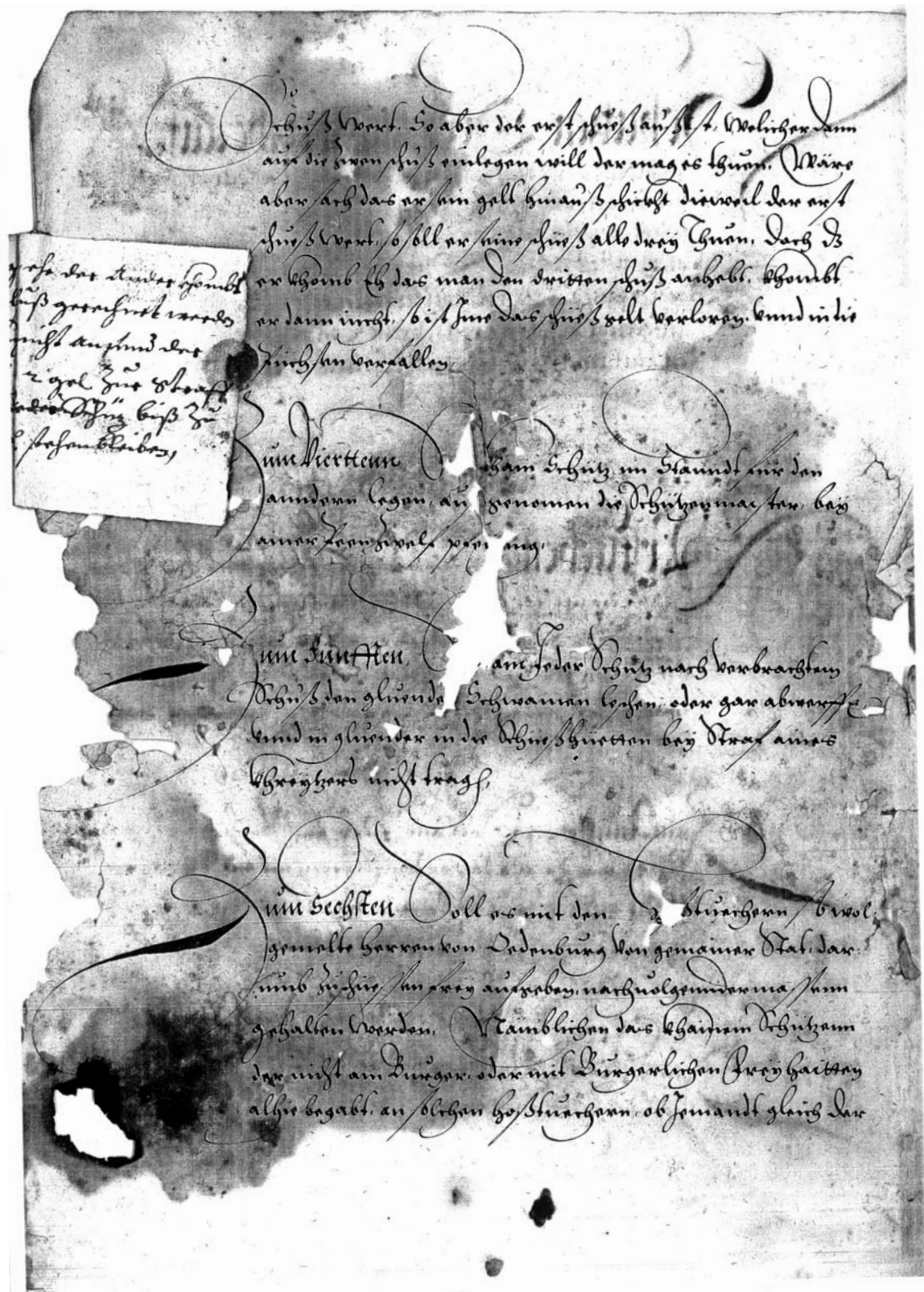
Minden lövésztől, öregtől éppúgy, mint fiattól elvárható, hogy a céltáblák karban tartására tegyenek be tartalékpénzt a ládába.

Tizenkilencedszer és végül, a tűzmesterek minden évben, Szent Márton napja táján a többi lövész legénnyel tegyenek számadást az egyik lövészettől a másikig terjedő időszak minden kiadásáról. [8. lap]

A lövészek rendezzenek zászlólövészetet, az előkelőbb céhek, nevezetesen az Urak Céhe, a Károsultak Céhe [GYÁSZOLÓK CÉHE?] (*Schiedungs Zech*), a Szentháromság Céhe, a Mi Asszonyunk Megtisztulása Céhe, A Nyomorultak Céhe, a Lövészek Céhe, a Halászok Céhe és a Kalmárok Céhe számára.

A fent leírt rendeletnek a tiszteletreméltó tanács érvényt kíván szerezni, és akik nem eszerint viselkednének, vagy a tűzmesternek nem lennének hajlandók engedelmeskedni, azok nevét be kell jelenteni a felsőbbségnek; a vétkesek lássák be hibáikat illendő módon, mindenekelőtt tartsák be ezt a rendeletet anélkül, hogy a szabályok számát kénye-kedvükre gyéritenék, vagy szaporítanák. Mindent jól meggondolva és szabályozva, a bennfoglaltak igaz bizonyosságaképpen mindez elrendeltetett és a város kisebb [pecsétjével] megerősítve kiállítottatott [az ezerötyszázhetvenhetedik évben.]

Bármelyik lövész, legyen ifjú vagy idős, mikor a tűzmester fejére helyezi a koszorút, vagy azt hazaküldi számára, tizennégy napon belül, vagy legkésőbb három héten belül lövészetét tartsa meg. Ha pedig ezt nem tenné, fizessen két tallért büntetésül, helyezze azt a ládába, és ezután lövészetét hamarosan tartsa meg. [9. lap]

A CÉLLÖVÉSZET RENDJE NÉMET NYELVŰ KÉZIRATÁNAK (1577) MÁSODIK OLDALA

SCHÜTZEN ORDNUNG*

Articuli Jaculatorum Soproniensium

Schützen Ordnung welche auf *anhalten vnnnd vleissig bitten etlicher aus der Bürgerschaft so lust zu der Ritterlichen Schützweil des Püchsen schüessens gehabt, noch im Aintaused Fünfhundert vnnnd Zwayundviertzigsten Jar, Durch die Herrn Bürgermaister, Richter vnnnd Rath, vmb viller erheblicher vrsach willen aufgericht vnnnd Jetzt von neuen Confirmirt werden, Im Aintaused Fünfhundert Sibenvndsibentzigen*

Jar

Erstlichen, Soll ain Jeder Schütz vmb Zwelf Vhr auf die Zillstat kommen, Vnnnd sein Aigene Püchsen haben Vnnnd ohn Vrsach aber keinen annderen Püchsen schüessen auch sollen alle gefarlichhaidt Vnnnd Vortail, Wie her: nach Zum Thail außdrückhlich begriffen. Verbotten sein

Zum Anndern, Soll ain Jeder Püchsenschütz mit freiem Armb schüessen, also das er den Ellpogen nit aufsetz weder auf die huf, noch auf die Seitten, Es soll auch der Püchsenschütz Wann der Schütz anschlecht, die Achßl nicht berüeren,

Zum Dritten, Wann man auf die Tartschen schießt, so soll ain Jeder Puchsen-schütz sein gelt legen, dieweil [so?] [S. 1.]

Schuß Wert. So aber der erst schueß auß ist, welicher dann auf Zwen schuß einlegen will, der mag es thuen. Wäre aber sach das er sein gelt hinauß schickht dieweil der erst schueß wert so soll er seine schüeiß alle drey Thuen, doch daz er khombt Eh das man den dritten schuß anhebt. Khombt er dann nicht, so ist Ime das schüeiß gelt Verloren. Vnnnd in die Püchsen verfallen.

Wan einer seinen Schuß nicht ansagt, ehe der ander khombt Vnd schießt. derselb sol für ein failschuß gerechnet werden sagt er aber seinen Failschuß auch nicht an, und der Ander herricht seinen Schuß sol 2 grl Zue Straff in die Lad erlegen, es sol auch ein jeder Schütz biß Zueinschreibung des Schuß bey der Zol stehen bleiben,

Zum Viertten So khain Schütz im Stanndt für den anndern legen, ausgenommen die Schützenmaister, bey ainer Peen Zwelf pfenig.

Zum Fünfften, So ain Jeder Schutz nach Verbrachtem Schuß den gluenden Schwamen leschen, oder gar abwerffe, Vnnnd in gluender in die Schüeißhütten bey straf aines Khreytzers nicht trag,

Zum sechsten Soll es mit den Hoß tuechern, so wol gemelte Herren von Oedenburg Von gemainer Stat, darumb Zu schiessen frey aufgeben, nach uolgen-dermassenn gehalten werden, Nämblichen das khainen Schützenn der nicht ain Burger, oder mit Burgerlichen Freyhaitten alhie begabt, an solchen Hoß tuechern, ob Jemand gleich der [S. 2.]

* Soproner Archiv, Lad. X. fasc. V. num. 87. Die kursiv gedruckten Ergänzungen wurden 1577 oder später verfasst.

Nächst mit seinen schüessen in der Targen were, nichts erfolgenn, noch daran gewinnen haben solle, sundern denn Burgern, vnnd denen so mitburger sein, werden solliche Hoßtuecher frey Zu gewinnen gegeben. Derhalben Sy dann ainem Ersamen Rath bey Tag Vnnd nacht, wohin sy Zu notturfft gemainer Stat erfordert werden, gehorsamb sein sollen, Es soll auch khainem Burger, oder Mitburger, mehr dann ain Hoßtuech Zu gewinnen Zugeben sein, Vnnd ob ainer so vormals aines gewonnen, eben der nächst mit seinen schiessen were nichts weniger soll das Hoß:tuech dem Burger so die Pesten schüeiß nach ine hat, Vnd dem, so vormals das Hoßtuech gewonnen, oder den Ihenigen, so nit burger, Vnnd d[as] [Ih]r gelt erlegt, das nächst gewinnt darnach geben were- aber an ainem Tag daran man schüeißen wurdet, Vnnd kain frey Hoßtuech beuor gegeben sunder vmb ain zusammen erlegt gelt khlainater erkhaufft wurden, sollen weder burger noch ander. woher die khommen Vnnd Ir gelt, [wie sich gebiert.] erlegen in khainem gewinnendem außgeschlossen sein

Zum Sibenden Sollen auch all gefährliche Vorttail verpotten sein, Vnd khain Schütz soll Zwo khügl ainß schüß, auch khain gefietterte, odere gespitzte Khügl, sunder Sie well Vnd Rundt Khugln schüessen. Welicher das Vbertrit, vnd mit [S. 3.] sollichem Vorttail begriffen, desselben schüeiß Zeug ist verfallen. Also, das er Ine vmb ainen halben gulden Hungerisch Vnableßlich. in die Püchsen Zu legen, erledigen solle. Doch ohn ainiche verwarung der Zillstat, allain er würde Zum dritten mal hierin verprechen, erfaren, Vnnd gestrafft, Alsdann soll Ime die Zillstat gantzlich verpotten sein,

Zum Achten Soll ain Jeder Püchsenschütz nit mehr schueß Zu der tartschen thuen, dann auf den selben tag Vmb die gab oder Clainat, darumben man schaut, bestimbt werdenn, wer solches überf[ühre?]r ist verfallen seinen SchießZeug, doch soll Ime derselb obgemelter massen Zulösen geben werdenn,

Es soll auch khain Schütz sich versuechen. oder schüessen Zu der Mauer am Sambstag, noch an anndern Feyrabenten, nach der Vesper Zeit bis am Sonntag. Oder Feyrtag, daran man scheut, Vnd an die Zillstat khombt, Vnnd dann auch khainen Versuechschueß auf der Zylstat thun. Bey der Pueß Zwelf pfenning.

Zum Neundten Ob ainem Puxen schützen Zeug Zerrunne auf den lesten Schueß, in was schüessen das beschähe, so mag er wol aus ainer andern Puxen schüessen, doch mit gunst des Schutzenmaisters

Wan die Alten Schützen ain schießen haben, sol khein Junger schütz nicht mit schießen, es sey den das er sich hab von den Jungen Weck geschossen oder aber wan die Hoßtüecher, oder auß gen Zechen schießen gehalten Werden, sol ein JungerSchütz mit Zuschießen macht haben, [S. 4.]

Zum Zehendten Soll auch khain schutz oder Schutzenmaister ainer den anndern, weder auf der Zylstat . in der schüeißhuetl am Stanndt, noch bey der Tartschen ongefarlich Verunleumbt Lugstraffen . oder Verpotne Wort geben, auch nit schreien, noch einreden in khain weise . dann Zorn .Vnnd wider willen darauß enntsteen machen, Welicher das Vberfertt, der soll geben in die Puxen Sechs pfennig. Vnnd dieweil er die Sechs pfenning nicht gibt. So soll er Vngeschossen sein, Er sey in den schiessen . oder nicht,

Zum Aindlifften Ob sich ain Vnbilliche Frävel, Irrweg oder aufrüer in der Schießhuetten, auf der Zillstat, oder Vor der Tartschen begäbe was dann die Sach wäre, solich handlung sollen die Schützenmaister, Zu sambt den anndern Schüeißgesellen verainen, vnnd besten hinlegen, wo es aber bey den Parteyen nit verfängkhlich . Vnd

khainer Ainigkhait volgen wolt. So soll ainem Ersamen Rath oder noch gelegenheit der Handlung Vnd Person, dem Herrn Riechter solche Hanndlung gerichtlich Zuuergleichen, Vnnd gegen den partheyen mit Straf Zuuerfahren, beuor stehen, Vnnd vorbehalten sein,

Zum Zwelfften, Soll auch khain Schütz feur in die huetten [S. 5.]

tragen, Auch on erlaubnus des Schützenmaisters hinauß Zu der Tartschen nit lauffen, bey der Pueß aines Khreytzers, begert er aber seinen schuß selbst Zu schawen, Vnndt dem Ziller noch Schutzenmaister nit trawen will, So soll es Ime gegen einlegung aines Khreytzer in die Puechsen vergönnstigt werden.

Wan einer Zweiffelt er hab getroffen, vnd will darüber erschauen lassen derselb sol ain Groschen erlegen, will er in über selbstn Neben den Andern Verordneten Schützen beschauen, sol er 2 Groschel in die Püchßn Zugehen schuldig sein

Zum Dreitzehendenn, Soll ain Jeder Püchsenschütz sich fuerstehen mit seiner Ladung, also das er sein Puxen Volkhommentlich lade, mit Puluer . Vnnd Khugl, wie dann dar zue gehört, liede er aber Puluer Vnnd khain khugl, vnd zundt darüber an, so hat er geschossen, als wer ain khugl darin gewesen, deßgleichen Liedt er ain Khugl. Vnnd khain Puluer darhinden. So mag er woll dreymal eineinraumen, Vnnd nit mehr. Ob ainer nichts einliedt, weder Puluer noch Khugl, Vnd an Stanndt, so ist der schueß auch verloren,

Zum Viertzehenden Soll khain geel schueß nicht gelten. Noch ainer der nit durch bricht on Vrsach, Vnnd ob ain ain Puchsen versagt. Vnnd vom Stanndt trit. Vnnd wider gericht ist, so mag er für ainen Jeden fürtretten. So sy Im aber dreymal versagt, so ist er Vmb den Schueß, geet [S. 6.]

Inn Die Püechsen ab, dieweill er am Stanndt steet, so ist er vmb dann Schueß,

Zum Funftzehenden, Soll der Schützenmaister Vnd Zieller niemandt lassen vnderlauffen, sunder die, so Vnnderlaufft wellen, anreden, Vnnd so über solches Jemandt vnnder die Schueß der Püechsen, auch vnnder die Tartschen oder maur lieffe, er sey ain Schütz oder nicht, So soll der Schütz gebenn Zwelf Pfening Zu Pueß in die Püchsen, an alle gnad Vnnd Widerredt. Ob aber ain frembder Vnnd sunderlich ainer der des wissen hette, oder derhalben wer angeredt Vnnd beschrien werde in [die]zem[?] begriffen [müsse?] derselb sol gleichermassen Zwelf Pfenning in die Puchsen Zulegen schuldig sein. Wo sich aber Jemandt dessen waigernn wuerde [der?] selb mag durch den Schutzenmaister vunnd Schießgesellen ge[straft?] Pfenndt werden. Wellich pfanndt alßdann dem Herrn Richter soll Vberantwort werden, alda er sein straf haben wierdt,

Zum Sechtzehenden, Mag am Schützenmaister woll ainer anndren an sein stat stellen, der Burger, vnnd ain Schutz ist, derselb soll es auch halten wie oben geschriebenn,

Diß geh so alle den Ochsen[?] mesten daz[wo?] nit die Rinder seyn

Vnd Solt Auch Aller dings Kein Schütz ~~Vor~~ einer Vor den Andern Schiessen. Sondern ein ieter Schütz solt Selber Schiessen. [S. 7.]

Zum Sibentzehenden, Wann das schüeßen auß ist, so soll man nacheinander schieden, Wo aber ainer nit so lanng Verziehen mecht, soll er sein Püchsen auf der Zillstat lassen, Vnnd ain Anndern schützen an seiner stat Zu schieden erbietten. Vnd so nun gar geschieden ist, so sollen dem, der die maisten Schueß hat, das besst Clainat. Doch die Hoßtuecher. damit es. (wie ob steet.) gehalten werden solle, Außgenomen, Vnnd dem anndern maisten, daz nagst darnach. Von ainem biß auf den anndern, Vnntzt daz die Clainat gar außgetailt . geben werde, Es soll auch ain Jeder

vom Hoßtuech Zwelf pfennig. Vnnd von ainen Jeden pfundt Zyn, drey Pfenning zu lösen geben,

Zum Achtzehendenn, So man schieß gelt legt. So soll man Clainat darumben khauffen als weit das wert. Vngefärllich biß an Zehen. Oder Zwelf pfennig,

Soll von einer Jeden schiessen, so wol bey Alten Als Jung wegen Wahrung der schein ein Leggelt in die Ladt genombern Werden,

Zum NeundZehenden vnd lessten, Sollen auch die Schutzenmaister alle Jar Jährlich. vmb Sanndt Merttenstag denn annderen Schießgesellen, alles Einnemen, Vnnd Auß gebens. Von ainem Schiessen Aufs Annder Raittung thuenn etc [S. 8.]

Soll denen Schützen Jährlichen Auß den fürnembsten Zechen ein Fahnen schießen gehalten werden Alß Hern Zöch Schidung Zech, 1 Heilige 3 Faltigkeit Zech, Frauen Rainigung Zech „ellenden Zech“, Schützen Zech, Fischer Zech Kramer Zech

An Obbescribner Ordnung, will ain Ersamer Rath hanndthalten Vnnd Welliche sich derselben nicht gemäß Verhalten: oder den Schützenmaistern nicht gehorsamb sein wollten, Dieselben, sollen der obrigkhait angezeigt werden, die weil gebuerlich einsehung thuen, Vnnd behelt Ir Hiemit beuor, diße Ordnung. Zu mindern, Zu mehrern. als oft sie gelust. Vnd guet bedunckh, Oneguerde, zur warer Gezeugnuß. haben Sy Ir Vnnd gemainer Stat Cliennere [Petschaft?] undten Zu stellen Verordnet Actum [Im Aintausent funfhundert Sibenundsibentzigen Jar?]

Soll ain Iedtwedter Schütz Jung oder Alt, Wan ihme der Schützenmaister das Kränzl Aufsetzt, oder Anheimb schickht, Innerhalb 14 Tagn oder auf das Lengest in 3 Wochen sein schießen halten, wo er dasselbige nicht thuen wirdt. Soll er 2 Taller Zur Straff in die Ladt Zu Erlegen schuldig sein, Vnd Also balt sein schießen darauf halten sol, [S. 9.]

FEGYVERFOGÓ POLGÁROK

Feljegyzések a lövészekről

1542.

„A kapuőrséget, a toronyőrséget és a tűzőrséget, a polgárok felfegyverzését a városban és a jobbágyokét a falvakban az általános biztonság és az elővigyázatosság okából elrendeljük”. „Emellett a Tiszteletreméltó Tanácsnak gondja legyen arra, hogy a polgárok és a jobbágyok a falvakban mindenkor jó fegyverrel rendelkezzenek, és szűnjék meg a kölcsönzött fegyverek használata.”¹

1543.

„A mostani körülmények azt követelik meg, hogy éjszaka a kapu előtt éberebben őrködjének, mint az utóbbi időben történt, lássák el feladatukat alaposabban, a huszonnégyszáz külvárosi tanácsos és a tanácsos urak nemhiába nehezményezték a dolgot, és a közjó miatt sem tűrhető el, hogy a huszonnégyszázak közül egyvalaki csak egy másik kijelölt polgárral lássa el az éjszakai őrséget. Ezért a Tiszteletreméltó Belső Tanács helyesnek tartja, hogy éjszakánként a huszonnégyszáz mellett erősítsék meg az őrséget két polgárral is, ez több hasznót hozna az egész városnak, mint most a várakban a gyakran elálmosodó őrség.”²

Anno 1581.

„A város közönsége céllövészetet rendezett egy ökörért, és emellett sok másféle szórakozás folyt, számos idegen lövész jött távoli vidékről, két kiváló tréfamester Linzből, és két kötél-táncos. Az egyik azokat a fiúkat, akik a zászlókat és a nyerteseiket a lövőhelyre hozták, a saját emlékeztére az abc szerint rímbe szedve tréfásan megénekelte, s ez művészi és amellett mulatságosan is hangzott. Ezért a Tiszteletreméltó Tanács tekintélyes borralalóval ajándékozta meg.”³

1616. július 21.

„A lövészek a lövészünnepi szórakozáshoz támogatást kértek. Engedélyeztünk nekik tizenkét forintot, meghívják az egész polgárságot, valamint a falusiakat is, de azzal a feltétellel, hogy a parasztok, ha a legjobb lövést érnék is el, ne az számítson a legjobbnak, s csak az utána következő helyet kapják meg.”⁴

¹ Póda Endre: *Sopron sz. kir. város monographiája*. I. köt. Sopron, 1890, 24. l. alapján.

² Póda Endre: *Sopron sz. kir. város monographiája*. I. köt. Sopron, 1890, 25. l. alapján.

³ *Faut Márk és Klein Menyhért krónikája*. 1526–1616. Sopron–Eisenstadt, 1995, 110. l. alapján.

⁴ Póda Endre: *Sopron sz. kir. város monographiája*. II. köt. Sopron, 1896, 301. l. alapján.

1678.

„Szeptember 25-én, 26-án és 27-én megrendezték a lövészünnepet, a legjobb lövésznek ajándékoztak egy 50 lat súlyú, kívül-belül aranyozott kelyhet egy kendővel, valamint felajánlottak egy kisebbet is koszorúval; emellett trombitaszóval lovagot is avattak, s ezt előre mindenhol, minden városon közhírré adták.”⁵

1688.

„Item ebben az évben a Szent Mihály-kapu előtti lövőhelyet megszüntették, odahagyták a céllövők, és a Tiszteletreméltó Tanács engedélyével ezt a külvárosba, a Lackner-féle majorba (*Lacknerischen Mayrhoff*) helyezték át, és Húsvét ünnepén először rendeztek itt lövészünnepet”.⁶

1688.

„1688-ban tavasszal a Szent Mihály-kapun kívül fekvő lövőhelyet megszüntették, áthelyezték a Lackner-majorba (*Lacknerischen Meierhof*), és először a húsvéti ünnepek idején kezdték el itt a lövészünnepet.”⁷

⁵ Hans Giwitzer krónikája. 34. r. kézirat (Evangélikus Országos Levéltár, Budapest, I.a.8/9) alapján.

⁶ Hanns Tschánys's *Ungrische Chronik*. Páur Iván szövegkiadása. Budapest, 1858, 138. l. alapján.

⁷ Geiger-krónika. Kézirat. Soproni Levéltár, Krónikagyűjtemény, 161. l. Idézi Bárdos Kornél: *Sopron zenéje a 16–18. században*. Budapest, 1984, 281. l.

BEWAFFNETE BÜRGER

Aufzeichnungen über die Schützen

1542.

„Die Thorwache, Thurmwache und Feuerwache, ebenso die Bewaffnung der Bürgerschaft in der Stadt und der Holden auf den Dorfschaften, wird als ständige Sicherheits und Vorsichtsmassregel gehandhabt.“ „Daneben soll Ein Ehrsam Rath Einsehung thun, damit die Bürgerschaft, auch die Holden auf den Dörfern allweg mit guter Wehr gefasst seien, und die Lehne-Wehr abgestellt werde“.¹

1543.

„Die jetzigen Läufe erfordern, dass die Nachtwache vor dem Thor, mehr denn ein zeitlang beschehen, soll besetzt seyn, derothalben achten die Vierundzwanziger in der Vorstadt zusammt der Gemeinde beschwerlich, und gemeiner Wohlfahrt nicht zuträglich, dass ein Vierundzwanziger allein selb ander angezeigte Nachtwacht verrichten solle. Sieht hierauf Eine Ehrsame Gemeinde für gut an, dass nächtlich einem Vierundzwanziger zwei Bürger zu der Nachtwacht zugegeben werden, das mehr zu Nutz gemeiner Stadt gereichen mag, als zum Theil die schläfrige Wacht im Stadtgraben“.²

A[nn]o 1581.

„Ist von G[emeiner] Stadt alhie ein freyschiessen gehalten worden vmb ein Ochssen vnd darnebenst allerley kurzweil dabei zubracht, seint viel frembde Schutzen von Weitten orten herzukommen vnd 2 furnembe Prütschenmeister vonn Linz, zwenn Sailer, der eine hat die Knaben, so die Fenlein vnd gewinnende auf die Schiÿßstadt getragen, zu seiner gedechnuß [nach] reimbweiß nach dem A.b.c. geprutscht vnd gesungen, welches ganz kunstlich, darnebens lecherlich anzuhören gewesen ist. Ist Ihme destwegen von einen E[rsamen] Rath ein Ehrlich Trinckhgeldt geben worden [6v]“.³

1616.

Den 21. Juli

„Die Schützen angehalten umb eine ergötzlichkeit zum Schiessen. Ist 12 Fl. verwilligt und die gantze Burgerschaft so wol die Dörffer herein zuladen, doch mit

¹ Endre Póda: *Sopron sz. kir. város monographiája*. Band. I. Ödenburg, 1890, S. 24.

² Endre Póda: *Sopron sz. kir. város monographiája*. Band. I. Ödenburg, 1890, S. 25.

³ *Die Chronic des Marx Faut und Melchior Klein*. Ödenburg-Eisenstadt, 1995, S. 42.

dieser condition, dass die Bauern, ob sie schon den Besten schuss, nicht das Beste, sondern das nügste hernach haben sollen.“⁴

1678.

„Den 25. 26. 27 Septembris Anno 1678 Ist alhier ein Freÿschiessen gehalten worden, sein zum besten auffgeben worden Ain Becher mit 50ig Loth sambt einen Tückhel, in vnd außwendig Verguldt, wie auch noch Ain klienerer in Kranz benebens zum Ritter Ain Schallen Ist also Vberall auff alle Stett geschriben worten zu komen“.⁵

1688.

„Item ist auch Heyr die Schiess Stathvor dem Michaelsthor von den Schützen verlassen vndt aufgeben worten, vndt mith Verwilligung E. E. Rath solche In den Lacknerischen Mayrhoff In die Vorstath her kommen, vndt In oster feyrtag zum Erstenmall alda geschossen worden“.⁶

1688.

„1688 dieses frühjahr ist die Schiess-stätte ausser dem Michaelisthor aufgehoben und in den Lacknerischen Meierhof verlegt worden, wo in den Osterfeiertagen zum erstenmal zum schiessen ist angefangen worden“.⁷

⁴ Endre Póda: *Sopron sz. kir. város monographiája*. Band. II. Ödenburg, 1896, S. 301.

⁵ Hans Giwitzer's *Haußprodigoll (Chronik)*. Evangelisches Landesarchiv, Budapest, I.a.8/9 34. r. Handschrift.

⁶ Hanns Tschánys's *Ungrische Chronik*. Herausgegeben von Iván Páur. Budapest, 1858, S. 138.

⁷ *Geiger Chronik*. Handschrift. Soproner Archiv, Chroniksammlung, S. 161. Zitiert von Kornél Bárdos: *Sopron zenéje a 16–18. században*. Budapest, 1984, S. 281.

CSÁNYI JÁNOS

AZ 1704. ÉV ESEMÉNYEI*

Ocskay kurucai

„Január 17-én Ocskay idejött ötszáz kuruccal, és megadásra szólította fel a várost, de ebből ezen a napon semmi sem lett. Előtte azonban beküldte Talliánt Párpáról, estefelé, úgy három óra körül, emiatt hamarjában nagy nyugtalan csoportokban összegyűltek az emberek. Tallián úr pedig lóháton jött a városházához, néhány nemes magyar úrral, akik fegyveresen őrködtek a városháza előtt. Ocskay azonban még ezen az éjszakán katonáival Kópházán tanyázott, és csak másnap, a rákövetkező 18-án jött be néhány úrral a városba. De nem volt akkora bátorsága, hogy a belvárosban szálljon meg, hanem éjszakára vendéglőkben háltak; jómaga meg sem jelent a városházán, hanem értésére adta a Tanácsnak: válaszoljanak a megadásra igennel vagy nemmel, neki minden mindegy, nem sokat törődik ezzel. Kerserschiz úr azonban, aki bátor, egyenes jellemű úr, ki mindenkor hűséges volt a városhoz, kedélyesen válaszolt és azt mondta: Ilyen fontos ügyben nem szükséges ekkora sietség. Ocskay legyen türelemmel még holnapig, addig is fontolja meg, hogy Őfelsége, a mi legkegyelmesebb királyunk és urunk; egy ilyen ősrégi szabad királyi városban sem tehetünk mindent hirtelen tönkre, és ez a város Magyarországon – a Dúnán innen – sokat segíthet, de sok kárt is okozhat. Ez megfontolásra bírta, és itt maradt a következő napig, 19-ig, azonban a mi veszedelmünkre, mert azzal fenyegetőzött, ha bármi rossz éri, azt a városon bosszulja meg, úgy szétvereti, hogy kőkövön nem marad. Ám még ezen az éjszakán bement a belvárosba, egy bizonyos helyre, ahol veszettül táncolt, aztán körbe szánkázott, az őrségnek az elülső és a hátsó kapunál nagy borraalót adott, úgy, hogy hagyták ki- és bejárálni.

Ezen a napon, 19-én az urak malmaik védelmére menleveleket vásároltak Ocskaytól, egy ilyen levélért négy császári forintot fizettek, a menlevelet nekik kellett magyarázatra megírniuk, ő rányomta a pecsétjét, és rákövetkező vasárnap elutazott innen.

A rákövetkező január 21-én a város két urat küldött Károlyihoz, mégpedig Koa-sitz (Kovachich) urat, a Belső Tanács tagját és Reichenhaller urat.

Január 26-án korareggel négyszáz német katona érkezett a városba, ismét nagy csődület keletkezett, mert odajöttek a kurucok is, és nézték, hogyan vonulnak be a császáriak, ami igencsak nem tetszett nekik, mert már biztosak voltak abban, hogy Sopron is meghódol nekik. A négyszáz német katonát két főtitst vezette, egyikük von Blumberg báró volt, a másik Priquiz úr, a térparancsnok.

Itt az is feljegyzésre méltó, hogy a város Dobner Ferdinánd urat Bécsbe küldte, Ő Császári Felségéhez, hogy tanácsot kérjenek, mihez tartsuk magunkat, mert azt sem tudtuk, mit tegyünk. Körülöttünk már minden helység meghódolt, mégpedig Kőszeg, Ruszt és Kismarton, a palatinus minden birtoka, kivéve Fraknót és Lándzsért. Mikor

* *Hanns Tschánys's Ungrische Chronik*. Páur Iván szövegkiadása. Budapest, 1858, 177–179. és 200–201. l. alapján.

aztán küldött uraink megérkeztek a császári udvarba, ugyancsak rosszul fogadták őket. Már mindenről tudtak: mely helységek adták meg magukat a kurucoknak, még azt sem hitték el, hogy mi még hűségesek vagyunk a császárhoz, mivel azt is jól tudták, hogy Ocskaynak néhány vég posztót és száz pár csizmát ajándékoztunk. Azt is tudták továbbá, hogy megnyitatta a fegyvertárat, ami valóban így is történt. Midőn hosszú előadás után megértették, mi a helyzetünk, hogy mi nem fogtunk össze a kurucokkal, csak azután kapott Dobner úr audienciát a császárnál. Mindenről előszóval tájékoztatta, hogy mi is történt valójában, meg is esküdött előtte, hogy mit cselekedett a polgárság, az egész tanács a városházán, [közölte] minden szavunk tartalmát, hogy mindenki hűséges Őfelségéhez, és addig védekezik az ellenséggel szemben, amíg egyetlen ér dobog a testében: ennek Őfelsége igen megörült, azonnal megígérte, hogy a várost sohasem hagyja magára, hanem segítségünkre kél, amikor csak tud és megteheti, azt is megígérte, olyan szabadságot ajándékozik a városnak, ami bizonyára segíteni fog. Azt a négyszázat még ezen a napon a belvárosban szállásolták el, a városparancsnok a Braun-féle házban kapott szállást, a térparancsnok azonban Leopold Nätl házában. A városparancsnok úr ifjú, de bölcs úr volt, aki a hadtudományt meglehetősen értette, a Szent Mihály-kaput, a Balfi utcai kaput és az Újteleki-kaput földdel betemettette és palánszorral lezárta, erős őrséget helyezett el a kapuknál, eközben a kurucok egyre inkább a város körül kóboroltak, ám egymás után lelőtték őket.”

„Május 17-én, szombaton, Szentháromság ünnepe előtt a városparancsnok úr az egész Tiszteletreméltó Képviselőt ismét figyelmeztette, hűségre intette a városházán, maradjanak Őfelsége hívei, ezért semmitől se féljenek, hanem bízzák magukat bizalommal a császár kegyelmére és segítségére. Erre a Tiszteletreméltó Képviselőt újból megesküdött, hogy életüket és vérüket, minden birtokukat és vagyonukat Őfelsége kezébe ajánlják és a védelmére bízzák. A városparancsnok úr ezután berendelte sáncmunkára minden falunk lakóját bírójával együtt, és a bírónak minden egyes vasárnapon kora reggel munkára készen kellett állnia embereivel a Főtéren. A város minden házából a lakóknak is a sáncon kellett dolgoznia, e napon több mint háromezer személy munkálkodott a sáncárokbán. Bottyán emberei között hamarosan nagy félelem keletkezett, és mivel május 19-én, egy hétfői napon senkit sem engedtek ki dolgozni a szőlőkbe, ezért Bottyán legtöbb katonája elhagyta a várost, attól féltek, hogy őket is kirendelik a sáncre.”

HANNS TSCHÁNY

ANNO 1704 BEGEBENHEIT*

„... war angekommen der Ocskay“

„Den 17 Jenner, war angekommen der Ocskay mit 500 Gruzen, vnd hat die Stadt auffgefordert, worauss aber nichts worden disen tag, Er schickte aber zu vor herein den Tallian von Papa, gegen den Abend vmb 3 Vhr, da entstundt alssdan ein grosser Aufflauff vnter den Leuten. Er aber hr. Tallian kamme gerittener herein auff das Rathhauss, sambt etlichen Ungarischen Hr. von Adel, welchen man das Gewöhr praesentirte unter dem Rathhauss, der Ocskay aber ist diese Nacht noch mit seinen Völkern zu Kolmhoff liegen blieben, vnd kame erst den andern tag alss den 18 dito, darauff mit wenig Hr. herein In die Stadt. traute sich aber nicht in der Einwendigen Stadt zu logiren, sondern blieb, die Nacht herauf in Wierthss häusern; Erschien aber nicht auff den Rathhauss, sondern liess den Rath andeuten; Sie sollen nur Ja oder Nein sagen wegen der Huldigung, ess wär ihm alles einss, vnd sey ihm nicht will daran gelegen; Herr Kerserschiz aber, alss ein wakerer auffrichtiger Herr, der ess noch allezeit. Trey gemeinet hat. mit der Stadt, führte ihm zu gemüth, vnd sagte. Ess liese sich nicht gleich eilen mit einer solchen wichtigen sache. Er wolle doch erwarten, noch biss auff morgen, in deme er Ocskay, auch wohl dencken soll, dass Ihro May. vnser gnädigster König vnd Herr, eine solche Uralte Königl. Freystadt auch nicht wird gleich auff einmahl zu grundt gehen lassen, vndt dise Stadt dem Vngerland disseitss der Donau auch vill helffen. Zugleich auch Schaden kan, worüber er den beweget worden, vnd noch verblieben biss auff den 19 Dito. alleine aber auff vnser Gefahr, den er drohete, wo fern ihm wass sollte begegnen, so wolte er ess an der Stadt rächen, vnd es also zerschlopfen lassen, dass kein stein auff den andern bleiben wird. Er gieng aber noch dise Nacht in die Stadt hinein, an ein gewisses Orth, allwo er waker danzete, vnd darauff in schlitten vmbher fuhr, der Wacht aber bey dem hintern vnd vordern thor hat Er ein guetes Trinkgeldt gespendieret, dass sie ihm haben auss vnd Ein lassen.

Den 19 Dito. Kaufften vnsre Herrn Protectionales. auff ihre Müllen, von Ocskay, vnd Kostete ein solcher Brieff 4 fl. Kays. sie haben den Brieff selber schreiben müssen lassen ungerisch, vndt Er hat sein Pettschafft darunter getrucket, vnd ist den Sontag darauff weg geraist von hier.

Den 21 Jenner darauff schickte die Stadt Zwen Herrn zum Károly, alss den Hr. Koaschiz dess Innern Rathss vnd den Herrn Reichenhaller.

Den 26 Jenner, Kammen in der Frühe 400 teutsche Völcker zu vnss her in die Stadt. da wurd auch widerum ein grosser Aufflauff, den die Gruzen kamen auch herbey, vnd schaueten wie die Kayserl. eingezogen sind, welches ihnen nicht gar woll gefallen, den sie vermeinten, sie würden Ödenburg auch woll noch unter ihre Hul-

* Hanns Tschánys's *Ungrische Chronik*. Herausgegeben von Iván Páur. Budapest, 1858, S. 177–179. und 200–201.

digung bringen. Unter disen 400 Teutschen Man, waren zwen Hauptman, davon einer alls Herr Baron von Blumberg, Commendant wurde, der andere Herr Priquiz, Plazmajor.

Hierbey ist auch zu mercken, dass die Stadt auch den Herrn Ferdinand Dobner geschickt hat nach Vien, an ihro Kay. May. allda sich rathss zu erhollen, wie wir vnss halten möchten, denn wier wüsten nicht, wass wier thun sollten. ess war alless vnb vnss her schon gehuldiget, alss nemlich Günss Rust vnd Eisenstadt, ja der Palatinus selbstn mit allen seinen Güttern, ausser Forchtenstein vnd Landsee. alss nun vnssere Deputirte Herrn an Kay. Hoffe kommen waren, haben sie gar schlechte Autienz bekommen, den sie wusten alless schon, welche Örter sich gehuldiget hätten den Gruzen, glaubten ess auch nicht, dass wir noch Kayserl. seyn solten, in deme sie alles woll wusten, dass wier auch den Ocskay etliche Stuck Tuech vnd 100 baar Zischman, geben hätten, ja sogar, dass Er auch das Zeig Hauss begehret hätte zu öffnen, welchess auch nicht anderst war, alss sie aber nach langer Relation vernommen hatten. dass ess dem also seye, vnd wier noch nicht mit den Gruzen hielten, so hat Herr Dobner Audienz bekommen bey Ihro May. den Kaysser, welchen Er alles mündlich referirte. wie ess zu gangen wäre, hat ihm auch geleistet den Eydschwur, welchen die Bürgerschafft vnd der ganze Rath gelestet hat auff den Rathhauss, dess Innhaltss, dass nemlich ein ieder getreu verbleiben wolle Ihro May. vnd sich gegen den Feinden wehren, so lange er ein ader rühren mag in seinem Leibe: Worüber sich Ihro May. sehr erfreuet hat, vnd zugleich versprochen, Er wolle die Stadt nicht verlassen, sondern vnss helffen, alss er immer kan vnd mag versprach auch, die Stadt mit solchen Freiheiten zu begaben, die gewisslich helffen werden. diese 400 Mann hat mann noch diesen tag in der vor vnd Einwendigen Stadt einquartiret. der Commendant lag in Braunischen Hauss zu Quartir. der Plazmajor in Leopold Nätlichen; der Herr Commendant war ein Junger aber gar gescheydter Herr, der das Kriegsswesen Zimlicher massen verstundt. er lies gleich das Michelss Thor, Schlipperthor vnd Neustifft thor verschütten und verpalesadnen vnd setzte scharffe Wachten drauff, vnterdessen aber streiffeten die Gruzen merzu an vnsre Stadt, wurden aber einer nach der andern erschossen.“

„Den 17 May, alss am Sambstag vor den Fest der heil. Drey faltigkeit, ist die Zeitung ankommen, wie dass der Ragoczy und der Graff Forgács mit ihren Völkern schon widerum bey Raab stundten.

Diesen Tag hat der herr Commendant Eine ganze Ehrsamme Gemein widerumen auff den Rathhauss Erinnert, vnd ermahnet. Ihro May. getrey zu verbleiben, man solte sich nur nichts fürchten, sondern soll sich gewiss verlassen, auff des Kayssers Gnade und Hülffe, Worüber E. E. *Gemein* wiederum auffs Neue geschworen, Ihr Leib vnd Leben, Hab vnd Gutt, neben Ihro May. auffzusezen, vnd zu wagen. Darauff hat gleich der Herr Commendant allen Richtern auff unsern Dörffern einsagen lassen, in die Schanz, und hat ein jeder Richter seine Leute von einen jeglichen Dorff am Sonntag frühe auff den Plaz schon haben müssen in der Bereitschafft. In der Stadt aber. hat man von Hauss zu Hauss müssen auch gehen in die Schanz, Vnd sind diesen Tag über 3000 Perssonen in den Schanzgraben gewest, da ist alssdan ein grosser Forcht unter den Butyanischen Leuten, so in der Arbeit da waren entstundten; und hat man den 19 May, alss an einen Montag Niemand nicht aussgelassen gen Weingarten, aber zwischen 8 vnd 9 Uhr vormittag sind die meisten Buttyanischen leut weg von der Stadt, vermeindten sie würden auch Schanzen müssen.“

DIÁRIUM*

*Sopron Szabad Királyi Város kétszer is elkezdett
és abbahagyott ostromáról, amelyet a fő rebellis Vak Bottyán
és Ocskay vezetett*

1705. december 22-én mindenfelől megbízható hírek érkeztek, hogy a lázadók jelentős lovas és gyalogos haderővel, emellett néhány erős ágyúval és minden tartozékukkal együtt egyre jobban megközelítik ezt a várost, azzal a szándékkal, hogy teljes erővel meg is támadják. Ezen a helyen ugyancsak megtörténtek a szükséges ellenintézkedések, majd azután a mai napon a fegyvert fogó legénységi állományt újonnan összeírták, és ők, akiket semmilyen polgári eskü nem kötelezett arra, hogy Ő Császári Felségéért szükség esetén egységesen életüket és vérüket áldozzák, azt kérelmezték, hogy egységesen felelősködjenek. Csekély kártérítésként a több napon át tartó alkalmatlanságokért a várfalaknál, bort osztottak ki a polgároknak, az itt lakóknak és a katonáknak a városi képviselő pincéjéből.

E hónap 23-án szorgalmasan folytatták a külső városkapuk elsáncolását: hogy azonban adódó alkalommal kirohannak, az úgynevezett Bécsi-kapunál felhúzható hidat építettek. Egyidejűleg kijavítottak minden lövellést a falak és a lövegek körül, és ahol még szükséges volt, lövegeket helyeztek el, a kapások és az iparos legények között fegyvert és lőszert osztottak ki, s báró von Weitersheim ezredes és Ferdinand Dobner polgármester úr még több más jó intézkedést vezetett be, amelyek éjjel-nappal dicséretesen meg is valósultak.

E hónap 24-én délelőtt 11 óra tájban a rebellisek minden oldalról a falakig lovagoltak és az úgynevezett Hutbügnél táboroztak, közülük hét zászlóalj négy ágyúval és két mozsárágyúval az úgynevezett Szent Lénárd-hegyen, ahol egy korábban létesített kőhíd s több nagy árok és mélyedés található; itt azonnal nagyon előnyösen elhelyezkedtek. Minden előzetes figyelmeztetés nélkül elkezdtek a játszadozásukat, be-beröpitettek egy-egy tüzes golyót és bombát a városba, melyekből ezen a napon az utóbbiból mintegy harmincat lőttek be, melyek ugyan kárt okoztak az épületekben, de az emberéletben nem. Eregették a tüzes golyókat, egyiket a másik után, s ezzel a vaktában lövöldözéssel azt érték el, hogy a külvárosban egyszerre három különböző utcában is fellobbant a tűz, a házak az ott felhalmozott gabonával, szénával és szalmával együtt hamuvá váltak. Jóllehet, a falakon fegyverben álló polgárság ezt a nagy veszteséget saját szemével nézte végig, egyetlen egy sem akadt közülük, aki a legkisebb hajlandóságát is mutatta volna, hogy javai megvédéséért a lángokba rohanjon. Hogy a nagyobb bajokat megelőzzék, a belvárosban a polgárok egyidejűleg elkezdtek saját kezükkel a háztetők leszedését; néhány átszökő elmondása szerint a rebelliseket meglepettette, hogy így összefogtak a legteljesebb védekezésre. Hanem hamarosan megjött a válasz a hasznos elhatározásra; a folyama-

* *Diarium. Der zweymaligen unter Anführung beider Ertz-Rebellen Vak Bottyan und Ocskay, beschienen und wieder aufgehobenen Belagerung der Königlich-Ungarisch-freyen Stadt Oedenburg. H. n., 1706 alapján. (OSZK, App. H. 2383)*

tosan belőtt tüzes golyóktól a beköszöntő éjszakában egyszerre három helyen is fellobbant a tűz: egy a Hosszú soron, egy az Újteleki utcában és egy az Ógabona téren, és a lángok ezekben a városrészekben elpusztították az emberek és a jószágok táplálékát. A belvárosban egy tüzes golyó becsapódott a szénapadlásra, és felgyújtott egy házat a hússzékeknél, amitől a mindkét oldalon álló házakkal együtt a negyedik ház is hamuvá vált. Sajnos ilyen keserves állapotban töltötték el a Szentestét és a rákövetkező Karácsony-napját, s mivel reggel táján ellenséges roham fenyegetett, egyetlenegy várvédő polgár sem hagyta el a falakat, hanem mindenki fegyverrel a kézben állt a vártán. Eközben a rebellisek számára, akik a tüzet előidézték, egész éjszakán át nagyobb volt a világosság, mint nappal, ami előnyükre is szolgált, mert így egész éjszakán át úgy folytathatták a tüzes golyók belövését, mint nappal. Ugyanakkor nem szüntették be sem a nagyobb, sem a kisebb lövegekkel való tüzelést, s ezen a napon a rebellisek közül egyként estek el tisztek és közkatonák: többek között egy tűzér mindkét lábát ellőtték, közülünk azonban senki sem sebesült meg, senkit nem ért halálos lövés.

25-én reggel a rebellisek ismét folytatták ezt a játékot, sok bombát és tüzes golyót lőttek be a városba, ezzel azonban a világon semmit el nem értek, mivelhogy a legtöbb pajta már elpusztult, a belvárosban pedig leszedték a tetőket, s különben is, ahol még itt-ott megmaradt, jól felkészültek a tüzes golyók eloltására. Ezután déltájban egy paraszt Vak Bottyán felszólító levelét hozta be a városparancsnok úrnak, azzal az ígérettel, hogy szabad elvonulást biztosít számára a legénységgel együtt. Abban az esetben, ha nem adják meg magukat, a várost teljesen elpusztítják. Ezután a levelet a Belső Tanácsban megfontolták, és a következőképpen válaszoltak: A parancsnok urat azért helyezték ide, hogy a várost Ő Császári Felsége ellenségeivel szemben megvédje. Mivel Vak Bottyán elégségesen megbizonyította, hogy ő ilyen ellenség, ezért a parancsnok úr a továbbra is úgy védekezik vele szemben, ahogy azt Ő Császári Felségének, az ő legkegyelmesebb urának szolgálata megköveteli. Ezután a rebellisek újra elkezdtek szórni a bombákat és a tüzes golyókat, melyek közül a legutóbbiak meglehetősen károkat okoztak az épületekben. Az első lövedékek azonban a fent felsorolt okok miatt eredménytelenek maradtak. Ezzel szemben a mi nagyobb és kisebb lövegeink meglehetősen megzavarták állásaikban a rebelliseket, és ahogy két szökevény, aki ezen az estén szökött át, elmesélte, bánatukra nagyon sok embert lelőttünk. Éppen ezek az átszökök tájékoztattak, hogy az ellenség a támadások alatt állataik biztosítására fedezéket épített mintegy száz ló számára, amit az úgynevezett Natl-malomban létesítettek, és hogy ezen a délutánon Vak Bottyán is fél órát az ágyúállások mellett tartózkodott, megfigyelte a várost, s hogy nagy bombából már nincs több tizenhat darabnál, és már lövedékeik nagy részét is elpuffogtatták.

E hónap 26-án korán, két óra tájban, miután végső próbálkozásként még három bombát behajítottak, elhagyták állásaikat és a tábort, a náluk lévő ágyúkkal és mozsarakkal az innen egyórányi járásra lévő Harkára, katonáikkal pedig a közeli falvakba szállásoltak be, s a következő napon csendben pihentek, egyidejűleg azonban tekintélyesen megerősödtek legénységgel és lövegekkel, hogy aztán

1706. január 1-jén hatezer gyalogos és kétezer lovas vonuljon be előző táborukba; maga Vak Bottyán nem messze a várostól, az úgynevezett Natl-malomban foglalt szállást, ide vitette az összes löveget és mozsárágyút, s ezen a napon itt is maradt. Az éjszaka folyamán a rebellisek ismételten az úgynevezett Szent Lénárd-hegyen erős állást építettek, ez a munka az egész éjszaka folyamán és a következő napon is eltartott.

E hónap 2-án, nem törődve a mi szüntelenül folytatott erős ágyúzásunkkal, egy meglehetősen erős ágyúállást és lövész-katlant építettek ki, majd az éjszaka során odatelepítették a lövegeiket és a mozsárágyúkat, ezután

e hónap 3-án napkeltekor nyolc ágyúból és hat mozsárágyúból tüzelésbe kezdtek, s ez kitartott az egész nap folyamán, és kevés kivételtől eltekintve nemcsak a külváros megmaradt házát gyújtották fel, hanem a hetven behajított bombával a város csaknem minden házát megrongálták, s ezzel az ingóságokban is nagy kár keletkezett, a nap folyamán. Ezen a napon két ember halt meg, többen megsebesültek; az asszonyok és a gyerekek, és a védekezők és a pincékből feljövők a veszélyessé vált utcákon és tereken gyakran a földre feküdtek, így óvva magukat, a rebellisek azonban nem hagytak fel a bombák sorozatos belövésével, szünet nélkül keresztbe lőtt tüzes golyókkal támadtak, így az éjszaka során és a következő napon,

e hónap 4-én itt-ott a néhány még megmaradt ház lángba borult, e napon még inkább, mint máskor láncos golyókat (*Carcasse*) dobtak be, különösen oda, ahol emberek a falaknál örködtek, ezek azonban vagy túl korán robbantak fel, vagy különösebb hatás nélkül hullottak le. A tartós hideg miatt elkezdődött a barakkok kiépítése a falak mellett körskörül örködő legénység számára, a polgárok, a kapások és a katonaság részére a város itteni pincéjéből bort osztottak ki. Az ember nem lehetett biztos abban, hogy a rebellisek mikor, milyen időszakban kísérlik meg az ostromot, ezért a falat mindenütt védeni kellett, és ez ilyen hidegben rendkívül megterhelő volt, a szolgálat immár a harmadik hete tartott minden leváltás nélkül, de szerencsére a rebellisek ezen az éjszakán a megszokott tüzes golyók és bombák behajításán kívül semmi mással nem próbálkoztak, ezt aztán

e hónap 5-én is folytatták, s időnként felgyújtottak és elpusztítottak egy-egy házat. Estefelé aknát fúrtak, mintha az ostromot abba akarnák hagyni, miközben a Szent Lénárd-hegyen elhelyezett egységet részben visszavonták, emellett a Hutbügelen elhelyezetteket is valamelyest csökkentették, csupán

e hónap 6-án korán, 5 órakor lehetett észrevenni, hogy a rebellisek az éjszaka védelme alatt három igen előnyös ponton, az úgynevezett Kramer-malomnál, a Mélyútnál és legközelebb a Soreichhauser-malomnál az Ispotályréten az árokban hatezer gyalogossal és kétezer lovassal letáboroztak, ott állást foglaltak, és a kezdődő napon háromszoros – kívülről megfűjt – trombitaszóra kezdetként két bombát lőttek be a városba, és mintegy száz lövedék bevetése után végül a náluk lévő ostromlétrákkal egyszerre és egyidőben rohamra indultak, a Balfi-kapu közelében a Balogh-kertben az egyik felhányt sáncnál, ahol a támadásnál ott volt maga Vak Bottyán is, továbbá az úgynevezett Éles saroknál, a rondellánál, a Fodor-háznál, ahol a támadást egy ismeretlen rebellis ezredes vezette, végül a Bécsi-kapunál borzalmas csatakiáltásokkal és számtalan kézigránáttal maga Ocskay támadott, mégpedig olyan erővel és elszántsággal, hogy hirtelen egy-két helyen feljutottak a várfalakra, az Éles saroknál egy rebellis zászlót is kitűztek a várfalra, de az említett helyeken a fegyvert fogott polgárság sem a rohamozók tömegétől, sem a rebellisek által birtokolt nagy előny miatt sem vesztette el a bátorságát. Gyakran letaszították, leverték azokat, akiket a létrákon, a falaknál találtak, és szüntelenül tüzeltek a rohamozott állásoknál a rebellisek támadó seregére, köztük ezért nagy veszteségek jelentkeztek, úgy hogy végül az elegendő és a kemény és reményük ellenére tapasztalt ellenállás miatt ugyanebben az időben és órában mindhárom helyen abbahagyták a támadásukat. Miután ennél a rohamnál néhányszázan elestek és megsebesültek anélkül, hogy a lefolyt támadásnál a remélt sikert elérték volna, úgy hogy a szállongó hírek szerint a következő na-

pon lefolytatott seregszámla szerint több mint ezer embert vesztettek el: a főtisztek sorából nagyon sokan, többek között egy ezredes is, akit nagyon sajnáltak, elesett. A mi oldalunkon csak nyolc halottunk volt és néhány sebesült. Ezután a szerencsével és Isten kegyelmével levert roham után a rebellisek ismét előző táborukba és állásaikba húzódtak vissza, az ágyúzást újra elkezdték, és bombákat hajítottak be. 10 óra táján délelőtt, egy születése szerint savoyai tüzér szökött át hozzánk, s arról tudósított, hogy a rebelliseket ez a visszavert roham nagyon megrendítette, különösen azonban az elvesztett főtiszteket gyászolták el. Nagyon kevés a lőszerük, már csak tizennégy ágyúgolyóval rendelkeznek, összes lövegük nyolc ágyú és hat mozsárágyú, minden löveghez volt száz ágyúgolyójuk és mintegy háromszáz bombájuk, sok láncos golyójuk (*Carcasse*), nagy tömeg kézi gránátjuk, de ez már mind elveszett. Estefelé nagy ribillió támadt, amit egy kapitány okozott, aki adott szóra a Balfi-kapu közelébe lovagolt, s azt jelentette, hogy Beretzény (Bercsényi) ma megérkezett Rusztra, és igaz szívből sajnálja a károkat, melyeket a város az ő szándéka ellenére elszenvedett, és őrizetbe vette azokat, akik ezt okozták, megparancsolta a tüzereknek, hogy ezen az éjszakán hagyjanak fel a tüzeléssel, a többi a holnapi napon megírja. De nem sokat foglalkoztunk vele, hagytuk, hogy felelet nélkül távozzon el, ezt a várost jó védelem őrizte, nem kevésbé a következő napon,

e hónap 7-én, amikor Beretzény (Bercsényi) névaláírásával és pecsétjével levelet hoztak Rusztról, miszerint a várost ért károk az ő akarata ellenére történtek, de rögtön emlékeztetett arra is, hogy a város adja meg magát, ellenkező esetben mindent a maga makacsságának tulajdonítson, ha majd több ágyú és lőszer érkezik, bekövetkezik a város végső pusztulása. Azonban sem a hízelt szavak, sem hozzáfűzött fenyegetések nem segítettek, mert a város ragaszkodott egyszer eldöntött határozatához, hogy ezután is Ő Császári Felsége szolgálatában áldozza fel életét és kiomlott maradék véré a sáncoknál. Ezt aztán Beretzényivel (Bercsényivel) is közölték néhány soros válaszban. Eközben a rebellisek e napon sem nagyobb, sem kisebb lövegből nem lőtték a várost.

E hónap 9-én hasonlóképpen, egészen délutánig, amikor az úgynevezett So-reichhauser-malmot, ezt a fedezéket – ami a rebelliseknek különlegesen jó menedékként szolgált – egy kapitány és tizenöt gránátos védelme alá beosztott ácsok el akarták pusztítani, a rebellisek azonnal elkezdték ágyúikkal a tüzelést, a munkától elzavarták őket, majd az említett malom is leégett. Ez után este, sőt az egész éjszakán át is minden csendes volt.

E hónap 10-én reggel azonban ismételen levél érkezett a városba Beretzényitől (Bercsényitől) a hozzáfűzött fenyegetésekkel együtt, melyben a mi nyakasságunkat hibáztatta, és azt akarta, hogy két napon belül a város néhány képviselője jelenjen meg előtte. A Belső és a Külső Tanács elhatározta, hogy semmit sem válaszolnak és senkit sem küldenek Rusztra. Délelőtt 10 óra felé a rebellisek megszüntették az ostromot, felgyújtották a tábornak és a közelben fekvő falvakba helyezték át szállásukat. A főhadiszállást azonban Ruszton rendezték be, miután itt

e hónap 12-ig hiába várakozott a város küldötteire, Ocskay vele együtt indult el, s útjuk a Dunántúlra vezetett. E várost azonban a rebellisek közelsége miatt, hogy le ne rohanják, e napon – és még a következő napokban is – mindig éberentaltalmazták, az egész polgárság szakadatlanul őrésben állt a falaknál, míg végül is a kemény fagy beállta miatt tartalékörséget szerveztek, s őket a falakhoz közel fekvő házakban helyezték el.

DIARIUM,

Der zweymaligen unter Anführung beeder
Erz-Rebellen Vak Bottyan und Ocs-
kay, beschenehen und wieder aufgehobenen Belagerung
der Koniglich-Ungarisch-freyen Stadt
Dedenburg.

Nachdem den 22. Decembr. 1705. von allen Orten sichere Rundschafften eingeloffen / wie daß die Rebellen dieser Stadt zimlich starck zu Fuß und zu Pferd / nebst einigem groben Geschütz / mit aller Zugehör versehen / je mehr und mehr sich annäherten / deß Willens uns mit allem Ernst anzugreifen ; Als hatte man hiesigen Orts an behörigen Gegen = Anstalten gleichfalls nichts ermanglen lassen / wie dann heutiges Tags die wehrhafte Mannschafft aufs neue beschrieben / und die / so mit keinem Burgerlichen End verpflichtet / ein Cörperlicher / Ihro Kaysertlichen Majestät treu zu verbleiben / auch im Fall der Noth Leib und Leben daran zu wagen / zuschwoeren angehalten. Zu etwelcher Ergöblichkeit aber / wegen bereits so viel Tag hindurch bey den Mauern außgestandener Beschtwerlichkeit / von hiesig gemeiner Stadt Kellneren unter die Burger / Innwohner und Soldaten Wein außgetheilet wurde.

Den 23. dito ware mit dem äussern Thor = Verschanzen eyfferig fortgefahren / und solche Arbeit anheute zu Ende gebracht ; damit man aber gleichwol / bey sich ereignender Gelegenheit auffallen könne / an dem so genannten Wiener = Thor eine Aufzieh = Brucken verfertiget. Ingleichen wurden alle Banqueten rings um die Mauern und Batterien außgebeffert / und / wo es vonnöthen / Stücke aufgeföhret / auch unter die Hauer und Handwerck = Bursch Getwehr und Munition außgetheilet / und sonst noch andere gute Anstalten vom Herrn Obristen / Baron von Weitersheim / und Herrn Burgermeistern / Ferdinand Dobner / vorgekehret / auch damit so Tag als Nacht lobwürdig angehalten / biß

Den 24. dito Mittags gegen 11. Uhr die Rebellen von allen Seiten angerückt / und hinter dem so genannten Hutbügl sich gelagert / von denen 7. Fahnen mit 4. Stücken und 2. Mörsern auf dem so genannten Leons hardts = Berg / woselbst sich wegen ehedem allda gemachten Stein = Brücken verschiedene grosse Gräben und Tieffe befunden / also gleich sich sehr vortheilhaftig postirt / und so fortan ohn weiters vorhergehendes Auffordern / in die Stadt Creugweiß mit glüenden Kugeln zu spielen / und Bomben einzutwerffen angefangen hatten ; wovon die letztere / deren diesen Tag biß 30. eingeworffen worden / zwar an denen Gebäuen / aber an keinem Menschen Schaden gethan ; die feurige Kugeln jedoch hatten gleich nach ein und anderem vergeblich gethanem Schuß verursacht / daß auf einmal in drey verschiedenen

Gas

Gassen in der Vorstadt das Feuer aufgegangen / selbe gänglich / sammt allem darin gewesenen Vorrath von Körnern / Heu und Stroh in die Asche gelegt. Ohnerachtet nun die an denen Mauern im Getwehr gestandene Burgerschaft diesen ihren grossen Verlust mit Augen angesehen; so wäre doch nicht ein einiger zu finden / welcher nur das geringste Verlangen gezeiget / den Seinigen in der Flamme benzuspringen. In der Inneren Stadt hatte man auch zu gleicher Zeit / einem grössern Unheil vorzubeugen / mit gesammter Hand angefangen die Dächer abzudecken / worüber die Rebellen / deren Überläuffer Auslage nach / nicht allein gestuget / und eine äusserste Gegenwehr geschossen; sondern es hatte sich auch die Wirkung dieses heylsamen Entschlusses bald hernach gezeiget / indeme durch unablässig eingeworfene feurige Kugeln / bey anbrechender Nacht / zu gleicher Zeit 3. Feuer in der langen Zeil / eines in der Neustift / und eines auf dem Kornmarck aufgegangen / welche selbige Gegend mit allen allda vor Menschen und Vieh befindlichen Lebens-Mitteln aufgezehret; So wäre auch eine feurige Kugel in der innern Stadt auf einen Heu-Boden gefallen / und ein Haus nahe bey den Fleisch-Bäncken angezündet / wordurch die 4. von beeden Seiten benachbarte Häuser gleichfalls in die Asche gelegt worden. In so erbärmlichem Zustand nun hatte man diesen H. Abend / und darauf folgende Christnacht leider! zugebracht / und weilten man sich gegen dem Morgen eines feindlichen Sturms befürchtet / als wäre niemand wehrhaft von den Mauern gewichen / sondern jederman in den Waffen verblieben; da indessen die Rebellen / welche sich der Flamme / gestalten es die ganze Nacht hindurch heller / als am Tage wäre / zu ihrem Vortheil bedienet / und mit Feuer-Kugeln einwerffen / gleichwie des Tags / also auch die ganze Nacht hindurch unaufseßlich angehalten / worgegen man auch so wol auß groben als kleinem Geschütz zu antworten nicht unterlassen / und waren diesen Tag hindurch verschiedene so Officiers als Gemeine Rebellen geblieben / unter andern aber einem Constabler beide Füße abgeschossen / von uns aber wäre niemand verletzt noch todt geschossen worden.

Den 25. dito zwischen 7. und 8. Uhr Morgens fingen die Rebellen abermahls an mit Einwerffung vieler Bomben und Feuer-Kugeln in die Stadt zu spielen / konnten aber damit soviel als nichts aufrichten; immassen die meiste Stadel allbereits hinweg / die innere Stadt abgedeckt / auch sonst

ßen hin und wieder / wo noch Dächer waren / gute Anstalten zu Löschung der Feuer-Kugeln gemacht worden. Worauf gegen Mittag ein Bauer von dem Graf Bottnan an Herrn Commendanten ein Aufforderungs-Schreiben überbracht / mit dem Versprechen / ihm sammt der Besatzung freyen Abzug zu gestatten / im fall man sich aber nicht ergeben wollte / die Stadt völlig zu verheeren ; worauf der Brieff mit dem Rath überlegt / und folgender massen beantwortet wurde : Herr Commendant seye hieher gesetzt / die Stadt gegen Thro Kaysrl. Majest. Feinde zu beschützen ; weil er Graf Bottnan nun ein solcher zu seyn sich genugsam bezeuge / als würde Herr Commendant gegen ihm weiter vollführen / was Thro Kaysrl. Majest. seines allernädigsten Herrn Dienst erfordere. Hierauf hatten die Rebellen wiederum Feuer-Kugeln und Bomben einzutwerfen angefangen / wovon die letzten in den Gebäuden zimlichen Schaden gethan / die erstern aber / aus obangeführter Ursach fruchtlos abgelauffen / dahingegen von unserm sowol grob- als kleinem Geschüs die Rebellen in ihrem Posto zimlichen beunruhiget / und wie die / diesen Abend / hereingekommene zwey Überläuffer erzehlet / sehr viel Leute zu Schanden geschossen worden. Eben diese Überläuffer sagten aus / wie sie allzeit währenden Angriffs / zu Versicherung ihres Posto / eine Bedeckung von etlich 100. Pferden bey der so genannten Natlischen Mühl gehabt / und seye diesen Nachmittag der Graf Bottnan selbst bey einer halben Stund auf der Batterie gewesen / habe die Stadtesehen ; von Bomben hätten sie nicht mehr / dann noch 16. bey sich / und die Munition bereits meistens verschossen.

Den 26. dito frühe um 2. Uhr hatten die Rebellen / nachdeme dieselbe noch zu guter Letzt 3. Bomben eingeworffen / ihren Posto und Lager verlassen / und mit denen bey sich gehabtten Stück und Mörsern zwar nach Harschau / eine Stund von hier / mit der Mannschafft aber sich in die nächst umliegende Dörffer einlogiret / und daselbst folgende Tage hindurch still gelegen / auch biß Ende dieses Monaths außgeruhet / indessen zugleich eine ansehnliche Verstärkung an Mannschafft und Geschüs an sich gezogen ; so dann

Den 1. Jenner 1706. mit 6000. zu Fuß / und 2000. zu Pferde in ihr voriges Lager eingerückt ; Der Graf Bottnan aber hatte sich vor seine Person in die so genannte Natlische Mühl ohnweit der Stadt einlogiret / auch dahin alle Stücke / Mörser und anders einführen lassen / woben es also diesen Tag verblieben. In der Nacht aber hatten sich die Rebellen abermahlen auf
den

den so genannten Leonhards-Berg fest gesetzt / sich daselbst die ganze Nacht hindurch verarbeitet / und folgenden Tags / als

Den 2. dico damit / ungeacht unsers dahin unaussprechlich beschenehen starcken Canonirens unaufhörlich angehalten/eine zimlich weitläuffige Batterie und Kessel verfertiget/folgendß in der Nacht die Stücke und Mörser gepflanget; Hierauf

Den 3. dico mit anbrechendem Tag aus acht Stücken und sechs Mörsern den Anfang gemacht / und damit den ganzen Tag dergestalten angehalten / daß hierdurch nicht allein die noch übrige Häuser in der Vorstadt / biß auf etwas weniges / in den Brand gerathen / sondern auch durch so häufig / und bey 70. diesen Tag über eingeworfene Bomben fast alle Häuser in der Stadt darinnen beschädiget/auch ein sehr grosser Schaden an Mobilien verursacht worden/an Menschen aber waren diesen Tag durch die Bomben nicht mehr als zwey getödet / und verschiedene verletzt worden; Inmassen Weib und Kinder / und was sonst noch wehrhafft / sich in denen Kellern aufgehalten/mithin vor diesem schädlichen Geschosß/ so auch auf den Gassen und Plätzen hier und dar häufig niedergefallen / sich verwahret / die Rebellen aber hatten nicht nachgelassen / auch die Nacht hindurch / öftters Bomben einzuwerffen/und unaufhörlich mit feurigen Kugeln Creutzweis herein zu spielen/wordurch in der Nacht und auch folgenden Tag/ als

Den 4. dico dann und wann einig überbliebene Häuser im Feuer aufgegangen/ auch hatten sie heut mehr als sonst von Carcassen/ sonderltch in die Gegend / wo die Leute rings um der Mauern postirt waren / eingeworffen/ welche aber meistens entweder zufrühe gesprungen / oder ohne recht gethane Wirkung gefallen. Wegen so sehr anhaltender Kälte aber hatte man heut angefangen rings der Mauern vor die an derselben postirte Mannschafft Paraquen zu verfertigen / und ware unter die Burger-und Hauerschafft/ nicht weniger unter die Soldatesca aus hiesiger Stadt Kelleren Wein ausgeheilet worden. Weil man auch nicht versichert ware/ wann und zu welcher Zeit die Rebellen etwann einen Sturmwagen möchten / als verbliebe alles/ so wehrhafft / bey dener Mauern und in Wachsamkeit / welches bey dieser Kälte eine höchst-beschwerliche Sache gewesen / und nunmehr in die dritte Wochen/ ohne Abblöung/ gedauert; es hatten aber die Rebellen diese Nacht/ ausser dem gewöhnlichen Feuer-Kugel-und Bomben-Einwerffen/ nichts weiters vorgenommen/ womit sie auch

Den

Den 5. dito fortgefahren / mithin dann und wann ein Hauß angezündet und verheeret. Gegen den Abend aber hatten die Rebellen Mine gemacht / als ob sie die Belagerung aufheben wolten / indeme sich die auf dem Leonhards-Berg postirte Fahnen in etwas zuruck gezogen / nebst dem die in grosser Menge auf dem Hut-Bügel gehabte Feuer in etwas kleiner gemacht / allein es hat sich

Den 6. dito frühe nach 5. Uhr bald geäußert / indem die Rebellen / durch Behülff der Nacht / an drey sehr vortheilhaftige Orte / als in die sogenannte Kramerische Mühl / im tieffen Weg / und nächst der Soreichhauserischen Mühl auf die Spitel-Wiesen im Graben / mit 6000. Mann zu Fuß und 2000. zu Pferde / so abaestiege / postirt / und bey anbrechendem Tag / nach von aussen beschesehenen dreyen Trompeten-Stoß und darauf zur Lösung in die Stadt geworffenen zweyen Bomben / mit Anwerffung bey 100. zu dem Ende bey sich gehaltenen Sturm-Leitern auf einmal und zu gleicher Zeit an drey verschiedenen Orten / als nahe am Schlipper-Thor / bey der einen am Balogoischen Garten aufgeworffenen Schanz / welchen Angriff der Vak Bortyán selbst / mehr an dem sogenannten scharffen Eck oder Rundel am Fodogischen Hauß / den ein unbekanter Rebelliger Obrister / und dann am Eck-Rundel / nächst dem Wiener-Thor / so der Ocžka angeführet / mit erschrocklichem Geschrey und Einwerffung unzähllicher Hand-Granaten / zu stürmen angefangen / und zwar mit solchem Gewalt und Eyffer / daß bereits an einem und anderem Orte die Mauern erstiegen / auch am scharffen Eck wirklich ein Rebelliger Fahn auf der Mauer aufgesteckt ware; es hatte aber weder vor der Menge der Stürmenden / noch auch wegen des von denen Rebellen bereits gehaltenen grossen Vorthail / die an sothanen Orten im Gewehr stehende Bürgerschaft den Muth der Ursachen halber nicht sincken lassen / sondern mit grosser Hertz- und Standhaftigkeit die Rebellen / so sich auf denen Leitern und Mauern befunden / häufig hinunter geworffen und geschlagen / da indessen von allen Orten und denen nächst am Sturm gelegenen Posten auf den Rebellig im Angriff begriffen gewesten Schwarm unaufhörlich Feuer gegeben wurde / wodurch denen Rebellen ziemlicher Schaden verursachet / so daß dieselbe endlich nach genugsam und wider ihr Vermuthen gefundenen Widerstand / gleichwie sie zu gleicher Zeit und Stund angefangen / also auch alle drey Posten und Angriffe zugleich hintwiederum / nach ausgestanden

nen

nen halb-stündigen Feuer/ verlassen/ nachdem derselben in solchem Sturm etliche hundert getödet und verwundet worden / ohne was sich in währendem Angriff/ bey ersehener Gelegenheit / verlauffen hatte ; wie dann / der eingebrachten Kundschaft nach/ bey der den andern Tag darauf vorgenommenen Musterung mehr dann 1000. Mann abgegangen ; von Ober-Officirern sollen sehr viel/ und unter anderen ein Obrister/ den sie sehr bedauerten/ geblieben seyn. Wir unsers Orts hatten nur 8. Todte und einige Beschädigte bekommen. Nach diesem so glücklich / durch Gottes Gnaden / abgeschlagenen Sturm / hatten die Rebellen sich wiederum in ihr voriges Lager und Postirungen gezogen / und darauf abermalen zu canoniren/ auch Bomben einzuswerffen angefangen. Gegen 10. Uhr Vormittags aber ware ein Constabler/ der Geburt nach ein Savoyard / zu uns über gelauffen / welcher berichtete/ daß die Rebellen wegen dieses abgeschlagenen Sturms sehr bestürzet / insonderheit aber den darbey eingebüßten Obristen nicht wenig bedauerten. Von Munition hätten sie sehr wenig / und seyen nur noch 14. Bomben übrig ; ihr Geschütz bestehe in 8. Stücken und 6. Mörsern / zu jedem Stuck hätten sie 100. Kugeln und bey 300. Bomben / auch viele Carcassen und eine grosse Menge Hand-Granaten gehabt/ welches alles man darauf gegangen. Gegen Abend aber ware ein Rebell / so sich vor einen Capitain-Lieutenant ausgegeben/ nahe an das Schlipper-Thor/ auf Parole / angeritten/ so vermeldet/ es seye der Beregeny heut in Rust angekommen / und bedaure von Herzen den Schaden/ in welchen die Stadt/ wider seinen Willen/ gesetzt worden/ er habe auch bereits die/ so daran Ursach / in Verhaft nehmen / nebst dem denen Constablern anbefehlen lassen / daß sie diese Nacht mit schiessen einhalten sollten/ morgendes Tags würde er das Weitere schon schreiben. Man kehrte sich aber hieran nicht viel/ liesse ihn wieder ohne weiteren Bescheid davon/und ware hiesiges Orts auf guter Hut/ nichts desto weniger kame folgendes Tags/ als Den 7. dico unter des Beregeny Namens/ Unterschrift und Pectschafft aus Rust ein Brieff herein/ mit sonderbar schmeichlenden Worten angefüllet/ daß nemlich der Stadt zugefügte Schaden wider seinen Willen geschehen/ erinnerte aber zugleich die Stadt sich zu ergeben / widrigen Falls / sie ihr es selbst zuzuschreiben hätte/ wann nach Ankunfft eines mehreren Geschützes und Munition/ der endliche Untergang der Stadt erfolgen möchte. Es wolten aber weder die schmeichlende Worte / noch beygefügte Bedrohungen etwas helfen/

helffen/sondern die Stadt bliebe bey dem einmal festgestellten Schluß/ nach bereits in die Schanz geschlagenen Gut / auch das übrige Blut Ihro Königl. Majest. zu Diensten aufzuopfern; welches auch ihme/Beregeny/ mit wenig Zeilen in Antwort erfolgt. Indessen hatten die Rebellen diesen ganzen Tag hindurch weder aus großem noch kleinen Geschütz herein geseuert/

Den 9. dito ingleichen/ biß Nachmittag / da man die sogenannte Sorreichhauserische Mühl / welche den Rebellen der Zeit zu ihrem sonderlichen Vortheil gedienet/unter Bedeckung eines Lieutenants und 15. Granadiers durch die darzu behörigen Zimmer-Leute abbrechen wolten / die Rebellen sogleich mit Stücken auf selbe losgeseuret / und von der Arbeit abgetrieben/ auch gedachte Mühl abgebrannt. Nach diesem des Abends und die ganze Nacht hindurch ware übrigens alles still gewest.

Den 10. dito früh aber kam ein abermaliges Schreiben vom Beregeny an die Stadt / worinnen er unsere Hartnäckigkeit tadelte / mit angefügten Bedrohungen/ daß er zwar vor dißmal auf einige Tage/ damit wir Zeit hätten sich zu bedencken/ verlassen/ innerhalb zwey Tagen aber einiger Abgeordneten von der Stadt in Ruß gewärtig seyn wolte. Rath und Gemeine beschloffen hierauf weder zu antworten / noch jemanden nacher Ruß abzuordnen. Gegen 10. Uhr Vormittag aber huben die Rebelle die Belagerung auf/ und zündeten das Lager an / logirten sich sofort in die nächst hieran gelegene Dorffschafften. Das Haupt-Quartier aber wurde in Ruß gemacht / von welchem Ort auch der Beregeny/ nachdeme er daselbst biß

Den 12. dito auf der Stadt Abgeordnete / wiewol umsonst gewartet/ samt dem Deczkan aufgebrochen/und seinen Weg über die Donau genommen. Hiesiges Orts aber ware man wegen Nähe deren Rebellen / um von denselben nicht überfallen zu werden/ diese und folgende Tage noch immer auf guter Hut/ und die gesamte BURGERSCHAFT unablässlich bey den Mauern gestanden/ biß endlichen/ nach allzugrosser eingefallenen Kälte / man solches Campiren in gemachte Reserven/ in den nächst an den Mauern gelegenen Häusern verändert.

DIARIUM,*

Der zweymaligen unter Anführung beeder Ertz-Rebellen Vak Bottyan und Ocskay, beschehenen und wieder aufgehobenen Belagerung der Königlich-Ungarisch-freyen Stadt Oedenburg

Nachdeme den 22. Decembr. 1705. von allen Orten sichere Kundschaftten eingeloffen / wie daß die Rebellen dieser Stadt zimlich starck zu Fuß und zu Pferd / nebst einigem groben Geschütz / mit aller Zugehör versehen / je mehr und mehr sich annäherten / deß Willens uns mit allem Ernst anzugreifen; Als hatte man hiesigen Orts an behörigen Gegen-Anstalten gleichfalls nichts ermanglen lassen / wie dann heutiges Tags die wehrhaffte Mannschafft aufs neue beschrieben / und die / so mit keinem Burgerlichen Eyd verpflichtet / ein Cörperlicher / Ihro Käyserlichen Majestät treu zu verbleiben / auch im Fall der Noth Leib und Leben daran zu wagen / zuschwehren angehalten. Zu etwelcher Ergötzlichkeit aber / wegen bereits so viel Tag hindurch bey den Mauern außgestandener Beschwerlichkeit / von hiesig gemeiner Stadt Kellnerey unter die Burger / Innwohner und Soldaten Wein außgetheilet wurde.

Den 23. dito ware mit dem äussern Thör-Verschantzen eyfferig fortgefahren / und solche Arbeit anheute zu Ende gebracht; damit man aber gleichwol / bey sich ereignender Gelegenheit außfallen könne / an dem so genannten Wiener-Thor eine Aufzieh-Brucken verfertigt. Imgleichen wurden alle Banqueten rings um die Mauern und Batterien außgebessert / und / wo es vonnöthen / Stücke aufgeföhret / auch unter die Hauer und Handwercks-Bursch Gewehr und Munition außgetheilet / und sonst noch andere gute Anstalten vom Herrn Obristen / B a r o n von Weitersheim / und Herrn Burgermeistern / Ferdinand Dobner / vorgekehret / auch damit so Tag als Nacht lobwürdig angehalten / biß

Den 24. dito Mittags gegen 11. Uhr die Rebellen von allen Seiten angeruckt / und hinter dem so genannten Hutbügl sich gelagert / von denen 7. Fahnen mit 4. Stücken und 2. Mörsern auf dem so genannten Leonhards-Berg / woselbst sich wegen ehemals alda gemachten Stein-Brüchen verschiedene grosse Gräben und Tiefe befunden / also gleich sich sehr vorthailhaftig postirt / und so fortan ohn weiters vorhergehendes Auffordern / in die Stadt Creutzweiß mit glüenden Kugeln zu spielen / und Bomben einzuwerffen angefangen hatten; wovon die letztere / deren diesen Tag biß 30. eingeworffen worden / zwar an denen Gebäuen / aber an keinem Menschen Schaden gethan; die feurige Kugeln jedoch hatten gleich nach ein und anderem vergeblich gethanem Schuß verursacht / daß auf einmal in drey verschiedenen Gas- [unnummerierte Seite (2)]

Gassen in der Vorstadt das Feuer aufgegangen / selbe gänzlich sammt allem darin gewesenen Vorrath von Körnern / Heu und Stroh in die Asche gelegt. Ohner-

* *Diarium. Der zweymaligen unter Anführung beeder Ertz-Rebellen Vak Bottyan und Ocskay, beschehenen und wieder aufgehobenen Belagerung der Königlich-Ungarisch-freyen Stadt Oedenburg.* S. 1., 1706. (Alexander Apponyi: *Hungarica: Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften.* Budapest, 2004, Nr. 2383.)

achtet um die an denen Mauern im Gewehr gestandene Burgerschaft diesen ihren grossen Verlust mit Augen angesehen; so ware doch nicht ein einiger zu finden / welcher nur das geringste Verlangen gezeigt / den Seinigen in der Flamme beyzuspringen. In der Inneren Stadt hatte man auch zu gleicher Zeit / einem grössern Unheil vorzubeugen / mit gesamelter Hand angefangen die Dächer abzudecken / worüber die Rebellen / deren Überläuffer Außsage nach / nicht allein gestutzt und eine äusserste Gegenwehr geschlossen; sondern es hatte sich auch die Würckung dieses heylsamen Entschlusses bald hernach gezeigt / indeme durch unablässig eingeworfene feurige Kugeln / bey anbrechender Nacht / zu gleicher Zeit 3. Feuer in der langen Zeil / eines in der Neustift / und eines auf dem Kornmarck aufgegangen / welche selbige Gegend mit allen allda vor Menschen und Vieh befindlichen Lebens-Mitteln aufgezehret; So ware auch eine feurige Kugel in der innern Stadt auf einen Heu-Boden gefallen / und ein Hauß nahe bey den Fleisch-Bäncken angezündet / wodurch die 4. von beeden Seiten benachbarte Häuser gleichfalls in die Asche gelegt worden. In so erbärmlichem Zustand nun hatte man diesen H. Abend / und darauf folgende Christnacht leider! zugebracht / und weilen man sich gegen dem Morgen eines feindlichen Sturms befürchtet / als ware niemand wehrhaft von den Mauern gewichen / sondern jederman in den Waffen verblieben; da indessen die Rebellen / welche sich der Flamme / gestalten es die gantze Nacht hindurch heller / als am Tage ware / zu ihrem Vortheil bedienet / und mit Feuer-Kugeln einwerffen / gleichwie des Tags / also auch die gantze Nacht hindurch unaußsetzlich angehalten / worgegen man auch sowol auß groben als kleinem Geschütz zu antworten nicht unterlassen / und waren diesen Tag hindurch verschiedene Officierers als Gemeine Rebellen geblieben / unter andern aber einem Constabler beede Füße abgeschossen / von uns aber ware niemand verletzt noch todt geschossen worden.

Den 25. dito zwischen 7. und 8. Uhr Morgens fingen die Rebellen abermahls an mit Einwerffung vieler Bomber und Feuer-Kugeln in die Stadt zu spielen / konten aber damit soviel als nichts außrichten; immassen die meiste Städel allbereits hinweg / die innere Stadt abgedeckt / auch sonsten [unnummerierte Seite (3)]

sten hin und wieder / wo noch Dächer waren / gute Anstalten zur Löschung der Feuer-Kugeln gemacht worden. Worauf gegen Mittag ein Bauer von dem Vak Bottyan an Herrn Commendanten ein Aufforderungs-Schreiben überbracht / mit dem Versprechen / ihme sammt der Besatzung freyen Abzug zu gestatten / im fall man sich aber nicht ergeben wollte / die Stadt völlig zu verheeren; worauf der Brieff mit dem Rath überlegt / und folgender massen beantwortet wurde: Herr Commendant seye hieher gesetzt / die Stadt gegen Ihro Käyserl. Majest. Feinde zu beschützen; weilen er Vak Bottyan nun ein solcher zu seyn sich genugsam bezeuge / als würde Herr Commendant gegen ihm weiter vollführen / was Ihro Käyserl. Majest. seines allergnädigsten Herrn Dienst erfordere. Hierauf hatten die Rebellen wiederum Feuer-Kugeln und Bomben einzuwerffen angefangen / wovon die letzten in dene Gebäuen zimlichen Schaden gethan / die erstern aber/ aus obangeführter Ursach fruchtloß abgelauffen / dahingegen von unserm sowol grob-als kleinem Geschütz die Rebellen in ihrem Posto zimlichen beunruhiget / und wie die / diesen Abend / hereingekommene zwey Überläuffer erzehlet / sehr viel Leute zu Schanden geschossen worden. Eben diese Überläuffer sagten aus / wie sie allzeit währenden Angriffs / zu Versicherung ihres Posto / eine Bedeckung von etlich 100. Pferden bey der so genannten Natlischen Mühl gehabt / und seye diesen Nachmittag der Vak Bottyan selbst bey einer halben Stund auf der Batterie gewest / habe die Stadt besehen; von Bomben hätten sie

nicht mehr / dann noch 16. bey sich / und die Munition bereits meistentheils verschossen.

Den 26. dito frühe um 2. Uhr hatten die Rebellen/ nachdeme dieselbe noch zu guter Letzt 3. Bomben eingeworffen / ihren Posto und Lager verlassen / und mit denen bey sich gehabten Stück und Mörsern zwar nach Harckau / eine Stund von hier / mit der Mannschafft aber sich in die nächst umligende Dörffer einlogiret / und daselbste folgende Tage hindurch still gelegen / auch biß Ende dieses Monaths außgeruhet / indessen zugleich eine ansehnliche Verstärckung an Mannschafft und Geschütz an sich gezogen; so dann

Den 1. Jenner 1706. mit 6000. zu Fuß / und 2000. zu Pferde in ihr voriges Lager eingeruckt; Der Vak Bottyan aber hatte sich vor seine Person in die so genannte Natlische Mühl ohnweit der Stadt einlogiret / auch dahin alle Stücke / Mörser und anders einführen lassen / wobey es also diesen Tag verblieben. In der Nacht aber hatten sich die Rebellen abermahlen auf den [unnummerierte Seite (4)]

den so genannten Leonhards-Berg fest gesetzt / sich daselbst die gantze Nacht hindurch verarbeitet / und folgenden Tags / als

Den 2. dito damit / ungeacht unsers dahin unaußsetzlich beschehenen starcken Canonirens unaufhörlich angehalten / eine zimlich weitläuffige Batterie und Kessel verfertigt / folgend in der Nacht die Stücke und Mörser gepflantzet; Hierauf

Den 3. dito mit anbrechendem Tag aus acht Stücken und sechs Mörsern den Anfang gemacht / und damit den gantzen Tag dergestalten angehalten / daß hierdurch nicht allein die noch übrige Häuser in der Vorstadt / biß auf etwas wenig / in den Brand gerathen / sondern auch durch so häufig / und bey 70. diesen Tag über eingeworffene Bomben fast alle Häuser in der Stadt darinnen beschädiget / auch ein sehr grosser Schaden an Mobilien verursacht worden / an Menschen aber waren diesen Tag durch die Bomben nicht mehr als zwey getödet / und verschiedene verletzt worden; Inmassen Weib und Kinder / und was sonst noch wehrhafft / sich in denen Kellern aufgehalten / mithin vor diesem schädlichen Geschoß / so auch auf den Gassen und Plätzen hier und dar häufig niedergefallen / sich verwahret / die Rebellen aber hatten nicht nachgelassen / auch die Nacht hindurch / öfters Bomben einzuwerffen / und unaufhörlich mit feurigen Kugeln Creutzweiß herein zu spielen / wordurch in der Nacht und auch folgenden Tag / als

Den 4. dito dann und wann einig überbliebene Häuser im Feuer aufgangen / auch hatten sie heut mehr als sonst von Carcassen / sonderlich in die Gegend / wo die Leute rings um der Mauern postirt waren / eingeworffen / welche aber meistens entweder zu frühe gesprungen / oder ohne recht gethane Würckung gefallen. Wegen so sehr anhaltender Kälte aber hatte man heut angefangen rings der Mauern vor die an derselben postirte Mannschafft Paraquen zu verfertigen / und ware unter die Burger- und Hauerschafft / nicht weniger unter die Soldatesca aus hiesiger Stadt Kellerey Wein ausgetheilet worden. Weil man auch nicht versichert ware / wann und zu welcher Zeit die Rebellen etwann einen Sturm wagen möchten / als verbliebe alles / so wehrhafft / bey denen Mauern und in Wachsamkeit / welches bey dieser Kälte eine höchst-beschwerliche Sache gewesen / und nunmehr in die dritte Wochen / ohne Ablösung / gedauert; es hatten aber die Rebellen diese Nacht / ausser dem gewöhnlichen Feuer- Kugel- und Bomben-Einwerffen / nichts weiters vorgenommen / womit sie auch Den [unnummerierte Seite (5)]

Den 5. dito fortgefahren / mithin dann und wann ein Hauß angezündet und verheeret. Gegen den Abend aber hatten die Rebellen Mine gemacht / als ob sie die

Belagerung aufheben wollten / indeme sich die auf dem Leonhards-Berg postirte Fahnen in etwas zuruck gezogen / nebst dem die in grosser Menge auf dem Hut-Bügel gehabte Feuer in etwas kleiner gemacht / allein es hat sich

Den 6. dito frühe nach 5. Uhr bald geäussert / indem die Rebellen/ durch Behülff der Nacht / an drey sehr vortheilhaftige Orte / als in die sogenannte Krame-rische-Mühl / im tieffen Weg / und nächst der Soreichhauserischen Mühl auf die Spitel-Wiesen im Graben / mit 6000. Mann zu Fuß und 2000. zu Pferde/so abgestiege / postirt / und bey anbrechendem Tag / nach von aussen beschehenen dreyfachen Trompeten-Stoß und darauf zur Losung in die Stadt geworffenen zweyen Bomben / mit Anwerffung bey 100. zu dem End bey sich gehabten Sturm-Leitern auf einmal und zu gleicher Zeit an drey verschiedenen Orten / als nahe am Schlipper-Thor / bey der einen am Balogoischen Garten aufgeworffenen Schantz / welchen Angriff der V a k B o t t y á n selbst / mehr an dem sogenannten scharffen Eck oder Rundel am Fodorischen Hauß / den ein unbekanter Rebelliger Obrister / und dann am Eck-Rundel / nächst dem Wiener-Thor / so der Oczkay angeführet / mit erschrock-lichem Geschrey und Einwerffung unzähllicher Hand-Granaten/ zu stürmen ange-fangen / und zwar mit solchem Gewalt und Eyffer / daß bereits an ein- und anderem Orte die Mauern erstiegen / auch am scharffen Eck würcklich ein Rebelliger Fahn auf der Mauer aufgestecket ware; es hatte aber weder vor der Menge der Stür-menden / noch auch wegen des von denen Rebellen bereits gehabten grossen Vor-theil / die an sothanen Orten im Gewehr stehende Burgerschaft den Muth der Ur-sachen halber nicht sincken lassen / sondern mit grosser Hertz- und Standhaff-tigkeit die Rebellen / so sich an denen Leitern und Mauern befunden / häufig hinunter geworffen und geschlagen / da indessen von allen Orten und denen nächst am Sturm gelegenen Posten auf den Rebellig im Angriff begriffen gewesten Schwarm unaufhörlich Feuer gegeben wurde / wodurch denen Rebellen ziemlicher Schaden verursacht / so daß dieselbe endlich nach genugsam und wider ihr Ver-muthen gefundenen Widerstand / gleichwie sie zu gleicher Zeit und Stund angefan-gen / also auch alle drey Posten und Angriffe zugleich hinwiederum / nach ausgestan-denen nen [unnummerierte Seite (6)]

nen halb-stündigen Feuer / verlassen / nachdem derselben in solchem Sturm etliche hundert getödet und verwundet worden / ohne was sich in währendem Angriff / bey ersehener Gelegenheit / verlaufen hatte; wie dann/ der eingebrachten Kundschaft nach / bey der den andern Tag darauf vorgenommenen Musterung mehr dann 1000. Mann abgegangen; von Ober-Officierern sollen sehr viel / und unter anderen ein Obrister / den sie sehr bedauerten / geblieben seyn. Wir unsers Orts hatten nur 8. Todte und einige Beschädigte bekommen. Nach diesem so glück-lich / durch Gottes Gnaden / abgeschlagenen Sturm / hatten die Rebellen sich wie-derum in ihr voriges Lager und Postirungen gezogen / und darauf abermalen zu c a n o n i r e n / auch Bomben einzuwerffen angefangen. Gegen 10. Uhr Vormittags aber ware ein Constabler / der Geburt nach ein Savoyard / zu uns über gelauffen / welcher berichtete / daß die Rebellen wegen dieses abgeschlagenen Sturms sehr bestürztet / insonderheit aber den darbey eingebüsten Obristen nicht wenig bedauerten. Von Munition hätten sie sehr wenig / und seyen nur noch 14. Bomben übrig; ihr Geschütz bestehe in 8. Stücken und 6. Mörsern / zu jedem Stuck hätten sie 100. Kugeln und bey 300. Bomben / auch viele Carcassen und eine grosse Menge Hand-Granaten gehabt / welches alles nun darauf gegangen. Gegen Abend aber ware ein Rebell / so sich vor einen Capitain-Lieutenant ausgegeben / nahe an das

Schlipper-Thor / auf Parole / angeritten / so vermeldet / es seye der Beretzeny heut in Rust angekommen / und bedaure von Herten den Schaden / in welchen die Stadt / wider seinen Willen / gesetzet worden / er habe auch bereits die / so daran Ursach / in Verhaft nehmen / nebst dem denen Constablern anbefehlen lassen / daß sie diese Nacht mit schiessen einhalten sollten / morgendes Tags würde er das Weitere schon schreiben. Man kehrte sich aber hieran nicht viel / liesse ihn wieder ohne weiteren Bescheid davon / und ware hiesiges Orts auf guter Hut / nichts destoweniger kame folgende Tags / als

Den 7. dito unter des Beretzeny Namens / Unterschrift und Pettschaft aus Rust ein Brieff herein / mit sonderbar schmeichlenden Worten angefüllet / daß nemlich der Stadt zugefügte Schaden wider seinen Willen geschehen / erinnerte aber zugleich die Stadt sich zu ergeben / widrigen Falls / sie ihr es selbst zuzuschreiben hätte / wann nach Ankunfft eines mehreren Geschützes und Munition / der endliche Untergang der Stadt erfolgen möchte. Es wolten aber weder die schmeichlende Worte / noch beygefügte Bedrohungen etwas helffen / [unnummerierte Seite (7)]

helffen / sondern die Stadt bliebe bey dem einmal festgestellten Schluß / nach bereits in die Schantz geschlagenen Gut / auch das übrige Blut Ihro Käys. Majest. zu Diensten aufzuopffern; welches auch ihme / Beretzeny / mit wenig Zeilen in Antwort erfolgt. Indessen hatten die Rebellen diesen gantzen Tag hindurch weder aus grossem noch kleinen Geschütz herein gefeuert /

Den 9. dito ingleichen / biß Nachmittag/ da man die sogenannte Sorreich-hauserische Mühl / welche den Rebellen der Zeit zu ihrem sonderlichen Vortheil gedienet / unter Bedeckung eines Lieutenants und 15. Granadiers durch die darzu gehörigen Zimmer-Leute abbrechen wollen / die Rebellen sogleich mit Stucken auf selbe loßgefeuert / und von der Arbeit abgetrieben / auch gedachte Mühl abgebrannt. Nach diesem des Abends und die gantze Nacht hindurch ware übrigens alles still gewest.

Den 10. dito früh aber kam ein abermaliges Schreiben vom Beretzeny an die Stadt / worinnen er unsere Hartnäckigkeit tadelte / mit angefügten Bedrohungen / daß er zwar vor dißmal auf einige Tage / damit wir Zeit hätten sich zu bedencken / verlassen / innerhalb zwey Tagen aber einiger Abgeordneten von der Stadt in Rust gewärtig seyn wolte. Rath und Gemeine beschlossen hierauf weder zu antworten / noch jemanden nacher Rust abzuordnen. Gegen 10 Uhr Vormittag aber huben die Rebelle die Belagerung auf / und zündeten das Lager an / logirten sich sofort in die nächst hieran gelegene Dorffschafften. Das Haupt-Quartier aber wurde in Rust gemacht / von welchem Ort auch der Beretzeny / nachdeme er daselbst biß

Den 12. dito auf der Stadt Abgeordnete / wiewol umsonst gewartet / samt dem Oczkay aufgebrochen / und seinen Weg über die Donau genommen. Hiesiges Orts aber ware man wegen Nähe deren Rebellen / um von denselben nicht überfallen zu werden / diese und folgende Tage noch immer auf guter Hut / und die gesamte Burgerschaft unabläßlich bey den Mauren gestanden / biß endlichen / nach allzugrosser eingefallenen Kälte / man solches C a m p i ren in gemachte R e s e r v e n / in den nächst an den Mauren gelegenen Häusern verändert. [unnummerierte Seite (8)]

17. SZÁZADI LÖVÉSZÁBRÁZOLÁSOK

LEVÉLKIVONAT*

Újhelyről

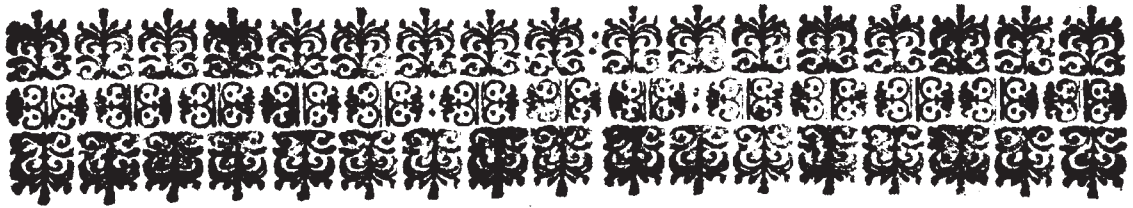
Bécs mellett 1706. január 15-én

E hó 10-én beszéltem azzal a soproni futárral, aki a levelet Bécsbe, a császári udvarhoz vitte. Ez aztán elmesélte nekem, hogy mi minden történt az utolsó ostrom során. Az ugyanis, hogy a szegény várost az ellenség háromszor is megostromolta, de minden alkalommal sok halottat hátrahagyva ismételt el kellett vonulnia; az ellenség már-már kitűzte vérvörös színű zászlaját, a mieink azonban nyomban letépték a nyeléről, úgy, hogy a zászló hozzánk esett le és azt azonnal magunkhoz ragadtuk; hogy az akkori vezénylő-tisztet eszeveszett indulatukban felkoncolták; hat szekéren szállították el a halottakat és a sebesülteket, és az utolsó ostromnál mintegy hétszázhatvanan heverték holtan szanaszét, akiket aztán Sopron városa temettetett el. Brisemann [Prisomann?] úr szőlőkapása egy előkelő tiszttől szép süveget kapott, amit toll díszített, arannyal volt kiverve, drágakövekkel és rávarrott cobolyprémmel ékesítve. Az ostrom során a mieink közül néhányan háromszáz gránátot, sok pisztolyt, flintákat és szabályakat zsákmányoltak. Két francia tüzér szökött át a soproniakhoz, akiket éjszakára vasra vertek, napközben pedig a lövegek mellett kellett állniuk. Az előkelőségek egy pincében rejtőzködtek, és az ostrom alatt térdre borulva buzgón imádkoztak Istenhez a győzelemért. Amikor elkezdődött az ostrom, az asszonyok felragadták hagyományos fegyvereiket, s ahányan csak voltak pecsenyesütő-nyárssal, piszkavassal, kétágú villákkal s kapával rohantak a falakra, ahol nem minden helyre jutott már férfiember, és ott iszonyú ordításba fogtak, de ez nem sírás volt és nem jajveszékelés. A legkülönbébb szidalmakat szórták az ellenségre, szinte azon kellett csodálkozni, honnan tudtak kitalálni ilyen szavakat; többen azt állítják, arra is képesek lettek volna, hogy a bástyafokra álljanak, és mindenkit megöljenek, s ha valamennyiük férje ott pusztul is, ők akkor is tovább védekeznek az utolsó csepp vérükig, magyar késeiket és villáikat döfik támadóik testébe; mert más urat nem ismertek, mint az ő császárukat, érte az életüket is feláldozták volna, városuk és házaik már úgy is rommá lettek. Bereženyi (Bercsényi) azt üzent a várparancsnoknak, adják meg magukat saját jószántukból, különben kegyetlenül megbünteti a helyőrséget és a lakosságot. A várparancsnok azonban azt válaszolta, ő készen áll, csak jöjjenek, ágyúkkal és más fegyverekkel fogadja őket, s mond nekik egy jó napot stb. Tegnap a hűséges futár visszaérkezett Bécsből az Udvarból és beszámolt nekem, hogyan intézte ott a rábízott dolgokat. A szegény ördög ragyogott az örömtől, míg elmesélte nekem, hogyan is adta át a várparancsnok úr és a polgármester úr parancsára a leveleket, amelyeket a Haditanács elnökhelyettese vett át, aki az ő jelenlétében rögtön felnyitotta és elolvasta azokat; mivel abban egy Ő Császári Felségéhez címzett levél is érkezett, azt mondta a Haditanács elnökhelyet-

* *Extract-Schreiben aus der Neustadt bey Wien von 15. Januarii 1706. H. n., 1706 alapján. (OSZK, App. H. 2384)*

tese: ezt a levelet magának a császárnak kell átadnod; tájékoztatta őt, mit kell mondania, hogyan kell viselkednie, s azt is meghagyta, várja ki azt az időt, amikor a császár személyesen látni akarja. Midőn negyedóra múlva Ő Császári Felsége hintáján visszaérkezett a templomból, és a lovagterembe jött, a küldönc térden állva átadta a levelet. Ő Császári Felsége negyedórán át csendben állt, felnyitotta a levelet, mindenről kikérdezte a szegény fickót, és azt mondta neki: Gyermekeim, fájlaljuk az állapototokat, imádkozzatok szorgalmasan, Sopront nem hagyom elveszni; azzal pénzes zacskójába nyúlt, kivett belőle öt dupla dukátot, átadta a levél hozójának, s bár azt parancsolta, hogy legkésőbb egy órán belül bocsássák el, mégis ismét maga elé kérette a hírhozót, saját kezűleg nyújtotta át a levelet, s számos főnemes jelenlétében úgy rendelkezett, adjanak a szegény fickónak harminc birodalmi tallér jutalmat: a dán követ úr pedig még további birodalmi tallérokat ajándékozott, és azt parancsolta, hogy a lelkipásztor urak a szegény, tűzkárt szenvedett polgárok között osszanak ki háromszáz forintot, s ő azt visszafizeti. A szegény küldönc életét is kockáztatva kémjelentést hozott be a városba, tudatva, hogy az ellenséges táborban hat mozsárágyú, nyolc löveg és mintegy tízezer ember van. Karácsony éjszakája óta az ellenség ezerhét száz katonát vesztett, nem számítva a sebesülteket. Azt mondják, a Berezenyi (Bercsenyi) az elvonulás ellen emelt szót, mindenáron meg akarta hódítani Sopront. Isten könyörüljön meg a szegény embereken, s mentse ki őket a bős ellenség karmaiból!

EXTRACT- Schreiben
aus der Neustadt
bey Wien vom 15. Januarii 1706.

Vergangenen 10 dito redete ich mit dem Dedenburgischen Bothen/so einen Brieff nach den Kayserl. Hof überbrachte/der mir dann erzehlete / wie es alldorten bey wehrender letzter Belagerung her- und zugegangen ist / daß nemlichen die arme Stadt drey mahlen von denen Feinden gestürmet worden / aber allezeit mit Verlust vieler Todten widerumb abziehen müssen / der Feind hätte schon die rotze Blut- Fahnen auff die Mauern gestrecket gehabt/da die Unsrige aber ihme gleich widerumb die Stangen dergestalt abgehauen haben / daß die Fahne herein zu uns gefallen / auch demjenigen zugleich mit erhascht / so damahlen commandirt gehabt / und in der Furie niedergemacht / 6. Wagen mit Todten und Blessirten sind weggeführt worden / und bey dem letzten Sturm noch bey 760. liegen blieben / so die Stadt Dedenburg begraben lassen; des Herrn Brifeman Weinhauer hätte eine schöne Mütze von einem vornehmen Officier mit einer Feder mit Gold beslagen / und Edelgesteinen auch spannhoch mit Zobel gebrämt/im Sturm bekommen. Auch haben ihrer etliche der Unserigen 300. Granaten / viele Pistolen / Flinten und Säbelen erbeuthet. Zwen Französische Constabler wären zu den Dedenburgern übergangen / welche des Nachts in Eisen / des Tages aber bey dasigen Stücken seyn mußten. Von der Noblesse wäre alles in wäährenden Stürmen beysammen in einen Keller gewesen / und hätten auf den Knien Gott eiffrig um Sieg gebeten. Die Weiber hätten sich auch mit ihren ordinari Waffen wohl gehalten/und als der Sturm angegangen / wären sie alle mit Bradt- Spiessen / Ofen- Gabeln / Kreulen und Hauen auf die Mauern gelauffen / welche von denen Männern nicht

nicht könten völlig besetzt werden / und hätten dieselbe ein erbärmliches Geschrey angefangen / so jedoch weder geweint noch geheult ware. Sie hätten mit allerhand erdencklichen Schmah-Worten hinaus zum Feind geschrien / daß man sich hätte verwundern müssen / wo sie nur solche Wort hatten erfinden können / unter andern hätten sie sich verlauten lassen / sie solten sich nur unterstehen / über die Mauern zu steigen / sie wolten keinem einigen das Leben lassen / wann auch ihre Männer alle todt wären / so wolten sie sich dennoch wehren bis auf den letzten Bluts-Tropffen / und ihnen ihre Ungarische Messer und Gabeln zu legt noch in ihren Leib stossen ; sie wolten keinen andern Herrn als ihren Kayser haben / und solten sie auch alle drüber das Leben verlieren müssen / ihre Stadt und Häuser wären ohne dem schon ruinirt. Der Berezeny hätte den Commendanten sagen lassen / er solte sich doch einmal in der Güte ergeben / oder er wolte erschrocklich mit ihme / der Garnison und denen Inwohnern umgehen / wann er hinein käme. Der Commendant aber hätte ihm darauf antworten lassen / er wäre schon bereit / und solte er nur kommen / er wolte ihn mit Stücken und andern empfangen und bewillkommen w. Gestern ist der getreue Both wieder von Wien von Hof zurück kommen / so mir auch erzehlet / wie er seine Sachen alda ausgerichtet hätte / der arme Tropff war voller Freuden / und erzehlte mir / wie er nemlich seine Brieff auf Befehl des Herrn Commendanten und Bürgermeister / den Vice-Kriegs-Präsidenten selbst in Wien überantwortet hätte / welche derselbe in Beyseyn seiner gleich eröffnet und gelesen / und weilien darinnen ein Brieff an Ihro Kayserl. Majest. eingeschlossen gewesen / sagte der Vice-Kriegs-Präsident, diesen Brieff müßt ihr dem Kayser selbst geben / und hätte ihn informirt / wie er sagen und sich aufführen solte / auch anbefohlen die Zeit zu erwarten / bis er den Kayser selbst sehen würde. Als nun eine $\frac{1}{4}$ Stund darauff Ihro Kayserl. Maytt. aus der Kirchen fuhren / und auf den Ritter-Saal kamen / gab Deroselben der Both auf den Knien

Knien seinen Brieff über; Ihro Kayserl. Maytt. stunden bey einer $\frac{3}{4}$ Stund lang still / und eröffneten den Brieff / fragten auch den armen Tropffen alles auß / und sprachen zu ihm: Meine Kinder es ist Uns leid umb euren Zustand / bittet fleissig ich will Dedenburg nicht lassen / griffen darauff im Sack / und zogen 5. doppelte Ducaten heraus / und gaben sie dem Bothen / mit Befehl denselben längstens in einer Stunde abzufertigen / jedoch hätten Sie den Bothen nochmahls zu sich kommen lassen / und ihm den Brieff selbst mit eigener Hand zugestellt / auch in Befehl vieler Cavalliers befohlen / man sollte dem armen Kerl 30. Rsthl. Gnaden-Geld geben: der Dähnische Herr Abgesandte hätte ihm auch 8. Specie Rsthl. geschencket und Ordre gestellet / daß die Herrn Geistlichen unter die arme abgebrante Leuthe 300. fl. austheilen sollten / er wolle es wieder erstatten. Der arme Both hat sein Leben zimlich wagen müssen / und in die Stadt Rundschaft eingebracht / daß der Feind im Lager 6. Mörser / 8. Stück und bey 10000. Mann hätte. Seith der Christ-Nacht waren in allen vom Feind todt geblieben 1700. Mann / ohne die Blessirte ; der Berezeny soll sich bey dem Abmarsch haben verlauten lassen / er müsse Dedenburg haben / es koste auch was es wolle. Gott erbarme sich ferner der armen Leuthe / und helffe ihnen aus ihrer grimmigen Feinde Klauen. R.

EXTRACT – SCHREIBEN*

*aus der Neustadt
bey Wien vom 15. Januarii 1706*

Vergangenem 10 dito redete ich mit dem Oedenburgischen Bothen / so einen Brief nach den Kaiserl. Hof überbrachte / der mir dann erzehlete / wie es alldorten bey wehrender letzter Belagerung her- und zugegangen ist / daß nemlichen die arme Stadt drey mahlen von denen Feinden gestürmet worden / aber allezeit mit Verlust vieler Todten wiederumb abziehen müssen / der Feind hätte schon die rothe Blut-Fahnen auff die Mauern gesteckt gehabt / da die Unsrige aber ihme gleich wiederumb die Stangen dergestalt abgehauen haben / daß die Fahne herein zu uns gefallen / auch dem jenigen zugleich mit erhascht / so damahlen *c o m m a n d i r t* gehabt / und in der *F u r i e* niedergemacht / 6. Wagen mit Todten und Blessirten sind weggeführt worden / und bey dem letzten Sturm noch bey 760. liegen blieben / so die Stadt Oedenburg begraben lassen; des Herrn Briseman-Weinhauer hätte eine schöne Mütze von einem vornehmen Officier mit einer Feder mit Gold beschlagen / und Edelgesteinen auch spannhoch mit Zobel gebrämt / im Sturm bekommen. Auch haben ihrer etliche der Unserigen 300. Granaten / viele Pistolen / Flinten und Säbeln erbeuthet. Zwey Frantzösische *C o n s t a b l e r* wären zu den Oedenburgern übergangen / welche des Nachts in Eisen / des Tages aber bey dasigen Stücken seyn müsten. Von der *N o b l e s s e* wäre alles in währenden Stürmen beysammen in einen Keller gewesen / und hätten auf den Knien Gott eiffrig um Sieg gebeten. Die Weiber hätten sich auch mit ihren *o r d i n a r i* Waffen wohl gehalten / und als der Sturm angegangen / wären sie alle mit Bradt-Spiessen / Ofen-Gabeln / Kreulen und Hauen auf die Mauren gelauffen / welche von denen Männern nicht [unnummerierte Seite (2)] nicht könnten völlig besetzt werden / und hätten dieselbe ein erbärmliches Geschrey angefangen / so jedoch weder geweint noch geheult wäre. Sie hätten mit allerhand erdenklichen Schmäh-Worten hinauß zum Feind geschrien, daß man sich hätte verwundern müssen / wo sie nur solche Wort hatten erfinden können / unter andern hätten sie sich verlauten lassen / sie solten sich nur unterstehen / über die Mauren zu steigen / sie wolten keinem einigen das Leben lassen / wann auch ihre Männer alle todt wären / so wolten sie sich dennoch wehren biß auf den letzten Bluts-Tropffen / und ihnen ihre Ungarische Messer und Gabeln zu letzt noch in ihren Leib stossen; sie wolten keinen andern Herrn als ihren Kayser haben / und solten sie auch alle drüber das Leben verlihren müssen / ihre Stadt und Häuser wären ohne dem schon *r u i n i r t*. Der Berezeny hätte den *C o m m e n d a n t e n* sagen lassen / er solte sich doch einmal in der Güte ergeben / oder er wolte erschrecklich mit jhme / der Garnison und denen Inwohnern umbhen / wann er hinein käme. Der *C o m -*

* *Extract-Schreiben aus der Neustadt bey Wien von 15. Januarii 1706. S. 1., 1706. (Alexander Apponyi: Hungarica: Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. Budapest, 2004, Nr. 2384.)*

m e n d a n t aber hätte ihm darauf antworten lassen / er wäre schon bereit / und
 sollte er nur kommen / er wolte ihn mit Stücken und andern empfangen und bewill-
 kommen etc. Gestern ist der getreue Both wieder von Wien von Hof zurück kom-
 men / so mir auch erzehlet / wie er seine Sachen alda ausgerichtet hätte / der arme
 Tropff war voller Freuden / und erzehlte mir / wie er nemlich seine Brieff auf Befehl
 des Herrn C o m m e n d a n t e n und Burgermeisters / den V i c e-Kriegs-Praesiden-
 ten selbst in Wien überantwortet hätte / welcher derselbe in Beyseyn seiner gleich
 eröffnet und gelesen / und weilen darinnen ein Brieff an Ihro Kayserl. Majest.
 eingeschlossen gewesen / sagte der V i c e-Kriegs-Praesident, diesen Brieff müst ihr
 dem Kayser selbst geben / und hätte ihn i n f o r m i r e t / wie er sagen und sich
 aufführen solte / auch anbefohlen die Zeit zu erwarten / biß er den Kayser selbst
 sehen würde. Als nun eine $\frac{1}{4}$ Stund darauff Ihro Kayserl. Maytt. aus der Kirchen
 fuhren / und auf den Ritter-Saal kamen / gab Deroselben der Both auf den Knien
[unnummerierte Seite (3)] Knien seinen Brieff über; Ihro Kayserl. Maytt. stunden bey
 einer $\frac{1}{4}$ Stund lang still / und eröffneten den Brieff / fragten auch den armen Tropf-
 fen alles auß / und sprachen zu ihm: Meine Kinder es ist Uns leid umb euren Zu-
 stand / bettet fleissig ich will Oedenburg nicht lassen / griffen darauff im Sack / und
 zogen 5. doppelte Ducaten heraus / und gaben sie dem Bothen / mit Befehl densel-
 ben längstens in einer Stunde abzufertigen / jedoch hätten Sie den Bothen noch-
 mahls zu sich kommen lassen / und ihm den Brieff selbst mit eigener Hand zugestel-
 let / auch in Beyseyn vieler C a v a l l i e r s befohlen / man solte dem armen Kerl 30.
 Rsthl. Gnaden-Geld geben: der Dähnische Herr Abgesandte hätte ihm auch 8.
 S p e c i e Rsthl. geschencket und O r d r e gestellet / daß die Herrn Geistlichen
 unter die arme abgebrante Leuthe 300. fl. austheilen solten / er wolle es wieder er-
 statten. Der arme Both hat sein Leben zimlich wagen müssen / und in die Stadt Kund-
 schafft eingebracht / daß der Feind im Lager 6. Mörser / 8. Stück und bey 10000.
 Mann hätte. Seith der Christ-Nacht wären in allen vom Feind todt geblieben 1700.
 Mann / ohne die Blessirte; der B e r e z e n y soll sich bey dem Abmarsch haben ver-
 lauten lassen / er müste Oedenburg haben / es koste auch was es wolle. GOTT er-
 barme sich ferner der armen Leuthe / und helffe ihnen aus ihrer grimmigen Feinde
 Klauen. Etc. *[unnummerierte Seite (4)]*

JOHANN GEORG RITTER

SOPRONI KRÓNIKA RÁKÓCZIÉK 1704-ES OSTROMÁRÓL*

„Rákóczi-féle zavargás”

Az utolsó nehéz ostromnap: 1706. jan. 10.

„E hónap 10-én már korán észrevettük, hogy közülük többen elvonulnak. Később azt láttuk, hogy felgyújtják a szállásukat. Majd a tábort otthagya rendben elvonultak. A gyalogság az akasztófánál és ott, ahol őrségük volt, felgyújtotta a táborát, majd elvonult. Ám a legtöbb a közeli falvakban ismét tábort ütött. Így mégis körbe zárva maradtunk. Nap mint nap a város körül grasszáltak, így hát senki nem volt biztonságban.

Az egész ostrom idején rendkívül nyájas, meleg volt az idő, egészen az utolsó napig. Éppen elvonulásuk előtt megjött a hideg idő. Talán ez is siettette, hogy eltávozzanak.

Rögtön ezután kivezényelték a kőműveseket és az ácsokat, hogy dúlják fel és pusztítsák el a kurucok sáncait. A Jóisten harmadszor is segített abban, hogy kiálljuk az ostromot. Nem nehéz elképzelni, micsoda nyomorban, gyötrelemben és félelemben éltünk éjjel-nappal a várfalaknál. Senki nem tudott hazamenni, vagy meg sem látogathatta az övéit, még kevésbé pihenhetett vagy alhatott otthon. Nem fekhetett senki a saját ágyában 8–10 vagy még több héten át, ameddig az ostrom alatt vagy azután veszély fenyegetett bennünket. Az Isten igen megerősítette és felbátorította a polgárokat és a lakosokat, nem törődtek már sem a nyomorúsággal, sem a veszéllyel, ami a szemük előtt játszódott le, az sem riasztotta meg őket, akkor sem váltak kicsiny hitűvé, amikor a tűzvész csaknem mindenütt felégette a házakat és magának a várparancsnoknak is inába szállt a bátorsága, akinek mint svábnak, mondhatni, a szíve is csak sváb szív volt. Készenlétben állt a tarisznyájával minden katonája a városkapunál, csak a parancsot várták, hogy elvonuljanak, és magukra hagyják a polgárokat. Maga a várparancsnok is odalovagolt a Pócsi-kapuhoz, ahol a kapu mellett három vagy négy kisebb löveg állt. Megparancsolta, hogy szögezzék be és dobják le a bástyáról az ágyúcsöveket, s hordják el, vagy ássák el a löszert. Azt mondta, most már úgy is mindennek vége. A polgárok azonban keményen válaszoltak. Azt kérdezték tőle, illik-e ez egy parancsnokhoz? Inkább erőt öntsön a polgárságba. Biztassa őket állhatatosságra és védekezésre. Ne tartsa vissza őket a védekezéstől, és ne akarjon elmenekülni! Tudja meg, hogy a polgárok állhatatosak, és utolsó lehetőségükig védekezni akarnak. A vagyonukat már elvesztették, de feláldozzák a vérüket is. Ekkor azonban megszólalt maga a polgármester, méltóságos Dobner Ferdinánd úr, aki ott állt, és hallotta mindezt: Nos, kedves polgárok, Ti helyesen döntöttetek úgy, hogy továbbra is hűségesek és állhatatosak maradtok. Én is veletek akarok maradni. Az éle-

* Johann Georg Ritter's Oedenburger Chronik. Szerk. Páur Iván. Oedenburg, 1874, 97–102. 1. alapján.

temet veletek együtt feláldozom, ameddig egy csepp vérem marad. Ilyen módon a parancsnok szíve is felbátorodott, és velük együtt tovább védekezett.

Azonban ezt a vészt már az elején el lehetett volna kerülni. Sőt, segíteni is lehetett volna rajta. Meg akartam korábban jegyezni, hogy mielőtt a kurucok felvonultak az ostromhoz, már Harkáról levelet küldtek a városnak, melyben figyelmeztettek a sarcolásra. Ha kapnak bizonyos pénzösszeget, akkor szívesen elvonulnak, és a várost is háborítatlanul hagyják. Jól lehetett tudni, hogy ez a rabló csöcselék mást sem akar, mint a javainkat, pénzünket és a fosztogatást. Ha tehát elegendő pénzt kapnak, akkor szívesen el is vonulnak. Ha minden polgárnak csak néhány aranyat kellett volna lefizetnie, azt könnyebben odaadtuk és elszenvetjük volna, minthogy azt lássuk: felégetik a házat és a majorságot az összes terménnyel együtt. De nem hittek nekik, sőt kinevették őket. Azt mondták: mit kezhetnek velünk, nincs ágyújuk, és így tovább, aztán megtapasztalhattuk; Isten bocsássa meg annak, aki ebben hibázott, mert semmit nem hoztak a polgárság tudtára.

Persze, a polgárokat a tűzvész idején vigasztalták, hagyjátok csak égni a házat, hadd égjen, kedves polgárok! Mindent duplán pótolunk és megtérítünk nektek! Olyan szabadságokat kaptok, hogy még az unokáitok is azt fogják mondani: hát természetes! Mit mondhatnának, amikor már mi is azt tapasztaljuk, hogy az adók és a porciók évről évre növekednek, és a régi időkből mindent elfelejtettek.

Item. Az ostrom előtt megérkezett Sziléziából, Jägerndorfból Riemerné, akit korábban Mitlachernénak hívtak, hogy nyolc szekérrel bort vásároljon, de az a szerencsétlenség érte, hogy velünk együtt minden kocsiját körbezárták, így ezek a jó emberek néhány héten át a mieinkkel együtt sokat szenvedtek. A lovaknak annyira hiányzott a zab, hogy egyik ló szinte felfalta a másikat. Az emberek olykor-olykor kaptak ezt-azt a polgároktól, a várostól pedig eleséget, ennek fejében ott kellett a falaknál őrködniük fegyverrel, mint a többieknek.”

JOHANN GEORG RITTER

OEDENBURGER CHRONIK ZUR GESCHICHTE DEN RÁKÓCZY-SCHEN BELAGERUNG IM JAHRE 1704*

„Rákóczische Unruhen“

Der letzte schwere Tag der Belagerung Oedenburgs: der 10. Januar 1706

„Den 10. dto früh hat man schon vermerket, daß einige von denselben abmarschiren; drauf hat man gesehen daß ihr Lager angezündet, und nachdeme aus ihren Lager und Abroschen ordentlich abgezogen, die Infanterie auch bey dem Gericht und wo sie ihre Feldwachten gehabt ihr Lager angezündet, und abmarschiret, und sich überall auf die nahen Dörfer herum geleet, damit sie uns gleichwohl eingesperrt hielten, wie sie denn täglich herum grassirt, daß also Niemand sicher war.

Unter dieser Zeit der Belagerung, war überaus schöne warme Zeit, bis auf den letzten Tag ehe sie abgezogen, da ist es erst kalt worden, und hat vielleicht auch zur Beförderung des Abzugs geholfen.

Drauf wurden gleich Maurer und Zimmerleut in die Krutzische Schanzen commandirt dieselben zu zerstören und zu verwüsten. Hat uns also Gott zum drittenmal die Belagerung überwinden helfen, in was für Drangsal, Kummer und Angst wir gewesen, ist leicht zu erachten. Tag und Nacht bey den Mauern, in großer Kält, daß Niemand zu den Seynigen heim durfte oder konnt gehen, ja nur essen, vielweniger zu Hause ruhen oder schlaffen, daß man in 8, 10, oder mehr Wochen nicht in seinem Beth zu Hause gelegen, so lang vor und nach der Belagerung die Gefahr gewesen, hat Gott die Bürger und Inwohner recht gestärket, und muthig gemacht, ungeacht alle Noth und Gefahr, so sie vor Augen sahen, sie nicht abschreckete, oder kleinmüthig machte, da daß Feuer fast allenthalben die Häuser verzehrete, und der Commendant selbst hierüber den Muth sinken ließe und so zu sagen als ein Schwab ein Schwabenherz hatte, seine Soldaten stunden schon alle bei dem Stadtthor mit ihren Ranzen bereit in Erwartung auf die Ordre, wann sie von hinnen marschiren sollten, und die Bürger zu verlassen; er selbst der Commendant kame zu dem Potschethor geritten, alwo neben dem Thor drey oder vier Stückl stunden befohlen dieselben zu vernageln, und von der Bastey herunter zu werfen, die Munition weg zu tragen, oder zu vergraben, und gesagt, es ist nunmehr aus, aber die Burger haben ihm hernach zimmlich geantwortet, und gesagt, ob das einen Commandanten zustehe, er solle vielmehr die Burgerschaft anfrischen, und ermahnen zur Beständigkeit um sich zu wehren, so hält ers nicht allein ab, sondern will selbst auch von ihnen weichen, allein er soll wissen, daß sie beständig seyn, und sich wehren wollen, so lange ein Odem in ihnen ist, weil sie fast das Gut zu sagen verlohren haben, also wollen sie

* Johann Georg Ritter's Oedenburger Chronik. Herausgegeben von Ivan Páur. Oedenburg, 1874, S. 97–102.

auch ihr Blut drann setzen, Als aber der Burgermeister Titulirter Herr Ferdinand Dobner so mit da geweseu solches angehöret; sprach er: nun ihr lieben Bürger, ihr thut recht daran, daß ihr beständig bleibt, und euch noch ferner treu erzeigen wollet, Ich will bey euch bleiben, und mein Leben auch mit eurem dran setzen, so lange ein Blutstropfen in mir ist und auf solche Weise hat der Commendant auch selbst wiederum müssen ein Herz fassen, und sich mit ihnen wehren.

Daß aber diesem Unheil gleich Anfangs hätte können vorgebeuget oder gar abgeholfen werden, habe ich auch wollen anmerken, dann ehe die Krutzen angezogen sind, haben sie von Harkau herein geschrieben an die Stadt, dieselbe um eine Brandschätzung ermahnet, und so man ihnen ein Stuck Geld gebe, wollen sie gern abziehen, und die Stadt unturbirter lassen, denn daß hat man wohl gewußt, daß es dem rauberisches Gesind um nichts zu thun ist, als nur um Gut, Geld, Raub und Blünderung, also wann man ihnen ein Stuck Geld geben, sie gar gern abgezogen wären, und wenn auch auf einen Burger etliche Gulden kommen wären, hätte das leichter geben und verschmerzen können, als hernach Haus und Hof sammt allen Victualien verbrennet angesehen. Aber man hatte ihnen keinen Glauben gegeben, sondern nur ausgelachet, und gesagt, was werden sie uns nur thun sie haben kein Stuck bey sich und so ferner, aber man hat schon hernach in der That erfahren, und Gott verzeihe es dem, der dran schuldig ist, denn der Bürgerschaft ist von dem allen nichts entdeckt worden.

Man hat die Burger freylich getröstet im wehrenden Feuer, laßt nur brennen ihr lieben Bürger! laßt brennen! es wird euch alles doppelt ersetzt und bezahlt werden; ihr werdet solche Freyheiten bekommen, daß eure Kindeskindern werden davon zu sagen haben: Ja freylich! werden sie zu sagen haben, und wir erfahrens selbst wohl schon, daß die Gaben und Portionen von Jahr zu Jahr größer werden, und des Vorigen alles vergessen wird.

Item ist vor der Belagerung die Frau Riemerin aus Jägerndorf in Schlesien, hernach Mitlacherin genannt mit 8 Wägen angekommen Wein weg zu führen, aber das Unglück hat sie getroffen, daß sie auch sammt den Wägen mit uns ist eingesperret worden, und die guten Leute etliche Wochen sammt uns viel leiden mußten, absonderlich mit den Pferden wegen der Fuderaschi daß schir ein Pferd das andere gefressen, doch haben sie dann und wann etwas von der Burgerschaft bekommen, wie auch von der Stadt an Proviant, und mußten eben auch mit dem Gewehr bey den Mauern seyn.“

CSÁNYI JÁNOS

LIPÓT CSÁSZÁR SOPRONBAN 1681-BEN*

„Azt a nagy kegyet se feledjük el”
Dobner Ferdinánd, 1698

„Item. Az 1681-es év május 22-én, mely nap a Szent Pünkösdi vasárnapja előtti hétre esett, Ő Császári és Királyi Felsége ünnepélyesen bevonult ide az országgyűlésre feleségével; Bécsújhely felől érkeztek Márcfalván át, ott ebédeltek, Márcfalváról Somfalvára mentek, onnan érkezett meg Lipót hitvesével együtt a Virágrétre, ahol a magyar grófok nagy pompával várták, és a Szélmalom-kapuig kísérték el őket; ott a polgármester úr a Belső Tanács tagjaival köszöntötte, a város kulcsait akarták a kezébe adni. Őfelsége azonban náluk hagyta a kulcsokat, mondván: »Ezután is legyetek jó gazdák.« A polgárok puskával és kézfegyverrel kezükben várták az uralkodót. A bevonulás lantornás lámpák fénye mellett folyt a Szélmalom utcai kaputól egészen a főtérig, onnan a Hátsó-kapuig, majd a kapun túl, a Szent György utcán át, tovább a kolostorig, Nätli Lipót úr házáig. Őfelsége ebben a házban szállt meg, itt lakozott az országgyűlés alatt. Diszlövések dördültek el a bevonulás közben a bástyákról és a falszorosok lövegeiből és a mozsárágyúkból.

Item. Őfelsége a rákövetkező pénteken pihent, de szombaton már megjelenhettek előtte kihallgatáson a magyar rendek. Pünkösdivasárnap Őfelsége a Szent Mihály-templomba hajtatott, udvari papja beszélt a szószékről, e prédikáció nyomtatásban is megjelent. Úrnapján és pünkösdivasárnap után Őfelsége megtekintette a belvárost.

Item. Június 3-án Őfelsége a püspöknél vendégeskedett Fertőrákoson, megtekintette a tavat is.

Item. Június 4-én Őfelsége Bánfalvára hajtatott, hogy a kolostort megtekintse.

Item. Június 10-én Őfelsége hintón Keresztúrra, a kastélyba látogatott. Itt Őfelsége Esterházy Pálnál vendégeskedett.

Item. Június 13-án Esterházy Pál gróftól nádorrá választották.

Item. Június 17-én Őfelsége elutazott Bécsújhely felé feleségével együtt, a Szélmalom utcai kapun át. Ebédre ismét Márcfalván álltak meg. Eközben legrangosabb minisztereit azonban jórészt itt hagyta, akiknek az országgyűlésen részt kellett venniük [...]

Item. Ezen [16]81-es év augusztus 18-án Ő Császári és Királyi Felsége hitvesével együtt ismét az országgyűlésre látogatott. Bécsújhelyről indult, Kismartonon át, a palatinus elsüttette az ágyúkat tiszteletére és gondoskodott a legpompásabb fogadásról, az udvari ebédre a kastélyban került sor, s csak estefelé vonultak be a városba. Azután szeptember 9-ig itt maradtak.

* *Hanns Tschánys's Ungrische Chronik*. Páur Iván szövegkiadása. Budapest, 1858, 51–59. l. alapján.

Item. Mária születésnapján feleségével együtt vesperásra látogattak Bánfalvára a kolostorba. Másnap [augusztus 19-én] Őfelsége fogolyvadászatra lovagolt a Mély-út dűlőbe, ahol a dűlő szőlőcsösze néhány fűrt szőlővel kínálta meg, amiért is egy dukátot kapott ajándékba.

Item. Szeptember 9-én Őfelsége Eberstarffba utazott vadászatra, két napig távol maradt, és ismét visszajött. Aztán néhány este pacsirtavadászatra lovagolt a Tégla-égető felé, oda, ahol a Hosszúföldek dűlőben a kemencéket felépítették. A határcsőszök minden nap kihirdették néhány polgár nevét, akiknek Vele kellett menniük ezekre a vadászatokra [hajtónak]. Ezért a császári fővadázmester, von Nötting gróf a polgárok kérésére, azoknak, akik a pacsirtavadászon segítettek, külön ajándékként ötven dukátot adott. Ezt az összeget Hanns Taschner kapta saját kezébe, átvette és minden polgár nevében szépen megköszönte a fővadázmesternek. [...]

Item. Ebben az 1681-es évben szeptember 16-án várostornyunkra délután 1 órakor felhelyezték a toronygombot és a Sast. Az óra éjfél után egy órakor ütött először.

Item. Az 1681-es év november 29-én Draskovich Miklós gróft az egybegyűlt magyar rendek országbíróvá választották.

A folyó országgyűlés során az evangélikus és a kálvinista rendek számos alkalommal egyenetlenkedtek, úgy, hogy ez a két rend számos alkalommal nem vett részt az országgyűlésen, csak a katolikus rendek üléseztek együtt. Ezért sokan úgy vélték, az országgyűlésnek nem lehet jó vége.

Item. November 29-én Ő Császári és Királyi Felsége a cseh udvari kancellár révén közölte a magyar rendekkel, azt kívánja, hogy feleségét koronázzák meg a magyar koronával. Ezután a koronaőr urak idehozták a koronát Pozsonyból december 5-én, és délután négy óra tájban ünnepélyesen, nagy pompával behozták a Szent Mihály-kapun át; a magyar rendek és a gróf urak díszes ruhákba öltöztek, a polgárok úgyszintén – minden városnegyed a saját zászlójával, fegyveresen állt őrséget a Szent Mihály-kaputól egészen a Hátsó Kapuig. A Hátsó Kapun át behozták a koronát a Kolostor utcán keresztül Őfelségeik lakása elé, Őfelsége és hitvese megtekintette, hogyan viszik be a városházára. Itt a koronaőrök őrizték a koronát. Másnap a palatinus herceg és testvére, Esterházy Ferenc gróf úr délután fél négy órakor nyilvánosan bemutatta az embereknek, egy karddal és egy szép palásttal együtt, melyekről azt mondják, hogy Szent Istváné voltak. Mindezt a városháza tanácstermének ablakába kihelyezték és megmutatták az utcán várakozóknak.

Item. Feljegyzésre és emlékezetre méltó, hogy ezen 1681-es év november 14-én éjjel egy órakor ütött az óra – ez is egészen új – az új városháztornyonyon első alkalommal. Azt adta tudtul, hogy Lipót császár e néven az első, és azt is, hogy másnap Lipót névnapja következett, és tiszteletére az óra éjjel egyet ütött, a várostoronyból pedig szép zene hangzott fel. [...]

Item. Ezután, ezen 1681-es év december 9-én megtörtént a *koronázás*, amikor is a mi legkegyelmesebb császáruink és királyunk, urunk, Lipót úr harmadik felesége, aki a Neuburg főhercegi házból származik, megkoronáztatott városunk kolostorában. Kint a téren, a kapuknál két század lovas állt megtöltött fegyverekkel, mindaddig, amíg a koronázás megtörtént. A belváros terén a kolostornál mindenütt muskétások álltak, háromszor is díszlővést adtak le, s ezzel egyidőben a bástyákon és a fal-szorosokban háromszor is eldördültek az ágyúk és a mozsarak. Miután a koronázás megtörtént, Őfelsége, a grófok, a magyar rendek s mind, akik csak itt összegyűltek az országgyűlésre, a legpompásabban megvendégeltettek, olyan ételeket szolgáltak fel, és hordtak az asztalra nekik, amit a császári *kancellár* és a királyi főkamrás óhaj-

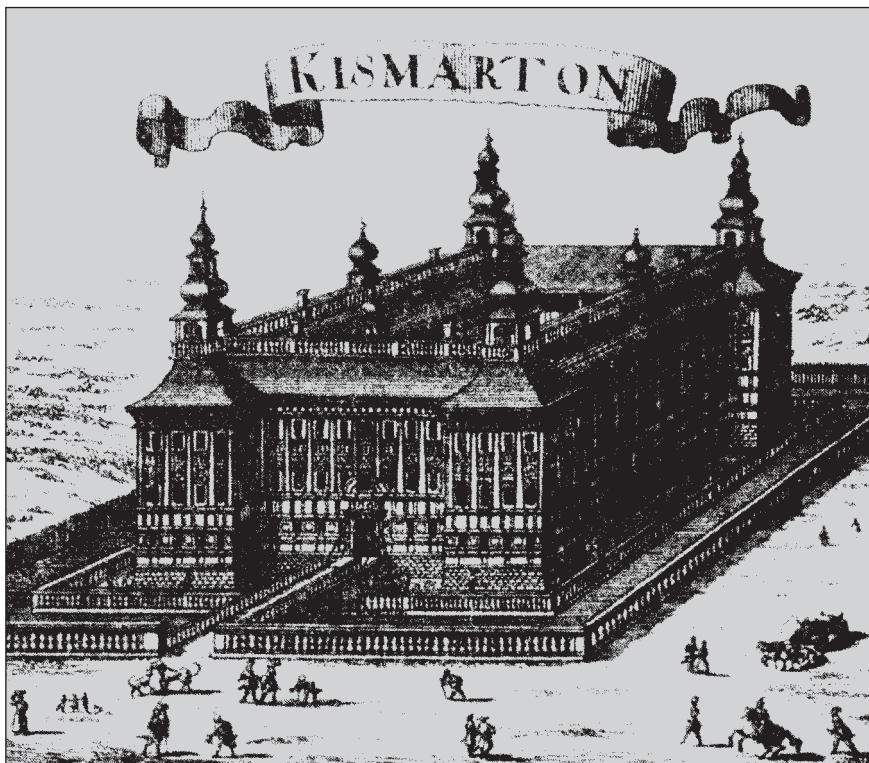
tott. Százötven ifjú polgárt, polgárgyermekeket és más csinos ifjakat, akiket egyenként 10–10 fős csoportokba rendeztek, egy-egy asztalnok irányított, s az ő mindenkori irányítása mellett egy bizonyos asztalnál szolgáltak. A magyar rendek, hasonlóképpen a papság, akik részt vettek az országgyűlésen, a városházán lakomáztak, melyet akkoriban az ország házának is szokás volt nevezni. A városok küldöttei a Hátsó Kapunál, az Artner-házban étkeztek, melyet akkoriban Zöld Háznak neveztek, ahol maguk a grófok is ülészek. Ő Császári és Királyi Felségével egy asztalnál ültek és velük evett ezen a napon a palatinus, a hercegprimás, a győri püspök, a spanyol és a velencei küldöttek. A többi magyar gróf pedig feltálalta az étkeket, ők szolgáltak fel Őfelségének. Az udvarhölgyek a következő rendben ültek: az asztalfőn a császári főudvarmesternő, mellette a palatinus felesége, ezután egy császári, majd egy magyar udvarhölgy, huszonnégy polgár hordta fel az ételeket és szolgált ki őket.

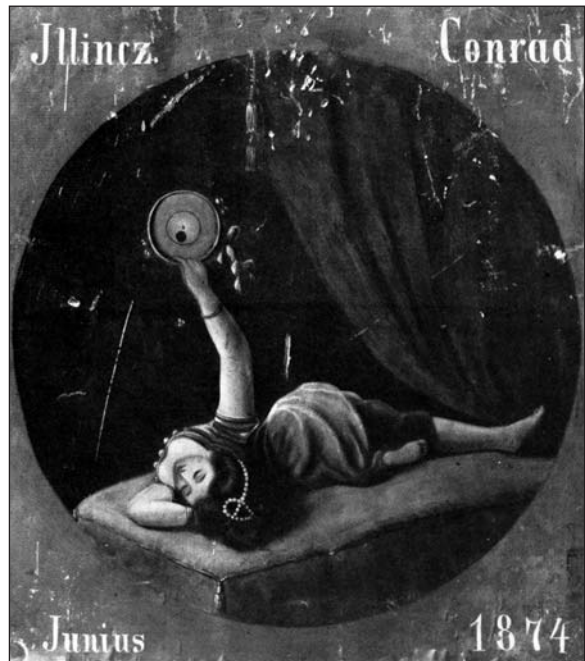
A magyar *koronát* ezután december 13-án ismét két *koronaőr*, nevezetesen az öreg Zichy gróf és Erdődy gróf kísérte vissza Pozsonyba, két század lovasság biztosította egészen Pozsonyig. Az itteni polgároknak is fegyveres őrséget kellett állniuk, amíg a *koronát* kivitték.

Item. Ő Császári Felsége december 30-án délelőtt 9 órakor elutazott, ezzel az országgyűlés is véget ért, berekesztést nyert.

Őfelsége ezen a napon Kismartonba utazott, ott is éjszakázott, és csak másnap folytatta útját Bécsbe.

Ebben az [16]81-es évben kevés, de nagyon jó bor termett.”

19. SZÁZADI FESTETT LÓTÁBLÁK

HANNS TSCHÁNY

1681 – LANDTAG, KRÖNUNG, LEOPOLD DER I. IN OEDENBURG*

„Wir sollen auch nicht vergessen die grosse Gnade“
Ferdinand Dobner, 1698

„Item Ihn disen 1681 Jahr, den 22 May. Welches war der pfingstag, vor den heyl. Pfingst Sontag, haben Ihro Kay. Vndt Konig. May. seynen ein Zug gehalten alhier mith seiner Gemahllin, auff den Landt Tag. Da er von der Neustath her, auff Märterstorff ist geraist, dorth hat er das Mit Tagmall gehalten, hernach von Märtersstorff weck auff Schadtendarff, von Schadtendarf ist er durcher auff die... geraist, darselben ist er vnd seyne Gemallin von den Vng. Graffen auff das Schönste Empfangen vndt einer begleitet worden, bey den Wündtmüll Thor, da der herr Burgermaister, mit den Raths herrn hat auff gewarth vnd die Schlissl der Stath wollen vber geben, Ihr May. haben ess ihnen aber gelassen, vnd gesagt sye solten Förnern gute wirth verbleiben, die Burgerschafft hat alle mit Ihren Vnter vnd ober gewehr auffgewarth. Der Ein Zug ist ganz bey der nacht bei Lautern windt Lichtern geschehen, bey den windtmil Thor herein über den blaz. Hin ab gegen den hindern Thor zue vnd bey denselben Thor hinein, vnd Ihn der Georgen Gassen her fier vnd zu den Kloster hin Ihn des hr. Leopolt Nätl seyn hauss. Ihn solchen Hauss ist Ihr May. den Landt Tag Vber gebliben. Ihn werenten Ein Zug seyn die Stuckh vnd Doppelhäcken wacker vmb und vmb Loss geschossen worden, auff den basteinen vnd Zwingern.

Item Ihn Freytag haben Ihr May. drauff geruhet, aber Ihn Sambstag. haben die Vng. Stendte schon Audienz gehabth. Ihn pfingst Sontag. seyn Ihr May. Vor mith Tag Ihn die Michaels Kirchen gefahren, da seyn hoff prediger hat gepredtiget, welche predtig ihn Truckh verhandten ist. Ihn Fromleichnachmbs Tag. Vnd den Sontag hernach seyn Ihr May. In der Einwendtigen Stath Ihn Vmbgang gangen.

Item den 3ten Juny seyn Ihr May. zu dem Pischoff auff Kroissbach zu Gast geraist, alda den See beschauet.

Item, den 4ten Juny seyn Ihr May. auff Wandarff gefahren, dass Kloster zu beschauen.

Item den 10 Juny seyn Ihr May. auff Creuz gefahren Ihms Gchoss. Da Graff Paul Esterhasy, Ihr May Gastierth hat.

Item den 13 Juny dises 1681 Jahr. Ist Graff Paull Esterhasy zum Balletinus erwöhlt worden.

Item den 17 Juny seyn Ihr Kay. May. Mith seiner Gemahllin von hier weck geraist, nach der Neustath zue, bey den Neustift Thor hin auss. Da er abermall zu Märtenstorff Mit Tagmal hat gehalten. Vnter dessen aber seyne hohen Münsteris Theils hier gelassen, die den Landt Tag haben miessen bey wohnen. [...]

* Hanns Tschány's *Ungrische Chronik*. Herausgegeben von Ivan Páur. Budapest, 1858, S. 51–59.

Item den 18 Augusty dises 81 Jahr seyn Ihr Kay. und König. May. mith seiner Gemahllin, widerumben hie her kommen auff den Land Tag. Vnd seyne Raiss von der Neustath hergenomen, auff die Eyssenstath zu, zu den Pälletinumb, vnd von Gschlos Mith Stucklössung, auff das Stathlichste Empfangen, vnd hernachmall das Mith Tagmal bey Ihm Ihn den Gschloss gehalten, vndt erst auff den Abendt alhier eingezogen. Vnd hernach hier verbliben biss auff den 9. September.

Item am Tage Marya Geburth seyn Ihr Kay. May. mith seyner Gemahllin zu Fesper auff Wandorff ihns Kloster gefahren.

Den andern Tag Ihn Tieffenwög ist er Rebhiener Jagen geriten da Ihme der Tieffenwäger hieter ein bahr weynbeer hat zue getragen hat er Ihme dar fir einen Ducaten geben.

Item den 9 September ist Ist Ihr May. auff Eberstarff ihn die Jagt gefahren. vnd zwen Tag aussgebliben, vnd widerumben zu ruckh kommen. Vnd hernach alhier etliche Abendt. Ihns Lörchen geiagt gefahren, gegen den Ziegl Stadl. Da die Garn auff den Langäckern seyn aufgericht worten. Vnd alle Tag von den Felth hieter etlichen Burgern ist eingesaget worten, dass sye haben miessen mitgehen, ihn solches geiagt. Worüber der Kay. Oberst Jägermaister. hr. Graff von Nötting. In Namben Ihr May. auff der burger Ihr bitten, so sie haben bey den Lörchen geiagt Lassen brauchen 50 Ducaten ihn Specy vor Ihre bemiehung hat her geben. Welche Hanns Taschner hath ein genomben vnd empfangen, und sich ihn namben aller burger gegen den Oberst Jägermeister gar schön bedanckth. [...]

Item den 16 Septemb dieses 1681 Jahr. ist auff vnssern Stath Thurm, der Knopf vnd Adler. vmb 1 Uhr nach mith Tag hin auff gesezt worten. Vnnd Nach mitternacht zum erstenmall ains geschlagen.

Item den 29 Novemb dises 1681 Jahr Ist hr. Graff Nickolaus Traskowiz. Von den versammelten Vng. Stendten zu einen Judex Curry Erwöhlt worten.

Vnter solchen wehrenten Landt Tag. Haben sich die Evangelischen vnd Calfinischen Stendte zu vnterschiedlichen Mahllen Zertragen dass zum öfftern diese zwen Stendte, nicht auff dass Landthaus seyn gangen, sondern nur die Kartollischen Stendt alleyn seyn gesessen. Dass man hat gar wenig verhofft, dass der Landt Tag. einen gueten Ausgang wirt nemben.

Item den 29 November, hat Ihr Kay. vndt Konig. May. durch den Bohemischen Hoff Canzler, den Vng. Stendten Referiren lassen. Dass er verlange. dass seyne Gemahllin mit der Vng. Cron. solt gekrönth werten. Wor auff man solche hat von Prespurg. bringen lassen. Durch die Herrn Croon hieter. Vndt ist solche den 5-ten December. Gar herrlich vndt prechtig vmb 4 Vhr nach mit Tag. Durch die Ung. Stendte, vndt hr. Graffen bey den Michaels Thor, herein gefirth worten, welche Stendte vnd Graffen, sich auff dass herlichste auff gepuzet haben, vnd die Burgerschafft ist auch mit Ihren Gewöhr. ein Jedes Viertel mit seynen Fahn, Von Michaels Thor, biss zum hintern Thor. gestandten vnd auffgewarth. Vnd hat man die Cron bey den hintern Thor hinein gefirth, vnd ihn der Kloster gassen her fier. Vor Ihr May. seyner bewohnung, da Ihr May. und seine Gemahlin haben zugeschauet. wie solche ist ihn dass rath haus hin ein gefirth worten. Alwo sye ist durch Cron hieter verwacht worten. vnd solche Cron. den anderten Tag. als den 6. December von Fürsten Balletinumb vnd seynen hr. brudern Graffen Eszterházy Verrenz umb halber 4 Vhr. nach mit Tag den Leyten öffentlich gezaiget worten, wie auch ein Schwert vnd ein schöner Rockh, welcher solt des heyl. König Steffany seyn gewessen. Vnd solches alles ist von Rathhauss Sall über dass Fenster her aus gehencket vnd gezaiget auff die gassen herab.

Item ist auch denkwürdig auff zu Schreiben dass den 14 November. dises 1681 Jahr, die Vhr auff den Neyen Stath Thurm, Welche Vhr auch ganz Ney ist. Hat zum Erstenmall Ains bey der nacht geschlagen. Zu Anzeigung dass der Kay. *Leopoltus* der erste dises Nammens ist, die weyl, den andern Tag dass Fest Leopoldy ist gewest, Vndt hat man den Kaysser zu Ehren bei der nacht, wie die Vhr hat Ains geschlagen, auff den Stath Thurm ein Schöne Musikh gehalten. [...]

Item Ist hernach ihn disen 1681 Jahr den 9 December, die *Crönung* geschehen, da Vnssers aller gnedtigsten Kay. Königs. vnd herrn herrn Leopoltus seyne 3 Ehegemallin, eine Entsprössene auss den hoch fierstlichen hauss Neuburg, ist gekrönth worden Ihn Kloster. ihn der Stath. Da die Thor Vnter dessen seyn verschlossen gewest. Vnd her aussen auff den Blaz, Vor den seyn Thoren über all zwo gumbenier Reiter mit auff gebasten gewöhr dar gestanden, biss die Krönung Vor Vber ist gewest. Vndt der Einwendtliche blaz bey den Kloster. ist Voller Muschkatierer gestanden, welche 3 mal haben *Salfy* geben, vnd auch zu gleich die Stuck vndt Doppel Häcken auff den pasteyen vnd zwinger her umb, 3 mal Lassen Loss schiessen. Vndt nach verrichter solcher *Crönung*, hat Ihr May. so wohl Graffen alss Vng. Stendte so allhier versamlet seyn gewest auff den Landt Tag. Lassen auff dass herlichste Tracktiren zu solchen Speissen auff Tragen, vndt auffwarten. hat dess kay. *Contelor*, vnd der Vng. Kammer einnemmer begerth. 150 Junge Burger, vndt Burgers Kinder, vndt andere hibsche Junge Leith. Da man alle Zeith 10 und 10 hat zusammen gestelth, vnd dieselbigen einen Stäbelmaister übergeben. der hat alle Zeith einen gewissen Tisch. mit Ihnen Bedient. vnd auff gewarth, die Vng. Stendte, vnd wie auch die Geistlichen. welche auff den Land Tag hier seyn gewest. haben ihn den Rath haus gessen. welches man dass mal pflaget dass Land haus zu nennen. Die abgesandten von den Stethen haben bey den hindern Thor. Ihn den Arthnerischen hauss gessen, welches das mal man dass grien stiebl nenet, weyln die Graffen selben seyn worthan gesessen. Bei Ihrer Kay. vnd König. May. vnd seyner Gemahllin, seyn bey den Tisch gesessen vnd mit ihnen gegessen dissen Tag. Der Balletinus der Erzt Pischoff. vnd der Raberische Pischoff. vnd der Spaningerische vnd fenicianische. Abgesandten. was aber die andern Vng. Graffen seyn Gewest. Die haben Ihr May. Die Speissen auffgetragen vnd auffgewahrth. Bey den Tamissen seyn sye so gesessen. Als der Kay. Ihr hoffmaisterin, neben der Balletinussin oben an. hernach eine Kay. Tamissin, vnd hernach eine Vng. zu diesen Tisch wo die Tamissin ist vnd seyn gesessen haben 24 Burger Speissen auffgetragen, vnd auffgewahrth.

Die Vng. *Cronn* Ist hernach den 13 December widerumb Mit Zweyen *Cron* hietern, alss den alten hr. Graff Sitschy vnd Graff Erdtety nach Presspurg gefirth worden, da solche *Cronn*. Zwey gumbenier Reiter haben hinab begleitet Biss nach presspurg. Die Burger aber allhier, haben miessen mith Ihren gewöhr ihn der ordnung auffwarten, wie solche ist wecke gefirth worden.

Item den 30 December seyn Ihr Kay. May. von Landt Tag alhier vmb 9 Vhr Vor mit Tag vort geraist, vndt hat also der Landt Tag ein Endt gehabt, vnd genomben.

Da Ihr. May. disen Tag ist auff die Eyssenstath geraist vnd dort verbliben, vnd den andern Tag erst auff Wyen.

Ihn disen 8ligsten Jahr, ist gar wenig weyn gewachxen aber sehr gueth.“

B. DOMINI
CHRISTOPHORI
LACKNERI,
J. U. Doctoris,
&
CONSULIS

quondam
CIVITATIS SEMPRONIENSIS
VITÆ CURRICULUS

RATISBONÆ,

Typis Johannis Georgii Hofmanni,

—❧(61)❧—

hanc civitatem plenus fiduciæ, plenus animi ex vitæ benè actæ conscientia & sensu illibatæ integritatis.

DISSERTATIO V.

De

Picturis & Epigraphis in Curia parietibus intrinsecus formatis, quibus B. LACKNERUS publici commodi, posthabito proprio s. privato, mutuis consiliis & auxiliis promovendi studium commendare voluit, declamata

à

Leopoldo Artnerò, Nob. Sempr. Hung.

DUæ sunt res, A. O. quibus totum hominis officium absolvitur: *DEO servire & Reipublicæ*; quæ nominibus quidem & genere discreta sunt, re tamen ipsâ & usu conjunguntur. Quippe neque DEum rectè potest colere, qui civilem hanc societatem, ad quam à DEO creati sumus, nihil ad se pertinere putat, neque patriæ benè consulere, qui ullam partem felicitatis ei conciliare sine DEO credit, à quo uno omnis omnino pendet & privatorum & potentum felicitas. Quod equidem, si, quam verum est, quamque facile intelligi potest, tam etiam diligenter & religiosè servaretur, æquabilius se haberet vita, plurimisque molestiis ac miseriis careret, quas inferre solent ei, qui præter propter vitam vivunt, neque temerè quicquam esse arbitrantur, quod tam in promptu sit etiam negligentibus, quam benè vivere. Pudentum id quidem, & naturæ nostræ opprobriosum; sed tanto studiosius noscendum est, homines fuisse infinitos, qui post

DOBNER FERDINÁND HÍRES ELŐDJE, LACKNER KRISTÓF (1571–1631) EMLÉKÉRE KÉSZÜLT KÖTET 1.
(CÍMOLDAL ÉS ARTNER ÉRTEKEZÉSÉNEK KEZDŐ OLDALA)

ARTNER LEOPOLD

ÉRTEKEZÉS A KÚRIA BELSŐ FALAIN KIÁLLÍTOTT KÉPEKRŐL ÉS FELIRATOKRÓL*

*Értekezés, amelyet Leopoldus Artnerus magyar nemes adott elő
a Kúria belső falain kiállított képekről és feliratokról,
melyeket a kölcsönös tanácsok és segítségnyújtások előmozdítására
törekedvén B. Lacknerus ajánlott fel magántulajdona terhére,
a köz javának gyarapítására*

Két olyan dolog létezik, amely az ember minden kötelezettségét jelenti: Istent és az államot szolgálni, amelyek ugyan nevükre és fajtájukra nézve különböznek, de a tárgy és a gyakorlat által összefonódnak. Hiszen Istent sem lehet megfelelőképpen tisztelni, ha valaki – ezt az állami közösséget tekintve, amely végett Isten minket megalkotott – semmit sem tart magára vonatkozóan; sem pedig a hazáról nem lehetséges jól gondoskodni, ha valaki úgy hiszi, hogy a boldogságból egyetlen részt is Isten nélkül nyerhet meg magának. Pedig egyedül tőle függ teljes egészében a magánosok és hatalmasok boldogulása. Ugyanis, ha amennyire igaz és amennyire könnyen megérthető, annyira buzgón és vallásosan lehet az államot megőrizni. Méltányosabb módon élhetné az életét valaki, és a legtöbb azon kellemetlenséget, nyomorúságot nélkülöznél, amelyek egy olyan ember számára merülnek fel, aki csak úgy körülbelül éli az életet. Mert nem gondolja senki, hogy ez véletlen: hiszen ugyanannyira nyilvánvaló a pazarlók számára, mint jól élni. Szégyellendő dolog ez és a mi természetünk szégyene, de annál inkább törekedni kell a felismerésére: ugyanis végtelen számú ember volt, aki magas kort elérve halt meg, és akik talán először nem gondolkodtak el azon, hogy egész életüket milyen cél felé tereljék, és hogy milyen kötelezettségeket kellene teljesíteniük. Mennyivel jobb és istenihez hasonlatosabb elméje van egyeseknek, akik – midőn már egész életükön át megtehetik – az emberi közösség megsegítésére törekednek. Az embereket tudniillik egyrészt egymás között a természetes jóakarat, másrészt a jog által szabályozott közösség tartatja össze, amely igen sokrétű, mégpedig semmi sem kedvesebb a társadalomnak, mint az, amely a miénk az állammal együtt minden egyes ember számára. Nem kell annyira törekvőknek lennünk, hogy az államénál hatalmasabb saját szükségletekkel bírjunk: az ember bizonyosan nem a saját maga, hanem az egész világ számára született, és mikor eljön az állam ideje, az emberekre, és nem a pusztára lesz szükség. Így tehát magának az államnak igen fontos, hogy legyenek mindig olyan férfiak, akik az ő fenntartása érdekében semmilyen fáradságtól sem riadnak

* *B. Domini Christophori Lackneri, J. U. Doctoris, & Consulis quondam Civitatis Semproniensis, Vitae curriculum.* Szerk. Iohannes Fridelius. Ratisbona, 1714, 61–75. l. alapján. V. értekezés. (OSZK, App. H. 2396)

vissza. Valójában ugyanis nagy és magasztos dolog az államot szolgálni, és az államügyek intézésében forgolódni, még hozzá úgy forgolódni, hogy a közhasznú ügyeket a saját ügyeinkhez és saját kényelmünkhöz képest előrébbvalónak ítéljük, ez ugyanis különleges és teljes egészében isteni dolog. Emberek vagyunk oly módon teremtvé, hogy úgy gondoljuk: akkor fizetünk másoknak, ha nekünk is fizettek minden más részről; és igen ragyogóan az államról is így vélekedünk: méltóak vagyunk rá, ha a számára összegyűjtött nagy értékű adományokból nagyobb részt a saját gazdagságunk és kényelmünk javára származtatunk át. Innen ered sok államban a következő panasz: *Közemberként szűkölködünk, magánemberként gazdagok vagyunk.* Ő mily ritkán fordulnak elő és mily kevesen vannak az államnak olyan irányítói, akik elhanyagolván saját kényelmüket egyedül az államügyet és annak hasznát keresik, akik minden gondolatukat az állam gyarapítására fordítják! Bizonyára többeket találsz, akik pazarlók, és ha másokat kellene támogatni, akkor zsugoriak és szűkmarkúak, ezzel szemben, ha meg kell szerezni valamit, mindenki számára ártalmasak. Hogy ez mennyire gyalázatos bűn az állam ellen, és mennyire ellentétes az isteni és az emberi tanítással, azt egy kevéssé be szeretném mutatni.

Valójában az emberi közösség soha nem képes sokáig sértetlenül fennállni, midőn a hasznát, amely mindenkié kell, hogy legyen, minden egyes ember a saját maga számára ragadja el. És mi van akkor, ha szétzilálja a jogot és a törvényeket, amennyiben Istent, a hitszegés és az igazságtalanság megbosszulóját megtagadja, a Kúriával szembeni becsületességet, szemérmet, tiszteletet elveti a saját kényelmét kivéve. Aki erre vágyakozik, az áruló, akinek irányításával nem lesz a bírói székekben semmiféle méltányosság és igazság, a büntetésben semmilyen komolyság, a tanúkban semmi szavahihetőség, az ítéletekben semmiféle ráció és a vallomásoknak sem lesz semmi súlya. És ez a szörnyűség szerezhette széket a Kúriában. Távozz innen bűn! Vajon van-e abban az emberben ítélőképesség, aki a vagyont bámulja? Vajon elvárható-e megfontoltság a mérlegelésben olyantól, akinek lelke a vagyon felhalmozásáért ég? Vajon helyezhetünk-e bármi bizodalmat abba az emberbe, aki elutasítja a közjót azért, hogy mohón törekedhessen a saját hasznára, és semmit sem ismer, ami méltányos és törvényes lenne? Így tehát méltán érdemel megvetést az, aki hajózás közben inkább magát, mint a hajót akarja sértetlenül látni, és így a haza és az állam válsága esetén többet törődik saját magával, mint a közjóval. Mondd te *Valerius Maximus*, vajon örökké ilyen rangban állhat? Mondod: ahol magának csak azt a minimumot követeli a pénzvágy. Ez miért igaz? Mert kétségtelenül így van: akitől távol áll a haszonra való törekvés, attól távol áll a bűnözésre való akarat, és a csalás ürügye is! Óvakodj, igen jeles Kúria, az ilyen férfitől: mert eladható és az államot is eladhatóvá teszi! Mondom: óvakodj! Esküt tett, de esküjében nem lesz állhatatos, tanúbizonyságot tett, de azt hozzáírta a saját kényelméhez! Nem a Királyt, hanem a „pénzkirálynőt” imádja, nem az állam, hanem a házi vagyona gyarapítására és növelésére törekszik.

VAGYOK, HOGY HASZNÁLJAK.

Ez a felirat volt egykor a Kúriában, amelyet LACKNER vésett egy domborműre, és amely egy gyertyatartóba helyezett égő fáklyát ábrázolt. Leginkább ezzel akarta figyelmeztetni azokat, akik az állam hajójának evezője mellett ülnek és kormányrúdját tartják: akik az állam fényének lenni, akik előre világítani és másokat szolgálni tartoznak, még hozzá nem az állam java ellenére. Mivel ismeretes: nem a magunk, hanem a haza, a szülők, a vérrokonok és más barátok számára születtünk, akik jog-

gal követelhetik, hogy ahányszor szükséges, annyiszor adjuk vissza a tőlük magunk számára összegyűjtött javakat; magunkat egészen az államnak adjuk, és neki szenteljük mindent, ami a miénk. Mivel ezt megmérgezni senki nem tudja, egyrészt jobb a magánvagyon által cselekedni, másrészt szerencsés az állam: ennek felforgatásával ugyanis azt, aki magándolgaira nézve jól áll, semmivel sem lehet jobban tönkretenni. Illik tehát szerfelett a haza bármely ragyogó polgárához, hogy az államért nélkülözze a saját nyereségét, lemondjon a saját gazdagságáról, saját munkájával fáradjon, ennek kényelmetlenségeit elviselje, sújtasson csapásaitól és hányódjon a viharokban, és semmiképp se utasítsa vissza, hogy életét és becsületét erre fordítsa. „Fonákul hangzik” kiált fel talán valaki: vajon úgy használjak másoknak, hogy saját magamat elhanyagolom, és magamnak kárára legyek? Úgy szolgáljak, hogy teljesen tönkremenjek, életem hatalmas gyertyája elégjen, és visszakergessenek a semmibe? Inkább a nyugalmat használom ki és magam számára a magamét, élni fogok és a családi ügyekkel törődöm majd, amely minden derék embernek szívügye kell hogy legyen, különösen ezekben az időkben, mikor mindenkinek annyi hitele van, ahány pénzesládával bír, és nem gondolják róla, hogy az állammal törődne, ha maga számára a magáéről nem gondoskodik. És mely veszélyek, mely árulások, mely gyalázatok nem fenyegetik az állam ügyintézésében forgolódókat? A nyugalom vágya miatt ettől eltávolodni: tudatlanság; a sajátjai iránti szeretete miatt innen magának elvonni: igazságtalanság. Úgy tartják: a gyáva és megtört lelkű embereket távol kell tartani ettől a kormányzástól azért, mert visszariadnának a veszélyektől és a kellemetlenségektől. Mert ha a hajó kormányosa ugyanezen a módon kezd gondolkodni, akkor megbízhatatlan lesz, ha bajok és veszélyek közepette kell navigálni; nagyon bizonytalanok lesznek azok, akiket mindenfelől szelek és viharok fenyegetnek. Mert ha ily módon kezd gondolkodni a háborúban a hadvezér, kétes lesz a háború kimenetele, mindkét fél számára egyenlő a veszély, a közeljövőben igen nagy lesz a válság, és közel lesz a halál: mi fogja megakadályozni, hogy annál kevésbé hajózzon bárki a tengeren, és szabadságukat a közkatonák ne álmokra és a hadvezérek nélkülözésére építve tartsák szemmel, és végül is mindenki a földigilisztához hasonló gyáva és haszontalan életet éljen? Eljön az államnak az az ideje, amely távoltartja innen a bölcséket és a jókat. Az államférfi, ATTICUS, mikor megnyíltak számára, még a hála és a méltóság mellett is visszautasította a tisztségeket. De mi okból? *Azért – mondja Nepos –, mert nem lehet az ősök szokása szerint sem kérni, sem megkapni valakit – a törvényeket szolgálva – a mértéktelen nagyravágyás megvesztegetésével, sem pedig elküldeni nem lehet az államból, miután a városállamnak megromlottak az erkölcsi.* És ez az, amit más helyen ír, hogy ugyanő nem lustaságból, hanem meggyőződésből menekült el az állam kormányzása elől. Jóval romlottabb az állam, ha annyira elfoglalták a rosszak, hogy nem jut hely a jók számára, ha segítségre szorul, vagy ha van is valaki, nem hallgatják meg, amit a veszélyben vagy a válságban mond; ez annyira hasonló, és egyenlő mértékben veszélyes, mint a partról megoldani azt, amikor az egész tenger a viharoktól háborog. Eközben mégis, aki a hazát valóban szereti, soha semmilyen fáradságot nem utasít vissza az ő üdvéért, semmi nehézség nem töri meg lelkét, a sors semmilyen fordulata, vagy csapásától való félelme nem rázza meg, semmilyen viszontagság vagy szerencsétlenség miatt nem bukik el, viszont magát a halált megveti. Például szolgálnak: a spártai Démokritosz, Arisztidész, Themistoklész és mások, akik a száműzetés miatt azoktól a dolgoktól kényszerültek elfordulni, amelyekre igen ragyogóan méltók voltak, mégis inkább a közjót akarták előmozdítani, semmint személyes sérelmeiket megbosszulni. Megerősítették azt,

amit a bölcsek egy emberként állítanak: *kíváncos, hogy számunkra az állam és a haza drágább legyen, mint saját magunk*; bűnnek kell számítani, ha valami magánügyet előrébbvalónak tartanánk, mint az egész államot. Szem előtt kell ezt tartani: A NÉP ÜDVE legyen A LEGMAGASABB TÖRVÉNY! És mi indította arra *Kodroszt, az athéniek királyát*, hogy magát önként az ellenség csapatába vesse, és magát megöltesse? Az állam iránti szeretet, mivel Apolló jóslatának ismerője volt; azaz nagy és gyászos háborút fognak viselni, hacsak meg nem hal a király. Milyen ok állt fenn, hogy *a spártaiak törvényhozója, Lükurgosz*, önmagát önként száműzetéssel büntette, lemondott vagyonáról és javairól? Az állam iránti szeretet, mert látta, hogy az állhatatlan és hajlítható népet vezetni más eszmével nem lehet, hacsak nem esküvel, nehogy valamit törvényeiben megváltoztasson azelőtt, hogy ő hazatért volna. Mi üzte *a római Curtiust*, hogy üdvössége minden reményét elvetvén lovasként szakadékba vesse magát? Az állam iránti szeretet, mivel tudta, hogy az állam halála bekövetkezik, hacsak meg nem hal egy bizonyos római nemes. Ennélfogva *a Deciusok* családjában ugyanott, ugyanis az atya a latinokkal, a fiú az etruszkokkal, az unoka pedig Pürrhossal harcolván magukat az ellenség dárdái elé vetették: mivel magánügyeiknél többre becsülték a közügyet; ez igazolja, hogy igaz, amit a költő állít: ÉDES ÉS SZÉP DOLOG A HAZÁÉRT MEGHALNI. Ó SZERENCSES A HALÁL, MELY A HALÁLÉRT ADÓS A TERMÉSZETNEK, LEGJELESEBB DOLOG MEGHALNI A HAZÁÉRT! Ezeket a szavakat, melyeket LACKNER mondott igen méltón, és amelyeket felírtak a Kúria falára, minden polgárnak alaposan meg kell fontolni. Bizonyosan nem lehet nagyobb és hálásabb feladatot elvégezni és nyilvánvalóbb kegyességet gyakorolni, mint hogy valaki tanáccsal, hittel, és ahol szükséges, életének eltékozlásával a haza megsegítését nem utasítja vissza, hogy az egyik vagy a másik ember halálával mindenki életét és üdvét megőrizze. Dicsérendő az is, ha valaki az ügyeit és a számvetéseit úgy szervezi meg, hogy mindig legyen pénz a ládájában, nincsenek rákényszerülve, hogy féljenek a perrel fenyegetőktől, vagy az árverési tisztségviselőktől, sem arra, hogy késleltető mentességhez folyamodjanak, mivelhogy a Szentírás pogányainál alávalóbbnak itéli azokat, akik a saját vagyonuk iránt semmilyen gonddal nem viseltetnek. Valójában jól lehet *Tantalosz* és *Pelopsz* pénze, *Croesus* és *Crassus* gazdagsága kiegyenlíti a magánosok vagyonát, annyi van nekik belőle, hogy úgy tűnik, a Pactolus az ő házukban folyik, de vajon ezek mely veszélytől menekültek meg és szabadultak volna fel, ha az állam nem állt volna fenn épen és üdvösen? *Ha valamilyen tűz üt ki egy házban, nem azok, akik benne győtrődnek, hanem inkább a nyugtalankodó szomszédok gyűrűznek neki buzgón a munkának, nehogy a tűz elharapózzon.* Tehát miért ne minket érintsen az állam gondja, amely mintegy közös otthonként mindazt magában foglalja, amelyek által ennek az életnek a boldogságát megítélni szokás, és amely megőrzésével ugyanis a magánügyek és a vagyon is sértetlenül fennmaradnak? Tehát mely gondok űzik azt, aki azzal fárad, hogy a saját alárendelt dolgait tartja szemmel igazságban, békében, a dolgok bőségében, mily nehézségeket tapasztal, mily fáradalmakat és kellemetlenségeket taroznak magukra venni, akik a hatalmat másokban birtokolják, ki nem látja? Illő, hogy az ő fáradságuk a nép nyugalma legyen, az általuk vállalt veszélyek jelentsék ennek biztonságát, az ő virrasztásuk jelentse ennek az álmát: ezekkel viszont nem ritkán a gyors, korai, szomorú öregséget, különféle betegségeket és végül magát a hirtelen halált idézik elő. És nem tudom, mely tévedés kapcsán látják meg a halandók nem ritkán beteg szemeikkel ezt a méltóságot. Ugyanis annyira a tisztségeket és a szerencsének ezt az egész külsődleges készletét tartják szemmel, hogy nem érzékelik, mennyi fáradság és nehézség rejtőzik ezek mögött,

melyek miatt nyomorultul gyengül az erejük. A méltóságoknak nem annyira a tiszt-ségek, mint inkább a terhek megnevezése szolgál címként. *Lucius, a rómaiak legből-csebbje*, akinek midőn a szenátus elrendelte a diadalmenethez legméltóbb tisztelet-adást az ellenségtől visszaszerzett igen gyors győzelemért, ő megtagadta a diadalmenetet; viaszból készült szobrát pedig ráhelyezte a diadalszekérre és mindenfelől égő tűzzel meggyújtotta, amely hevével azt lassanként felemésztette, hogy minden ember emlékezetébe ezzel az igen méltó tettel belevésse, senki sem alkalmas annyira egy ilyen méltóság igen magas tisztelettségére, mint ő, ki nemcsak, hogy magát az embert nem ékesítette, de még el is pusztította. Valószínűleg erre mutatott ujjal LACKNER, mikor többek között ezt a szellemes mondást íratta fel a Kúriára:

AZ EMBERI ÉLET, MIKÉNT A VAS, A GYAKORLATTÓL ELKOPIK;
DE SZÉPEN RAGYOG.

Tudniillik lomhasággal, hasznosság és tevékenység nélkül létezni: ezt a nemkívánatos dolgok közé kell számítani: viszont dicsőséget nyer az, aki örökké tevékenykedik. A folytonos használattól a vasgyűrű elkopik, de mind fényesebbé válik. Jóllehet a szolgálatban, amellyel az államnak tartozunk, sok nehézséget kell felvállalni, viszont annál több a kilátásba helyezett dicsőség: sok nehézséget kell békével tűrnünk, és végig kell szenvednünk a fáradozásokat; de ezekért cserébe örök jutalmat kapunk. Sok veszélyen kell felülkerekednünk, de ezzel magát a halandóságot kell megtámadnunk. És miként *Pedaretus* egykor, midőn az ellenségtől begyűjtötte a jelvényeket, valakinek ezt válaszolta: *Nagy az ellenség száma*, mondta, *de annyival több dicsőséget szerzünk, minél többet megölünk*. Az a mű, amelyet más egyéb vázlatokkal együtt megrajzolt a mi LACKNERUNK, egy szerfelett kiszáradt alak, kardnak és könyvtekercsnek támaszkodik, kiemelkedő és viruló gabonaszárakkal és kalászkokkal van körülvéve. Ehhez tette hozzá a feliratot:

A HALÁL UTÁN ÉL A VIRTUS.
*Minden dolgot a halál után tesz nagyobbá az utókor,
a temetés által jön nagyobb név a szánkra.*

Ezek közül az a leghatalmasabb, aki mindkét művészettel, tudniillik az irodalommal és a fegyverrel is az állam segítségére lehet. Így van ez: ne áhítozzunk aranytól bíborló vagy színesen ragyogó bronzszoborra, az olimpiai koszorúra, vagy bármi ehhez hasonlóra, ami nagy dolognak látszik. Ugyanis ez idővel elmúlik, elenyészik és feledésbe megy; egyedül a virtus az, amely ragyogó és soha el nem múló dicsőséget hoz, úgy, hogy sem az öregségtől nem pusztul el, sem feledés által nem enyészik, nem hervad, de mindig friss és viruló dicsőséget fog őrizni. A mi LACKNERUNKNAK oly nagy tehát a dicsősége, dicsérete oly mértékben virágzik, oly bőséges munkája gyümölcse, amelyeket igen termékeny vetésből: a dicsőség és a dicséret alapanyagából készített elő magának nagyszámú és nagyszerű tetteivel és erényeivel, míg élt, hogy halhatatlan lesz minden ezután következő nemzedék emlékezetében. Tisztségviselő volt, aki a szolgálat teljesítésében és elfogadásában is igen felkészült volt, ráadásul távol állt tőle a megvesztegethetőség és saját kényelme. Bírói tisztséget töltött be, miként ez bizonyosan ismeretes volt róla, aki nem tűrte, hogy az ítéletben többet számítson a kedvezményezettek méltánytalan vágya, mint a mellőzött és kesergő emberek jogos panasza: és ez úgy volt, hogy mindenki törvény előtti védelmét és ügyesét önként

magára vette, végigvitte, és ítéletet hozott, ugyanő mindenkinek a legnagyobb patrónusa és bírója volt. Tudta, hogy az igazság nem lehet eladó, és tudta, hogy ostoba, főnák, mert ha a díjat nélkülözné, arannyal vásárolnák meg, ha az ítélkezésben többet nyomna latban az arany súlya, mint a bírói ítélet méltányossága. Ugyanis az igazság súlyának kell a legsúlyosabbnak lennie: mégis megtörténhet eközben, hogy a bíró ítélete a mérleg azon serpenyője felé hajlik, amelyben több az arany, mint a méltányosság. Aki a bűnök megítélésében a gazdagok és nemesek hatalmától úgy megriad, hogy a bűnelkövetés tekintetében az ítélethozatal során bírói önkény miatt elragadja a vádlottak szabadságát, az valójában önmagát keveri bűnbe azáltal, amitől a többieket megszabadítja, és míg az alantas ítélettel a bűnt elleplezi, ugyanannak a bűnnek önmagát teszi meg bírójául és vádlottjául. LACKNER ítéleteiben uralkodott a romlatlanság, bírói fórumán az igazság; az ártatlanokat ártatlannak tekintette, a bűnösöket gonoszsággal vádolta, és nem volt hasznára ezeknek a gonoszok iránti dűhe, sem pedig amazoknak a védelemben való kedvezés. Ez az igen bölcs férfiú nem akart nem tudomást venni a büntetlenséggel táplált bűnökről és a romlott, elveszett emberek arcátlanságáról; arról, aki elpalástolja az igaz emberek ártatlanságát, aki megkíméli a bűnösöket; arról a tisztségviselőről, aki ugyanazokat a bűnöket követi el, amelyeket elutasít az alávetettekkel szemben, arról, hogy sok gaztettet távol tartanak a börtönök mocskától, a kard és az akasztófa szigorúságától, és amely tettek végül felforgatnák az államot, hacsak nem alkalmaznának kevesek számára igen komoly büntetést. Ó boldog város! Ó boldog polgárok, akiknek Isten oly kormányzókat adott, kik úgy gondolják, hogy a kétséges ügyek tanácskozásában semmit sem tárgyalnak szeretetből vagy kedvezésből, nem hallgatnak el semmit félelemből és nem titkolnak el semmit a lélek egyéb más zűrzavarai miatt. Bennük a régi hit, a tisztaság, a feddhetetlenség legfénylőbb nyomait figyelhetjük meg. Nem lehet ugyanis meglátni az igazságot ott, ahol az érzelmek uralkodnak, és semmilyen időben sem lehet olyan embereket találni, akik egyszersmind engedelmeskednének ezeknek; mert tisztán látják, hogy mi igazságos, mi méltányos és jó. De ez olyanokkal esik meg általában, akik egy dolgot figyelnek meg valamely más dolog helyett, mert hozzászórtak, hogy a dolgok megzavart szemeik előtt történnek. *Mert ha saját magunkat* – mondja Cæsar a legátusokhoz és a centuriókhoz intézett beszédében – *a köztársasággal együtt sértetlenül szeretnénk látni, akkor az ő megőrzésében, gyarapításában és ékesítésében ne saját érzelmeink ragadjanak és vezessenek minket, hanem igaz hittel és kegyességgel tartozunk azt erőssé tenni és segíteni.*” A venetusoknál a szenátorok között dicsérendőnek tartották azt a szokást, hogy amikor összegyűltek a Kúriában a közügyek megtanácskozására, szokás volt ajtó előtt letenni minden személyes ellenségeskedést és vetélkedést, ahogy – S. Marcusnál – mondani szokták, hogy lelkük mentes lehessen a privát érzelmektől a nyilvános tanácskozásokon. Mert erre akar figyelmeztetni az elegáns és kegyes felirat a bonni törvényhozó Kúrián, amely megtekinthető egy táblán, aranybetűkkel felírva: *Bármely szenátor vagy is, aki a Kúriába hivatalos ügyek miatt belépsz, ez előtt az ajtó előtt dobd félre minden privát érzelmedet: haragot, erőszakot, gyűlöletet, hízalgést, személyedet és gondodat rendeld alá az államnak; ugyanis ahogy másokkal méltányos és barátságos leszel, úgy fogod Isten ítéletét is elvárni és megtartani.* Az aragóniaiak királya, Alfonsus szokta mondani: *Ha valakinek osztályrészül jutott, hogy olyan időkben születhetett, mikor a római állam virágzott, és hogy magát a Kúriával szemközti JUPITER POSITORIUS templomot megépíthette, mielőtt a szenátus és az összeírt atyák elé járult, itt letette a gyűlöletét, szeretetét, és minden privát érzelmét.* Ezt említi: Camerarius. De ki tartja szemmel a pol-

gárok között ily módon, hogy a haza előjárói igazságosak és méltányosak-e? Keveset mondok: ahogyan ISTENNEK hálát adnak a halhatatlanok, és örökké vágnak épek és sértetlenek lenni, úgy a jók végül megfontolják, hogy az egyes polgárnak mi a kötelessége saját hazájában, lefektetni és megőrizni az államban – amelyhez mindenki hozzátartozik – mindent, kötelességnek és nem érdemnek megítélni, amit érte magára vállálnak; mivel ezt úgy hozták létre, hogy semmit sem szabad elvárni a közhaszon és nevének halhatatlan emlékezetén kívül. Akik másképpen cselekednek és éreznek, AZOK ELLENESÉGES ÉRZELEMMESEL VISELTETNEK AZ ÁLLAM IRÁNT, és míg természetből fogva polgárok, akaratuk szerint viszont ellenségek, a szó ellenségei és esküszegők, utálatosak, igen gyalázatosak, ama eskü megsértői, amellyel magukat az isteni akarat iránti félelemből az állam számára lekötelezik. Nem annyira azok, akik a szenátusban vannak, ugyanis nekik kötelességük tisztességesen eljárni, a jogot mindenki számára egyenlő módon, az egyes személyekre tekintet nélkül kimondani, és amennyire tőlük telik, szolgálni. De az állam többi tagjai, akik úgy tűnnek, hogy rájuk tartozik a közjó gyarapítása, és Tacitus helyett mindenben felhozhatnám a mi Antoniusainkat, akiknek a nyelve gyakran esküdött, de a lelkükben esküszegők voltak, akiket semmi sem nevet ki inkább, mint Lüszaandrosz vagy Dionüsziosz ezen mondása: *A fiúkat úgy kell behálózni, mint a férfiakat az esküvel.* Kitérnék egyúttal Severusra, aki egyedül minden halandó között a leginkább kész volt szerelmet színlelni, nehogy bárki is kételkedjen az esküje megszegésében, és úgy követelte szokása, hogy messze másra volt kész szavaiban, mint amit rejtve szívében viselt – miként ezzel a kiváló dicsérettel Herodianus méltatta. Ezzel szemben kiemelném a hűséget a szavakban és a tettekben, amely által a többi erény is fényt kap, és amelyek nélkül viszont elhomályosodnának: s egyszersem előhívnám az ősök legszentebb emlékezetét, amelyekről Cato Censorius ezt mondta: *Semmit sem lehet csak úgy, üres szavakkal megígérni, hogy hűséggel alá ne támasszák és tettekkel ne szentesítsék a szavakat.* Az eskütételben semmilyen bilincs nem akarthatta volna szigorúbban hűségre kényszeríteni a rómaiakat, ezt megszabják a tizenkétféle törvények, megszabják a szentségek, a szövetségek, a censorok gondossága, akik úgy ítélik meg, hogy semmilyen más dologban, mint az eskütételben, nincs nagyobb súly és nagyobb lelkiismeret. Ha valamely külső hatalomnak nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, tanácsolom, hallgassátok meg Polübioszt: *A görögöknél, ha valaki közpénzzel foglalkozik, vagy csupán egyetlen talentumot is rábíznak, tíz nyugtát adnak neki, ugyanennyi pecsétet, dupla ennyi tanút, hogy hűségét megőrizze, és ne tudja megszerzeni azt. Ugyanezt a rómaiaknál, midőn a hivatalokban és a követségekben nagy mennyiségű pénzzel foglalkoznak, egyedül az eskü adott szava biztosítja. És míg másoknál ritkán találunk valakit, akinek a nyilvánosság előtt tiszta a keze, és az ilyen fajta bűntől mentes, a rómaiaknál igen ritkán történik meg, hogy valamely sikkasztás nyilvánvalóvá váljék.* Tisztelem P. Scipio Africanus Maiort, aki nemcsak hogy a karthagóiak fegyverszünetbe vetett bizalmát, de még a népjogot sem sértette meg a követeikkel szemben; ugyanis az elé járuló követeiket sértetlenül bocsátotta el, és nem tanúsított sem a római nép intézményére, sem a saját erkölcsére nézve ellenük semmilyen méltatlan cselekedetet. Összehasonlíttam a többiekkel az összehasonlíthatatlan hőssel: Sigismundus uralkodó – Aeneas Sylviusnál – mondta, hogy inkább eldobja magától a legnagyobb dolgokat, mint minthogy tisztség viselésével eldobja a hűséget és a hírnevet – egyetértvén ugyanis Liviusszal, aki ezt mondja: *A hírnév és a hűség nagyobb a kárt okoz, mint hogy azt megítélni tudnánk.* Valójában ugyanis igen kevés olyan nyílt és igaz embert találunk a városban, akiknek a szavaival – a köz-

mondáshoz hasonlóan – fel lehet építeni egy tornyot. A legtöbb ember számára úgy tűnhet, hogy *az eskü* könnyű dolog, de amikor mindenféle teherrel súlyosbodik, istennek bűn, embereknek gyűlöletes. Mennyien ítélik meg úgy, hogy elég nekik, ha valamely akadály elől kiutat találnak, amellyel úgy értelmezhetik, hogy azonnal felszabadulnak az eskü alól. Ó hiúk! Ugyanis bizonyos, hogy a csalárdság széttépi, nem pedig feloldja a hamis esküt. És mit várhatnak, ha csak azt nem, hogy minden istenek haragra gerjedjenek, akiknek akaratát kijátszották? Bármilyen művészi szavakkal is, ha esküszik valaki, ISTEN, aki a lelkiismeret tanúja, úgy fogadja ezt, ahogy az érti, aki esküszik. *Nehéz a hamisan esküdő embernek becsapnia az isteneket* – mondja Pausanias –, *a hamis esküt megbosszulják, és olyan végkimenetelben részesítik, amelyet királynak és saját fejedelmeiknek szánnak*. Mindenkinek meg kell fontolnia, aki kötelességgel tartozik a saját hivatalának, hogy az esküvel előre elkötelezik magukat, ne tanúsítsanak engedékenységet azokkal szemben, akik az ő kegyes és szívélyes tanácsait megvetik, akik semmibe veszik az atyai intéseket, akik sem az észnek, sem a vágyaik buján tenyésző kívánságait egy bizonyos norma felé irányítónak nem engedelmeskednek; akik megígérik, hogy a közjó érdekében fognak vitorlát bontani, mégis inkább a saját kényelmükkel, mint a közjával törődnek, és elfeledkeznek arról, amire a bölcssek figyelmeztetnek, azaz, hogy nyereszkedésre használni az államot nemcsak hogy rút, de bűnös és hitszegő magatartás is. Mondom, meg kell ezt fontolniuk azoknak, akik a név tekintélyét és hírét szidalmakkal rágalmaazzák, és sehol nem szégyenkeznek. Amikor ennek sértetlenségéért és üdvéért fogadalmat tenni, és minden cselekedetüket a kedvező előjelek szerint folytatni tartoznának, mérgezett élcelődést, tüskés szurkálódást okádnának ki szájukon, ezek az államra és a Kúriára nézve legméltatlanabb fekélyek! Mert erre az elátkozandó gaztetre oly mértékben ragadtatnak el azok, akik nem uruk önmaguknak, hogy azt mondják, rájuk semmilyen törvény nem vonatkozik, és a kérkedő érzelmeket, mint valami áradást, nem tudják elfojtani, sem megzabolázni. Ha valakinek a lelkében harag van, bárki legyen is az, nem fogja látni? A harag vak. Ha vágyat táplál is, bárki észrevenné? A vágy tudatlan. Ha valaki gyűlöletet akarna helyesen és igazságosan? A gyűlölet mindent megvet, ami emberi és isteni, hogy azt magának követelje! Hallgassuk meg Senecát: *Jóllehet az igazság ott van szemünk előtt, mégis szereti, és gondozza a vétket, ám rábizonyítani nem akarja, a rosszul induló dolgokban tisztességesebbnek látszik számára a csökönyösség, mint a bűnbánat*. Látjuk ezt mi magunk is, és ebből a tapasztalatból tanulunk, mert ha a füst szemeinket elborítja, azokat egyfolytában ingerli, fájdalmat okoz és zavarja a látást, és ráadásul úgy következik be, mikor a lélekben ezek az indulatok felkelnek, hogy mindenekelőtt megtámadják az egész lelket. Majd sötétséget terjesztenek el az észben és az ítéletben, az intézkedések megtanácskoztatlanok lesznek; amit fel kell oldani, fel nem oldottaknak tűnnek majd, melyek rút dolgok, azokat a legtisztéletreméltóbbaknak ítélik meg. Úgy fognak kitűnni ezek az igen rossz tanácsadók, ahogy földre rogy az esküvel megerősített hűség, valóban hosszú ideig virulnak majd, és ha a maradék bizalmat magának akarja megszerezni majd a hivatal, szükséges, hogy a többi bizalmat visszaadja. A jó hivatalnak jó alárendeltjei lesznek, és saját dolgaik, illetve maguk között forgolódnak majd, akármerre is kívánja a parancsoló üdvé. Ó boldog kétfogatú szekér! Amely összeköti oszthatatlan kötelességgel a bizalmat, melyet a magisztrátus a polgároknak visszaad; a hittel, amellyel a polgárokat őrzik és megkötik, és mondom, az urat és az alávetettjeit egymás között összekötik. Tiszteli tehát a hivatal a bizalomnak ezt a tisztéletreméltó akaratát, amely ígéretét, segítő jobbát, mint az emberi üdvösség legbiztosabb zálogát mutatja

fel, és kezét fog, ha ezt boldogan kívánja. A hit, a bizalom ugyanis az emberi nem leg-szentebb java, amely nélkül semmi hatalmat nem erősítenek meg, semmilyen hatalom sem áll szilárdan. Mi nagyobb dolgot jelent az igazság, mint az ígéretért helytállni? Ez az isteni akarat felgyújtja a fényt a magisztrátus alárendeltjeinek lelkében. Az államok megalkotója: ISTEN, a béke és az egyetértés ISTENE, aki szoros kötelékkel úgy kötötte össze azokat, akiken uralkodik, hogy minden szavukat, tettüket, gondolatukat úgy irányítsák, hogy azzal a közösségnek használjanak, saját hasznukat, amelyeket mindig a lehető legkevésbé vittek a közösségbe, minden vagyonukat a közös mögé helyezték, és nem másként születtek erre a jóra, csakhogy az állam és minden jó ember kívánságainak eleget tudjanak tenni.

Dalloul Zaynab fordítása

DISSERTATIO III.

De

Lemmatibus utriq̃ue portæ Civitatis interioris, & Curiaë forinfecus à LACKNERO adscriptis, quibus, quanam vera sint civitatum munita, indicare voluit,

pronunciata

à

Michaele Pamero, Nobili Sempron. Hung.

SOcratem ferunt dicere de Archelao, Macedonum Rege, solitum fuisse: *Sumptus eum maximos in domum suam facere; in se verò nihil expendere: atq̃, inde fieri, ut multi longinquis è regionibus illius videndæ gratiâ veniant: Archelai autem causâ nemo in Macedoniam profiscatur.* Et Athenienses suos Demosthenes reprehendit, quod urbis suæ esse in eo positam felicitatem existiment, si tectoriis propugnacula inducantur, via reficiantur publica, fontes extruantur, incrustentur parietes, id genus alia curentur. Neque sanè res illa publica atque civitas fortunata censenda est, in quâ mœnia stant, mores corruant, aut interitu vel centuplex eam vindicare murus potest, ex quâ, ut Comicus ait, vitia non exulant. Verùm enim verò non idcirco & sedium & ædificiorum tam publicorum quàm privatorum cura abjicienda, aut horum ruinâ deformanda civitas est. Prohibet honestas, vetat utilitas, interpellat etiam rationis expertium animalium exemplum, quæ foveas, latibula ac lustra sua, cùm ad necessaria paranda, tùm conservandam vitam commoda quærunt. Et idem Demosthenes, qui non existimandam esse fortunam civitatis exstructionibus splen-

PAMER MIHÁLY

ÉRTEKEZÉS A BELVÁROS ÉS A KÚRIA KÉT KAPUJÁRA ÍRT FELIRATRÓL*

*Értekezés a Lacknerus által a belváros és a Kúria két kapujának
külső felére írt feliratokról,
melyekkel azt kívánta bemutatni, mik a városok valódi védfalai.
Előadja Michael Pamerus, soproni magyar nemes*

Szókratész állítólag azt mondogatta Archelaoszról, a makedónok királyáról: *Hatalmas vagyont költött palotájára, magára viszont semmit sem vesztegetett. Így esett, hogy sokan jöttek távoli vidékekről Makedóniába, hogy megcsodálják a palotát, Archelaosz miatt viszont senki sem jött. Démoszthenész pedig azért korholta az athéni polgárokat, mert azt gondolták, államuk boldogulása azon múlik, ha festményekkel látják el a bástyákat, állandóan javítják a közutakat, kutakat építenek, márvánnyal borítják a falakat és más efféle tevékenységekkel foglalkoznak. És valóban nem mondható szerencsésnek az az állam vagy város, ahol a falak állnak, az erkölcsök viszont megbomlanak, vagy ahogyan a pusztulástól száz fal sem tudja megvédeni azt a várost, amelyből, miként Comicus [Arisztophanész?] mondja, nem száműzik a bűnöket. Ugyanakkor nem szabad elhanyagolni sem a középületeket, sem pedig a magánházakat, vagy ezeknek romjaival elcsúfítani a várost. Megakadályozza ezt a tisztesség, tiltja a hasznosság, és ellene szól még a józan észnek híján levő állatok példája is, amelyek kényelmes vermeket, odvakat és barlangokat keresnek, hogy szükségleteiket biztosítsák és megvédjék életüket. Ezért Démoszthenész, noha úgy vélte, hogy a város sorsa nem ragyogó épületektől függ, mégis nagyra becsülte a régi athénieket, amiért oly sok és nagy díszes épületet hagytak hátra, hogy azok csillogásához az utódok már semmit nem tudtak hozzátenni. Mint ahogy kétségtelenül szükséges a várost falakkal, bástyákkal, sáncokkal és tornyokkal megerősíteni, azonban ha valaki azt hinné, hogy egy város minden ragyogása, minden védelme és minden ereje a házak és az épületek szépségében és nagyszerűségében, kövek felhalmozásában és falakkal való körülvételében áll és rejlik, arról bizonyára azt kellene feltételezni, hogy a magasabb rendű dolgokról igen halvány és bizonytalan elképzelése van. Azok ugyanis némán és élettelenül, egyformán dőlnek romba és épülnek fel: egy hely örök hírnevét és dicsőségét azonban a jeles férfiak dicsőségében és erényeiben kell keresni, amit aztán ők nem ünnepek megülésével, hanem buzgó tevékenységgel vagy legalább serény pihenéssel óvnak meg. LACKNER azonban egy másik, és bizony jóval biztosabb oltalmat mutatott be nekünk, mikor gondolatait egyrészt belvárosunk két kapujára, másrészt pedig elsősorban a Kúriá-*

* B. Domini Christophori Lackneri (...) Vitæ curriculum. Szerk. Johann Fridel. Ratisbona, 1714, 32–47. l. alapján. III. értekezés. (OSZK, App. H. 2396)

ban elhelyezett szellemes képekkel és emblémákkal fejezte és fejtette ki. Jóllehet, ezek elkerülték figyelmünket, mégis úgy vélem, felettébb méltók a felelevenítésre. Olyan dolog ez, mely senki számára nem kell, hogy idegennek tűnjék. Ugyanis szinte minden híres városban lehet látni efféle képeket. Az *emblémák* szerzője maga az ISTEN. Igen sok tanult férfi – régebbi korokban és a mi időnkben egyaránt – írt különféle könyveket a hivatalviselésről és az alattvalók kötelességeinek bemutatásáról, hogy ezekkel azokat segítsék, akik ISTEN akaratából egyrészt arra rendeltettek, hogy a népet irányítsák, másrészt hogy engedelmességet tanúsítsanak, mivelhogy nehéz, sőt egyenesen lehetetlen mindent saját gyakorlat és tapasztalat alapján elsajátítani. Mások más módon mutatták be a polgári viselkedés szabályait, mégis mindenki ugyanarra az eredményre jutott. Az *egyiptomiak* a vallási és állami ügyeket *hieroglif jelekkel* jegyezték fel. Mind a régebbi, mind az újabb *érméken* különféle képmásokat látunk, amelyek sajátos jelentéssel bírnak. És manapság az *emblémán* ábrázolt jeles férfiak nem kevesebb gyönyörűséget okoznak. Ugyanis valamiféle szépséggel és hasznossággal bírnak, hiszen újra és újra emlékezetünkbe idézik kötelességeinket. Mikor LACKNER felismerte azt a hasznosságot, melyben e képek bővelkednek, nem késlekedett velük *a kapukat és a Kúria épületét* ékesíteni. Ha pedig az ékesség általában tetszik nekünk, és minden esetben dicséretet érdemel, hiszen nem vetik meg az ezüst serlegeket a lakomákon, nem ócsárolják a hímzett terítőket sem, és nem szólják meg az értékes bútorokat sem, továbbá az embernek, ISTEN legnemesebb teremtményének szép és kellemes természete, mely nem annyira szükségszerűség és hasznosság, mint inkább szépség szerint teremtetett, végül pedig a dolgok összessége is innen kapta a világmindenség elnevezést, minthogy semmi sincs, ami ennél rendezettebb és szebb és ékeesebb lenne, miért ne dicsérnénk hát a szépséget egy jól felépített városban is, amely a világmindenségnek mintegy kicsinyített mása, és miért ne legyen a tisztviselőknek ugyanúgy gondja a Kúria ragyogására és szépségére, mint más dolgokra? LACKNER pedig egyebek mellett ezekkel a *diszítésekkel*, azaz a II. Mátyás király és császár tiszteletére a két kapura illesztett, sast formázó dombormű mellé írt felirattal kívánt figyelmeztetni, hogy melyek a város a legkiválóbb és legerősebb védművei:

A MEGBECSÜLÉS ÉS A BÜNTETÉS AZ ÁLLAM LEGMEGBÍZHATÓBB ŐREI.

Bizonyára azokról volt szó, akiknél a derék, igyekvő és szorgos ember nem kap több megbecsülést és elismerést, mint a lusta. Miért ne legyenek tehát dicséretekkel és jutalmakkal elhalmozva a derék és kitűnő férfiak, akiknek erénye a hazának támaszt, az államnak oltalmat, a polgároknak szabadságot, válságban és veszedelemben pedig mindennél biztosabb menedéket jelent. Ahol felhagynak a jutalmazásokkal és a büntetésekkel, az állam rendje felborul, mivel az a szellemiség, mely az államot óvja, táplálja és segíti, egyik nélkül sem maradhat sokáig sértetlen. A jutalom reménye ugyanis tiszteletre kötelez, a büntetéstől való félelem pedig az engedelmes-ségre, mintegy a természetes szabadságot helyezve szembe a szolgasággal. Ezért ábrázolták a régiek *szimbolikusan* ostorral a Birodalmat, miként az némely consuli pénzeken látható, és lett ez az uralom előjele, miután Cícero álmában azt látta, hogy Juppiter ostort nyújt neki: ő úgy értelmezte ezt a jósjelet, hogy az a Római Birodalmat ígéri neki, amely addig büntetés és jutalmazás révén növekedett és állt szilárdan. Ki tartaná magát távol a bűnöktől, ha nem lenne megtorlás? Ki tenné kocká-

ra az életét, ha nem remélhetne érte jutalmat? Szolón azt mondta, hogy az államot két dologgal lehet összetartani: *jutalommal és büntetéssel*. Démokritosz szerint pedig *a világon két ISTEN létezik: a büntetés és a jótétemény*. Meg volt ugyanis győződve arról, hogy ezek nélkül a világot nem lehet kormányozni. A kormányzat világának is ez a két *sarkköve* van, az államnak két *csillaga*, melyek ha elfogyatkoznak, az állam sűrű sötétségbe merül. E kettő támogatja a fejedelmek és tisztviselők hatalmát. Ezért utasította *Ezékiel* a királyt, hogy tegye le a koronát és a többi királyi jelvényt, mert méltatlannak tűnt azokra az olyan ember, aki igazságtalanul osztogatja a jutalmat. Amikor a tisztségviselő az érdemet ismeri el, a jutalmazást ismeri el. Mert ha csak magára gondol, és nem részesít abban másokat is, igazságtalan. Egykor egy igen dicsőséges, ausztriai császár, látva a rengeteg embert egy városban, akiknek száma némelyek vélekedése szerint már sok évvel ezelőtt is ötvenkétezerre rúgott, és megkérdezte, miként lehet egy ekkora tömeget irányítani és egységben tartani, a következő választ kapta egy művelt férfitől: *jó szóval és még súlyosabb büntetésekkel*. Úgy vélem, hogy ez az igen okos férfi Titus császár ama híres tréfamesterére gondolt, aki, mikor megkérdezték tőle, mi illik jobban a kormányzathoz, ha jutalomban részesíti a jókat, vagy ha büntetésben a rosszakat, azt válaszolta: *ahogy az embernek egyformán természetes, hogy van jobb és bal keze, ugyanígy van a fejedelem vagy a kormányzat a jutalommal és a büntetéssel*. De mégse higgyük, hogy az államnak minden üdve ezekben rejlik. Legyenek a városban nagyszerű megépített falak, legyen számos polgár, legyen a város kormányzása és irányítása bölcs és mértékletes, amely szinte lelke a közösségnek, és amely gondoskodik a rend védelméről és megőrzéséről, továbbá legyenek büntetések és jutalmak. Mindezek azonban gyenge és hatástalan véderők. Biztosabbak, amelyeket valaha *a város korábbi kapuján* lehetett olvasni, és amely most nagyszerűen énekbe foglalva mindenki számára olvasható, ezekben a szavakban:

BÖLCS MEGFONTOLÁSUNK, VEZÉRÜNK,
VÉDŐBÁSTYÁNK ÉS ERŐS VÁRUNK AZ ISTEN.

Xenophón, a jeles történetíró és filozófus írta, hogy *nem a tömeg vagy az erő az, ami az államot vigyázza vagy a győzelmet megadja. Azt állította, hogy azok szerzik meg a diadalt, akik ISTENNEL az oldalukon szállnak szembe az ellenséggel*. Tisztviselőhöz és a haza polgárához igencsak méltó mondat ez, s ez olvasható a Szentírás könyveiben is. ISTEN segédelmével szerencsésen kormányozható és védelmezhető a birodalom, kedvezően alakul minden mind háború, mind béke idején, és sikerrel véghezvitt dolgok erősítik az államot. Reményünket tehát mindenkor a mindenható ISTEN segítségére kell alapoznunk úgy, hogy ne bízzunk túlságosan sem a fegyvereinkben, sem saját erőnkben, sem bölcsességünkben, sem pedig terveinkben, hanem minden bizodalmunkat csakis a legfelsőbb gondviselésébe helyezzük. De mint ahogy ISTEN is eszközök által cselekszik, meg is parancsolja, hogy szerezzük meg azokat, ám nem várja el, hogy ezekben túlságosan bízzunk, és azokat sem támogatja, akik erejükben felfuvalkodottakká válnak, nem leli örömét sem a lovak erejében sem a férfiak lábában, hanem azt kívánja, hogy segítségéért könyörögjünk. És nemcsak a Szentírás bizonyítja, hogy ő erős, hatalmas és minden ellenséges támadást feltartóztató ISTEN, hanem példák is bőven igazolják. A *királyi prófétát*, aki megingathatatlanul bízott a rendíthetetlen ISTENBEN mint kimagasló sziklában, oly hősies elszánás tüzelte fel, hogy a veszedelem háborgó hullámai között a következő szavakban tört ki: *ISTEN a*

mi reményünk és erősségünk. Ehhez a biztos várhoz és toronyhoz menekült Luther is élete legveszedelmesebb pillanatában, és csodálatosan megmenekült, amikor szinte az egész világ gyűlöletétől, fenyegetéseitől és cseleitől sújtottan, ám szárnyaló és töretlen lelkülettől nem habozott gyönyörű himnuszt énekelni a legyőzhetetlen erősségről, a hatalmas és jóságos ISTENRŐL. Sőt, isteni csodák miatt tudjuk, hogy hatalmas jóindulata védelmezi a birodalmakat. *Liciniust* nem a számbeli fölény győzte le, *Maxentiuson* sem az erő diadalmaskodott, *Maximinianus* sem a rátermettséggel szemben maradt alul, végül *Maximiust* sem a hatalom veszejtette el, hanem a hadvezér ISTEN kegyelméből szórja szét, veri meg, gyűri és győzi le az ellenséget. Ez az isteni gondviselés pedig, noha máskor is megfigyelhető, *Constantinus* idején nyilvánult meg leginkább, amikor a derült égbolton egy lángoló KERESZT jelent meg. Olyannyira maga mellett tudta ISTEN jóindulatát, hogy amikor *Maxentius* ellen jogos háborút indított, feltűnt előtte ez a KERESZT, de nem titokban, hanem messze kiterjedően, alakja tündökletes ragyogással rajzolódott ki, a csillagok szivárványként vették körül, s mellette római betűkkel ez az írás volt olvasható: E JELBEN GYŐZZ. És valóban diadalt aratott. Ezután már győztesként, minthogy tudta, sikere ISTENTŐL ered, késelem nélkül elrendelte, hogy Rómának a legforgalmasabb helyén állítsanak fel egy biztos talapzaton álló, bronz keresztet formázó szobrot, ilyesféle latin felirattal: [Constantinus] ezen üdvöt hozó jelben szabadította fel a zsarnok igájától megmentett várost. És ez az égi KERESZT nemcsak egyszer jelent meg neki, hanem még egyszer, amikor *Bizánc* elfoglalására készült, majd újfent a harmadik *szkíta* hadjáratban is feltűnt előtte ez a jel. Erre kívánt emlékeztetni minket LACKNER, amikor a város jelenvényein látható keresztre ezt írta:

E JELBEN GYŐZZ.

Azaz ne a saját erőnkben bizzunk, hanem mindent úgy fogadjunk, mint ami ISTENTŐL ered, és higgyünk benne, hogy a megfeszített Krisztusban aratunk majd győzelmet. Eközben azonban nem törődve veszedelmekkel és a háborúval, nehogy leomló falra támaszkodjunk, mondván, mit számít nekünk, ha akár a szomszédos Ucalegon háza ég. Ugyanis tudjuk, hogy sem a háború, sem a béke időszaka nem tart örökké, hanem a Naphoz vagy a Holdhoz, vagy a természetnek ama hatalmas és rejtélyes részéhez – ahogy Lipsius az *Óceánt* nevezi – hasonlóan, váltakozva jön és megy. És jóllehet az állam méltó irányítóinak legfontosabb szempontja, hogy *külföldön a békére, odahaza pedig az igazságosságra és az méltányosságra törekedjenek*, mert a béke nyugalmat és gyarapodást hoz az emberiségnek, ezzel szemben a háború hatalmas zűrzavart és pusztulást, és békeidőben nemcsak azok tűnnek boldognak, akiknek a természet érzéseket adott, hanem az épületek és a földek is virulnak, mégsem pihenhetünk mindig *Minerva* termékeny fája alatt, mert megesik, hogy béke idején sincs a legkevésbé sem nyugalom, és – ahogy a költő mondja – nem mosolyog ránk mindig derült ég, hanem feltámad a hatalmas tenger, körös-körül minden a sötétségtől reszket, és mindenütt a halál és a pusztulás képe tekint reánk. Ezért hát jellemző ránk, hogy – ahogy mondani szokták – fél szemünket nyitva tartva alszunk, és nem vetjük meg nemtörődő módon a fenyegető zivatart, hanem a bölcssek tanácsait követve gondoskodunk róla, hogy az állam háború és béke idején is virágozzék, és jó előre előkészítjük a baj elviseléséhez és elhárításához szükséges és hasznos dolgokat. Mert ha nem törődve ezekkel halogatjuk mindaddig, amíg az ellenség már a kapukat döngeti, ágyúkkal töreti és rontja falainkat és

kardot szegez torkunknak, már későn eszmélünk fel, nemtörődömségünk miatt elbukunk és óvatlanságunkért joggal bűnhődünk. SZERENCSES AZ AZ ÁLLAM, AMELY MÁR BÉKÉBEN IS GONDOL A HÁBORÚRA. Ez a felirat a velencei *Arzenál* kapuja felett olvasható. És noha minden dicséretet megérdemel ez az előrelátás és gondoskodás, hiszen a város gondoskodhat arról, hogy soha nem fogyjon ki az elestégből, hogy a készletekből ne hiányozzon a gabona, hogy minden szempontból fel legyen szerelve és készítve a védelemre, s végül hogy a védekezésben részt vevők semmiféle eszközben ne szenvedjenek hiányt, mégsem remélhetnek semmit a szenvedésen kívül, ha az isteni segítség elhagyja őket. Hiszen *a halandók gondossága egyben gondatlanság, a hatalom gyengeség, a bátorság vakmerőség, ha fáradozásukat nem támogatja égi akarát.* Ez az [akarat], melynek ítélete megszabja dolgaink kimenetelét, melynek segítségével bármi fenyegető elhárítható, és melynek akarata szerint kívánságaink teljesülnek. Ezért van az, hogy valahányszor valami csapás fenyeget, vagy már ott tombol közöttünk, ha az isteni felség segedelméért és támogatásáért akarunk esdekelni, könyörögnünk kell, és forró imákkal kell ostromolni az Urat. Ugyanis Ő a *kikötő*, ahová felszedve a horgonyt, kifeszített és kibontott vitorlával menekülnünk kell, amikor fenyeget, vagy már ki is tört a vihar. S Ő a *torony*, ahonnan előhuzzuk fegyvereinket, hogy elűzzük az ellenséget. Sánc Ő és *bástya*, melynek fedezékében biztonságban és nyugodtan fellélegezhetünk. Ő az, aki távol tartja a rémületet, aki elhárítja a cselt és a veszedelmet. Hozzá kell menekülnünk, mint biztonságos kikötőbe, amikor lelkünket aggodalom gyötri, neki kell feltárni lelkünk titkait, mikor a balsors szorongat, szent szenvedéllyel őt kell ostromolni, hogy a szegyeteljes végzetet elhárítsa a hazától. Mert Ő szereti híveit, és kegyesen meghallgatja kéréseiket. Hatalma van, és habár olykor hagyja, hogy országát elnyomják, mégsem engedi soha, hogy teljesen elpusztítsák. Kiáltson csak fel szentségtörő szavakkal, ahogy akar, az istentelen *Mezentius*:

*Jobbom az ISTENEM, és ez a dárda, mi messzeröpítve
[célba találjon]¹*

a keresztényeknek, akik nem izmaikba, nem fegyvereikbe, nem a pénzbe és nem a vagyonba, hanem ISTEN jóságába helyezik minden reményüket, Dáviddal együtt kell mondaniuk: *Ezek szekerekben, amazok lovakban bíznak, mi pedig az Úrnak [a mi Istenünknek] nevééről emlékezünk meg.*² CSAKIS TŐLE ERED MINDEN ÜDV, ÉS MINDEN REMÉNY. ISTEN ugyanis legtöbbször olyképpen jár el, hogy híveit ugyan bajba és nyomorúságba taszítja, de mégis mindig kinyújtja értük a kezét, és közben próbára teszi türelmüket, egyszersmind ki is nyilvánítja irántuk szeretetét és jóindulatát, és előmozdítja üdvözülésüket, hogy mindig jó reménnyel legyenek, és kétségbe soha ne essenek. Ó mily sok számkivetettbe öntött bátorságot ez a *felirat*, akiknek városunk lett szállása és menedéke, mikor sok helyen azt kiáltották, akiknek könnyű volt: „Menjetek!”, és sokakat *pogányok* módjára meghajszolt a tömeg, hogy otthon és biztos lakhely nélkül szerteszaladtak, és akik, mondom, akár mert védelem nélkül maradtak, akár más okból elhagyták hazájuk földjét, és nálunk kerestek maguknak nyájas vendéglátást. Ezek, ahogyan a menedékből, úgy a reményből és azon óhajból is részesedtek, hogy: BÉKE AZ ÉRKEZŐNEK, ÜDV A TÁVOZÓNAK!

¹ Vergilius: *Aeneis*. X. 773. (Kartal Zsuzsa fordítása)

² *Zsolt.* 20,8

Még hozzá olyannyira, hogy sokkal jobb körülményeket találtak minálunk, mint övéik között. De hagyjuk most a kapukat, és fordítsuk szemeinket a Kúria épületére, melyeket [LACKNER] nem kevésbé nagyszerű *képekkel és jelmondatokkal* tett nevezetessé. Minthogy ennek az épületnek az Igazság templomának, az ártatlanok menedékének és az elesettek oltalmának kell lennie, LACKNER erre kívánta felhívni a figyelmet a külsejére illesztett alábbi felirattal:

SEM HESPERUS, SEM LUCIFER NEM SZEBB JUSTITIÁNÁL.

*Justitia e helyén bántódást senki se szenved,
Jöjj idegen ide hát, ármány ha letiport.*

Hogy milyen szép és tündöklő az *Igazság*, az a régiek felirataiból, melyekkel felékesítették, tudható. Ezek így hangzanak: Az Igazság nélkül még maga *Juppiter* sem tudna kormányozni; az *Igazság* nélkül az összes többi erények is elveszítik velük született, természetes szépségüket, melyet ettől a romlatlan, *Hesperus*-nál és *Lucifernél* is ragyogóbb Szűztől, mintegy kölcsönbe kaptak. Ahogy a Nap vagy a *Hesperus* illetve *Lucifer* ragyogása beletűz a szemekbe, úgy ennek tündöklő csillogása a lelki szemekbe hatol, hogy az ő szentéjébe őt túlragyogó lámpást aligha vihetünk. Minden erény közül mindig az ő sorsa a legnehezebb. A *Hesperus* vagy *Lucifer* az égboltozat legszébb ékessége, messze a legjóindulatúbb csillag. Van-e dicsőbb, van-e szebb, mint ha az Igazság jóindulata megőrizte bennünket és szinte kisebb isteneknek számítottunk, és mindenki nyilvánvalóan jóindulatú csillagok módjára örömmel tekint reánk, ha Kúriánkból egyetlen szerencsétlen sem távozik vigasz, egyetlen elnyomott sem segítség nélkül? Akárki vagy hát, ha befönt az ármány, és igazságszolgáltatásra vágysz, jöjj ide. Annyira távol van ugyanis, hogy az *Igazság*, miként más városokból (ahogy a költők mesélik), úgy a miénkből is száműzessék, hogy méltán állíthatjuk, hogy az isteni kegyelem és gondviselésnek hála a jog és a törvényesség eddig sértetlen maradt nálunk. Hogy továbbra is virágozzék, serényen kell rajta örködnünk. LACKNER is azt parancsolja:

VIGYÁZZ HAZÁDRA,

bizonyára leginkább azért, mert egyedül az Igazság őrzi meg az ember életét, ez minden tisztviselő, akikre az államot bízta, hírnevének és dicsőségének legbiztosabb alapja, melynek oly nagy ereje van, hogy nélküle sem az egész emberi faj, sem a természet, sem maga világ nem maradhatna fönt. Ébren örködnünk kell tehát, kinek-kinek amennyire erejéből telik, hogy arra törekedjünk és azon fáradozzunk, hogy az egyszer létrehozott államot megőrizzük, ha megőriztük gyarapítsuk, és miután gyarapítottuk, utódainkra hagyjuk, mithogy ez sem kisebb erény. EGY HELYEN LAKNAK, ÉS UGYANAZ SEGÍTI ŐKET: A SZERZÉST ÉS A SZERZETTEK MEGŐRZÉSÉT, mivel az egyiket gyakran a kedvünk szerint áradó, kedvező szerencse hozza meg, vagy valamiféle vakmerőség és önbizalom szüli, a másik viszont szorgalmat kíván, bátorságot igényel, bölcsességet vár el, törődést, odafigyelést és nem mindennapi iparkodást követel. Hogy tehát, amit nagyhírű őseink súlyos áldozatok és nagy veszedelmek árán példás érdemeiknek köszönhetően megszereztek, megőrizzük, növeljük és gyarapítsuk, ne pedig csorbítsuk és haszontalanságokra fecséréljük el, ehhez törvényre és jogra van szükség. A leginkább pedig akkor kell éberesen örködnünk, amikor az államot az ellenség zsarnoksága szorongatja, és odavetett koncként roppant

veszélyeknek van kitéve. Miért láthattuk egykor Kúriánk épületében a Magyarországi jelvényeivel együtt megfestett KERESZTET, melyet tomboló víz és viharok ostromoltak, hogy szinte már-már elmerült, nem messze egy tengeri szörnynek pófájától, mely kitátva elnyeléssel fenyegeti? Jelkép ez, mely a balsors mindenféle csapásainak kitett állam és egyház szomorú helyzetét fejezi ki, mely szimbólumhoz a következőt fűzték hozzá:

SÜLLYED, DE NEM MERÜL ALÁ.

Az ilyen veszedelemben serényen kell örködni a derék tisztviselőnek, minden nehézséggel szemben megkeményítenie magát, nem szabad engednie a viharoknak, nem szabad ellankadnia, hanem bátran szembe kell szállnia az ellenséggel, rendíthetetlenül bizakodván abban a reményben, hogy ISTEN segédelmével, hiszen tudja, hogy minden siker és eredmény csakis tőle származik, megmentheti magát és az államot. Mert noha az államot és az egyházat gyakorta a bajok sűrű csapásai ostromozzák, ámde semmilyen zsarnoki ellenség hatalma nem válhat s növekedhet oly hatalmassá, hogy végül örvendezhessen azon, hogy a teljességgel feldúlt államot végre elsüllyesztette. Mert határtalan az isteni hatalom, nincs szüksége más segítségére, hogy a veszettet és a reménytelen ügyet nyomban, a maga erejéből megsegíthesse, és korábbi boldog állapotába visszahelyezhesse. Az legyen tehát mindenkor a mi legszilárdabb reményünk és bizodalunk, hogy él az ISTEN, aki a tragikus eseményeket bölcsen enyhít, aki egyházának a háborúk zord és rettentő szeleitől és viharaitól dobált hajójára rátekint, még ha azt hinnéd is, hogy alszik és behunyja szemét. Alá-alá bukik időről időre ez a csónak, és megbillen a bajok roppant hullánverései közepette, de nem merül el, szorongatják, de nem nyomják el. *Ahogyan a kikötő menedék a tengeren hányódóknak, úgyanúgy [menedék] az ISTEN e földi életben az elesetteknek és a megszorítottaknak.* Eljön majd a nap, amikor a háborúk és a gondok felhői szétoszlanak, és a meggyötört emberekre ráragyog a béke és a nyugalom derült napsugara, a megtépázott hajó pedig végre partot ér a jó remény kikötőjében. Ágoston írja az egyházzal: *Az egyház hajója – mondja – hullámok közt hányódik a mélyben, de mivel Krisztus a hegytetőn áll, nem süllyedhet el. A viharos tengert tekintsétek a mostani évszázadnak; a hullám átcsap a hajó fölött, amikor elpusztítására tör, de e megpróbáltatás közepette felemelkedik az árboc, azaz Krisztus KERESZTJE, az őszinte beszéd és a tiszta hit, mint ragyogó vitorlák feszülnek ki. Bármennyire is tombol a tenger, támad a szélvész és hányódik a hullámok közt a hajó, éppen csak kissé megsüllyed, de halad tovább.* Ezért bárhogy alakul is a helyzet, soha nem szabad kétségbe esni miatta, hisz a legsűrűbb sötétben is felcsillan a fény, akkor is áttör tán egy derült fénysugár, és minden gondot és viszontagságot, mely annyi gyászt és szenvedést okozott nekünk, könnyedén eloszlatja és eltörli az ISTENBEN eljövendő öröm édessége. Ki ne tudná, hogy az ilyenfajta éberség a legfontosabb egy tisztviselő számára. *Ha derült az ég és nyugodt a tenger – mondja Lipsius –, kevesebb odafigyelés és gondosság kell a kormányzáshoz, szinte bárki alkalmas arra, ám ha az ég beborult s a tenger viharos, kormányzásban járatos férfi kell a hajóra; így azokban a zivatarokban és viharokban, melyekben a válás és egyúttal az állam is hánykolódik, nagyon fontos, hogy lássuk, mennyire vagyunk biztonságban.* Más helyütt a magas torony, melynek legfelső emeletére örökös kuttyákat helyeztek, az embléma, a fejedelem, vagy magisztrátus éberségét ábrázolva. Mert miként tornyokat és várakat is azért építenek, hogy elriasszák és távol tart-

sák az ellenséget, továbbá hogy azokból a közeledő ellenséget idejekorán észrevehessék és szemmel tarthassák, azonképpen a fejedelmek és a tisztviselők ébersége is egyfajta *torony*, mely polgártársait védelmezi és biztonságáról gondoskodik, csak-hogy ebben [a toronyban] az ő gondoskodásuk teljesít szolgálatot, elhárítsa a fenyegető veszélyeket és megvédje az államot. Akik ebben a toronyban *örködnek*, azoknak bizony józannak kell lenniük. Kótyagosan mit ér az éberség? Nem könnyű megtámadni, de kigúnyolni sem a józan embert – mondja *Arisztotelész*. Az éber és élénk embert sem, csak az álomittasat. A katonának szabad a legkevésbé italosnak lennie, különösen, ha őrségben van. Ezenképpen a kormányzó tisztviselőnek sem:

VESZTÉBE IRÁNYÍT.

Szükséges, hogy testi erejének, érzékeinek és tagjainak teljesen és kellőképpen ura legyen. Részegen hogyan lehetséges ez? Ilyenkor úgy tűnik, az ég összekeveredik a földdel, szédül a fej, a szem állandóan nedves és könnyezik, a kéz reszket, a láb minden ízében inog, és szinte az összes többi testrész is mind remeg, és semmiféle tevékenységre nem alkalmas. A gyomor teljesítménye nem erény, és hiába várnak dicséretes tetteket olyan embertől, akinek teste olyan, mint a szivacs, mely megtelik, hogy kiürülhessen, és kiürül, hogy megtelhessen. Adjanak nekem egy részeges embert, helyezzék a világ mostani viszonyai közé, kérdezem én, miféle feladatok elvégzésére, milyen tisztségekre, milyen területek irányítására lesz alkalmas, ha már minden értelem elhagyta. Az államnak szenátorokra, praetorokra, consulokra van szüksége, de nem részegeseket kell választani, hanem józanokat, és a nehéz feladatok elvégzésére alkalmasokat, hogy amit jámboran javasol, arról híven meg is győzzön, hogy amire józanul int, azt üdvösen teljesítse is. Miért ne tudna italosan cselekedni? Mert a részegség kioltja az értelem lángját. Az életnek ez a fertőzete elűzi az emberektől a bölcsességet, akadályt gördít a becsületes törekvések elé, eléri, hogy az ocsmányt a tisztességesnél többre tartsák, és az emberből állatot csinál. Ezen bűn csúfságát LACKNER a következő emblémával akarta bemutatni. Megfestetett egy *szőlőfürtökkel teli zablát*, ezek a fürtök a zabláról csüngnek alá, ezzel szemben pedig egy *lándzsát*. Azt szándékozával ezzel kifejezni, hogy a mámor annyira megvadítja az embereket, hogy semmiféle zabla nem képes visszafogni, féken tartani vagy visszatartani őket, sőt nyilvánvalóan mindennemű cselekvésre képtelenné és alkalmatlanná teszi őket. Ha az államot ilyenek kaparintják kezükbe

VESZTÉBE KORMÁNYOZZÁK.

A részegség ugyanis annyira elferdíti az elmét, hogy akik természettől fogva a legjámborabbak voltak, azokat is fékezhetetlenül kegyetlenné teszi. Nyilvánvalóan nem méltó arra, hogy másoknak parancsoljon, aki magának sem tud. Ha valaki vadász-kutyákat tenyészt, igyekszik nem túltáplálni őket, hogy gyorsabbak legyenek. A kutyák aztán, amikor elkaptak valamit, még ha mardossa is őket az éhség, megtartóztatják magukat az orruk előtt levő zsákmánytól, és bevárják gazdájukat. Egy tisztviselőnek még sokkal mértékletesebbnek kell lennie, hogy elvégezhesse a legnehezebb feladatokat is. Mértékletessége miatt dicsérték a *thébai Epameinóndaszt* is, aki egyszer egy ünnepnapon, amikor mások ivászatba fogtak, egymagában vigyázta a fegyvereket és a falakat. Azt mondta, *azért józan, hogy mások részeket lehessenek és alhassanak*. A részegség bűnét már a pogányok is kárhoztatták, mégpedig azért, mert

egyetlen rövid órányi önfeledt mámor, hosszú ideig tartó csömört okoz. Ugyanaz történik ilyenkor, mint az olyan szekérrel szokott, melyről leesett a kocsis, és nélküle eszeveszetten száguld tova. Aki mások őrzőjének vallja magát, arról a bölcsék úgy tartják, először is saját maga őrizőjének kell lennie. Emlékszem egyszer valaki azt mondta: *nincs veszélyesebb annál, mintha az őrző is őrzőre szorul*. De nem csupán a részegesek KORMÁNYOZNAK A VESZEDELEMBE, hanem mindazok is, akik derekasságukról nem tesznek egyértelmű bizonyosságot, és más bűnökkel szennyezik be magukat. A római törvényekben az is benne foglaltatott: EZ A REND ŐRIZKEDJÉK A BŰNÖKTŐL, ÉS A TÖBBIEKNEK PÉLDÁVAL SZOLGÁLJON. És nem ok nélkül. A gonosz emberek ugyanis nem kormányoznak, hanem dühöngenek. *Miként, akik valami szembajban szenvednek, homályosan látnak, úgy a gonosz lélek gonoszparancsol*. A hatalmasok vétkei pedig megfertőzik az egész várost. Ezért tartják az államra veszedelmesebbnek a bűnösöket, mert nem csak ők maguk követnek el bűnöket, de azokat az egész országban elterjesztik. Nemcsak azért ártanak, mert romlottak, hanem mert ők maguk terjesztik a romlást, inkább példájukkal, mint vétkeikkel bomlasztanak. Hogyan lenne lehetséges az, kérdezem én, hogy ha a magisztrátus nem teljesíti kötelességét, másokat jeles és tisztas dolgok elvégzésére ösztönözzön, vagy fegyelmezzon másokat, ha magát nem fegyelmezi meg: másokat orvosol, miközben maga tele van fekélyvel. Ha lehetőségünk lenne Aszklépiósszal tanácskozni, azt hallanánk, *ha a fej megbetegedett, a test minden részébe áttevődik a betegség, megráncosodik a homlok, összeaszik az arc, a fájdalomtól összeszorul a torok, elzáródnak az erek, megbénul a kéz, megrogyan a térd, az egész test bágyadtá és ernyedtté válik; épp ellenkezőleg azonban, ha a fő egészséges, az kicsattanó egészséget okoz, mikor is minden [testrész] erős és eleven*. De milyen állapotot várjunk a tagoktól, ha a fej hemzseg a kelésektől? A tisztviselő élete a naphoz hasonló, mert tőle kapja minden a színt és fényét. Miféle fényt várunk hát a földön, ha erős napfogyatkozás fedi el a napot. Nem bronzból, hanem aranyból való oszlopot érdemeltek volna Platón szavai, melyekkel azt állította, hogy sok fárdozásra lenne szükség, ha meg akarná változtatni szülővárosa erkölceit. Mert akár az erényre, akár az ellenkezőjére akarná rávezetni polgártársait – mondotta –, először neki magának kellene rálépnie a többiek számára kitaposandó ösvényre, és előbb neki magának kellene példát mutatnia, hogy előírhasssa a polgároknak, mit kell tenniük. Ugyanebben a szellemben szól Baszileosz császár fiához, Leóhoz: *Ha magad nem vigyázol az erkölceidre, milyen alapon bízhatod alattvalóidat, hogy ügyeljenek arra? Mert látván, hogy te mit cselekszel, az fogják gondolni, hogy ugyanazt nekik is szabad*. De hogy az egészet röviden összefoglaljam: A legjobbak ügyelnek leginkább magukra, és ők élnek a legderekabban is, mivelhogy a tisztviselők legbiztosabb őrzője az ártatlanság, ahogyan ezt Claudianus aranyat érő [költeménye mondja]: *„Légy bár mindenén úr, hol a távoli India fekszik, / méd s a puhány arab is, meg a szér leborulhat előtted, / hogyha te félsz, s mire vágysz, csupa rossz, s a harag vezetőd csak, / szolga vagy úgy, nem egyéb: hagyod élni szivedben a törvényt, / bár nem igazságos. De a mindenség ura léssz úgy, / hogyha URALNI tudod MAGADAT.”*³

Fülöp Réka és Kasza Péter fordítása

³ Claudius Claudianus: *Panegyricus de Quatro Consulato Honorii Augusti* (Magasztaló beszéd Honorius császár negyedik consulsága alkalmából). 257–262. (Nagyillés János fordítása)

II. RÉSZ

BUDAÖRS ÉS KÖRNYÉKE,
19. SZÁZAD

TEIL II.

WUDERSCH UND SEINE UMGEBUNG,
19. JAHRHUNDERT

SCHAMS FERENC

A BUDAI HEGYVONULAT ÉS PROMONTÓR*

A budai hegyvonulat topográfiai és természetrajzi leírása

„Körbeutazhatnánk a világot, hogy olyan városokra találjunk, melyeknek fekvése összehasonlítható a két központi szomszédos várossal: Budával és Pesttel. Az itt lakók hálásan ismerik el a természet pompás ajándékát. Minden idegen csodálkozva felejtí azonban rajtuk a szemét, s azt óhajtja, hogy a sok szép kilátópont egyikét és a pompás tájról írt találó rögtönzést úgy véssék kőbe, mint a híres természetköltő, Matthiesson versét, melyet Drezda egyik vonzó tájáról a sziklafalon, az úgynevezett Bastey-ről hagyott ránk:

*»Légy vidám, vagy szomorú –
Jöjj későn ide, vagy korán –
Ha szemed a természetet szereti,
Úgy nyisd ki azt, és láss!
Hogy örülj: ezt az előjogát,
Sosem engedi el neked a táj!«*

A szeliden hullámozó Dunánk partjánál, ahol a felkelő nap sugaraival szinte megaranyozza jobb partjának szép szakaszát, a borok istene körös-körbe gazdagon és bájosan terjeszti ki áldását. A távoli magaslatoktól egészen a völgyben álló házak küszöbéig körbefonja a szőlőtöveket. Ahová csak a szem ellát, a budai városhatár magasabb és távolabbi hegyéig, örömmel időzik el a nektári ültetvények végtelen és vonzó sokaságán. De még kellemesebben lep meg a hegység bensőséges látványa. Ki nem ismerné a bájos völgyet, melyhez az út a Krisztinavároستól a regényes Disznófőig, a Szép Juhásznéig, majd egészen a Svábhegyig vezet? Magasabb pontjairól a két főváros vonzó látvány. A városokat hatalmasan elválasztja, ám baráti ölelésben tartja a Duna – mindez együtt csodálható! Mindenütt szőlőtő látható. Bőségesen növekedik a budaiak szeretetre méltó és hálás, gazdagon nevelt gyermeke. Csak a Gellérthegy, a forró ásványvizek gőzkazánja dacol sziklás hátával minden gazdagon termő vegetációval és a szőlőtővel. Minden szőlőtővel szemben ellenséges. Míg a Vezúv lábánál, a földalatti és gigantikus tűzhányó fölött a pompás *Krisztus könynye* terem, addig e törpe halom, vele szemben, a túloldali lejtőjén és az alsóbb laposabb részein nem tűr meg mást csak az erősen felfelé nyomuló, de semmiféle hasznot nem hozó növényzet tenyészetét.

* Franz Schams: *Ungarns Weinbau in seinem ganzen Umfange, oder vollständige Beschreibung*. 2. köt. Pest, 1833, 5–12. és 39–42. l. alapján.

Mindkét tekintélyes [budai] palota szép fekvésű. Bacchus egész udvartartását Magyarország szívében választotta ki magának. A budai hegyvidék közepén és peremén körös-körül a gondok jóságos elmulasztója, Lyäus édesre és ízesre érleli a fűtöket. A szüret minden örömeivel és a termés gazdag nyereségével [ajándékozza meg] Buda szorgalmas lakóit. A túloldalon, a gazdag népességű és szorgalmas Pest városában ezer és ezer földalatti, boltozatos templomcsarnokában őrzi az összes nemes magyar bort. Ezzel is emeli a koronája fényét.

Mint mondják: Buda környéke csudaszép. A táj eltérő módon változatos figyelmet kelt az itt lakók és az idegenek körében. A hegyvonulat, legtávolibb szakaszaival együtt, megbékíti a vándort. Különösen az északnyugati irányban békítő e látvány. Oly kellemes, olyan vonzó és érdekes az utazás a folyóparton felfelé, Óbudától egészen Pest megye határáig! A megye egyetlen [más] tája sem nyújthat hasonló látványt. Ez azt jelenti, egész nap is beszélhetünk a vándorútról, ami olyan vidéken vezet át, mely festői szépségben és történeti nevezetességekben gazdag. Alig hagyjuk magunk mögött az óbudai Gabonapiacot, szemünk elé tárulnak a régi római vízvezeték maradványai. Dacolnak az idővel, és hatalmas hírmondóként adnak hírt mind a gazdagságról, mind az építőművészetről, azok alkotóiról – egyenként felállítva. Nincs már lehetőség arra, hogy eredeti céljuk szerint szolgáljanak, e futó képek azonban tüntessék fel a korábbi méltóságukat! Azt, amikor a régmúlt időben még szilárd oszlopokon zárt helységekre, fürdőkbe vezették a hátukon két meleg forrás minden gazdagságát, egy ma már alig ismert nevű a római városba: Aquincumba, azaz Óbudára.

Nem messze Buda városának határvonalától félkörben húzódnak a hegyek. Néhányezer ölnyire a Dunától, Szentendrénél hatalmas nagyságukban lépnek előtérbe egészen a folyóig. Szembetűnő módon határolják a Bécsbe vezető főutat a budai szőlősgazdák birtokai. A szőlősdombok baloldalon, Ürömnél, Békásmegyernél Pomázig terjednek, [megközelítőleg] egészen Szentendrétől nyúlnak. Ha hátunk mögött hagytuk ezt a kis várost, új táj jelenik meg előttünk. A Duna veszélyes partvonalán húzódik az útvonala. Balra a síkságig terülnek el a legszebb szőlőstetvények. Úgy tűnik, hogy alig termik meg a fáradságos munka jutalmát. Itt, ahol a Duna harmadik legnagyobb szigete alakult ki, látható a táj megszépítő kilátópontja.¹ A túlsó parton, a távoli messzeségben mögötte feltűnik a püspöki város, Vác. A Monostori szigeten az emberiség világtól elkülönített részeként magányos falvak jelennek meg. Itt is, mint Szentendrén a Dunától távoli irányban a szentendrei szőlőshegyek, amfiteátrumként jelennek meg a szőlőshegyek. Körben terülnek el Monostornál, Pócsmegyernél, Tótfalunál. Szorosan, összefüggően húzódnak egész Bogdányig. E falu is a Duna partján áll.

Itt több vonzó vidéket talál a vándor. Általában összeszűkül a táj a szoros sziklaszakadékok között. Duna-partja ezáltal annyira összeszorul Nyugat felé, hogy alig lehet, itt folyik össze a többi folyóval. Meglehetősen magasan halad a víztükör felett a fáradsággal kivágott sziklaút Visegrád előtt. Látványa elrémiti az utazót. Majd a vándor ismételten a szép vidék látványát pillantja meg. Ha a korábbi szerencsétlenségek miatt elbátortalanodik, attól kell félnie, hogy a megrémült lovak vagy a Dunába esnek jobb oldalon, vagy balról eltalálhatják őket a kőfejtő szikladarabjai. De csak rövid

¹ Szentendrei, vagy Monostori szigetnek is nevezik. Két mérföld hosszú, nem túl széles, négy falu van rajta Monostor, Pócs-Megyer, Tótfalu és Kis-Oroszi, az utóbbi az északi csúcson. – Franz Schams jegyzete.

ideig tart ez látvány, amely elijeszti a félénkeket. Mert ha az ember a hegy kiszögellését megkerülte, már látja, hogy büszkén emeli fel ősi fejét a romossá vált Visegrád vára. A magyar királyok székhelye hatalmas hegyen, a Duna mellett áll.² A vár felismerhetetlenségig romos. Bizonyos mértékben e rom jelenti Pest vármegye zárókövét. Gondoljunk arra a pontra, ahol hullámaival négy megye határát mossa a középütt folyó Duna: Pest, Hont, Esztergom és Nógrád megyéket.

Csodaszép a Visegrád feletti Bogdány környéke Dömöstől Pilismarótig. Itt a folyó partján csupasz sziklafalak váltakoznak gazdag lombú erdőkkel, szőlősheggyekkel, falvakkal és gabonaföldekkel. Nem ritkaság közöttük a szelíd gesztenyefaerdő. Pompásan magasodik a szép Migazzi várkastély túl a Dunán egy sűrű erdővel benőtt távoli magaslaton. Nagyonbár fásorok között vezet ide az út Nagymaros helységig, melyek farkasszemet néznek a folyó bal partján az ősi királyi erősséggel. Mennyivel szebb lehetett egykor I. Károly és Lajos király idejében ennek a tájnak a kultúrája és gazdag népeisége! Mindkét királyunk tartósan időzött itt. Ezáltal nagyon élénk és változatos életet teremtettek. Hol vannak ma már Visegrád hajdani időkben sokkal nagyobb kiterjedésű pompás falai, tornyai és palotái? Hol vannak a hatalmas falak, tornyok, erősségek, melyeken át vezet az itt végződő országút?

De menjünk ismét vissza Budára Fejér vármegye határáig! Vegyük szemügyre közelebről a víz melletti hegyvonulatot! Ha valamennyit csökken is Buda alatt a természet pompája, megajándékoz minket kárpótlásul a tájjal, mely tulajdonképpen a pompás budai borok szülőhelye. Mindez kellő módon megbékíti a vándort. Azért kiváló e déli táj, mert itt terem a legjobb vörös bor, mely messzi vidéken hirdeti az itteni borok dicsőségét. Az egész hegyvonulat félkörformát képez, melyhez védőfalként szolgál a Gellérthegy lejtője. Amint elhagyjuk a város határvonalát a gellérthegyi fürdőnél, csupán néhány száz lépéssel haladunk az országúton, jobbra fenséges hegyvonulat áll előttünk teljes pompájában. Aki csak némileg is tájékozott a szőlőművelésben, arra következtethet, hogy itt jó borok teremnek! Egy völgy választ el a Gellérthegy utolsó, kiemelkedő sziklájától. A Sashegy kopasz orma déli irányban emelkedik lejtőivel. Ott csak félmagasságig nőnek a szőlőtövek. Hozzá csatlakozik a Burgerberg, és nyugati irányban Buda-Eörs felé a Csókák tánca dülő (*Stahrentanz*), mely a magasabb részeknél a gazdag Nádassal (*Ried*) határos. Távol a háttérben jobbról feltűnik a szemünk előtt a Svábhegy egy része, balról a jó hegység, a Farkasrét (*Wolfsthal*). Ezzel szemben a nagy félkört a Pacsirtahegy (*Lerchenberg*) és a mögötte felemelkedő Hármashatárhegy (*Kreuzberg*) zárja. Mindkettő észak felé helyezkedik el lejtőivel. Ezek már a promontóri uradalomhoz tartoznak. Az alacsonyan fekvő terület egy óra alatt bejárható. A közepén ugyanilyen széles, kényelmes, egyúttal drágán megépített kereskedelmi út fut a Dunáig. E körülhatárolt területen a budaiak csak kis részét termelhetik meg az évente szükséges kenyérgabonájuknak, azt is csak megfeszített szorgalommal. A töltesföld felül csupán egy lányi magasságú és meglehetősen terjedelmes kavicstalajon terül el. A falu a Duna partján húzódik Promontorium előhegyeivel együtt. A város saját tulajdona zárja a látóhatárt. Keleti irányban a Duna alig látható, ott a környék új vonzó látványa, a Palatinus-kert szép facsoportjaival. A túlsó part kék látóköre, a beláthatatlan síkságon eltéved a szem. Ebből a tájból hiányoznak a felemelő, élénkítő látványú, ízléssel megépített nyaralók, melyek a zöld fűvel körülvett szőlőültetvénye-

² A Duna Visegrádnál 532 rajnai lányira van a tengerszint felett, a Várhegy ugyanitt 1163 lányi, a Duna Pestnél 1350 lányi, Buda vára talajszintje 495 lányi, a Gellérthegy csúcsának talaja 783 lányi. – Franz Schams jegyzete.

ket díszítenék. A budaiak mindnyájan jó gazdák, a cefrét valamennyien a városba szállítják. Jobb célra használják fel pénzüket, minthogy feleslegesen kőfalakba építsék, noha a prësházak és X. von Majerffy úr emeletes nyári laka jómódra és társasági örömek kedvelésére utal. Mindezek a nyaralók meglehetősen a síkságra épültek, a hegyek körös-körül üresek. Emiatt a táj élettelen. Olyan, mint egy tájkép alakok nélkül.

Promontorium faluján túl új táj bontakozik ki a szem előtt. Itt a hegyhátakon virul a már említett növényzet, mely szőlőskertek sorával egyesül. Ezek egyre alacsonyabb lejtőikkel az ótétényi síkságig terjednek.

Promontorium falun túl a közeli Ótétény felé vezet az út. A kistétényi szőlőskertek felúton találhatók, bár Ótétényhez tartoznak, úgy látszik, itt önálló szőlősvideket alkotnak. Kellemes látványt nyújtanak a vándornak. Ellentétben a budai szőlőskertekkel, egészen más a hangulata ennek a szép, dombos vidéknek. Többek között számos szép prësházával úgy emelkedik ki, hogy az ember azt hiheti, falut lát a távolban. Mintha baráti körben megbeszélték volna, a véletlen rávette Pest lakóit az ottani szőlőskertek megvásárlására. Kevés kivétellel egyedül ezek azok a szőlők, ahová szőlőshegyeken és síkságon sok költséggel szép prësházakat építettek. Ezek földalatti pincehelyiségei még több pénzbe kerültek, hogy a pompás italokat lakat és zár alatt őrizhessék, annak dacára, hogy még tizedet is fizettek a kedves hegyvidéki szőlők után. Az úthoz közel, az út menti urasági lakóhely mellett állnak a pesti Lepora és Mandl urak épületei. Ezeket költséges kőműves és kőfaragó munkákkal díszítették. Mindezeket látva némely utazó talán a városiak gazdagságának magasztos igényére következtethet. Valóban jelentős összeget fordítottak a villáikra, hogy majd a szüret idején alig csak három hetet töltsenek el bennük a tulajdonosok. Nem kevésbé szép Kadits és von Mayer úr közelben épült prësháza is. Ha az utóbbi borgazdaságában körülnézünk egy kicsit, a tulajdonos kitűnő ízlését tiszteljük, aki összekapcsolta itt a hasznosat és a szépet.”

Promontoriumról és szőlőskertjeiről, utalva némely helyi szokásra is

„Promontorium a ráckevei császári-királyi uradalom elkülönített gazdasága: nagy kiterjedésű falu a Duna jobb partján. Szétágazó falurészei miatt nem alkot szabályos egészet. Számos házcsoportha van. Egy része eltérő távolságra áll a Dunától. A falut az országút határolja. Más része a völgyekben, a hegyek lejtőin és a Neugebirg magas síkságán egymás szomszédságában áll. Mégis olyan a fekvésük, hogy magasabb pontról nem lehet áttekinteni az egészet.

A uradalmi rész körülhatárolt határa mintegy négyezer hold. Egymás felé szabálytalanul futó halmok, völgyek, magasabb és alacsonyabb síkok sorából áll. A házak olyan szorosan simulnak a Duna-parthoz, hogy némelyüket csak egy gyalogút választja el a folyótól. Korábban mindezt a területet mindaddig erdő borította, amíg [Savoyai] Jenő herceg 105 évvel ezelőtt ugyanitt kastélyt nem épített.³ Az oszmánok diadalmas legyőzője, akinek ez az előhegység a ráckevei uradalom neki ajándékozott

³ Ez a kastély, melyet abban az időben, nemes stílusban oszlopsorral és számos szoborral díszítettek s egy emelet magas volt, később lángok martalékává lett. Az újjáépítés magas költségei, és ama körülmény miatt, hogy már nem szándékoztak a helyiségeket urasági lakásként használni, az első emeletet lebontották. A földszintre tetőt helyeztek, ma is így látjuk. – Franz Schams jegyzete.

területével együtt a birtokába jutott, falut telepített ide. Német telepeseikkel népesítette be. Felesleges lenne kutatni, hogy Németország, Ausztria melyik tájáról költöztek ide az idők folyamán a lakói. A jelenlegiek már a harmadik nemzedékhez tartoznak. Igaz és világos azonban, és az idők során még nyilvánvalóbbá vált, hogy itt, új hazájukban német szorgalommal telepedtek le és ugyanígy munkálkodtak. Rövid idő alatt gazdagon termő szőlőskertté formálták át ezt a kevésbé termékeny erdős dombot. Termékennyé tettek minden földdarabot, akkor is, ha alig hozott hasznot. Egészen a házukig telepítették a szőlőültetvényeket. Az itt lakók csupán egyetlen jelentéktelen földdarabot hagytak meg legelő céljára. Mellékesen megjegyezzük, ha nem is nagyon jelentős, de fáradságos, hatékony állattenyésztést is folytattak. A promontóri tehének és borjak igen keresettek az állatállományok javításakor. Nemes, akklimatizált svájci faj leszármazottai. De mint mondtuk: a szorgalmas promontóriaiak fő táplálékszerzési ágazata a bortermelés, és minden, ami ezzel összefügg. E tevékenységet kizárólag három évszakon át folytatják: tavasszal, nyáron és ősszel. Télen a törkölyből pálinkát égetnek, ám különösen a szőlőkarók gyártásában jeleskednek. Az ehhez szükséges fafajtát Pesten vásárolják. Ezenkívül jelentékeny jövedelemkiegészítést jelent gazdaságuknak az uradalmi kőbányában végzett munka, itt és Tétényben is. De legyen elég ennyi! A mintegy háromezer főnyi összslakosság vidám és szorgalmas népesség. Sok mindent eltanultak a pesti ipari munka során. Sajnos, hatott rájuk a városi erkölcs rombolása is! Ezt leszámítva a faluban minden rendes mederben folyik. Erdemben, tisztességesen hozzájárulnak mindehhez az egyházi és a világi tisztségviselők is. Az itt lakók egészében véve mértékletesen kialakított jómódban élnek. A szegény és a koldus – akik a többi falut terhelik – itt kevesebb, mint másutt.

Ebben a főként szőlőmunkás faluban a szőlőtermelés természetesen komoly életvitelt parancsol. A gazdasági áldás bőségszarujából és minden fáradságából a kedélyes emberek számára lehetőség jut a tréfára és az öröme is.

Egyszer-máskor sok tekintélyes szőlősgazda lehetőséget teremt a szórakozásra is. Arra is módot adnak, hogy a szüretet egy úgynevezett szüreti koszorú ünnepel zárják le. Ezen tevélegesen részt vehet minden munkásuk, és többek között a falu fiatalsága is. Az alkalmankénti felvonulás, a lakomák és a különböző vidám móka és tréfálgatás a régiek bacchanáliáira emlékeztet. Ezek eredete az egykori rómaiaktól vezethető le ezen az alaposan kolonizált tájon.

Megkísérlem egy ilyen promontóri Bacchus-ünnep bemutatását.

Amint elérkezik a szüret utolsó napja a kiterjedt szőlőkben, ahol a szüretelők, a puttonyosok és a musttaposók dolgoznak, megélnéknél az ifjú szüretelők serege. Végül elhangzik a gazda várva-várt beleegyező szava a szüreti ünnep kezdetéhez. Már megrendelték a zenét, már kiosztották a tréfás játékok szerepeit. Bizonyára megfonták a szüreti koszorút is. Ez azt jelenti, egy kerékre szőlőlevelek és virágok sokaságának díszes csoportosításával és körítésével tetszés szerinti nagyságban mindenféle színes szőlőfürtöt fonnak. Ezt színes szalagokkal úgy díszítik fel, hogy korona formája legyen. Nagyon szépnek kell lennie! A felvonulás a szőlőhegyről, általában az utolsó szüreti nap délutánján kezdődik. Amikor befejezték a munkát, onnan haladnak a falu felé. Legelől haladnak a falusi zenészek, akár cigánybanda is lehet. Szüret idején ide-oda barangolnak Magyarországon. Közvetlenül mögöttük örvendez és táncol két vagy négy csinosan öltözött lány, akik magasan tartják a szüreti koszorút egy rúdon. Bacchust egy fiatal, tejfeles szájú fiú alakítja, akit groteszk módon öltöztettek fel és cifráztak ki. Kifestették a kék szőlő levéllel. Minden lehetséges tréfát elkövet. Csak a Thyrsus-ág hiányzik a kezéből, és az Evan! Evoe! kiáltás, hogy tökéletes Lyäus le-

gyen. Mellette társként egy nőnek öltözött parasztfiú található, akit ugyancsak kikentek. Ő is ugyanilyen vidámsággal ugrálja körbe a szüreti koszorút. Ijesztgeti a kíváncsi gyermekeket. Vidáman társalog a felvonulás résztvevőivel és a nézőkkel. Színes kendőket kötnek a szőlőkarókra, amivel sorfalat képeznek a szüreti koszorú körül. A felvonulás idejére magukra veszik az asszonyok és lányok ruhatárát is. Az örvendzők nagy csoportját a szüretelők: a puttonyosok és a mindig növekedő [számú] falusi ifjúság képezi. Mindenki énekelve, zenebonával hangoskodva, pisztolyok és pus-kák durrogatása mellett vonul le a szőlőshegyről a faluig, a szőlősgazda házáig. Ott a szüreti koszorút általában a présház bejáratához akasztják. Azután zenélnak, táncolnak, látványosan mulatnak. Addig esznek- isznak éjszakáig, ameddig akad még valami elfogyasztható. A szőlősgazda és a gazdaasszony szívesen ad mindent, mert a munkások kötetlen öröme mulatságos jelenetekkel is együttjár. Szívesen szereznek örömet a szorgalmas szőlőmunkásoknak, hiszen minderre évente csak egyszer kerül sor. Ez a szüret fő ünnepe, ahová a természet, a foglalkozás és a szokások szerint hívják meg az embereket.”

U n g a r n s
W e i n b a u

in seinem ganzen Umfange,

oder

vollständige Beschreibung

sämmtlicher berühmten Weingebirge des ungarischen Reichs

in

statistisch-topographisch-naturhistorischer und ökonomischer Hinsicht

von

Franz Schams,

Ritter des kaisert. königl. russisch-polnischen St. Stanislaus-Ordens,
der kaisert. königl. Landwirthschafts-Gesellschaft in Wien wirkliches, der
patriotisch-ökonomischen Gesellschaft, und des pomologischen Vereins in
Prag, der Landwirthschafts-Gesellschaft in Grätz, der mährisch-schlesischen
Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde
in Brünn, der kaisert. russischen freien ökonomischen Gesellschaft in
St. Petersburg, des landwirthschaftlichen Vereins in Bayern, der
hortikultural-Societät in London, korrespondirendes, und des pharmaceutischen
Vereins in St. Petersburg Ehren-Mitglied.

Zweyter Band

mit 11 Abbildungen.

Pesth, 1833.

Verlag der Wigandschen Buchhandlung.

Auf einem sehr kleinen Raume und in unbedeutender Höhe zeigt sich der Trass auch bei Mogyoród auf der Pesther Seite, der zu Wasserbauten ein brauchbares Materiale liefern würde.

Alle übrigen Weinpflanzungen dieses Comitats stehen entweder im Fluglande, oder in sandigen Hügeln mit Damm-erde, die wohl viel, aber immer schlechten Wein liefern. Zum Schluß gehört hierher noch die Bemerkung, daß, da die Kalkgebirge durchgehends schwache Wasserleiter sind, es in dieser Hinsicht im Ofner Gebirge ziemlich trocken aussieht; denn außer einer nicht besonders ergiebigen Quelle am Schwabenberge, die unterirdisch nach Ofen in die Festung geleitet wird, und einigen anderen schwachen Adern im Sauwinkel, fehlt dieses Element der Landschafts-Verschönerung hier beinahe ganz. Hingegen sind die Gebirgsketten von Sz. Endrös gegen Wischegrad zu sehr bewässert, weil von dort an die Massen der Berge-vulkanische Entstehung haben.

B. Topographisch-naturhistorische Beschreibung des Ofner Gebirgszuges.

Man könnte weit umher in der Welt reisen, ehe man Städte fände, welche hinsichtlich ihrer Lage sich mit den beiden Nachbar-Centralen Ofen und Pesth vergleichen dürften. Die Einwohner erkennen dankbar dieses köstliche Geschenk der Natur; jeder Fremde aber weidet staunend seine Augen daran, und würde hier auf irgend einem der vielen schönen Standpunkte das treffliche Impromptu des berühmten Landschafts-Dichters Matthiesson in eine Gedenktafel eingehauen wünschen, welches derselbe in einer der reizenden Umgebungen Dresdens, auf der sogenannten Bastey, an einer Felsenwand hinterließ. Es lautet;

„Sey fröhlich oder sey betrübt —

Komm' spät hierher, Komm' früh —

Wenn nur Natur dein Auge liebt,
 So heb' es auf und steh!
 Das Vorrecht zu erfreu'n vergiebt
 Sich diese Gegend nie."

An den Ufern der stillbewegten Fluthen unserer Donau, wo die aufgehende Sonne mit ihren Strahlen die schönen Punkte des rechten Donauufers zu vergolden scheint, verbreitet hier ringsum der Weingott seinen Segen eben so reichlich als anmuthig, und schlingt oft seine Reben von fernem Höhen herab bis an die Schwellen der im Thalgrunde liegenden Wohnungen, so, daß, wohin auch das Auge nach den nahen und fernem Bergen des Ofner Weichbildes sich wenden mag, es mit Wohlgefallen auf der unendlichen und reizenden Fülle der Nectar - Pflanzungen verweilen muß. Aber noch angenehmer überrascht die innere Ansicht des Gebirges. Wer kennt nicht das anmuthige Thal, durch welches der Weg von der Christina-Vorstadt aus in das romantische Sauwinkel, zur schönen Schäferin, und zum Schwabenberge führt, von deren Höhen man dann die reizenden An- und Uebersichten auf die beiden Hauptstädte, und auf die sie gewaltsam trennende, aber dennoch in steter geselliger Verbindung haltende Donau zu bewundern hat! Ueberall erblickt man den Weinstock — das vielgeliebte und reichlich dankbare Pflegekind der Ofner, im üppigen Gedeihen; — nur der Blocksberg, der bedeckte Dampfkessel heißer Mineral-Quellen, trogt mit seinem zackigen Rücken jeder lohnenden Vegetation, und zeigt sich gleichsam feindselig gegen die Weinrebe; denn während am Fuße des Vesuvus über dem unterirdischen, gigantischen Feuerschlund die köstlichen lacrymae Christi wachsen, gestattet dieser dagegen zwerghafte Hügel den ihm am jenseitigen Abhang und an den niederen Versänkungen gewaltsam aufgedrungenen Pflanzungen kein Nutzen bringendes Gedeihen.

So schön gelegen sind die beiden stattlichen Residenzen, welche Bacchus sammt seinem ganzen Hofstaat im Herzen des

Ungarlandes erkohren hat. Rund um und um, am Rande und in der Mitte des Ofner Gebietes, läßt Lykus — der gütige Sorgenbrecher, die Fülle süßer und würziger Trauben reifen, und beglückt die fleißigen Einwohner Buda's mit den lauten Freuden der Lese und dem stillen Gewinn der Festsung. Jenseits inmitten der betriebsamen und volkreichen Pesther Stadt bewahrt er in tausend und tausend unterirdischen, gewölbten Tempelhallen dem gesammten Adel der ungarischen Weine, um den Glanz seiner Krone zu erhöhen.

Ofens Umgebungen sind, wie gesagt, wunderschön, und ihre mannigfaltigen Abwechslungen finden bey den Einheimlichen, wie bei Fremdlingen, um so mehr Beachtung, weil auch die entfernteren Theile dieses Gebirgszuges, besonders gegen Nordwest, den Wanderer in jedem Betracht zufrieden stellen. Ich werde auf einer flüchtigen Wanderung meinen Lesern nur einige Bilder der Natur und ihrer vielfachen Gestaltungen vor Augen führen.

Eine Reise stromaufwärts von Alt-Ofen bis an die Gränze des Pesther Comitats oberhalb Wischegrad ist so annehm, so reizend und interessant; daß keine Gegend dieser Gespanschaft dergleichen gewähren kann; das heißt, wenn von der Wanderung eines ganzen Tages die Rede ist; denn der Weg führt durch Gegenden, die nicht weniger reich an malerischen Schönheiten; als an geschichtlichen Erinnerungen sind. Kaum hat man die letzten Häuser des Kronmarktes Alt-Ofen im Rücken, so fallen schon die, dem Zahne der Zeit trogenden Ueberreste jener altrömischen Wasserleitung in die Augen, die wie einzeln aufgestellte Riesenposten den Reichtum und die Baulust ihrer Erzeuger verkünden. Nicht mehr vermögend, ihrem ursprünglichen Zwecke Genüge zu leisten, lassen diese zerrissenen Bilder früherer Herrlichkeit den Reichtum zweier warmen Quellen an ihren Grundfesten vorbeifließen, den sie in längst vergangener Zeit auf ihren Rücken in geschlossenen Räumen nach den Bade-Anstalten der kaum

noch in ihrem Namen bekannten Römerstadt Aquincum (Alt-Ofen) leiteten. Nicht fern von der Linie der Stadt Ofen ziehen die Gebirge allmählig sich im Halbkreis auf einige tausend Klafter von der Donau zurück, um bei Sz. Endré mit aller Mächtigkeit wieder bis an den Strom vorzutreten. Sichtbar begrenzt die Hauptstraße nach Wien das Eigenthum der Ofner Winzer, zu deren rechten Seite die Weinberge von Üröm, Krotendorf (Békas Megyer) und Pomáz sich in mancherlei Annäherungen bis an das Sz. Endréer Gebiet erstrecken. Hat man dieses Städtchen im Rücken, so erscheint eine neue Landschaft, in welcher der Fahrweg zwar oft an gefährlichen Ufern der Donau vorbeiführt, links aber die schönsten Rebepflanzungen bis in die Ebene sich verlaufen, und oft an steilen Bergen kaum die Mühe des Arbeiters zu lohnbar scheinen. Hier ist es, wo die Donau die dritte ihrer großen Inseln gebildet hat*), hinter welcher am jenseitigen Ufer in weiterer Entfernung die bischöfliche Stadt Waizen, als verschönernder Gesichtspunkt dieser Landschaft hervortritt, während die einsamen Dörfer der Monostorer Insel wie von der Menschheit abgeschiedene Reste erscheinen. Auch hier wie vor Sz. Endré liegen die mit Weinreben bepflanzten Berge amphitheatralisch, in allmählig sich entfernender Richtung von der Donau, wo außerhalb der Sz. Endréer Weinberge jene von Monostor, Pócs-Megyer, Tót-Falu sich im Kreise annähernd, und auch eng verbunden, bis Bogdány hinziehen, welches Dorf schon wieder dem Ufer der Donau nahe steht.

Von hier findet der Wanderer mehrere der reizenden Gegenden. Die Landschaft zieht sich allmählig zwischen engen Gebirgsklüften zusammen, durch welche die, auf einmal

*) Die Sz. Endréer auch die Monostorer Insel genannt. Sie ist zwey Meilen lang, nicht sehr breit, und hat 4 Dörfer: Monostor, Pócs-Megyer, Tót-Falu und Kis-Oroszi, letzteres an der nördlichen Spitze.

gegen Westen gekehrte Donau an ihren Ufern besonders bey Dömös bergestalt beengt wird, daß es kaum glaublich scheint, der Strom sey hier mit allen seinen Gewässern beysammen. Ein vor Wischegrad mühsam in den Felsen gehauener Fahrweg auf einer ziemlichen Höhe über dem Wasserspiegel schreckt oft den Reisenden vom Anblick der schönsten Gegend wiederholt auf, wenn er, durch frühere Unglücksfälle schon schwächern gemacht, befürchten muß, daß ihn scheue Pferde rechts in die Donau schleudern, oder links Felsenstücke des Steinbruchs in der Bearbeitung treffen könnten. Doch nur von kurzer Dauer ist dem Furchtsamen der schauerliche Anblick; denn hat man den Vorsprung des Berges umgangen, so erhebt stolz die alte, bis zur Unkennbarkeit verfallene Feste Wischegrad, der bekannte Sitz ungarischer Könige, ihr zerrissenes Greisenhaupt auf einem Riesenberge an der Donau, *) und bildet gewissermassen den Schlußstein zur Pesther Gespanschaft. Und hier auch mögen wir uns den Punkt denken, wo inmitten der Donau vier Comitate, nämlich das Pesther, Honther, Oragner und Neograder mit ihren schmalen Zungen friedlich sich berühren.

Man kann die Gegend von Bogdány über Wischegrad, Dömös bis Maroth wunderschön nennen, wo an den Ufern des Flusses kahle Felsenwände, dicht belaubte Wälder, Weinberge, Dörfer und Fruchtfelder, zwischen welchen süße Kastanienbäume keine seltene Erscheinung sind, abwechseln. Herrlich prangt das schöne Schloß Migazzi-Burg, auf einer dichtbewaldeten, wiewohl entfernten Anhöhe jenseits der Donau, von wo der Weg großen Theils durch Alleen nach dem Orte Groß-Maros führt, welcher am linken Strom-Ufer der alten Königsfeste im Gesichte steht. Um wieviel schöner mag diese

*) Die Donau bei Wischegrad ist über der Meeresfläche . 582
 Der Schloßberg allda . . . 1165
 Die Donau bey Ofen . . . 1550
 Der Boden von der Festung Ofen . . . 495
 Der Boden vom Gipfel des Blödsbergs . . . 785

}
 rheinländische
 Fuß.

Gegend durch Cultur und größere Volksmenge in den Zeiten Carls I. und Ludwigs gewesen seyn, wo der fortwährende Aufenthalt dieser Könige allhier zur größern Lebhaftigkeit und zu mannigfaltigerem Verkehr die nächsten Veranlassungen gab. Wo sind die schönen Gärten und Gebäude des in jener Zeit weit ausgebreiteten Orts Wischegrad! wo die kostspieligen Mauern und Thürme, auf deren Trümmern und Grundfesten die neue, hier zu Ende gehende Fahrstraße ruht!

Doch wir wollen wieder nach Ofen zurück, um den Gebirgszug Stromabwärts bis an die Gränzen des Stuhlweißenburger Comitats näher aufzufassen. Wenn da unterhalb Ofen die Natur in ihrem hohen Glanze hin und wieder etwas zurück steht, so bietet sie uns dafür jene Orte an, welche die eigentlichen Geburtsstätten der Ofner berühmten Weine sind, und somit den Wanderer in einer anderen Hinsicht genugsam befriedigen.

Dieser südliche Theil ist jener vorzügliche, auf welchem die besten rothen Weine wachsen, die den Ruhm der dasigen Getränke in die weite Ferne verbreiten. Der ganze Gebirgszug bildet die Form eines Halbkreises, bey welchem die Abhänge des Bloksberges als Schutzwehren gegen Norden dienen. So wie man die Stadtlinien beim Bloksbade verläßt, und nur einige hundert Schritte die Landstraße verfolgt, steht schon rechts das majestätische Gebirge in seiner vollen Pracht vor Augen, und Jeder im Weinbau nur einigermaßen Erfahrene wird aus dieser Situation sogleich die Schlußfolge ziehen, daß hier guter Wein wachsen müsse. Durch ein erhöhtes Thal von den Ausläufern des Bloksberges getrennt, erhebt sich in südlicher Richtung mit dem Abhange gegen Osten, das kahle Steinhaupt des Adlerberges, der nur bis zu seiner halben Höhe den Weinstöcken Fortkommen gestattet. An diesen reiht sich der Burgerberg, und in westlicher Richtung gegen Buda-Eörs der Stahrentanz, an welchen die Anhöhen der reichen Nied gränzen. Im entfernteren Hintergrunde wird dem

Auge rechts ein Theil des Schwabenberges, und links das gute Gebirg, genannt Wolfsthal, sichtbar. In gerade entgegengesetzter Richtung schließen diesen großen Halbkreis der Lerchenberg, und hinter selbem hervorragend der Kreuzberg, beide mit ihren Abdachungen gegen Norden situirt, und schon zur Promontorier Herrschaft gehörig. Die niedere Fläche, beiläufig eine Stunde lang, und bis an die Donau eben so breit, durch deren Mitte die gleich bequeme als kostspielige Commerzial-Strasse läuft, ist jener beschränkte Raum, auf welchem die Dfner bey dem angestrengtesten Fleiße nur einen kleinen Theil der jährlich benöthigenden Brotrüchte zu erzeugen im Stande sind, da überdieß die Dammerde hin und wieder kaum Fuß hoch auf einer ziemlich mächtigen Schotterlage ruht. Das Dorf Promontorium mit seinen Vorbergen bis nahe an die Donau geschoben, beschränkt hier den Gesichtskreis wie auch das Grundeigenthum der Stadt. In östlicher Richtung gegen die kaum sichtbare Donau geben zwar die schönen Baumgruppen des Palatinal-Gartens der Gegend einen neuen Reiz, aber das Auge verliert sich am jenseitigen Ufer in dem blauen Horizont der unübersehbaren Ebene. Zur erhebenderen Lebhaftigkeit fehlen dieser Landschaft mehrere mit Geschmack erbaute Landhäuser, um den grünen Teppich der Nebenpflanzungen zu zieren. Doch die Dfner, die sämmtlich ihren Maisch in die Stadt führen, sind allzu gute Wirth; sie wissen ihr Geld besser zu verwenden, als selbes nutzlos in steinerne Wände zu verbauen. Zwar deuten die Preßhäuser und das stockhohe Sommerhaus des Hrn. Franz X. v. Majerffy auf Wohlhabenheit und Geselligkeits-Liebe; doch sie stehen zu sehr in der Ebene, und rings um an den Bergen ist eine Leere, welche das Ländliche ohne Leben läßt, wie eine gemalte Landschaft ohne Figuren.

Jenseits des Dorfes Promontorium entfaltet sich für das Auge eine ganz neue Landschaft; es beginnt eine neue, wie wohl auf den Gebirgshöhen mit den schon erwähnten Pflan-

zungen vereinigte, Reihe von Weinbergen, die bald in immer niedrigeren Abstufungen bey Alt-Tétény sich in die Ebenen verlaufen.

Jenseits des Dorfes Promontorium führt die Straße in das nahe liegende Alt-Tétény, wo am halben Wege die sogenannten Klein-Tétényer Weingärten, die zwar zu Alt-Tétény gehören, doch hier ein abgesondertes Nebenland zu bilden scheinen, dem Wanderer zur angenehmen Beschauung hinreißen. Im ganz entgegengesetzten Tone zu den Ofner Weinbergen, hebt dieses schöne Hügelland mit seinen zahlreichen, mitunter schönen Presshäusern dergestalt sich hervor, daß man in der Ferne einen Marktflecken zu sehen glaubt. Gleich einem verabredeten Freundschaftsbunde hat der Zufall die Bewohner von Pesth zum Ankauf dortiger Pflanzungen gereizt, und sie sind auch, mit wenigen Ausnahmen, die alleinigen, wenn auch zehentpflichtigen Eigenthümer dieser lieblichen Gebirgs-Abtheilungen. Mit vielem Kostenaufwande erheben sich da auf den Bergen und in Ebenen schöne Presshäuser, deren unterirdische Kellerräume oft noch kostspieliger sind, um die köstlichen Getränke hinter Schloß und Riegel zu verwahren. Gleich Herrschafts-Wohnungen stehen nahe an der Straße die zierlichen Gebäude der Herren Lepora und Mandl aus Pesth, mit Einfassungen von kostspieligen Maurer- und Steinmeh-Arbeiten, bey deren angenehmem Anblick wohl mancher Reisende sich einen vielleicht zu hohen Begriff von dem Reichthume der Städter machen mag, weil sie auf ihre Villen so große Summen verschwenden, um dann zur Besetzung kaum drey Wochen darin zu verweilen. Nicht minder schön sind die in einiger Entfernung stehenden Presshäuser der Herren Kadits und v. Mayer, und man darf sich nur in der Weinwirthschaft des Letztern einigermaßen umsehen, um darin den geläuterten Geschmack des Eigenthümers zu verehren, der das Schöne mit dem Nützlichen im Einklange zu verbinden weiß.

3. Promontorium und seine Weinpflanzungen, nebst Hindeutung auf einige Lokal-Verhältnisse.

Promontorium, als abgesonderter Zweig der k. k. Familie-Herrschaft Ráczeve, ist ein ausgedehntes Dorf am rechten Ufer der Donau, dessen Verzweigungen kein regelmäßiges Ganzes bilden, da die zahlreichen Häuser-Gruppen, welche eines Theils die Landstraße in verschiedenen Entfernungen von der Donau begränzen, andern Theils aber in Thälern, auf Gebirgs-Abhängen, und auf der hohen Ebene des Reugebirges, obwohl in nachbarlicher Berührung, doch in einer solchen Lage sich befinden, daß man von keinem erhöhten Punkte das Ganze mit einem Blicke zu überschauen vermag.

Der ganze Hottor dieses beschränkten Herrschafts-Antheiles, besteht nur aus einer, etwa 4000 Foch Arealfläche enthaltenden, regellos durch einander laufenden Reihe von Hügeln, Thälern, Hoch- und Nieder-Ebenen, welche längs der Donau sich hinziehend, oft so hart an den Strand vorgeschoben sind, daß nur die Fahrstraße an einigen Orten die Wohnungen vom Flusse scheidet. Alles war vormem bewaldet, bis daselbst der glorreiche Bestieger der Osmanen, Prinz Eugen, welchem dieses Vorgebirg als Aggregat der verliehenen Herrschaft Ráczeve zugefallen war, vor 105 Jahren ein Schloß erbaute*), ein Dorf anlegte, und solches mit deutschen Colonisten bevölkerte. Aus welchen Gegenden Deutschlands, Oesterreichs u. diese im Laufe der Zeit herkamen, wäre über-

*) Dieses Schloß, welches in jener Zeit stockhoch, in einem edlen Styl mit Colonnaden und zahlreichen Figuren verziert, erbauet war, wurde später ein Raub der Flammen. Wegen der Kostspieligkeit der Wiederherstellung, auch wegen des Umstandes, daß man nicht mehr gesonnen war, die Gemächer zu herrschaftlicher Wohnung zu benutzen, wurde das erste Stockwerk gänzlich abgetragen, und das Erdgeschloß mit einer Bedachung versehen, wie es jetzt noch steht.

flüssig zu erforschen, da die jetzigen Bewohner schon die dritte bis vierte Generation bilden; so viel aber ist wahr und klar, und zur Zeit noch offenbar, daß sie in ihrem neuen Vaterlande mit deutschem Fleiße sich ansiedelten und rührten, und in Kurzem diese wenig ergiebigen Waldhügel zu reich einträglichen Weinbergen umschufen. Hier ist jeder halbwegs zu nutzende Erdstrich urbar gemacht, und die Rebenpflanzungen sind bis dicht an die Wohnungen herabgeführt. Nur ein unbedeutendes Stück Flachland hat man zur Gemeinde-Weide gelassen. Dennoch treiben — beyläufig bemerkt — die Einwohner eine zwar mühsame, und nicht starke, jedoch so treffliche Viehzucht, daß man die Promontorier Kälber und Kühe als Abstammlinge einer edlen, acclimatisirten Schweizer-Race zur Verbesserung des Viehstandes sehr sucht. Doch, wie gesagt, der Weinbau, und was ihm anhängig, ist und bleibt der Hauptnahrungsweig der fleißigen Promontorier, welchem sie die drey Jahreszeiten, Frühling, Sommer und Herbst ausschließlich widmen. Im Winter brennen sie dann Brantwein aus Weintrestern; besonders aber verdienen sie sich mit Fertigung von Weinpfählen, wozu sie das nöthige Floßholz in Pesth kaufen, und dann auch mit Handarbeit in den herrschaftlichen Steinbrüchen, hier sowohl, als in Tétény einen ersprießlichen Zuschuß zu ihrer Wirthschaft. Genug! die etwa 3000 Seelen betragende Gesammtheit der Einwohner bildet ein munteres und fleißiges Völkchen, welches sich viel von der Pesther Industrie, aber auch leider etwas wenig von dem städtischen Sitten-Verderbniß angeeignet hat. Indessen es geht doch noch immer ordentlich im Dorfe her, wozu die verdienstvollen, geistlichen und weltlichen Beamten des Ortes das Ihrige redlich beytragen, und im Ganzen herrscht da ein mäßiger Wohlstand, also, daß Arme und Bettler nicht so viele, als andern Ortes zur Last fallen.

Zu diesem Winzer-Dorfe nimmt nun freylich der Weinbau den Ernst des Lebens hauptsächlich und mühevoll in Anspruch; er

ergießt jedoch aus dem Füllhorn des ökonomischen Segens Scherz und Freude über die munteren Landleute zu seiner Zeit.

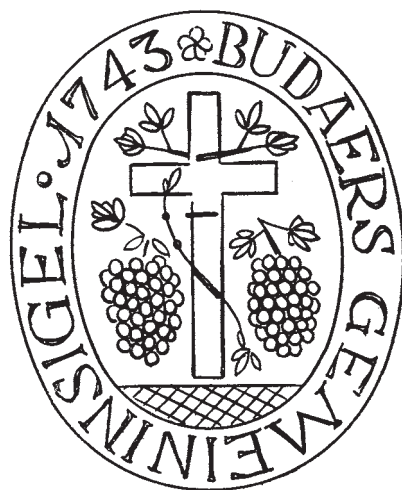
Mehrere ansehnliche Weinbergs-Besitzer machen es sich zum Belustigungspunkte, und lassen sich auch etwas kosten, ihre Lese mit einem sogenannten Lese-Kranze zu beschließen, woran sowohl ihre sämtlichen Arbeitsleute, als auch mitunter die Jugend des Dorfes lebhaften Theil nehmen, und durch die dabei vorkommenden Aufzüge, Schmausereyen, und besonders durch allerhand lustige Poffen und Schwänke, an die Bacchanalien der Alten erinnern, von welchen auch wohl in dieser einst von den Römern stark colonisirten Gegend der Ursprung dieses ländlichen Festes herzuleiten ist.

Ich versuche hiemit die Schilderung eines solchen promontorischen Bacchusfestes.

So wie der letzte Tag der Weinlese in ausgedehnten Pflanzungen, wo viele Leserinnen, Buttenträger und Mostler beschäftigt sind, heranrückt, wird allmählig das junge Lese-Volk im Weinberge lebendig, und es verlautet endlich die mit Sehnsucht erwartete Bewilligung des Herrn zu den Freuden des Lese-Kranzes. Die Musik wird bestellt, die Rollen zum Poffenspiele werden ausgetheilt, und auch wohl der Lese-Kranz wird schon geflochten; das heißt, es werden an einen Reifen von beliebiger Größe allerhand färbige Trauben im Gemenge mit Weinlaub und Blumen, in zierlicher Gruppierung und Schattirung angereicht, und mit bunten Bändern aufgepußt, so zwar, daß er die Form einer Krone hat, wenn er recht schön seyn soll. Der Aufzug beginnt gewöhnlich in den Nachmittagsstunden des letzten Lese-Tages vom Weinberg aus, wo man geendet hat, nach dem Dorfe zu. Voran wandern entweder die Dorf-Musikanten, oder auch eine der Zigeuner-Banden, die überall in Ungarn die Zeit der Lese hindurch sich herumtreiben; hinter ihnen jubelt und tanzt, vor dem von 2 oder 4 reinlich gekleideten Mädchen auf Stangen hoch empor tragenden Lese-Kranze her, der Bacchus, gewöhn-

lich ein junger, milchbärtiger Bursche, welcher grotesk ausgestopft, aufgepuzt, und mit blauem Trauben-Safte hochgeschminkt, allen möglichen Ausgelassenheiten sich überläßt, so, daß ihm nur der Thyrus-Stab und das Evan! Evoe! zum vollkommenen Pyäus fehlt. Ihm zunächst findet sich zugesellt ein anderer Bauern-Junge in Weibskleidern — gleichfalls geschminkt, welcher mit gleicher Munterkeit um den Lese-Kranz herumspringt, die neugierigen Kinder schreckt, und mit den Zuschauern und Theilnehmern des Aufzuges lustig verkehrt. Fahnen von buntfärbigen Tüchern auf Weinpfähle gespannt, bilden das Spalier um den Lese-Kranz, wozu die Garderobe der Frauen und Mädchen auf die Dauer des Zuges in Anspruch genommen wird. Das Gros der Lustwandler bilden die Leseerinnen, Buttenträger und der Wust der sich immer mehrenden Dorfjugend. Alles zieht mit Sang und Klang unter dem fortwährenden Pulver-Geknalle der Pistolen und Flinten aus dem Weinberg durch die Gassen des Dorfes nach dem Hause des Weinbergs-Eigenthümers, und dort wird — gewöhnlich in der Halle des Preßhauses — der Lese-Kranz aufgehängt, dann wird muscirt, getanzt, Spectakel getrieben, gegessen und getrunken, so lange etwas da ist, bis in die Nacht hinein — und gewöhnlich ist alles vollauf vorhanden; Herr und Hausfrau geben gerne, weil die ungebundene Fröhlichkeit der Arbeiter zu mancher Lachszene veranlaßt. Man gönne den fleißigen Winzern diese, — freylich oft etwas zu lebhaften — Freuden; sie kommen ihnen ja des Jahres nur einmal in den Wurf, und bilden ihr Hauptfest der Lese, wozu Natur, Beruf und Sitte sie einladen.

Noch verdienen Erwähnung die vielen unterirdischen Wohnungen der Promontorier; — denn gewiß 700 bis 800 Menschen haufen da, so ziemlich bequem und gesund, als wahre Troglodyten in den in, das unermessliche Grobkalk-Lager ein- und ausgehöhlten Wohnungen. Zimmer, Kammern, Küche, Keller, Ställe, kurz alle zur Wirthschaft und

BUDAÖRS PECSÉTJE (1743)
ÉS LÁTKÉPE (19. SZÁZAD ELSŐ FELE)

JOSEF VINZENZ HAEUFLE

BUDA-EÖRS ÉS KÖRNYÉKE*

„Budával szemben fekvő fennsíkon egy vadászház áll. A medence völgyével szemben, festői tölgyfák csoportja mellett, Kappel nagykereskedő nyaralóházai. Mellette az elhagyatott vendéglő arra az időre emlékeztet, amikor a Kamaraerdőt még gyakrabban látogatták. Különösen kedves a kilátás Buda-Eörs és a háttérben festői formákban emelkedő Csiki hegység irányába, így jutunk¹

Buda-Eörsre.²

Buda-Eörs tekintélyes falu, mintegy 350 házból áll, és körülbelül 2500 *német* lakja. Nagyobb részt szőlőtermesztéssel foglalkoznak. Egy egész borospincéből álló falucska épült fel a hegyek lábánál, amelynek sziklás oromzatai szinte várrom látványát idézik. Tágas és csinos a templom és a paplak is. A falu barátságos látványt nyújt jól épített és rendezett házaival. *Mária Terézia* ideje óta itt áll a koronauradalom nemesített spanyol nevelésű juhászata. A falu az úgynevezett Mészárosok útja mentén épült fel, ahonnan a szőlőskertekkel benépesített lejtőkön át a Farkas-hegy és a Burgerberg bájos dombjain egy jó órán belül eljutunk a Sashegy és a Gellérthegy lábánál fekvő vámházig. Mielőtt elérkezünk ide, jobbra Majerfy úr nyaralóját és kertjét pillantjuk meg. Senki ne mulassza el, hogy megtekintse a vámház közelében található

Nemzeti Szőlőoltvány iskolát,

melyet Franz Schams úr alapított. Jelenleg több mint négyezer fajta, közöttük hatszáz nagyon ritka oltvány látható benne, a világ minden bortermelő országának szőlőfajtáját is bemutatják itt. A Majerfy-telken többször találtak római pénzérmeket. 1844. február 19-én éjjel 1 óra 30 perc körül a tulajdonos szőlőskertje, mely a Gellérthegy lábánál fekszik, földrengés következtében több mint két ölnyi mélységben beszakadt. Ugyanebből a terjedős üregből koporsók, csontok és koponyák sokasága került elő fél ölnyi mélységben, gyűrűk és egyebek, de nem a rómaiak idejéből. – Nem messze a vámtól ösvény vezet

a Sashegy

nevezetes szőlőskertjei között a kopasz dolomit kúpjára. Innen kellemes ugyan a kilátás Buda és a közeli városhatár felé, de a látvány a Budai Hegység szomszédos magasabb pontjairól felülmúlja ezt.

* J. V. Haeufler: *Buda-Pest. Historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest und deren Umgebungen*. Pest, 1854, (II. egység) 10–13. l. alapján.

¹ A következő, jó időben kocsival járható visszavezető út a Kamaraerdőről Buda felé egyenes irányba vezet, a dombos fennsíkon át az úgynevezett Akasztófa domb mellett, ki a Mészárosok útjáig. – J. V. Haeufler jegyzete.

² A Buda-Eörs név úgy látszik, annyit jelenthet, mint Buda őrzése, mivel a tatárjárás után egy kun őrséget telepítettek ide. – J. V. Haeufler jegyzete.

A Svábhegy,

mely különösen vasárnapokon széles hátarról vonzza barátságos nyaralóival és vendéglőivel az emberek sokaságát, közismerten a *svábokról* kapta a nevét, akik 1686-ban, Buda felszabadításakor itt táboroztak. Tágabb értelemben így nevezik a hajdani vadaskertet, Nyéket a Jánoshegytől Buda-Eörsig. A tulajdonképpeni *nagy Svábhegy* azonban nevezetes szép kilátása miatt a Királykútig számítható.³ A fő út a Vörös keresztől, a Krisztinaváros nyugati végétől fél óra alatt szőlőkön át fel vezet a csúcsra. Van egy kényelmes kocsút is, ez azonban negyedórával messzebbre vezet el, jobbra, az úgynevezett Rác főnél. Elhalad a Sváb-, Doktor- és Királykút mellett, a hegygerinc északnyugati részén, ahol az erdő széléről dr. Reisinger és Frivaldszky barátságos nyaraló házai tekintenek le. Az utóbbiban a környéken előforduló madarak madártani kabinetje tekinthető meg. Jó a kilátás a Svábhegy számos pontjáról, ez ugyancsak bájos képet nyújt, ha nem is teljes körképben. A szemlélődő elé változatos tájként tárulnak Buda és Pest, a Jánoshegy, barátságos villáival a környék, a Hárshegy és a Kecsehegy, a Városmajortól a Szép Juhásznég, és kékes hátterével a Pilis hegység, a Nagyszál és a Mátra hegység, melyek szinte úgy tetszenek, mintha eltűnnének a Rákos síkságán. Kiemelkedő egy különlegesen szép kilátópont negyedóránnyira fenn a Királyforrásnál, az úgynevezett Hármashatár-hegyen. Miután negyedórán keresztül felfelé kapaszkodunk az erdőben, elérjük a hegy szabad szegélyét, melyen néhány ősrégi vörös bükk nőtt fel, ahonnan lefelé sietve tölcsér alakú réten át haladhatunk a hegylábánál fekvő Disznófőhöz. Amint kényelmesen eljutunk a hegy szegélye mentén a Disznófőig, onnan több kitaposott ösvény vezet a völgybe. Ettől a ponttól a Háromforrás-hegyen⁴ át fél órán belül a budai hegyvidék legmagasabb pontjáig juthatunk, és pedig

a Jánoshegyre.

Erről a hegycsúcsról elragadó panoráma bontakozik ki. Nemcsak a délre feltáruló látkép tekinthető meg hasonló módon, hanem a két testvérváros is megjelenik a környezetével együtt, ugyanúgy, mint a Svábhegyről, de mintha ezek is eltűnnének. A hegy lábánál úgy terül el a Szépjuhászné és a Ferenc-csúcs, mint az Alpesek előhegyei. A nyugati horizont a falusias Budakeszinél és a Nagykovácsi erdőségnél zárul le, Nagy-Torbágyig, Biáig, a Fejér megyei Csapláig és a Vértes hegységig tart, melyhez az Esztergomi, a Pilisi és a Szentendrei hegyvidék csatlakozik. A közelében található Makkosmária, Hidegkút és mély völgyével együtt a Lipótmező. – Ha nagyon szerencsésen esnek a fények, és ha eléggé éles a szemünk, láthatjuk a Cserhát és a Mátra között a Bükk hegységet, a Dorogi hegy és az esztergomi sziklafalak közti horhoson át a Bécs melletti *Schneeberger* is a győri és mosoni síkság felett. Egy nagyrészt rossz állapotú gyalogút vezet az Adlitzerhez – a Niedermayer-féle épület mellett a Svábhegyen –, és onnan a hegy gerincén egy kápolna mellett, jórészt kőrisfák, tölgyfák, bükkfák és hársfák fasorán át, a Háromforrás-hegyen keresztül a *Jánoshegyre*, ahonnan (mintegy öt perc alatt) gyalog felmászhatunk az utolsó hegycsúcsra. Sokkal

³ A Király- és Svábkutat már Corvin Mátyás idejében használták, és a forrásvizet csöveken át vették Budáig; a Doktorkút név Eberhard von Eberling doktortól és városi orvostól származik, aki először felfedezte a forrást és vizének tovább vezetését javasolta. A Királyforrás kútháza építményével még az említett király idejére emlékeztet. – J. V. Haeufler jegyzete.

⁴ A Disznófőnek két másik forrása is van, a fent feltűrt saját nevű mellett. A közeli Isten szeme forrás mellett a másikat Ámor forrásnak nevezik. – J. V. Haeufler jegyzete.

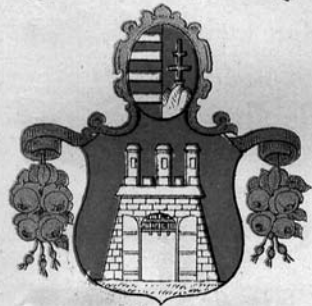
gyakrabban látogatják a Svábhegy fent leírt északnyugati részét, mint ugyanennek a hegynak a délkeleti szakaszát. Részben nyaralói és vendéglői miatt, részben mert kapcsolódik a Jánoshegyhez és a Disznófőhöz stb. Azonban az utóbbi nem kevés örömet nyújt a természet és a magányosság barátainak is. Van itt kőbánya, a szép kilátótól ezek az utak elvezetnek a Kakukkhegy és *Farkashegy* kirándulóhelyeihez, váltakozó erdőkön és réteken át a szép kilátást nyújtó Promontorium felé, a Kamaraerdőtől a Farkasvölgyig. Egy magasan fekvő völgykatlanban Buda-Eörs fölött a szőlőshegyek szélén egy kis gazdaság áll. És ha továbbmentünk, közvetlenül innen a Burgerberg szőlőin keresztül a Sas- és a Svábhegy horhosán át fél-egy óra alatt egész biztosan visszajuthatunk Budára.”

KORABELI BUDAPESTI TÉRKÉP, BUDAI KIVÁGAT

BUDA - PEST,
historisch - topographische
SKIZZEN

VON
O F E N U N D P E S T

und
deren Umgebungen,

VON
J. V. HAEUFLER

mit chromolithographirten Plänen von Ofen und
Pest und deren Umgebungen sammt 12 Ansichten und
mehreren historischen Illustrationen.

P E S T,
Verlag v. Gustav Emich.
1854.

Andeutungen
über die
näheren und entfernteren
Umgebungen
von
Ofen und Pest.

1

hat. Auf der gegen Ofen gelegenen Höhe ist ein Jägerhaus, gegen die Thalmündung stehen neben malerischen Sitzengruppen die freundlichen Landhäuser des Großhändlers Kappel. —

Das nebenan befindliche verlassene Gasthaus erinnert an die Zeit, wo der Kammerwald noch häufiger besucht wurde. Besonders lieblich ist der Anblick gegen Buda-Eörs und das im Hintergrund in malerischen Formen gruppirte Csikker-Gebirg ⁴⁾. Folgt man dem in dieser Richtung führenden Wege, so gelangt man in $\frac{1}{4}$ Stündchen nach

Buda-Eörs ⁵⁾,

einem ansehnlichen Dorfe von 350 Häusern, und ungefähr 2500 deutschen Einwohnern, welche größtentheils vom Weinbau leben. Ein ganzes Dörfchen von Weintellern zieht sich an einem Berge hin, dessen felsige Zinnen das Ansehen einer Burgruine zu gewähren scheinen. Kirche und Pfarrhof sind geräumig und nett und gewähren sammt den gut gebauten und wohlgeordneten Häusern des Dorfes einen freundlichen Anblick; auch besteht dasselbst seit Maria Theresia's Zeit eine kronherrschaftliche Schäferei von veredelter spanischer Zucht. Das Dorf liegt an der sogenannten Fleischhacker-Strasse, auf welcher man an den reichen Abhängen des Wolfsberges, Lusthügels und Bürgerberges in einer starken $\frac{1}{2}$ Stunde bis zum Mauthaus am Fuße des Adler- und Blockberges wieder zurück gegen Ofen gelangt. Bevor man dasselbe erreicht, erblickt man zur Rechten Herrn von Mayerfy's Landhaus und Garten. Niemand versäume die in der Nähe der Maut befindliche, von Herrn Franz Schams begründete

National-Nebenschule

zu besichtigen, welche gegenwärtig schon über 4000 Sorten, und darunter 600 der seltensten reich ist, und Trauben aus allen

4.) Der nächste, bei gutem Wetter auch fahrbare Rückweg vom Kammerwald nach Ofen geht in gerader Richtung über hügeliges Terrain bei dem sogenannten Galgenhügel auf die Fleischhacker-Strasse hinaus.

5.) Der Name Buda-Eörs scheint so viel als Buda-Örzs zu bedeuten, da nach dem Mongoleneinfalle ein kumanischer Wachposten hieher angeordnet wurde.

Weinländern der Erde repräsentirt. Auf Mayerfy's Grunde wurden auch öfters römische Münzen gefunden. Am 19. Febr. 1844 Nachts um 1½ Uhr stürzte in Folge einer Erberschütterung in dem am Bloßsberge gelegenen Weingarten dieses Besitzers die Erde mehr als 2 Klafter tief ein. In einer Tiefe von einer halben Klafter zeigten sich Särgе und eine Menge Knochen und Schädel nebst Ringen u. s. w., jedoch nicht aus der Römerzeit; unter denselben aber weitläufige Höhlungen. — Unweit der Maut führt ein Pfad zwischen den renomirten Weingärten des

Ablerberges

auf den kahlen Dolomitfegel desselben. Die Aussicht von demselben gegen Ofen und sein näheres Weichbild ist zwar auch hübsch, wird jedoch von der Fernsicht der benachbarten höhern Punkte des Ofner Gebirges überboten.

Der Schwabenberg,

welcher mit seinen freundlichen Land- und Wirthshäusern auf seinem breiten Rücken, besonders an Sonntagen eine zahlreiche Menge hinauflockt, hat bekanntlich seinen Namen von den Schwaben, welche bei der Befreiung Ofens im Jahre 1686 auf denselben sich gelagert hatten. Im weitern Sinne führt das ganze weitläufige Gebirge, vom Johannisberge bis Buda-Körs, der einstige Thiergarten Nyék — den Namen Schwabenberg. Der eigentliche große Schwabenberg wird aber von der sogenannten schönen Aussicht bis zum Königsbrunnen *) gerechnet. Der Hauptweg führt vom rothen Kreuz am westlichen Ende der Christinenstadt in ½ Stunde durch Weingärten auf seinen Gipfel. — Ein bequemerer Fahrweg, jedoch um ¼ Stunde weiter, theilt sich rechts am sogenannten Razenfopf ab, und führt am

6.) Der Königs- und Schwabenbrunnen wurden schon zu König Mathias Korvinus Zeiten benützt und ihre Quellen in Röhren bis Ofen geleitet; der Name Doctorbrunnen stammt von Dr. und Stabsarzt Eberhard von Everling, der die Quelle zuerst entdeckte, und zur Leitung vorgeschlagen haben soll. Die Brunnstube der Königsquelle weist durch ihre Architektur noch deutlich auf die Tage des genannten Königs.

Schwaben-, Doctor- und Königsbrunnen vorbei, auf den nordwestlichen Theil des Bergrückens, wo Dr. Reifingers und Frivaldszky's freundliche Landhäuser am Waldesaum herabsehen. In letzterem befindet sich auch ein ornithologisches Kabinet der in der Umgegend vorkommenden Vögel. Die Aussicht gewährt, von vielen Punkten des Schwabenberges, wenn auch keine ganze Rundschau, doch liebliche Bilder. — Ofen und Pest, der Johannis-, Linden- und Gaisberg mit den freundlichen Villen der Umgebung, vom Stadtmeierhof bis zur schönen Schäferin und im bläulichen Hintergrunde der Piliser-Berg, Nagyszal und das Matra-Gebirge, das sich in die Ebene des Rákos zu verlieren scheint, treten als wechselnde Landschaften vor den Blick. — Ein eigenthümlich schöner Aussichtspunkt erhebt sich $\frac{1}{4}$ Stunde ober dem Königsbrunnen auf dem sogenannten Dreistrichberge. Nachdem man $\frac{1}{4}$ Stunde durch den Wald aufwärts gestiegen, erreicht man den freien Bergrand, an welchem einige uralte Rothbuchen stehen, von wo sich ein gäher Wiesengrund trichterförmig in das zu Füßen liegende Sawinkel hinabstürzt. Um in das letztere bequemer zu gelangen, geht man entlang des Randes bis zum Saukopf, von wo mehrere gekahnte Pfade in das Thal führen. Von jenem Punkt gelangt man in $\frac{1}{2}$ Stunde über den Dreibrunnenberg ⁷⁾ auf den höchsten Gipfel des Ofner Gebirges, nämlich auf den

Johannisberg.

Von seinem Gipfel entfaltet sich ein entzückendes Panorama. Nicht nur zeigt sich der östliche Gesichtskreis zwar ähnlich, aber erweitert sammt den Schwesterstädten und ihren Umgebungen wie vom Schwabenberge, sondern diese selbst scheinen zu verschmelzen. Die schöne Schäferin und Franzenshöhe breiten sich wie Boralpen zu seinen Füßen aus, der westliche Horizont erschließt sich, von dem ländlichen Budakesz und den Kovácsers Waldungen,

7.) Derselbe hat von einer Quelle am Saukopf und noch 2 andern, oberhalb befindlichen Quellen seinen Namen. Eine derselben in der Nähe des Aug Gottes hat den Namen Amorsquelle.

über Groß-Turbal, Bia, bis zum Osapla und Vértes Gebirge im Stuhlweisenburger Komitate, an welche sich das Graner, Bilischer und St. Andräer Gebirge anreihen. In der Nähe sehen aber Mariaetinsiedel, Hidegkút und das Leopoldisfeld aus ihren tiefen Thalgründen empor. — Bei sehr günstigen Beleuchtungsverhältnissen und gut bewaffnetem Auge sieht man zwischen Cserhát und Matra das Bük-Gebirge, und in der Einsattelung zwischen Doroger-Berg und Granerwand über die Raaber und Wieselburger-Ebene den Schneeberg bei Wien. — Vom Niermayer'schen Gebäude am Schwabenberge führt auch ein nur theilweise schlechter Fahrweg zum Adliger und von dort am Rücken des Berges an einem Kapellchen vorüber meistens durch schattige Baumgänge von Eschen, Buchen, Eichen und Liriden⁸⁾ über den Dreibrunnenberg auf den Johannisberg, wo von man nur den letzten Gipfel zu Fuß (etwa fünf Minuten lang) zu ersteigen hat. Die beschriebenen nordwestlichen Theile des Schwabenberges werden theils wegen ihrer Land- und Gasthäuser, theils wegen ihrer Verbindung mit dem Johannisberg, Sautwin- u. s. w. viel häufiger besucht, als die südöstlichen Theile desselben. Aber auch die letzteren gewähren dem Freunde der Natur und Einsamkeit gewiß nicht minderes Vergnügen. Jenseits der schönen Aussicht ist der Steinbruch, und die Parthien des Kuku- und Wolfsberges führen in abwechselnden Wald- und Wiesengründen mit lieblichen Aussichten auf Promontorium und den Kammerwald bis Wolfsthal, einem hoch gelegenen Thalfessel ober Buda-Eörs am Ende des Weingebirges, in welchem ein kleiner Wirtschaftshof steht. Von demselben kann man auch unmittelbar durch Weingelände des Burgerberges in der Einsattelung zwischen Adler- und Schwabenberg in $\frac{1}{2}$ Stunde, und sohin im Ganzen in 1 Stunde nach Ofen zurückgelangen. — Noch ist der sogenannte kleine Schwabenberg zu nennen, ein

8.) Eine riesige uralte Linde, welche sich in 3 Stämme und jeder derselben wieder in 3 Aeste theilt, und daher auch Dreifaltigkeitslinde genannt wird, befindet sich auf diesem Wege gegen Dreibrunnenberg; leider wurde der nördliche Stamm im vorigen Sommer vom Blitze beschädigt.

HUNFALVY JÁNOS

BUDA-EÖRSRŐL*

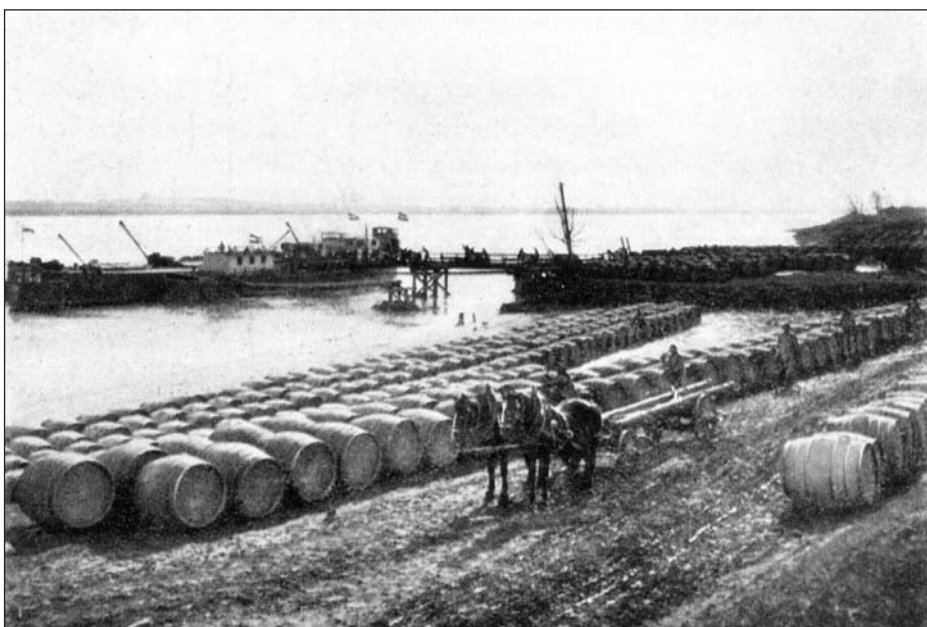
„Budáról az egyik út nyugati irányban Buda-Eörsre visz, mely faluban 2700 német, katolikus lakos van, kik nagyrészt bortermesztésből élnek. A helység mögött a Csiki hegyek festői ormai csoportosulnak. Buda-Eörsről mellékút Törökbálintra visz. E falut hajdan a híres Törökbálint bírta, kinek itt szép mezei laka volt. Utóbb a helység egészen elpusztult, most 1600 német lakosa van. Igen kies völgyben épült, környezve erdős magaslatokkal. Az urasági kastély zárdaszerűn van építve, azelőtt gróf Majláth Jánosé volt, ki munkás és viszontagságos életét öngyilkossággal végezte be.”

„A Kamaraerdő magasabb pontjairól kedves kilátás esik Buda-Eörsre s a mögötte emelkedő czikás Csiki hegységre.

Buda-Eörs faluban valami 2500 lakos van, kik többnyire németek; a falu az úgynevezett mészárosok útja mellett van, mely a vámháztól a Sas és Gellérthegek alján, a Polgár és Akasztóhegy s a Kéjdomb szőlős lejtőin vonul el. Buda-Eörsnél több sor pincét találunk egy hegy alján, melynek sziklás teteje várromhoz hasonlít. A nevezett falu mögött a Luki- és Farkashegyek, odább az Út- és Sziklahegyek nyúlnak föl, melyeknek alján az út tovább vonul s a csiki vendéglőhöz visz. Innen föl-szállhatunk a Csiki hegység festői csúcsaira, melyekről a közelbe és távolba szép kilátásunk van.”

* Hunfalvy János: *Budapest és környéke*. Pest, 1859, 195. és 240. l. – A német közlésektől eltérően a mai magyar helyesírási szabályok figyelembevételével közölve.

BUDAFOKI PINCEUDVAR ÉS BORSZÁLLÍTÁS (19. SZÁZAD VÉGE)

HEVESI LAJOS

BOR ÉS PROMONTÓR*

„Hogy hazánk kiválóan bortermő ország és népünk sem a bornemissza nemzetek sorába tartozik, azt a jelesebb vendéglők italjegyzéke világosan kimutatja. A külföldi, kinek inye csak *egy* fajta magyar borra, az »Ungarwein« re emlékszik, mély ámulattal tapasztalja itt, hogy hányféle tulajdonképpen az az »Ungarwein«. Pest közönséges fehér asztali bora a kőbányai, melynél valamivel jobb (vagy legalább drágább) az »extra« kőbányai: ezen kívül a fővárosi ember poharában leggyakrabban megfordulnak az apci, csömöri, szadai és magyaráti fehér borok; vidéki hazánkfia alkalmasint kellemesen meg lesz lepetve, ha a budapesti Schomlauer, Errnelecker és Nessmüller borokban (melyeket ő bizonyára rajnamelléki boroknak volna hajlandó tartani) utóbb a mi somlyai, érmelléki és neszmélyi borainkra ismer, melyek a fővárosi magyarosodás hatalmas ösztöne folytán ily ógermán nevezetek alatt forognak közgara-ton. Némely szállodákban oly borokkal is szolgálnak, melyeknek etikettjein »Von Unserem« vagy »Von dem« fölirat díszlik; ezek könnyű fehér asztali borok, melyeknek a biztató német cégér kénytelen emelni – az árát. Hogy a vörös borok birodalmában Budapesten a budai az uralkodó, igen természetes, s ezeket illetőleg szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy aki sashegyit akar inni, Adlersbergert vagy Adelsbergert kérjen, amit szállodáink civilizált pincérei jobban megértenek. Hogy csemegebor dol-gában az »Erlauerek«, »Tokayerek« és egyéb hazai édes aszúké a fölény, magától érte-tődik.

Sajátképpeni borozó hely a jó hírű Jálícs-féle pince (József tér 7. sz.), mely azon-ban kényelem dolgában csak szerény igényeknek felel meg s a bor mellé csupán hi-deg étkekkel szolgál. Budán és Óbudán a legközönségesebb korcsmákban bámula-tos minőségű vörös borokat mérnek igen olcsón, nem is csoda tehát, hogy e legkevés-bé sem díszes helyiségeknek a főváros legjobb osztályaiból is jutnak látogatói. A legjobbakk közül megemlítjük itt a híres *Krén* Mátyás korcsmáját Óbudán, a kis Korona utcában, melynek sarkán a postahivatal van, és a *Högl* szép kerti helyiségét Buda-újlakon a templom tözsomszédságában.

A bor mellett azonban Budapesten a sör is nagyon fölkapott, a világhódítók e leg-újabbika, melynek hatalma immár Edinburghtól Kairóig és Szent Pétervártól Buenos Airesig terjed. Fővárosi sörünk nagyobbbrészt a kőbányai terjedelmes Dreher- és Barber-féle sörfőzdekből származik, ezenkívül néhol a promontóri italt is mérik s leg-újabbban a pilseni könnyű, kesernyés világos sör kezdi magát érvényesíteni.”

* Hevesi Lajos: *Budapest és környéke*. Budapest, 1876, 58–59. és 254–256. l. – A német közlé-sektől eltérően a mai magyar helyesírási szabályok figyelembevételével közölve.

„Promontór. Vasúttal csak egy órányira Buda alatt a Duna partján. (Középállomások: Albertfalva és promontóri őrház.) Ezen virágzó falut, melynek lakosságát csupa jómódú svábnép képezi, nemében csaknem egyetlené teszik nevezetes *barlangépítményei*. A falu nagy része ugyanis a föld színe alatt bujkál; néhol a házak terjedelmes sziklaodúokban állnak együtt csoportonként, másutt meg a magas fennsíkot képező meszes kőzetbe vannak vájva, úgy hogy az egész falunak csak füstölgő kéményei emelkednek túl a talaj színvonalán s az arra sétáló mindenfelé letekinthet a mély udvarokra, melyek körül a „ház” szobáit a mészkőbe vájva látja. Ide kirándulni tehát *nagyon is érdemes*. Van itt még ezenkívül egy katakombaszerű kőbánya sok földalatti üreggel és folyosóval, melyek egyike 1600 láb hosszú. A bor itt mindenütt jó, a promontóri sörház söre hasonlóképen.

A helységgel szemközt a Duna közepén a szép erdővel borított s elég terjedelmes Haros sziget látszik, mely királyi fácános gyanánt szolgál s mint ilyen egy erdész székhelye. A szigeten hosszában és széltében két ösvény vonul keresztül; közepén, de inkább a túlsó part felé, az erdészlak rejlik. A szigetet igen ritkán látogatják, de vidám hangulatú nagyobb társaság a dús növényzetű partokon, a fák sűrű lombjai alatt mindenesetre igen jól fogja magát érezni, mire nézve az erdész engedélyét megnyerni nem nehéz. Szabályos közlekedés nincsen, de Promontórban könnyen fogadhatni nagy ladikot, melyen át lehet szállni; figyelembe veendő azonban, hogy erős alszél alkalmával, mely a Duna hullámaival hatalmasan fölkaparja, az ilyen jármű nem legkedélyesebb.

Promontór alatt a következő vasúti állomás Tétény sváb falu, melynek szőlőhegyei nagyszerű sziklapincéket rejtenek méhükben. Ezek azonban egymaguk még nehezen fogják kárpótolhatni az oda rándulót. Mindezen helységek, a Haros szigettel, sőt az átellenben fekvő egész Csepel szigettel egyetemben, hajdan (1698 óta) savoyai Jenő herceg birtokát képeztek, kinek címere ugyanezért a promontóri régi kastély kapuja fölött még most is látható; jelenleg az egész birtok a királyi családé.

A kamarai erdőt, mely a promontóri hegységnek Buda felé néző lejtőit borítja, hajdan nyári tartózkodásra sokat használták, most azonban egészen el van hagyatva. Erdei séta után áhítózó nagyobb társaságok számára nem alkalmatlan, de elégséget okvetlenül kiki magával vigyen!”

DULÁCSKA GÉZA ÉS GERLÓCZY GYULA (SZERK.)

TÉTÉNY ÉS VIDÉKE*

„A csiki völgy földje Budakeszitől kezdve valamivel ritkább, de szintén igen háládatos föld. Törökbálint és Budaörs körül ismét a ritkásabb mellett sűrűbb fekete agyagos földek is vannak. Budaörs körül néhol szik is előfordul. Tétény vidéke s az alsó Duna-mente a hátacon lösz, majd homokos agyag, az alantabb fekvő részeken löszös sárga, majd televényes fekete, néhol kevés homokkal vegyült. Kistétényen néhol a fenékben száraz, fehér homokkőmurva van, amelyben igen nehéz megfogantatni a szőlőt. Budafok, vagyis Promontór határa túlnyomókéig cerithium meszes lösz, sűrűbb s ritkább vegyülettel, néhol kavicsal is ritkítva, mely felréteg alatt a szilárd cerithiumos homokkő alréteg kisebb-nagyobb mélységben kezdődik. Végre a Buda és Promontór közt levő lapos térségen a sűrűbb sárga agyagos, majd ritka homokos lösziszap föld néhol jelentékeny mennyiségű keserföld vegyületet tartalmaz, a Dunára dülő rész pedig sok helyen ritka homok.”

„A pilisi alsó járás fő borközségei Budafok, vagyis Promontór: 1992 kat. hold összes határterületéből 1121 hold szőlő; fekvése hegyes, völgyes és fennsík. A talaj túlnyomólag cerithium-meszes lösz, sűrűbb s ritkább vegyülettel, néhol kavicsal is ritkítva, mely felréteg alatt a szilárd cerithium őshomokkő alréteg kisebb-nagyobb mélységben fekszik. Vannak fekete agyagos és homokos részek is kis mértékben. A szőlőfaj a budaihoz hasonló, s csakugyan a termés budai név alatt jó kereskedésbe. Boron kívül a község sok asztali szőlőt is szolgáltat Budapestre, melynél a fő szőlőfaj a veres dinka és a mézes fehér. A kezelés csak régi divatú; de a bor jóságát nagyon kedvezményezik a jó pincék. A bor akója közép termés idején a különböző termőhely és minőség szerint 7–12 frt. Idősebb óborok azután drágábbak. Nagytétény összes határterülete 3560 kat. hold. Ennek jó egyharmada szőlő; többnyire löszös sárga agyagtalajjal, általában napos fekvéssel és szintén a budaihoz hasonló veres és fehér jó bortermezzel, amely újabb időben már saját neve alatt kezd piacra lépni. Budapestről is számosan bírnak itt szőlőt, s a hegységet több szép prësház és nyaraló ékesíti; amellet a sziklában igen jó pincék vannak, köztük a régi urasági, 30 000 akó befogadására képes terjedelemmel. Kistétény 455 kat. holdnyi egész határa szőlő szerteséjjel szórt házakból álló, utcasor nélkül hegyközséget képez, csinos prëshá-

* *Budapest és környéke természetrajzi, orvosi és közmívelődési leírása.* Szerk. Dulácska Géza és Gerlőczy Gyula. Budapest, 1879, 470. és 495–496. l. – A német közlésektől eltérően a mai magyar helyesírási szabályok figyelembevételével közölve.

zakkal s nyaralókkal lepve, melyek a vidék tekintetét nappal is kellemesen széppé, különösen este pedig nagy területen csillámló világaikkal mint egy domborzatos területen kiterjedt nagy város, a szemlélőre nézve nagyszerűen meglepővé teszik. A talaj részint fekete és sárga agyagos, részint homokos, mészköves és kavicsos. A szőlőművelés jó karban áll. A termelt bor kitűnő veres és fehér, mely nemcsak a fővárosban, hanem a kiviteli kereskedésben is jó hírt vívott ki magának. Több jeles borásza van, akik kezelésüknél a tudomány legújabb vívmányait érvényesítik. Ezek közt Korizmics László, az országos magyar gazdasági egyesület alelnöke és Morócz István ugyanannak titkára, kiknek jó példája jeles hatással van az okszerű szőlőművelésre és borkezelésre. Fő szőlőfaj a feketék közül: a burgundi és kadarka, a fehérbort adók közül a veres dinka, bakát, mézes fehér, rajnai és olasz rizling melyek külön fajborokká is készíttetnek. Törökbálint 550 hold szőlővel bír, kivétel nélkül dombos fekvéssel, a budafokihoz és tétényihez hasonló különböző vegyületű, de mindenütt igen alkalmas talajjal, amelyet a lakosság igen szépen és kiváló szorgalommal művel. A borkezelés körül itt semmiféle újabb divatú mód ugyan nincs, de a bor a régi mód szerint tisztán és gondosan kezeltetik, és valamint a közép asztalihoz tartozó ízletes jóságáról, azonképp kitűnő tartósságáról dicséretes. Budaörs szőlőterülete 684 kat. hold. Ez általában löszös agyagos talajú, s a vele szomszéd budai Sashegy irányában húzódván, igen szép fekvésű és a nép által kitűnő szorgalommal is műveltetik. Termése a sashegyihez hasonló, igen finom, többnyire veres bor, évenként mintegy 20–30 000 akó, mely leginkább külföldre szokott eladatni budaörsi sashegyi név alatt, 15–25 forintjával akónként. A budapesti piacra csemegeszőlőt is sokat szolgáltat a község.”

KRÚDY GYULA

KRÓNPRINC FERDINÁND*

Krónprinc Irma egy budai szőlősgazdának volt a leánya és a nagyralátó familia sokszor ugyancsak szégyenkezett az öregember miatt, midőn ujjasban, kapával a vállán törölgette a verejtéket homlokáról házának kapuja előtt, míg felesége és leánya gyors, csinos pesti bérkocsin a Stefánia útról Budára haza robogott. A fiákeres előtt lehetőleg elmellőzték a kőpadon üldögélő öregember pillantását, csak midőn a bérkocsi tovagördült, ragadták meg jobbról és balról az öregembert, és csókjaikkal elhalmozták. Krónprinc gazda, fáradtan az egésznapos kapálástól, egykedvűen tűrte neje és leánya szeretetét. A selyemruhákra, kalapokra, finom cipőkre ügyet sem vetett, Krónprincné híres kócsagtollai oly kevésbé érdekelték, mint leánya divatos ruhái, csupán vacsorázni akart és ezért várta haza családját. Vörösképű, hallgatag budai polgár volt, olyan famíliából, amelynek már a nagyapái is szőlősgazdák voltak. A bort tisztelte és szerette egyedül a világi életből, olyan nagyra tartotta, hogy még önmagától is sajnálta; ünnepnaponként megivott egy kis üveg sashegyit s ilyenkor meglehetősen elégedett volt sorsával, bár Kerkápoly úr »Gellérthegyi Szemeltjét«, valamint Andrassy Aladár hegylajait irigyelte.

Krónprinc Ferdinánd arca olyan színű volt, mint a karmazsinposztó, míg a haja szinte szalmasárga, mint az angolszászoké, akik erdőkben laktak és megijesztették a normannokat. Világossárga volt az öregember szakálla, pedig már jóval elmúlt hatvan éves. Az ujjasa zsebéből sohasem hiányoztak azok a kis zöld üvegecskék, amelyekben különböző borminták voltak. Volt valódi sashegyi bora, amelyet a napsugárban vagy árnyékban kémlelve vizsgált, mint a festőművész a színhatásokat. Hosszú bőrkötényben járt odahaza is, mint a pincéjében és mogorván tért ki a ház látogatói előtt. Hordókat kalapált, borosedényeket reperált az udvaron, szűrőket és lopókat vizsgált; mintha egy másik planétán szólna a zongora és egy távoli világgrészben énekelne Irma.

Egyszer, őszi hajnalon korábban kelt fel a szokott időnél, még a nedves ujjú éjszaka teregette ujjait az udvaron, a házból nagy élénkség hangzott. Igen ám, csak hogy Krónprinc Ferdinánd nem hiába kelt korábban e napon. Halaszthatatlan teendője volt a szőlőshegyi pincében és e tennivalóhoz szüksége volt bizonyos üvegecskékre, amelyek a felső házban egy szekrényben foglalnak helyet. Máskor dehogy is közelítette volna meg a kivilágított, vendégektől zajos szobákat. Üvegért azonban a pokolba is elment. Nemi járatlansággal lépkedett végig a fűtött, színes üveggel bevont folyosón, ahol a pálmák cserepein félig elszívott szivarok és cigaretták látszottak. Nagy rendetlenség volt mindenfelé. Egy asztalkán feldöntött boros üveget és félig ki-

* Krúdy Gyula: A budai széphölgyek története. Részletek. In uő: *Őszi utazások a vörös postakocsin*. Budapest, 1917, 35–38, 39–40, 42–43. l.) – A német közlésektől eltérően a mai magyar helyesírási szabályok figyelembevételével közölve.

űritett poharakat vett észre. Megszagolta és megkóstolta a maradék bort. Bosszús arcot öltött. Házánál nem az ő saját borát fogyasztották. Egy másodpercig nyelvével szűröcsölte, majd szájában forgatta, gurigálta a bort, aztán kiköpte. A bor hamis volt. Majd eszébe jutott tennivalója, a halaszthatatlan üvegecske és kezét a kilincsre tette, amely vöröslött a fehér ajtón. Egy világos ripszből való szalon volt az első szoba. Krónprincné, született Krómy Vilma, egy vízivárosi patríciuscsalád sarjadéka, mélyen kivágott ruhában, csapzott hajjal és fehérre rizsporozva, bizalmas együttlétben üldögélt a kanapén egy kiviaszkolt fekete hajú gavallérral, aki olyan régi szalonkabátot viselt, amelyet talán már nemzedékek óta hordanak a pénztelenebb budai gavallérok ilyen alkalomkor. Lehetséges, hogy van valahol Budán egy szalonkabát, amelyből kihízott igazi tulajdonosa és azóta az ifjú gavallérok egymástól kölcsönözve kéregetik, ha légyottra vagy estélyre mennek. Krónprinc Ferdinánd nem igen sokat törődött a meglehetősen érdekes véletlennel, fél füllel hallotta egy öreg kádársegéd-től, aki a hegyben a hordóit javítja, hogy házában odalent a Vízivárosban estélyek vannak, amelyekre mindenkit meghívnak, csupán a házigazdát nem. Szerette volna ugyan megkérdezni, hogyan került a viaszkos hajú, lengő nyakkendőes ifjú felesége bizalmába, ellenben a hosszúszárnnyú szalonkabát neki is imponált, mint a vízivárosi nőknek. Talán éppen hivatalnok az illető a városházán vagy tanító az iskolában.

Meggyorsította tehát lépteit, amint sárga szakállával a ripszbutorok között elhaladt. Ezek a butorok felesége leánykori hozományából valók; nagy dolog volt ez annak idején, a vízivárosi leányok nem igen kaptak hozományba szalంగarnitúrát. Egy Krómy-lány azonban már akkor is kivétel volt. Régebbi időben, míg Krónprinc Ferdinánd nem élt teljesen a borászatnak, szó volt róla, ha egyszer elválnak, Vilma asszony magával viszi a butorait.

A ház harmadik szobája ismét szalon volt. Ezt már jóformán nem is ismerte Krónprinc Ferdinánd, mert ez a bútorzat abban az időben került a házhoz, mikor ő bőrkötényben kezdett járogatni még vasárnapi délutánokon is. Ez Irma szalonja volt és Pesten vásárolták egy Kerepesi úti kereskedőnél. A szalonban állott a zongora; a zongoránál Irma ült fehér selyemruhában, szalaggal megkötött fekete haja, mint a kígyók omlottak fehér vállaira; fehér félcipőjénél egy, az előbbihez szakasztott hasonló kabátba öltözött pomádés ifjú térdepelt. Krónprinc Ferdinánd a szemei elé tartva tenyerét, egy kissé megtántorodott a színes szőnyegen. Lehorgasztotta a fejét és alig hallhatólag mormogta:

– Ez még sem járja.

Úgy ment ki a házból, hogy sem jobbra, sem balra nem nézett; mintha attól félt volna, hogy valamely irtózatoss dolgot fog meglátni. És vállra vetett kapájával, verejtékező homlokával többé sohasem üldögélt a kőpadon a budai ház előtt, hogy vacsorára várja a ház népét. Odakünn maradt a hegyen, a présházban, télen-nyáron künn lakott, sohasem tette a lábát a Vízivárosba.”

„Gráciász, az egyszerű budai vendéglős, aki Krónprinc Ferdinánd sajátságos eltűnése miatt néha már álomtalanul töltött órákat ágyában egy régi bolthajtás alatt, ahol előtte többszáz esztendővel is idős budai polgárok feküdtek, új király koronázásáról és fiatalkori nőkről álmodtak, vagy pünkösdöt láttak a hegyen, sárga szüretet és taposó

menyecskék lábát, amilyen dolgokkal az egyszerű emberek álmodni szoktak, Gráciász nyitott szemmel gondolkozott a budai eseményekről. Utóvégre szégyen történt a budaiakkal, bármely oldalról nézzük a dolgok állását. Bizonyosan nevetnek Pesten Krónprincék történetén s az erkölcsös Budán, ahol a lányok és asszonyok nem igen állottak szóba mással, mint bennszülöttel. A Rácváros külön házasodott és Óbuda külön; a tabáni lányok lehetőleg otthon maradnak a régi városrészben; csupán a Krisztinából lehetett elcsalni a nőket messzi tájakra, mert itt nem igazi budaiak laknak, sok közöttük a bevándorló. A becsületes Gráciásznak ezen álom nélkül töltött órákon oly furcsa gondolatai támadtak, hogy reggel maga is megijedt tőlük. Például éjjelenként szentül hitte, hogy az elveszett budai becsületet csak a nagyszerű Rezeda Kázmér állíthatja helyre. Ennek a rendkívüli embernek minden sikerül. Okos, nyugodt, bölcs, meggondolt és olyan szája van, mint egy papnak. Ha Rezeda úr munkába venné a hűtlen Krónprinc hölgyeket, talán még arra is rábírhatná őket, hogy visszaállítsák a félig-meddig elveszített családi becsületet: Krónprinc Ferdinánd ismét megjelenne vállra vetett kapájával és – ez a legfontosabb – a hölgyek többé nem hagynák el a városrészt, hogy Budát Pesten kompromittálják. Egy öreg, becsületes polgár gondolata volt ez, aki tiszta öregségében rendet szeretett lelkében, családjában, üzletében és a városban. Rózsafüzérről nevezett vasárnapon Máriaremetére utazott társaskocsival. Meggyónt és megáldozott. Az útszéli koldusok között szétosztott néhány susztertalért. Hétfőn reggel egy nagy üveg borral a hóna alatt beállított a Krónprinc-házba.”

„– Egy kis bort hoztam, amelyet még az öreg Ferdinándtól vásároltam. Tudom, mióta az öreg elköltözött a háztól, úgy sem isznak a saját borukból – szölt Gráciász, miután szokása ellenére megcsókolta az asszony kövérkés kezét.

Krónprincné jó darabig hagyta a kezét a budai korcsmáros bajusza alatt. Még mulattatta őt a kézcsók.

– Szegény Ferdinánd, én igazán nagyon fájlalom távozását – mondta előkelően Krónprincné, amint ezt a pesti kioskban tanulta, de aztán erőt vett rajta a budai jóság: – Szegény jó uram, darabokra szakítanám a selyemrongyaimat, ha még egyszer hazajönne, feléje se mennék többé Pestnek, ha megint velünk együtt költené el vacsoráját. Tudom, hogy megvetnek az emberek, a családom megtagad, ujjal mutatnak utánam a Vizivárosban. De a leányomról ne mondjon rosszat senki, mert azt megölöm. Sohasem hittem, hogy Ferdinánd ilyen szigorú, szinte kegyetlen tud lenni hozzánk. Én egy vértanú vagyok.

Gráciász leánykori nevén szólította meg az asszonyt:

– Vilma, én nem haragszom rád. A te dolgod, amit teszel. Asszonyok ügyébe sohasem ártottam magam. Kikérte volna az én öreg élettársam, Fruzsina, ha mindenbe beledugom az orromat.

Ez nagyon helyes beszéd volt. Vilma asszony nyomban hellyel kínálta meg Gráciász uramat. A legritkább pesti bóknál is jobban hízelgett lelkének, hogy »vértanúságában« távolról Fruzsínához hasonlította Gráciász, ahhoz a Fruzsínához, akiről mindenki tudja Budán, hogy esztendőszámra nem hagyja el a házat, cipőt sem húz és új ruhát pár esztendeje nem varratott. Húsvétkor templomba megy, aztán vége a kalandozásnak.

– Mi, budaiak – kezdte Gráciász uram, – már régen keresztet vetettünk az uradra, Ferdinándra. Bogaras embernek ismertük világéletében. Bizonyosan nagyot hall, mert nem érti meg az emberek szavát. Csak a régi üvegeket és hordókat szereti. A szarkák meg a sárgarigók voltak a barátai ott a szőlőhegyben. Azt mondják, tud egy dohos pinceüreget, ahová a pénzét elássa.

Vilma asszony energikusan előre hajolt a daxlilábú széken:

– A gyermekemét...?

Gráciász elvörösödött. Zavarba jött, mert a pénzről való mondatot csak úgy álmodta maga is, mikor elgondolta, hogy mivel bosszulná meg szerencsétlenségét az öreg Krónprinc helyében...

– A pénzért nem kár és el sem vész, de a becsületnek nem tanácsos lyukas hídon járni – szólt elkomolyodva. – Én tudom, hogy ki és mi hiányzik nektek, Vilma. Egy becsületes derék jóbarát, egy gáncsnélküli nemes lovag hiányzik e házból, aki alkalomadtán mulattasson, máskor megvédelmezzen. Egy férfiú, aki az ördögtől sem fél és oly gyöngéd, mint egy apród.”

KRÚDY GYULA

SZÜRET A SASHEGYEN*

„A Kümmelvagyon egyik jelentős része a sashegyi szőlőkert volt, amely olyan pompás borokat termelt, hogy messzeföldön híre volt. S midőn eljött az őszi ebben az esztendőben és a pókfönás a hegyek közül beúszott a szél szárnyán a budai utcácskába, a »Vademberben« fölmerült az az eszme, hogy bizonyos ünnepélyességgel tartják meg az ideai szüretet. Hogy ki vetette föl az eszmét, azt most már bajos volna ki nyomozni, csak annyi bizonyos, hogy az ötlet a »Vademberben« és környékén általános helyesléssel találkozott. A szüret valami olyan régimódi mulatság, amit éppen úgy kell kultiválni a múlt idők ideáljaihoz ragaszkodó komoly embereknek, mint akár a csizmahúzókat vagy a vatermördert. A szüret nem is színházi előadás, de még csak jánoshegyi séta sem. A szüret olyan ünnepély, mint a szilveszteri est vagy a Sámuel napja. Ha már Pesten és Budán csupán a korcsmárosok szüretelnek a pincéikben, legalább az a néhány ember tartsa meg a budai szüretet a maga régi formájában, akik még látták azt, hogyan taposták a bort a Sashegyen. És hadd elevenedjen meg a múlt, egy napra legalább.

S a kapitány – bár az első percben gyanakodva forgatta meg elméjében a szüreti eszmét – nem tudott semmi kifogást emelni a dolog ellen, míg Szentlőrinczi bácsi valószínűsítő gyermeki örömet mutatott nagy szürke szakállával a közeledő szüretért.

– Harminc esztendeje nem szüreteltem – mondotta, és öreg lábaival olyan veszedelmes mozdulatokat csinált, amely mozdulatokat némi jóakarattal tánc lépéseknek is lehetett volna nevezni.

Ezen a vasárnapi ebéden... ügyvéd úr is részt vett, mint mindig azóta, mióta Feliczián Miklóst Aranykalapács nagy szívszorongások között először bevezette a házba.

– Látni akarok mindent – jelentette ki hivatalos szigorral. Az öreg mutatoujj és a vastag szemüveg nagyot villant.

Egyelőre azonban semmit sem lehetett látni, bár... ügyvéd úr még az asztal alá is nézett, hogy valamit láthasson, nem beszélve arról, hogy vasárnaponként keresztül-kasul járt a házban.

Az élénk madame egy jól titkolt grimasz kíséretében meg is kérdezte egyszer:

– Ugyan mit járkel úgy a tekintetes úr, mint valami házmester?

– Hah! – kiáltott föl... ügyvéd úr, de a többi csak magában gondolta: »Megijedtek!«

De látni – mint mondtam – semmit sem lehetett a »Vademberben«, bár Feliczián Miklós már egy vasárnapi ebéden is részt vett, és... ügyvéd úr nagy csodálkozására nem az ujjával ette a húst, amely körülmény nagyon elszomorító hatást gyakorolt.

* Krúdy Gyula: *Régi szélkakasok között*. Regény. VII. fejezet. *Élet*, 1909. december 5-ei szám 740. l. és 1909. december 12-ei szám 775–776. l. – A német közlésektől eltérően a mai magyar helyesírási szabályok figyelembevételével közölve.

rott az Angeló cukrászdában, ahol ezen a délután a tanácstagok megbeszélésre ösz-szegyülekeztek.

– Pedig biztosra vettem egy jó darab nevetlenséget a frátertől – vélekedett az öreg ügyvéd. – Társadalmi maniert nem szokás tanulni az Arany Medvében.

A feketeszakállú fiatalember még a madame-nak is olyan hódolattal csókolta meg a kezét, mintha az egy vérbeli hercegnő lenne, Veronikára pedig alig merte emelni a szemét.

A dárdaszerű mutatóujj miután megcsinálta a babonás kört az asztal fölött, így vélekedett azon a délutánon:

– Modora emlékeztet egy száműzött lengyel hercegre, aki az ötvenes években a budai Három golyó kávéházba járt biliárdozni. De a hercegről is kiderült utólag, hogy semmi egyéb, mint közönséges lengyel, mert valamennyi ismerőst megpumpolta. Csak azt a napot várom, mikor fog hozzánk kölcsönért folyamodni a fráter.

Szentlőrinczi bácsi ijedten tiltakozott:

– Én nem adhatok a nyugdíjamból.

– Magam se vagyok a leggazdagabb ember – ábrándozott Bükkfalvi Tamás –, de minden megtakarított pénzecskémet odaadnám...

És olyan vérszomjasan nézett körül az Angelóban, hogy az asztalnál ülő öreg úr, körülbelül ötven esztendő óta, ezzel az új mondattal gyarapította eddigi mondani-valóit:

– Miért haragszik a kapitány, Signor? – kérdezte Angelótól, és a kis, öreg cukrász ijedten és csodálkozva úgy nézett a kapitányra, ötvenesztendő vendégére, mintha legalább a régi jégszekrény szólalt volna meg váratlanul.

– Egy signoretta miatt dül-fül az Aranykalapács már hosszabb idő óta – súgta a jégszekrény fülébe, és ezen a délutánon többé be sem mert lépni a helyiségbe, míg a kapitány ott tartózkodott.

Tehát a szüreti ünnepség elhatároztatott, és a madame valósággal felhevülten, de az ügy fontosságához mért komolysággal vett elő egy darab papirost és ceruzát.

– Lássuk a meghívandókat! – kiáltotta és a ceruza hegyét szájához vette.

Erre már a kapitány nem állta meg a mormogást:

– Itt vagyunk mindnyájan, akik az ünnepélyen részt veszünk.

– És Feliczián úr? – kérdezte élénken a madame.

Az Aranykalapács olyan csodálkozó arcot vágott, mintha soha sem hallotta volna ezt a nevet, míg Szentlőrinczi bácsi méltatlankodva borzolta föl a szakállát.

...Ügyvéd úr gúnyos mosollyal nézett az asztal alá, mintha annak a bizonyos Felicziánnak ott kellene rejtőzködni, mire Veronika csöndesen megszólalt:

– Természetesen, őt is meghívjuk.

Bükkfalvi nagyot sóhajtott, és a madame fürgén írta föl a papírlapra Feliczián nevét, nem mulasztván el egy huncutkodó grimaszt vágni a kapitányra.

Szentlőrinczi bácsi lehajtotta nagy, szakállas fejét, míg az ügyvéd vállat vont.

– Utóvégre eljöhet... Eljöhet – dörmögte.

A szőlőszemek megduzzadtak és a hegy fölött a pókfonál úszott. A hegyek között mélységes mély csöndben üldögélt az ősz, mintha csupán arra hallgatózna, amit a vén borház előtt a három öreg ember beszél egymással.

Habár azok semmit sem beszélnek, mert hiszen örökké még ők sem beszélhetnek, de a szemük nyitva volt és igen jól látták, hogy a pirosuló szőlőlevelek között elgondolkozó, merengő arccal áll Veronika, és szép arcán valamely könnyű bánat felhője borong. A barna szemek hosszú és csöndes tekintettel tapadtak a hegyek fölé,

és szürke ruhácskáját körülölelték a pirosuló szőlőlevelek. Bükkfalvi még a fejét is lehajtotta leskelődésében és az ügyvéd mutatoujja mereven emelkedett a levegőbe. Egy pillanat múlva eltűnt Veronika alakja a levelek mögött és az Aranykalapács nagyot sóhajtott:

– Baj van!

A rövidlátó Szentlőrinczi bácsi az asztalon álló pohárhoz nyúlt:

– Mindig csak a bajról beszélünk. Szüretkor vigadni szokás. Régente ilyenkor tánc volt és a cigányok muzsikáltak.

De Bükkfalvi még mindig csak a fejét csóválgatta, amikor gyors és határozott lépések hangzottak föl a borház mögött és a következő pillanatban Feliczián Miklós karcsú alakja jelent meg. Vidáman és mosolyogva fogott kezét a hallgató öreg emberekkel, majd szerényen jelentette:

– Ha megengedik, uraim, a cigányról én gondoskodtam. Mindjárt itt lesz a banda.

– Ez már aztán pompás! – kiáltott föl az öreg honvéd. – Nem is láttam én szüretet soha az életben cigány nélkül.

Az ügyvédi mutatoujj vigyázz állásba helyezkedett, míg a kapitány elkényszeredve vont vállat:

– A mi kedvünkön már semmiféle cigánymuzsika nem változtat.

A hegyoldalban most újra láthatóvá lett Veronika alakja a madame társaságában, aki fejét úgy kötötte be, mint a szedőasszonyok és egy hatalmas kötényt vett maga elé. A madame valamit élénken magyarázott és Veronika szelíden mosolygott. Most egyszerre megpillantotta Felicziánt és bár a kapitány olyan éles szemmel figyelt, mintha legalább is egy ágyúlövés röptét kísérné tekintetével, Veronika arcán csupán annyi változást vett észre, hogy a kerek, szomorú arcocska gyöngén elpirult és a következő percben háziasszonyos szívességgel intett az új vendég felé kezével.

– Isten hozta! – kiáltotta. – Parancsol egy kis szőlőt?

Feliczián levette szürke kalapját és ünnepélyesen meghajlott.

Veronika egy szép fürt szőlőt csippentett le a tőkéről és ujjai között meghimbálta.

– Jöjjön érte! – mondta és mosolyogva nézett Felicziánra.

Gyönyörű volt ebben a percben, amint fiatalságában, üdeségében ott állott az őszi napsugárban és karját fölemelte. Mintha az egész hegy mosolygott volna, mintha a szőlők, a szilvafák és égenjáró bárányszerűek gyönyörködve rezzentek volna meg, amint közöttük az egészséges, szép, fiatal leányka álldogált és az élet báját és örömét hirdette piros mosolygása.

Feliczián sietve közeledett felé, amíg az öregek lesunyitott fejjel maradtak ülve a présház előtt. Csupán az öreg ügyvédnek volt elég lelkiereje ahhoz, hogy végignézze, hogyan csókolja meg Feliczián Veronika kezét és hogyan mennek mosolyogva tovább a szőlők között. A madame pedig olyan vidáman lépkedett nyomukba, mintha egész életében ez lett volna az első szép napja.

A hegyen a szedőleányok éneke zengett és a dalt visszhangozták a völgyek és hegyoldalak.

Később, midőn a présház mögött felhangzott a cigánybanda muzsikája, a madame fürgén kezdett teríteni a szélestalpú asztalon, és a poharakat, tányérokat olyan vígan rakosgatta a fehér térítőre, mintha minden pohár és tányér külön örömet okozott volna neki.

– Baj van, most már baj van – dünnyögte szomorúan a kapitány, és még jobban elszomorodott azon, hogy a madame egyetlen grimaszt sem vágott feléje az egész idő alatt.”

BUDAÖRSI SZÜRETI KÉPEK (20. SZÁZAD ELSŐ FELE)

NIKOLAUS SEILER

A SZÜRET*

A sűrű ködfüggönyön éppen áttörnek az első napsugarak. A harmatcseppek úgy ragyognak az őszi színpompában tündöklő fák levelein, mint ezernyi gyémánt. Kakas-kukorékolást hallunk, amire egy pillanat alatt felébred az alvó falu. Zörögve szekér gördül végig a rázós úton. A tehenek felbőgnek az istállóban. A sokféle hangzavarba hajnali harangszó kondul. Egy új nap, egy csodaszép őszi nap kezdődik! A ragyogó napsugarak szelíden áradnak a felhőtlen égboltról. Legyőzik a lebegő ködfoltokat.

„Jó nap a szüretre.” – mondja a gazda, miközben békés arccal lép ki az istálló ajtaján, és a Barnát vezeti a kerítés mellett. „Fogj be kicsit gyorsabban, hogy indulhass, mire megjönnek az emberek! Megyek a pincébe és előkészítem az edényeket.” „Rendben, Gazda” – válaszol a béres, amint éppen kilép a szabadba a szürke lóval. Átv teszi a gazdától a Barna kötőfékjét. A puha talaj elnyeli a patakopogást, amikor a béres mindkét lovat a szüreti kocsihoz vezeti. Amint befogják a lovakat a hámba, a gazda kilép a kapun. Kezében a boroskancsó és a nagy pincekulcs. Már jönnek is az udvarra az első szüretelők, akiket az imént emlegetett. A legtöbb asszony és férfi a gazda rokonságából és baráti köréből való. Néhány napszámos is akad közöttük. A férfiak „Jó reggelt!”-tel köszönnek, a lányok és asszonyok „Dicsértessék a Jézus Krisztus!”-sal a gazdánénak, aki behívja őket a konyhába.

Amikor a szüreti szekér kihajt a kapun, csak a béres kocsis ül rajta néhány gyermekkel. De készek az indulásra szedők is. A gazdáné ennivalót pakolt kosarakba az egész társaság számára. A kosarakat fiatalasszonyok viszik a hátukon hófehér kendőbe kötve.

Kinn a határban már vidám az élet. Mindenhol az asszonyok élénk fejkendői világlanak a sötétpiros, sárga és zöld levelek között. „Szorgalmasak vagytok-e?” „Vane elég szedni való?” Azt válaszolják: „Igen, elégedettek vagyunk”. „Ti hová mentek szüretelni?” – szőlítgatják vidáman egymást.

Szüretelőink hamar kiértek a budai hegyvidék szőlőibe, ahol még ma össze akarják gyűjteni a pompás fürtöket. Mindenki választ magának sort. Egy szőlőkarótól indulnak a terméshez, és kezdik gyűjteni a fürtöket vödörbe. Közben kiérkezik a földúton a szekér is. Puttonyok és kádak zörögnek rajta. Vidám gyermekarcok kandikálnak ki belőlük. „Ide gyertek, puttonyosok! Hol maradtok hát? Egy kicsit kapkodhatnátok magatokat, lusta fráterek!” – hangzanak a kiáltások a szőlősorokból. Hiszen néhány vödör már tele szőlővel! A béres leugrik az ülésről. Puttonyával a legközelebbi vidáman integető leányhoz szalad: „Na, Rosl, már itt is vagyok!” – kiáltja nevetve. Kissé meghajol, hogy a fürtöket a leány még könnyebben önthesse a puttonyába. Szalad egyik szedőtől a másikhoz. Mindegyiknek mond valami vidámságot. Teli puttonyával végigmegy a mesgyén. Felmászik a lépcsőn a kocsira. Annyira előre hajol, hogy a fürtök a

* Nikolaus Seiler: Bei der Weinlese. In *Budaörser Heimatbuch*. Szerk. Franzl Riedl. Stuttgart, 1952, Unsere Post, 135–141. 1. alapján.

nagy kádba pottyanjanak, amit a szüretelő kocsi két gerendájára, a kocsis ülése mögé erősítettek.

Közben mind magasabbra emelkedik a nap. A gyerekek már jóllaktak a sok szőlőtől. Csak unalomból kapnak ki egy-egy fürtöt a nagy kádból. Dühösen csapkodnak a szemtelen darazsak után, amelyek mohón röpködnek a kád körül. Az egyik mihaszna gyermek a szekérrúdon át felmászott a Szürkére, és „lovagolással” csapja agyon az időt. Áhitozva várnak, hogy elkocsikázzanak a pincéig a megtelt szüretelő kocsival. Végül megtelik a nagy kád, a kisebb fakáddal együtt. Majd ostorcsatogtatás mellett megindulhatnak. A lovak büszkén emelgetik feketére olajozott patáikat. A nap csillog a ragyogó tiszta lószerszámon, a frissen tisztított vereteken.

A fogat a Kőhegy lábánál épült számos borospincék egyike előtt megáll. A gyerekek leugrálnak a szekérről. Lärmázva eltűnnek a présház sötét kapualja mögött. Bent kellemes hűvösség fogadja őket. Alig figyelnek a gazdára, aki több férfival kicipeli a súlyos darálót a présház elé. Kevésbé érdekli a gyerekeket az óriási faorsójú nagy faprés, ami jobbra a fal mellett áll. E prést már elégszer megcsodálhatták! A hordók és kádak között vidám bújócskába kezdenek. Némelyikük még a sötét borospincébe is lemerészkedik. A daráló zörgése ismét odacsalsa őket a nagy kádhoz, melyet a férfiak közben a helyére gurítottak. Ott áll egy férfi is, akit korábban nem láttak. A gazdával beszélget. „Hát ez ki lehet?” – pusmogják egymás között. „Biztosan városi fazon” – tájékoztatja az egyik járatosabb a többieket. „Látszik a ruhájáról is!” Aztán a fiúk előveszik a fokhagymaszárazakat, amit magukkal hoztak a szőlőből. A mustos kád széle fölé hajolnak, hogy szívjanak a hagymaszárral az édes mustból. Az egyik haszontalanság, aki túl mélyen hajolt a kádhoz, elveszti egyensúlyát és csaknem a cefrébe zuhan. A városi úr azonban elkapja a nadrágtartójánál. „Én nem tehetek semmiről! Hansi eltörte a hagymaszáramat, így aztán nagyon rövid lett!”

Miután felrakták az üres kádakat a kocsira, újra elindul a szekér. De immár az idegen is ottmaradt.

„Te, Sepp, ki ül a szekér saroglyáján?” „Úgy látom, a városi fazon, aki minden évben megvásárolja a gazda szőlőjét és borát” – vélekedik a Sepp, miután erősen figyel a közeledő szekérre. „Ez is csak a munkában akar feltartani minket! Aztán hazaballag, ha jól teleszopta magát!”

A városi úriember viszont lemászik a kocsiról, és kötényt köt maga elé. De nem illik sárga cipőjéhez és világos pantallójához. Mindez vihogásra is biztatja a lányokat. „Teringettét, ez aztán jól kicsípte magát!” – jegyzi meg az egyik férfi. Ám a „jóember”, abban a téves hitben, hogy így jobban tetszik mindenkinek, barátságosan visszavigyorg. Kap egy görbe kést, vödröt nyomnak a kezébe, és ő is nekilát a szüretelésnek.

„Meg ne vágja magát a késsel, mert ez úgy vág, mint a beretva!” – jegyzi meg somolyogva Franzlvetter, egy idősebb, de a külseje alapján még jó erőben lévő férfi, amint ránéz a munkához látó férfira. A „városi jóember” nem akarja megérteni a csúfolódást, és bizonytalan, ám hibátlan németiséggel így válaszol: „A szőlőtermés ebben az évben is szépen sikerült. A borért majd bizonyára jó pénzt kap. És munka is igazán kellemes a szőlőben!”

„Hát igen, ha a szüretelés lenne az egyetlen gondunk, akkor a szőlőművelés egyszerű munka volna. De elhiheti nekem, hogy e köves talajon keserves a munka. A szőlőtőkék is gondos ápolást igényelnek. A munka a szőlőben már tavasszal elkezdődik. Alig olvadt el a maradék hó, máris kezdhethük a kitakarást. Hiszen a nagyságos úr is tudhatja, ősszel befedjük a tőkéket földdel, hogy télen a szemek ne fagyjanak el. Ezután hamarosan le kell gyökereztetni. Azt is biztosan tudja az Úr, hogy a budaörsi határban

olyan nemesített szőlőtövek teremnek, amelyek érzékenyek a szőlőtetűre. Mivel azonban a nemes hajtás is gyökereket hoz, el kell távolítani azokat, nehogy a vadhajtás elpusztítsa a tőkét. A szőlőkaró sem nő magától, azokat is nekünk kellett levetni.”

„Hogy ez nem olcsó szórakozás, elhiheti! Egy fakereskedőt sem ismerek, aki ajándékba adná a szőlőkarót!” – kapcsolódik a beszélgetésbe valaki. „De ez még nem minden, amit a szőlőben el kell végezni! Metszünk, gyomlálunk, kötözünk, négyszer-öttször végigkapáljuk az egészet. A kacsokat letörjük, és amilyen az időjárás, évente legalább nyolcszor permetezünk! Emlékezem arra is, hogy legalább tízszer permeteztünk, emellett az egész permetezőszert a hátunkon cipeljük fel a szőlőhegyre! Ekkor kellene eljönnie, hogy segítsen!”

Kis szünet után, mikor az idegen fejében rögződött, amit elmondtak, hirtelen megkérdi: „Franzlvetter, azt a kutat azért akarta ásatni a gazda, hogy abban keverje össze a permetezőszert?” „Milyen kútról beszél?” – csodálkozott Franzlvetter. „Ott mászik ki éppen egy gyermek a lyukból, ami úgy néz ki, mintha egy elkezdett kút gödre lenne!” „Biztosan a vízgyűjtőre gondol!” – nevet az öreg, és a szőlősorok mögül máshonnan is kuncogás hallatszik. „Nem, az nem kút! De elmagyarázom Magának! Tudja, ha nagyon esik az eső, a víz lemossa a termékeny földet a hegyről. Mivel azonban a víz a vízgyűjtőben gyűlik össze, ott összegyűlik a föld is. Kivesszük a földet a vízgyűjtőből, és kosarakban visszahordjuk a hegyre!”

A beszélgetést kürt hangja szakítja meg. „A szőlőcsősz” – magyarázza az öreg a városinak. „Eljött a borraivalójáért!”

Egy megtermett alak bukkan elő a szőlősorok közül zöld lódenkabátban. „Hát megjött” – fordul hozzá a gazdaasszony, és felegyenesednek a hajlongó szüretelők is. A csősz oldalán a tarisznya és a kürt mellett hatalmas pisztoly lóg, és bunkósbot erősíti a harcias megjelenését. Harcsabajszos arca barátságos. Szinte átszellemül, amikor elfogadja az odanyújtott korsót. Hátratulja a fején zöld kalapját, és hatalmasat hörpint a boroskorsóból. Piros arcáról leolvasható, hogy nem ez volt ma az első korty itala. Miközben visszaadja a gazdaasszonynak a kancsót, megjegyzi: „Jó volt a tavalyi bor, remélhetőleg ilyen lesz az idei is!” Mosolyogva eltünteti a zsebében a papírpénzt, amit a gazdaasszonytól kapott. Köszön és továbbmegy: „Legyetek szorgalmasak!” Fent, a fakádnál még megfújja okarina-kürtjét, hogy megörvendeztesse a gyerekeket. Fent, a nagy körtefánál találkozik egy másik szőlőcsősszel. Miközben ő egész esztendőn át csőszkodik, a többiek csak a szőlő érése és a szüret idejére alkalmazzák. „Ez is szüretel ma” – jegyzi meg az egyik szüretelő asszony, mikor az éves csősz kürtszava felharsan a távolból.

A szüretelők csoportja hamarosan elfelejti a csősz színrelépését. Mindenkit szorgalmasan végzett munkája foglalkoztat. A beszélgetés megszakad Franzlvetter és a városi úr között is. A nap is lemenőben. Itt az ideje, hogy befejezzék a szüretelést. Megtelt az utolsó fakád is. Az asszonyok összegyűjtik az „állani való szőlőt”. Az első sorban fektetik le ezeket a mezsgye szélén. Mindenki a hazamenetelre készülődik. Asszonyok viszik fehér kendős kosarakban az állani való szőlőt. Már nem fértek fel a szekérre. Amikor megérkeznek a borospincébe, asszonyok és gyermekek sűrögnek a prés alatt, ahol édes must csordul szűrőn keresztül a kádba. Már előre kikészítettek a présre néhány poharat. A férfiak még ledarálják az utolsó fuvarral hazahozott szőlőt. Közben valaki tüzet rak a présház melletti kis, kedélyes ivószobában. Az asszonyok és a gyermekek ezalatt útra készülődnek, édes musttal megtöltött üvegekkel megrakodva. A férfiak pincegyűléssel és fejtett borral fejezik be a dolgozós napot, amit a gazda hoz fel a pincéből.

A sápadt hold már magasan világít az égen. Még látni a „városi alakot”, aki hangosan énekelve tántorog a helyi érdekű vasút megállója felé.

Budaörser
HEIMATBUCH

Zusammengestellt
von
Dr. FRANZ RIEDL

1 9 5 2

Im Verlag von »Unsere Post« Stuttgart

NIKOLAUS SEILER

BEI DER WEINLESE*

Soeben drängen sich die ersten Sonnenstrahlen durch den dichten Nebelvorhang. Wie tausend Diamanten erglänzen die Tautropfen auf den in herbstlicher Farbenpracht schillernden Blättern der Bäume. Ein Hahnenschrei ertönt, und mit einem Schlag erwacht das schlummernde Dorf. Ein Wagen fährt ratternd über die holprige Straße, die Kühe brüllen in den Ställen, und in das vielfältige Stimmengewirr der Menschen stimmt die helle Morgenglocke ein. Ein neuer Tag ist angebrochen, ein wunderschöner Herbsttag!

Schon hat die strahlende Sonne die wabernden Nebelschwaden besiegt und leuchtet milde von einem wolkenlosen Himmel.

„Das ist der richtige Tag zum Lesen!“ sagt der Bauer mit zufriedener Miene, indem er aus der Stalltüre austritt, den Braunen am Zaum führend. „Spann’ ein bisserl gschwinder ein, damit du abfahren kannst, wenn die Leute kommen; ich geh’ inzwischen in den Keller und richte das Geschirr her.“ „Ist recht, Bauer“, erwidert der Knecht, der eben mit dem Schimmel ins Freie tritt und vom Bauern die Zügel des Braunen übernimmt. Der weiche Boden verschluckt das Klappern der Pferdehufe, als der Knecht die beiden Gäule an den „Lesewagen“ führt. Während die Pferde an die Stränge gelegt werden, schreitet der Bauer, einen Weinkrug und den großen Kellerschlüssel in der Hand, zum Hoftor hinaus. Da kommen auch schon die ersten „Leser“, die der Bauer vorhin erwähnte, in den Hof herein. Es sind meist Männer und Frauen aus der Verwandtschaft und aus dem Bekanntenkreis des Bauern, aber auch einige Tagelöhner sind darunter. „Guten Morgen“, grüßen die Männer und „Gelobt sei Jesus Christus“ die Mädchen und Frauen die Bäuerin, die sie in die Küche hineinbittet.

Als der „Lesewagen“ zum Tor hinausfährt, nur mit dem Knecht als Kutscher und einigen Kindern beladen, sind die Leser ebenfalls zum Aufbruch bereit. Die Bäurin hat das Essen für die ganze Gesellschaft in Körbe verpackt, und die jüngeren Frauen tragen diese Körbe in blütenweiße Tücher eingehüllt auf dem Rücken.

Draußen auf dem „Hotter“ herrscht schon reges Leben. Allenthalben leuchten zwischen den dunkelroten, gelben und grünen Blättern der Weinstöcke die hellen Kopftücher der Frauen hervor. „Seid’s fleißig?“ oder „Gibt’s recht viel?“ und „Oja, wir sind zufrieden. Wo geht ihr denn hin lesen?“ ruft man sich fröhlich zu.

Unsere Leser haben bald den Weingarten im Ofner Hotter erreicht, dessen köstliche Früchte sie heute einbringen wollen. Sogleich nimmt jeder eine Zeile – „a Kräftn“ – von Weinstöcken, und beginnt in einen Eimer die Trauben zu sammeln. Da kommt auch schon der Wagen den Feldweg dahergefahren. Jetzt poltern aber

* *Budaörser Heimatbuch*. Zusammengestellt von Dr. Franz Riedl. Stuttgart, 1952, Verlag von „Unsere Post“, S. 135–141.

lustig Bütten und Bottiche auf ihm herum, aus denen fröhliche Kindergesichter herausgucken. „Heda, Puttentroga, wo bleibt ihr denn? Vielleicht tummelt's enk a bisserl, ihr Faulpelze!“ ruft es da und dort zwischen den Weinstöcken; denn schon sind einige Eimer voll mit Weinbeeren. Sogleich springt der Knecht von seinem Sitz herunter und rennt mit seiner „Putten“ dem nächsten fröhlich winkenden Mädchen zu. „So, Rosl, ich bin ja schon da“, ruft er lachend und bückt sich ein wenig, damit ihm das Mädchen ihre Trauben besser in die „Putten“ gießen kann. So läuft er von Leser zu Leser, und bei jedem weiß er etwas Lustiges zu sagen. Mit seiner vollen Putten geht er dann den Rain entlang hinunter zum Wagen, steigt dort über die Stiege auf den Wagen hinauf und beugt sich dann so weit vornüber, daß die Trauben in den großen Bottich fallen, der gleich hinter dem Sitz des Kutschers auf den zwei mächtigen „Weinbäumen“ des Lesewagens steht.

Allmählich steigt die Sonne höher. Die Kinder sind von den vielen Weinbeeren schon „dicksatt“. Nur mehr aus Langeweile klauben sie einzelne Körnlein aus der „Pouding“. Immer wieder schlagen sie wütend nach den frechen Wespen, die gierig um den Bottich herumsummen. Einer der Wichte war über die Deichsel auf den Schimmel geklettert und vertreibt sich die Zeit mit Reiten. Sehnsüchtig warten sie schon darauf, mit dem vollbeladenen Lesewagen in den Keller fahren zu können. Endlich ist die „Pouding“ und auch der kleinere Holzbottich, das „Peidingl“ voll, und ab geht's mit Peitschenknallen. Ganz stolz heben die Pferde ihre schwarzgeölten Hufe, und die Sonne spiegelt sich in dem blitzblanken Beschlag des frischgeputzten Geschirrs.

Vor einem der vielen Weinkeller, die sich rings um den Fuß des Steinbergs ducken, bleibt das Gefährt stehen. Gleich klettern die Kinder vom Wagen herab und verschwinden lärmend im dunklen Torbogen des Preßhauses. Drinnen im Preßhaus empfängt sie angenehme Kühle. Kaum beachten sie den Bauern, der zusammen mit einem anderen Mann die schwere Schrotleiter aus dem Preßhaus zur Tür hinaus trägt. Auch die große Weinpresse mit der riesigen Holzspindel, die rechts an der Wand steht, interessiert die Kinder wenig – sie haben die Presse ja ohnehin schon oft bewundert – sondern sie beginnen ein lustiges Versteckspiel zwischen den Fässern und Bottichen. Hie und da läuft einer sogar in den finsternen Weinkeller hinunter. Das Geräusch der Mühle lockt aber die Kinder wieder zum großen Traubenbottich, den die Männer inzwischen hereingerollt haben. Da steht aber noch ein Mann, den sie vorher noch gar nicht gesehen hatten, mit dem Bauern im Gespräch. „Wer ist denn der?“ tuscheln sie unter sich. „Ganz gewiß ein Herr aus der Stadt“, weiß ein ganz Schlauer zu berichten, „das sieht man doch an seinem Gewand.“ Dann holen die Buben Röhren von Knoblauchstengeln herbei, die sie vom Weingarten mitgebracht hatten und beugen sich tief über den Rand des Maischbottichs, um mit ihren Röhren den süßen Must herauszusaugen. Einer der Wichte, der sich allzu tief in den Bottich gebeugt hatte, bekommt das Übergewicht und fällt beinahe in die Maische, aber der Stadtherr erwischt ihn im letzten Augenblick am Hosenbund. „Ich konnte doch nichts dafür!“ entschuldigt sich der Kleine, „der Hansl hat mein Rehrl abgebrochen, und so war es halt zu kurz.“

Kaum sind die leeren Bottiche wieder auf den Wagen gestemmt, fährt das Fuhrwerk schon wieder ab. Diesmal ist aber der Fremde auch dabei.

„Du, Sepp, wer ist denn der neben dem Knecht auf dem »Schragl«?“ „Wie ich seh', ist es der Stadtfrack, der dem Bauern jedes Jahr Trauben und Wein abkauft“, meint der Sepp, nachdem er den näherkommenden Wagen scharf fixiert hat. „Der

will uns wohl von der Arbeit abhalten und abends dann einen Rausch umsonst heimtragen, was?“

Jetzt ist der Stadtherr gerade vom Wagen herabgeklettert und bindet sich ein „Vürder“ um, genau wie die anderen Männer auch, aber es will gar nicht zu seinen gelben Halbschuhen und seiner hellen Hose passen, was die Mädchen zum Kichern reizt. „Potztausend, ist der aber fein hergricht“, bemerkt einer der Männer. Der „Stadtherr“ aber glaubt allem Anschein nach, daß er den Leuten so besser gefällt und lächelt freundlich zurück. Jetzt bekommt er ein krummes Weinmesser und einen Eimer in die Hand gedrückt: er beginnt ebenfalls zu lesen.

„Schneiden Sie sich nur nicht in den Finger, das Messer schneidet wie Gift“, meint der Franzlvetter, ein älterer, aber noch äußerst rüstiger Mann, schmunzelnd, wie er dem „Herrn“ bei der Arbeit zusieht. Der „Stadtherr“ aber überhört den Spott und antwortet in einem gebrochenen, aber reinen Hochdeutsch: „Die Trauben sind in diesem Jahr wieder schön. Der Wein daraus bekommt bestimmt einen guten Preis. Und die Arbeit hier im Weingarten ist auch ganz angenehm!“

„Ja, wenn es mit dem Lesen allein getan wäre, dann wäre der Weinbau freilich eine kurzweilige Angelegenheit, aber die Arbeit auf dem steinigen Boden ist mühselig, das können Sie mir glauben, und die Weinstöcke verlangen eine sorgsame Pflege. Die Weingartenarbeit geht gleich im Frühjahr an. Kaum ist der letzte Schnee weggeschmolzen, fangen wir schon mit dem Aufdecken an. Denn wissen’s, gnä’ Herr, im Herbst decken wir den Stock mit Erde zu, damit die Augen im Winter nicht abfrieren. Bald darauf müssen wir abwurzeln. Sie haben vielleicht schon gehört, gnä’ Herr, daß alle Trauben im Budaörser Hotter veredelt sind, weil die Wurzeln der Edlen reblausempfindlich sind. Weil aber auch die edlen Triebe Wurzeln treiben, so muß man diese entfernen, damit sie nicht die Wurzeln der Wilden überwuchern und zum Absterben bringen. Die Weinstecken sind auch nicht allein gewachsen, die haben wir alle einschlagen müssen.“

„Daß dies kein billiger Spaß ist, können Sie glauben. Ich jedenfalls kenne keinen Holzhändler, der einem die Stecken schenken würde“, mischt sich ein anderer ins Gespräch. „Das ist aber noch lange nicht alles, was in einem Weingarten gemacht werden muß. Schneiden, ausjäten, binden, vier- bis fünfmal im Jahr den ganzen Weinberg hacken, die Geiztriebe ausbrechen und je nach der Witterung bis zu achtmal im Jahr spritzen.“ „Ich kann mich erinnern, daß wir wenigstens zehnmal gespritzt haben, dabei müssen wir das ganze Spritzmittel auf dem Rücken den Berg heraufschleppen! Da müßten sie mal helfen kommen!“

Nach einer Weile, in der sich der Fremde allem Anschein nach das Gesagte durch den Kopf gehen ließ, fragt er plötzlich: „Franzlvetter, den Brunnen dort hat wohl der Bauer graben wollen, damit er hier sein Spritzmittel zusammenrichten kann?“ „Was für einen Brunnen?“ staunt der Franzlvetter. – „Dort klettert doch gerade eines der Kinder aus einem Loch heraus, welches aussieht, als wär’s ein begonnenes Brunnenloch.“ – „Das Wasserloch meinen Sie!“ muß der Alte lachen – und auch ringsherum hört man ein Gekicher hinter den Weinstöcken – „nein, ein Brunnen ist das nicht. Aber ich will’s Ihnen erklären. Wissen’s, wenn es recht regnet, dann schwemmt das Wasser den fruchtbaren Boden vom steilen Berg herunter. Weil aber das Wasser in die Wasserlöcher läuft, so läßt es dort den Boden zurück. Aus den Wasserlöchern holen wir den Boden wieder heraus und tragen ihn mit der »Schwinge« den Berg hinauf.“

Da unterbricht ein Hornstoß ihr Gespräch. „Das ist der Jahrhüter“, klärt der Alte den Städter auf, „der holt heute sein Trinkgeld!“

Plötzlich taucht zwischen den Weinstöcken eine riesige Gestalt in grünem Lodenanzug auf. Bevor noch jemand den Jahrhüter erblickt hat, schmettert er sein „Fleißig?“ – „Ah, der Hüter“, wendet sich die Bäurin an ihn, und die gebückten Gestalten der Lesenden richten sich auf. An seiner Seite hängt neben der Provianttasche und dem Horn eine riesige Pistole; ein Knotenstock verstärkt noch den wehrhaften Eindruck. Sein Gesicht ist aber ganz freundlich, trotz des mächtigen Schnauzbartes, ja es verklärt sich sogar, als er den dargereichten Krug emporstemmt und den kecken, grünen Hut ins Genick geschoben, den Kopf weit zurückgebogen, aus dem Weinkrug einen nicht endenwollenden Zug tut. An seinem geröteten Gesicht merkt man, daß dies heute nicht sein erster Trunk war. Indem er der Bäurin den Krug zurückreicht, meint er: „Der vorjährige Wein war gut, hoffentlich wird der heurige ebenso!“ Schmunzelnd läßt er das von der Bäurin empfangene Papiergeld in der Hosentasche verschwinden, bedankt sich und geht nach einem „Seid’s noch recht fleißig!“ weiter. Oben bei der „Pouding“ flötet er noch mit seinem „Iglogl-Pfeiferl“ (Okarina-Pfeife), um die Kinder zu erfreuen. Beim großen Holzbirnenbaum trifft er sich mit einem seiner „Weinhüter“. Während er das ganze Jahr hindurch sein Feldschützamt bekleidet, sind die Weinhüter nur für die Zeit der Traubenreife und der Weinlese angestellt. „Der geht heute auch lesen“, meint eine Leserin, als das Flöten des Jahrhüters in der Ferne ertönt.

Bald hat die Leserschar den Auftritt des Feldhüters vergessen. Jeder ist eifrig mit seiner Arbeit beschäftigt. Sogar das Gespräch zwischen dem Franzlvetter und dem Stadtherrn ist fast ganz abgeflaut. Die Sonne neigt sich auch schon bedenklich dem Horizont zu, so daß es an der Zeit ist, mit dem Lesen fertigzuwerden. Nun ist aber schon der letzte Bottich voll geworden. Die Frauen sammeln die zum Aufhängen bestimmten Tafeltrauben zusammen, welche man auf der ersten „Kräftn“ neben dem Rain ausgelegt hat. Alles macht sich zum Aufbruch fertig. Die Frauen tragen in ihren weißen Tüchern Körbe voll Tafeltrauben, welche der Federwagen nicht mehr mitnehmen konnte.

Im Weinkeller angekommen, drängeln Kinder und Frauen um den Bottich unter der Presse, in welchem der zuckersüße Most, durch ein Sieb rinnend, aufgefangen wurde. Auf der Presse stehen schon einige Gläser bereit. Die Männer mahlen noch die zuletzt heimgeführten Trauben durch die Weinmühle. Inzwischen hat einer im Weinstüberl, einem kleinen, gemütlichen Nebenraum des Preßhauses, Feuer angezündet. Während sich die Frauen und Kinder, meist mit einigen Flaschen Süßmost bepackt, auf den Heimweg machen, beschließen die Männer den arbeitsreichen Tag bei Kellergulasch und Wein, den der Bauer mit dem Weinheber aus dem Keller heraufbringt.

Der blasse Mond steht schon hoch am Himmel, als man den „Stadtfrack“ der Straßenbahnstation, laut singend, zuwanken sieht.

LUNTZ OTTOKÁR

BUDAÖRS SZŐLŐTERMESZTÉSE EGYKOR*

Budaörsön a szőlő- és bortermelésnek sok évszázados a múltja. Már a legrégebbi időkben is szőlőműveléssel foglalkozott település lakossága. Ezt egyaránt igazolják az írásos emlékek és a hagyomány.

Közismert, hogy már a rómaiak is szőlőt termeltek ezen a vidéken. A szőlőtermelés a honfoglaló magyarok előtt sem volt ismeretlen, amit az Árpád-házi királyok idején is folytattak. Egy feljegyzés szerint 1390-ben már volt szőlőbirtok Budaörsön. Káldi-Nagy Gyula *Török világ a 16. századi Magyarországon* című könyvében azt írja: „Buda lakosságának foglalkozásáról a török összeírók szűkszavúan, de igen tanulságosan tájékoztatnak. Az 1562. évi összeírás szerint csak a budaörsi lejtőkön százezer liter bort szüreteltek.” Jákán Árpád leírása szerint a törökkor után a Budát félkörívben körülvevő dombok, hegyek szőlőművelésre alkalmas lejtőin a lakosság igen gyorsan felújította a régi szőlőket, jelentős mértékben kiterjesztette a szőlőterületeket. Zolnai László egyik írása szerint (*Élet és Irodalom*, 1976. január 30.) a budai Várhegy területén s tőle nyugatra, Sasadig-Budaörsig már réges-rég szőlők és gyümölcsösök virágoztak. Miután II. Endre király a mohamedán vallású bolgárokat elűzte, németeket telepített ide.

A budaörsi Riedl Ferenc Heimatmuseumban is látható írásos okmánymásolatok szerint a török elleni felszabadító harcok idején és utána Budaörs és környéke szinte lakatlanná vált. A település akkori földesurai, gróf Zichy Péter és László először 1718-ban népesítették be a környéket a Fekete-erdő vidékéről érkezett német telepesekkel. A betelepültek 1721-ben szerződést kötöttek gróf Zichy Péter feleségével, gróf Bercsényi Zsuzsannával a letelepítés feltételeiről, valamint a kedvezményekről.

Az 1739-es pestisjárvány után (amikor 259 halott volt Budaörsön) 1740–1744 közt újabb telepesek érkeztek ide. A Zichyek uradalmi levéltárában sok értékes írás maradt fenn az akkori szőlő- és bortermelésről, a szőlők és a házak adás-vételéről, áráról. A betelepült lakosok igen gyorsan felújították és kiterjesztették a szőlőművelést. Az újonnan telepített szőlők után 5 évi tehermentességet kaptak gróf Zichy Pétertől és Lászlótól.

1778-ban már 35 paraszt, és 114 zsellércsalád élt itt és 1143 lakója volt Budaörsnek. Megindult a gazdasági fejlődés elsősorban a szőlőkultúra segítségével. A lakosság létszáma ezt követően jelentősen nőtt. A budaörsiek az egyre növekedő földterülethiány miatt bérbe vették az akkor néptelen Csik pusztát. 1821-ben már 3755, 1900-ban pedig már 6104 fő élt Budaörsön. Az első 1739-ből származó községi pecséten szőlővel körülfont kereszt látható.

A budaörsiek korábban főleg vörösbort termeltek. Elsősorban kadarkát, portugesert (kékoportót), rizlinget és honiglert (mézesfehért) telepítettek. Később tértek át a Bogdán szőlőfajta termesztésére, amit Dunabogdányból hoztak ide, ahol a Zichyeknek

* A szerző 1990-es évek közepén elhangzott előadásának kéziratából.

nagy szőlősgazdasága volt. A grófi család Budaörsön is foglalkozott borkereskedelemmel. Erről tanúskodik ma is a Béke tér 12. számú volt iskolaépület alatti nagy pincerendszer, és mellette a Clementis László utcai 2. számú épület, amelyben a kádárműhely működött. Ugyancsak kiterjedt bortermelésről tanúskodnak a Kisfaludy út 37. és a Szabadság úton levő pincék és házak is, ahol a mustdézsmát szedte az uraság.

A legnagyobb mértékű a szőlőtermesztés a feljegyzések alapján a 19. század végi évtizedekben (a század második felében) folyt Budaörsön. Erről tanúskodnak a Mária-völgyi, a Vig, a Csap utcai prësházak és pincesorok is. Galgóczy Károly Pest megyei monográfiájában 1877-ben azt írja, hogy a határ 4300 kh. Felerészben hegyes, másik felében lapályos, fekete és sárga, agyagos talaj és néhol sziklás. A határ fő terméke, a lakosság fő jövedelmi forrása a bor. A szép fekvésű szőlőhegyeket, amelyek a budai Sashegy irányába húzódnak, a nép kitűnő gonddal és szorgalommal műveli. Azokon a sashegyihez hasonló, igen finom vereshort termel évenként mintegy 20–30 ezer akó mennyiségben (egy akó 56 liter), amelyet külföldre szokott eladni „Budaörsi-Sashegyi” név alatt 15–20–25 forintjával akónként.

A budapesti piacra csemegeszőlőt is szállítottak a település lakói. Tavasztól őszi vidékiek is jártak ide dologra. Mintegy 1000 idegen munkás talált itt foglalkozást ilyenkor a szomszédos magyar településekről. Mivel a gazdák családtagként fogadták be a cselédeket, jól bántak velük, került elég munkás Budaörsre. Galgóczy monográfiája megemlíti néhány jeles bortermelőt, Szabadházi András főjegyzőt, Frank Andrást és Kreisz Józsefet, akik 1873-ban a bécsi világkiállításon saját termései boraikkal érmet és díszoklevelet is nyertek. Nevezetes bortermelőként említik a visszaemlékezők Feldhoffer Márton, Wéber Lipót, Schazol György, Kreisz Orbán, Frank István és Hauser János gazdákat, akik külföldi borkereskedőkkel is kapcsolatban álltak és évenként tetemes mennyiségű bort szállítottak külföldre.

A budaörsiek értettek a bor kezeléséhez is, büszkék is voltak a tudományukra. A bortermelés is gazdaságos volt, mert az 1870-es években 1200 négyszögöles holdon 60–80 akót termeltek. A szőlőket rendszerint nem holdszámra, hanem fertálysámra számították, ebben egy fertály 800 négyszögölt számított. Egy fertályt négy kapás mértékében határozták meg.

A budaörsi borok bírták a szállítást és a házassítást is. Kedveltek voltak mint folyóborok is. Galgóczy azt is megemlíti, hogy Budaörsön nincs nagy kiterjedésű gyümölcsstermelés, de az itt termő mandula (mandula) fajtája így is nagy figyelmet érdemel. Egy korabeli feljegyzés szerint a filoxeravész előtt a budavidéki borok közt a kadarka volt a jellegzetes fajta.

Budaörsön indult meg az első magyar pezsgőbor gyár 1852-ben a Frank-tanya épületében Hölle János Márton vezetésével. Francia módszer szerint gyártottak pezsgőbort.

A „Pannonia sec” volt a pezsgőgyár különlegessége, másik pezsgőfajtájuk pedig a „Reserva”. A gyár területe 3000 négyzetméter, ahol két épületben termelték a pezsgőt. Pezsgőiket a hazai piacon országszerte, külföldön Ausztriában és Olaszországban vásárolták. Riedl a *Budaörser Heimatbuch*-ban azt írta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia magyar piaca biztosította a szőlő és a bor eladhatóságát. A budaörsiek éltek a jó adottságokkal, hamarosan bizonyos megérdemelt jómódra tettek szert.

A filoxeravész a 19. század végén végigpusztította Európa és így hazánk szőlőskertjeit is. Ez véget vetett a település kizárólagos mezőgazdasági jellegének. Ezután a budaörsiek egy része bejáró munkásként kezdett el dolgozni budapesti gyárakban. A filoxéra Pest megyében először 1882-ben Vácott és Visegrádon jelentkezett, de 1889-re

már a megye 92 községének szőlőskertjeit sújtotta. A járvány után már nem tudta Budaörs a régi mennyiséget és szintet elérni a szőlőtermelésben. De 1914-ben így is mintegy 30 000 hektoliter volt a termés mennyisége. Egy 1926-os hivatalos felmérés a budaörsi határban levő szőlők területét 500–600 katasztrális holdra becsülte. A monarchia feloszlása után rosszabbodott a helyzet, mert elveszett a borpiac nagy része. Ezért 1920 táján a község áttért a minőségi ősziбарack termelésére.

Sok kísérletezés után megalakult a Gazdakör. Itt szakelőadások, tanulmányutak segítségével, Clementis László és Szakály Mátyás tanítók vezetésével ismerték meg a budaörsiek az ősziбарack fajtákat, a permetezőszereket és a metszési módokat. Az 1933-as és az 1936-os nagy barack-kiállítás után exportra is sor került. A budaörsi barack eljutott Londonig. Közvetlen repülőgép járatok vitték a termést Németországba is. 1933-ban június és augusztus hónapban a híressé vált Passiójátékokhoz kapcsoltnak ősziбарack és bor propagandanapokat is tartottak. Ezen a részvétel díja ebéddel és utazási költséggel együtt 2 pengő 30 fillérbe került, amihez 1 kilogramm barackot is kaptak az ide látogatók. Válogatni lehetett a borpincékben a zamatos borok közt. Egy liter bor 30–40 filléres áron volt megvásárolható.

A Gazdakör statisztikája szerint évi 600 vagon barack került ki a faluból részben Budapestre, a vidéki városokba és külföldre is.

Mivel további nehézségeket okozott a bor értékesítése, a barack termesztése mellett sokan a csemege-szőlő termesztésére tértek át. Főleg mézes fehér, csiri-csuri és Chasselas Napoleon fajtákat termeltek évi 60–80 vagon mennyiségben.

Riedl *Heimathbuch*-ja szerint a következőképpen alakult a budaörsiek által művelt szőlő és barackos területe:

A budaörsi határban szőlőt 750 katasztrális holdon, barackot 450 kh területen, a törökbálinti határban szőlőt 400 kh területen, barackot pedig 200 kh területen, a budai határban szőlőt 600 kh területen, barackot pedig 300 kh területen műveltek. Így összesen 1750 katasztrális hold területen művelték a szőlőt és 900 holdon termelték az ősziбарackot.

A csemege-szőlő egy része frissen, nagyobb része azonban tárolás után került piacra. A szőlőt speciális helyi módszer szerint a szőlőszobában (*Weinbeer-Stube*), szétszedhető és deszkákból összeállított állványokon (*Kraxn*), kenderfonalra, rafiára, a fűrt vállával lefelé akasztva tárolták. Sötétíthető, szabályozható páratartalmú helyiség volt a szőlőszoba. Ezt a tárolás előtt fertőtlenítették frissen oltott mésztejjel, 2-3%-os rézgáliccal kiegészítve, amit később többször is megismételtek. Ezután helyezték el itt az érett csiri-fürtöket. A berakodás után kikénezték a helyiséget, amit később többször is megismételtek. A fűrtöket állandó figyelemmel kísérték. Szellőztetés és sötétítés segítségével óvták, a hibás szemeket hegyes ollóval eltávolították. Karácsonyig–Újévig, kedvező esetben márciusig is jól eltarthatták a szőlőt, melyet a budapesti piacokra csemegekereskedőkhöz szállítottak.

Az így eltartott szőlő főleg a csiri-csuri volt. A fajta eredete nem tisztázott. Valószínűleg a perzsiai Chiradzoulival azonos. Ezt a fajtát az egész országban csak itt és Törökbálint határában termesztették. Rövid csapon is bőven termő, elsőrendű csemege-szőlő, jól eltartható és nem rothad. A fűrtje középnagy, szép küllemű, a fűrt nyele hosszú, bogyói középnagyok, megnyúltan gömbölyűek, ropogósak, sárgásfehérek, jól beérve a napos oldalon rózsaszínűek és kellemes zamatúak. Peronoszpórára rendkívül érzékeny fajta.

Az 1930-as években így ír erről az időszakról Bodor Antal: Budaörs 4120 kataszteri holdas határa a szorgalmas kisgazdáké a korona-uradalom erdejét kivéve. Buda-

pest és a szomszédos települések határából még 1500 holdat béreltek vagy vásároltak össze. Ezért a településen a fővárosiak számára külön telepek nem létesültek, régebben azonban sokan nyaraltak a falusiaktól bérelt szobákban. A lélekszám ekkor 9006 főnyire tehető, a szaporodás 1869 és 1910 között a magas születési lélekszám miatt 114%-os volt, betelepülés nincs. A tanulmány szerint a szőlőterület 1789-ben 752 kh, 1895-ben a filoxéravész idején 161 kh területre csökkent, de 1933-ban ismét 770 katasztrális holdon termeltek szőlőt és őszibarackot. Ekkor már vegyesen telepítették a szőlőt és őszibarackot. Az erdő erősen gyarapodott. A szőlő nagy részét újra ültették, arányszáma magas (19%). Újabban sok őszibarackot és más gyümölcsfát telepítettek. A hegyi legelőket gyümölcsfákkal ültették be. A szántóföld holdankénti ára 1914-ben 1500–2400 korona, a szőlő és gyümölcsös ára 1000–6000 pengő volt fekvése és az ültetvény minősége szerint (*Statisztikai Közlemények*, 64. kötet, 4. szám). Borovszky Pest- Pilis-Solt vármegye monográfiája szerint Budaörs bortermelése 1910 táján 20 000 akó volt. A hegyi borok között a budaörsi, a zsámbéki, a váci és a szomori borok legtöbbje jó asztali bor, egyes fajtáik igen jó peccsenyeborként fogyaszthatók. A szüreti mulatság szervezője Szakály Mátyás igazgató-tanító volt, aki sokat tett az őszibarack termelés meghonosításáért is.

1927. május 8-án a helyi zenekarok versenye alkalmából a községházán kóstolóval egybekötött borkiállítás is nyílt.

A bejegyzett borvidékhez tartozás igen fontos volt – és lesz a jövőben is – a bor értékesítése szempontjából. A borvidék rangja adja a bor nevét, hitelét, hírét és rangját. Az 1891. évi szőlészeti és borászati évkönyvben Budaörs a dunántúli kerület borvidékében együtt szerepelt a diósdí, budafoki, telki és zsámbéki szőlőkkel.

A budai borvidék azóta sajnos megszűnt. Budaörs a jelenlegi besorolás szerint kiváló termesztési adottságai ellenére sem szerepel még az egyéb szőlőtermelő helyek kategóriájában sem. A többi, régi budai borvidékhez tartozó település: Budajenő, Budakeszi, Pilisborosjenő, Telki, Tök, Üröm az észak-dunántúli szőlőtermelő tájhoz tartozik a II. borhely kategóriában.

Sürgős feladat lenne a budai borvidék visszaállítása. Ekkor és ebben legalább a borhelyek kategóriájában szerepelhetne Budaörs.

1946-ban a lakosság 90%-nak kényszer-kitelepítése (*Vertreibung*) Németországba megpecsételte a virágzó szőlő és őszibarack kultúra sorsát. Az 1946-ban a Budaörs Község kataszteri ívéből kigyűjtött adatok szerint a 4045 katasztrális holdból 766 katasztrális hold területen műveltek szőlőt.

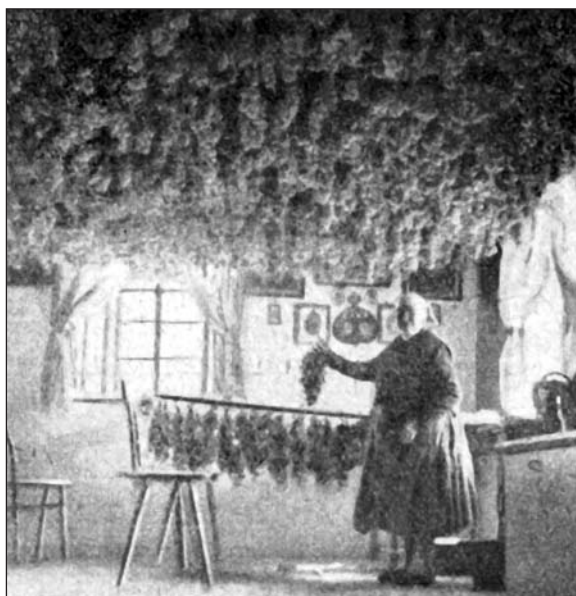
1947. március 14-én a Belügyminisztérium feloszlatta a Budaörsi Gazdakört is. A kényszerkitelepítés után a prérházak és pincék nagy része állandó lakásokká vált. Majd megkezdődött a még megmaradt szőlők és elhagyott telkek parcellázása, felosztása. Az ittmaradt budaörsiek állandóan féltek a föld elvételétől. A hozzá nem értő tsz-vezetők „szervezésében”, utasításaik nyomán, nehéz gazdasági helyzetben művelték a megmaradt szőlőiket. Kevés olyan család maradt Budaörsön, aki saját szükségletét meghaladó mennyiségben szőlőt, barackot termelt volna. Ma is ez a helyzet. A kiöregedéssel ezek száma is csökkent. A kitelepítés címén elűzött német lakosság helyére Szlovákiából, az Alföldről, Erdélyből és Budapestről érkeztek betelepülők. Az új lakosság társadalmi formálódása természetesen töménytelen zökkenővel járt. Az 1960-as években elindult a kiskert-mozgalom. Budapesti és helyi lelkes kiskertes gazdák százai vették birtokukba a budaörsi határt. Főleg az elhagyott gyümölcsösöket, és az úgynevezett kopárosokat is kiosztották. Ezeken gyakran megjelentek a határ képét erősen rontó bódételepek, sőt az utóbbi években már lakóházak is épültek itt.

Végigjárva a határt, szomorú az egykor virágzó szőlő- és gyümölcsöskertek helyén kialakult kép. Néhány korszerű módon és szakszerűen művelt telek kivételével kiöregedett, felkopaszodott szőlőtőkék, pusztuló gyümölcsfák, gaz és elhanyagoltság jellemzi a kiskerti telkeket. Több pincében nem budaörsi, hanem vidékről idehozott borokat árulnak. A korábban szőlőtermelésre kiváló adottságú domboldalak nagyrészt kihasználatlanul hevernek.

Kezdeményezésemre a Német Nemzetiségi Bizottság támogatásával az elmúlt télen tanfolyam keretében kis számú, de lelkes résztvevővel megkezdtuk a szőlő és gyümölcs szakismeretek elsajátítását. A még itt élő idős budaörsi szőlő- és gyümölcs-termesztők továbbadták a tapasztalataikat.

A korábbi méretű szőlő, bor és őszibarack termelésre már nincs lehetőség, de egy korlátozott méretű fejlesztés lehetősége fennáll. Miért ne lehetne Budaörs a korábbiakhoz hasonlóan a fővárosiak kedvelt hétvégi kirándulásainak célpontja borkóstolóval, pincelátogatással, kedélyes időtöltéssel egybekapcsolva? Esetleg ez már a tervezett Világkiállítástól kezdődően megvalósítható. A tervek szerint felújításra kerül a Passiójáték. Ez is lehetőséget adhat várhatóan nagyobb idegenforgalomra, a helyi barack- és szőlőtermelés bemutatására. Nagyobb idegenforgalom esetén ezek a termékek jobban eladhatók!

Hiszek a budaörsi szőlő- és baracktermesztés jövőjében. Hiszen a jó bor ma is a legtermészetesebb és legegészségesebb alkoholos ital. A megváltozott fogyasztói igény (jobb minőség elérése, kevesebb vegyszerrel való termesztés) fajtaváltással, fajtakiegészítéssel megoldható, a szükséges korszerű szakismeret gyorsan elsajátítható. A legfontosabb azonban a telepítéshez szükséges tőke és a termelési kedv megteremtése.

SOPRONI ÉS BUDAÖRSI SZŐLŐSGAZDÁK (20. SZÁZAD ELSŐ FELE)

KOVÁCSNÉ PAULOVITS TERÉZ

A SZŐLŐMŰVELÉS NÉPRAJZA BUDAÖRSÖN

„Köves az út a hegyre, de értékes a teher...”

A szőlőművelésnek Budaörsön jelentős hagyományai vannak. Napjainkban el-
árasztották a nagy bevásárlóközpontok a települést, emiatt is lett szennyezett leve-
gője. A szőlőkultúra fellendülése során visszaállhatna az egyensúly. Ma már csupán
mintegy 8-10 család foglalkozik csak a hagyományos szőlőműveléssel. Összefogás-
sal elindíthatnának egy hagyományokra épülő modern szőlőművelést. Erre tett kí-
sérletet az évente megrendezett borverseny. A borverseny a Budaörs–Bretzföld Ba-
ráti Kör találkozójának nyitánya. Ennek a kezdeményezésnek dr. Luntz Ottokár volt
a fő szervezője. Az utolsó találkozót 1999. február 13-án Tagscherer Lőrinc pincéjé-
ben tartották meg. Ők ketten – mint elismert bortermelők – egyúttal a szőlőműve-
lésről írt dolgozatom fő adatközlői.

A szőlő ott marad meg, ahol nem bántja a fagy, ahol elég meleg van. Budaörs
alkalmas a szőlőtermelésre. A településen a szőlőtermesztés az északi, keleti határ-
ban terült el. Különösen alkalmassá teszi a termesztésre az észak-nyugati irányban
itt húzódó „szélcsatorna”. Ez jó a szőlőnek, mert biztosítja az állandó levegőmoz-
gást, ami jobban megvédi a betegségektől is.

A település fölött húzódó hegység védettséget ad északról. Így tavasszal koráb-
ban melegszik föl a talaj. Ősszel pedig védi a domboldalt a korai fagy ellen. Ez által
hosszabb lesz a szőlő élete is, hisz a szőlő melegigényes növény. „Budaörsön jól ér-
zi magát a szőlő a domboldalakon”.

Ennek ellenpéldája a SASAD szőlőtelepítése a repülőtérnél és a Frank-tanyánál,
ahol a feltételek nem jók. El is fagytak ott a szőlők, így a csemegeaszőlő is. Ennek az
lett a következménye, hogy amikor az 1970-es években felmérést végeztek a borvidé-
kek kijelölésére a rossz helyen fekvő területek kerültek miatt Budaörs nagyon rossz
besorolást kapott. Ugyanakkor száz évvel ezelőtt is az ország legjobb szőlői közt tar-
tották nyilván ezt a területet. Az agyagos, köves területek felfogják a meleget a Köhe-
gyen. Ez is segíti az érést. Budaörs következő előnye a főváros, a piac közelsége. Ré-
gen (1945-ig) kocsin, biciklin, busszal és mindenféle úton-módon szállították Buda-
pestre a terményt.

Szőlőművelés Budaörsön a legrégibb időkben

Bort már a kelták termeltek a település területén. A rómaiak is fejlett mezőgaz-
dasági kultúrát teremtettek. Silvanus, az erdők, a szőlők, a gyümölcsfák védőszent-
je számára szobrot állítottak a település határában. A régészeti ásatások során elő-

került oltárköveket gyakran díszítette szőlő. A római villatelepülés is azt mutatja, hogy elterjedt volt itt a szőlőművelés. A népvándorlás során sem tűnt el teljesen. Mindezt az avar sírok leletei igazolják. Az Árpád-házi királyok idején a Buda környéki bortermelő vidék része volt Őrs. Írásos emlékek, okmányok maradtak fenn a középkorból. „Budaörsig már réges régen szőlők és gyümölcsösök virágoztak...” – olvassuk a Sasadi tizedperben, amely a bor dézsmájáról is szólt. Csik faluban 1526 előtt szőlőtulajdona volt két köznemesnek. Egy 1562-es török összeírás szerint az őrsi szőlőkben 100 ezer liter bor terem. De a szőlők egy részét ekkor már nem művelték. A török kiűzése után a tabáni rácok bérelték Budaörsöt földesuraiktól, a Zichy családtól. Felújították a szőlőművelést is.

A betelepülő németek szőlőkultúrája

A szőlőművelést az 1720-as években Budaörsre telepített németek lendítették fel. Az igazi szőlőtermelést ettől az időtől számítják a helyiek. Az új szőlőültetvényekre a Zichy grófoktól öt évre adómentességet kaptak az új „honfoglalók”. A szorgalmas németek a Frank-hegyet népesítették be szőlővel. Amikor a határban a legtöbb szőlő növekedett, több száz holdon termeltek. A szőlőterület meghaladta a tényleges településhatárt. A hagyomány szerint képesek voltak füles kosarakban is visszaszállítani a szőlőbe az eső által lemosott termőföldet. A hegyről lezúduló eső ugyanis nagy kárt tudott tenni a szőlőben. A laza talajt lemosta a víz. Nehezen tudtak védekezni ellene. A szőlősorokat a domborulatnak megfelelően futtatták. Így a jól megkapált sorokban folyhatott lefelé az áramló víz. Ahol elsodorhatta a laza talajt, ott mély árkokat vájt. Ellene a föld szélén akadályt állítottak víznyelővel (*Wasserloch*). Ez felfogta az elsodort földet. A jó termőtalaj a jó termés feltétele. Így évente megtrágyázták a földet. A trágyahordást fiatal legények végezték. Az állattartás praktikuma, hogy a szőlőt csak istállótrágyával javították. A szőlőskert (*Weingarten*) mindkét végéhez vitték. Majd kétsoronként hordták (*tragen*), tolták (*geführt*). Mélyen kiásták a sorokat, ezekbe az árkokba rakták a trágyát. Majd befedték. Puttonnyal (*Butte*) hordták. Felhasználták a kapálásnál használt kerek tolókat (*Schieber, Schiawa*). E szerszámot egy helyi mester, Eck Béla készítette. A peronoszpóra ellen permetezéssel védekeztek. A permet kék-kőből és mészből a háznál készült. Fahordóban (*Spritztonne, Spritzlaad*) oldották fel állandó keverés közben. Betonból készült permetezőtartályból permetező gépbe (*Spritzmaschine*) öntötték. Ezután permeteztek vele. Előfordult, hogy tízszer is egy évben! A permetezőanyagot háton cipelték a hegyre. Azonban az 1890-es években jelentkező filoxéra ellen semmivel sem tudtak védekezni. Ez a kis féreg elragott minden szőlőtövet. Ha ma felmegyünk a Magas-Frank-hegyre (*Hochfrankenberg*), láthatjuk a kopasz szőlőhegyeket, a filoxéra pusztító munkáját! Később olyan alanyba oltottak szőlőt, ami ellenállt a filoxérának. Tanfolyamokon oktatták a termelőket, hogy folytathassák a szőlőművelést. Ekkor már más módon, de újra fellendült a szőlészet. Azonban az értékesítés nehezebb lett, mert az ország is kisebb lett!

Ekkor kezdték az őszi barackot is termelni Budaörsön. Ez nagyobb biztonságot jelentett a gazdáknak. Eleinte egy sor őszi barack, egy sor szőlő váltotta egymást. Ezeket a vegyesen ültetett első barackfákat keserűmandulával nemesítették. A fiatal fákat faiskolában nevelték. A szemzést mindenki ismerte, hisz az idősebb Szakály Mátyás igazgató-tanító megtanította az elemi iskolában. Az 1930-as években már csak jó hozamú, piacra alkalmas barackot termeltek. Megtanulták helyes gondozását, tá-

rolását és szállítását. Seiler István tanító foglalkozott a gyümölcsstermeléssel. 1939-ben már 1000 vagon barackot adtak el a helyi lakosok. Ebből 284 vagonnal Angliába vittek.

1946 után a németek kitelepítésével a szőlőművelést is visszavetette a történelem. Az ideérkező telepesek közül sokan nem értettek a szőlőhöz. Így néhány év alatt tönkre ment. Mindehhez hozzájárult a kollektivizálás is. A pincéket lerombolták vagy szükséglakásnak használták fel. Kiskerteket hoztak létre, ami gyorsította a szőlőkultúra pusztulását. Napjainkban 15–20 itthon maradt gazda foglalkozik régi módon a szőlővel. A hajdani barackos helyén pedig új villanegyed épült.

A budaörsi borok

A településen főleg vörös bort termeltek. Elterjedt volt a bogdányi – piros szlan-ka – szőlő is. Dunabogdányban is volt a Zichyeknek szőlészete, innen hozhatták a vesszőket. Az uradalom pincerendszert épített a volt leányiskola alatt (mai Posta), a Farkasréti úton, a Kisfaludy utcában (ez régen a Felső új utca – a Zirkelbach ház). Foglalkoztak borkereskedelemmel is. Ezt a tisztartónak a grófhhoz írt leveléből is meg tudhatjuk. A budai borvidékhez tartozott többek között Budaörs, Budafok, Szentendre, Visegrád. A piac szempontjából volt fontos a borvidékhez tartozás. A helyi bort jó asztali és pecsenyeborként tudták eladni. A szállítást és a keverést jól bírták a budaörsi borok. A mezőgazdasági minisztérium is vizsgálta a helyi borok minőségét. Szívesen fogyasztották azokat a „borharapók” (*Weinbeisser*). A mondás szerint: „Ez jól iható!” (*Der lost si trinka!*) Az 1870-es évben jó volt a termés, $\frac{1}{4}$ szőlőn 600 csőbör (*Eimer*) must lett. 1880-ban is jól sikerült a termés. Ennek is köszönhető, hogy ekkor sok új kert jött létre. Ekkortájt „Budaörsi Sashegyi” borként került a forgalomba a helyi bor. Figyelemre méltó, hogy itt (és nem Budafokon) volt az első, az úgynevezett Hölle-féle pezsgógyár. Itt évi kétszázezer üveg pezsgőt palackoztak. Többnyire Oroszországba, Ausztriába szállították. A gyárban mindössze tíz (!) munkás dolgozott.

A II. világháború előtt divat volt kirándulni Budapestről Budaörsre. Az emberek felszálltak a HÉV-re. Kilátogattak ide, ahol a pincegazda előzetes megbeszélés alapján várta őket a szőlőhegyen. Megkóstolták a bort, megebédeltek, ittak, majd jó hangulatban hazatértek. Így barátkozott a bor mellett a magyar és a német ember egymással! A helyi lakosok sok száz vendégre emlékeznek. Bornapokat tartottak Budaörsön 1933-ban. Állítólag több tízezer ember volt kíváncsi az eseményre. A pincékben 30–40 fillérért lehetett inni egy liter bort. A kádárok öt literes hordókat is készítettek a vendégeknek. Az árakra külön bizottság vigyázott. Újsághír szerint: „Budaörs becsületes lakossága garancia arra, hogy mindenki hamisítatlan, jó bort kap.”

A filoxéra ellen szénkéneggel próbáltak védekezni, eredménytelenül. A budaörsi szénkénegraktár (*Stoffkeller*) még az 1930-as években is állt.

Azt követően, hogy elpusztult a szőlő, sokan mentek a fővárosi gyárakba munkát keresni. A borok eladása is akadozott. Az ötletes gazdák ekkor tértek át a csemege-szőlő termelésére. A jellegzetesen budaörsi csiri (csiri-csuri) ma is keresett, elállós, fehéres, aranyárgás szőlő. Eltarthatósága jó. A tárolására külön szobát rendeztek be (*Weipastum*), ahol szakszerűen helyezték el. Így Húsvétig is meg tudták őrizni a szőlőt. Ekkor már jó drágán értékesíthették Budapesten. Az asszonyok nagy szakértelemmel rakták a fürtöket az e célra készített állványra (*Weipakrakszn*). Adott hőmérséklet mellett kénezték a szőlőt, szellőztették a szobát.

A község 1730-as pecsétje is a szőlőművelés jelképe. A vallásos németek keresztje mellett szőlőfürtöket láthatunk rajta. Kettős jelentésű: egyrészt a szőlőművelő falu jelképe, másrészt a vallásos németek számára Krisztus keresztjének és az átváltozás egyházi képe. A Helytörténeti Gyűjtemény igazgatója, dr. Kovács József készítettetett pecsétet a hagyományos kereszt és szőlő alapján a helyi helytörténeti gyűjtemény számára.

A szőlőművelés folyamata

A szőlőművelés az egész családot igénybe vette. Az adatközlők egyértelműen szép, de nehéz foglalkozásnak tartották. Azt mondták, csak „a görbült hátú embert szereti a szőlő”. Sokat kell hajolni kötözéskor, kapáláskor, metszéskor és szüretkor egyaránt. Nem véletlen a mondás, hogy a karó (*Weistecke*) sem nőtt magától! Ám aki megszerette a szőlőt, szívesen foglalkozott vele, az bizony nehezen hagyja el. Szívesen, szeretettel végzi ezt a munkát! – mondta szinte anekdotaszerűen dr. Luntz Ottó szőlőtermelő szakember.

A nehezebb munkát, a nyitást, a permetezést, a kapálást a férfiak végezték. A nők kacsoltak, kötözték. A szőlő kora tavasztól késő őszig igénybe vette a gazdákat. Ezt a munkaigényes tevékenységet nagy hozzáértéssel végezték és végzik ma is a kis számú tulajdonosok. A családok erejét meghaladó munkában napszámosok is részt vettek. A „kisházak” (*Kleinhaus*) nincstelen lakói napszámosnak szegődtek el a jómódú gazdákhoz. A település szerkezete a mai napig megőrizte a vagyoni rétegződést. A jómódúak a Fő úton, a templom körül éltek, többnyire két szintes, több ablakos házakban. A szegények a mai Károly király út szobakonyhás parasztházaiban húzódtak meg. A napszámosok fizetsége: a férfiaké az 1880-as években 60–80 krajcár, sürgős munka esetén 1 forint; a női munkáért kevesebbet fizettek. A napszámos természetbeli juttatása szalonna kenyér nélkül, másfél liter bor (*Trunkwein* – a második préselésből nyert asztali bor). A napszámos asszonyok is kaptak egy liter bort. A szőlőtulajdonos családfő a napszámosok előtt dolgozott. Ezzel diktálta a munka ütemét. A munkaidő kora reggeltől késő estig tartott. A jómódúak közt szokás volt az egész munkát egy megbízható napszámosra bízni, aki minden munkát irányított a szőlőben. Az „előmunkás” a szőlőben a munka irányításáért 30–40 forint díjat is kaphatott. Összegét a hegymester szabta meg. Hegyközség létezésére is következtethetünk ebből az adatból. A hegymester (*Bergmeister*), helyi tájszóval „Peagmasta” tartotta a határban a rendet. Felügyelte a szőlő- és boröröket. Vitás kérdésben ítélezett. Kijavíttatta az utakat stb. A csőszök, a szőlőörök segítettek neki. Az éves csősz (*Jahrhüter*) egy évre fogadták fel. Zöld lódenban, zöld kalappal járta a szőlőhegyet. Oldalán tarisznya, mellette a kürtje (*Okarina Pfeife*) és hatalmas pisztolya. A kezében levő bunkósbottal együtt védekezett a tolvajok ellen. Szüret idején kürtszóval jelezte, hogy megérkezett. Megkínálták a boros korsóból (*Weinkrug*). A gazdasszony „borraivalót” adott neki. Majd elköszönt azzal, hogy „legyetek szorgalmasak!” (*Seids noch recht fleissig!*) A másik csősz csak a szőlőérés idejére fogadták fel. Ő a borcsősz (*Weinhüter*).

Tennivalók a szőlőművelés során

A nyitás

Ezzel a munkafolyamattal kezdődött a tavaszi munkák sora az utolsó hó után. Ekkor a tőkékét megszabadították a védelmet jelentő földtől.

A kapálás – Auflockern

A föld megmunkálása, a szőlőművelés (*Weinbau*) tudatos gondozással kezdődik. A talajápolás – a kórokozók elleni védelem, a kemény talaj lazítása – fontos feladata a kapálás (*auflockern*). Ezzel a munkával a gazt is kiirtják. A jó termés feltétele, hogy a szőlőtőke elég fényt, levegőt és nedvességet kapjon. A kapálás időpontjai és típusai: ősszel, szüret után betakarják (*zudecken*) a tőkékét földdel a fagy ellen. Tél végén kitakarnak (*aufdecken*), kitakarják a tőkét, hogy a metszéshez szabaddá tegyék. Az 1. kapálás (*hauen*) tavasszal a legnehezebb, mert a talaj kemény, nedves, szalonnás (*speckig*). Ez a munka rügyezés idején esedékes. Ekkor 30–40 cm mélységig forgatták meg a földet, közben eltávolították a gyomokat is. De vigyázni kellett, hogy a tőke meg ne sérüljön. Ekkor verték le a karókat is. Hasított akácfát használtak erre a célra szívóssága miatt. A 2. kapálást a terméketlen hajtások kiszedése után, a szőlőérés előtt kellett elvégezni. Ekkor kötötték a vesszőket a karókhoz. A 3. utolsó kapálás a szüret előtt történik. Ez a „hozzákapálás” (*Zuhacken*). Ha nincs sok gaz, akkor elég a felszín „leollózása” (*Abscheren*). Régen létezett külön a föld felületét művelő kapa (*Ballenhauer*). A föld összekupacolása a szőlőskert végén a mezsgyeemelés (*Rain aufziehen*). Kupacolás (*Hohlen*): A hanyag munkás rászórta a kupacot a gázos földre. Ehhez fűződik egy mondóka is: „Ez rosszul kapált, / ennél úgy van, / hogy fekete és sima, / a gaz meg éljen! (*Dieser hat schlecht gehaut, / bei ihm ist es so: / schwarz und eben, / und das Gras soll leben!*) Számtalan veszély fenyegette az érő szőlőt. A seregélyek, a tolvajok ellen is védekezni kellett. Régen a csőszök kereplővel is vigyázták a termést. A 4. kapálás az érés idején a fűrtök védelmét szolgálta.

A metszés – das Schneiden

A legfontosabb munkafolyamat a szőlőápolás során. A jó metszés a termékenységet hozza egyensúlyba. Gyakorlott, több éves tapasztalattal rendelkező férfiak végezték. A szakszerű metszéstől függött a jövő évi termés. A metszés során 4–5 hajtást hagytak meg, minden hajtáson két szemet. Az otellón többet. Úgy vágták le a vesszőket, hogy fiatal hajtás maradjon meg, és a nedv ne folyjon a rügyre. Az elhalt részeket eltávolították. Régen szőlőkéssel, ma szabóollóval, vágóollóval végezik mindezt. A jó vesszőket telepítésre, pótlásra használták fel.

A kötözés – das Binden

Ha már egy-két karnyi hosszú lett a hajtás, kötöztek a szél ellen. Régen zabszalmát, zsuppot használtak erre a célra. A kötözés előtti este beáztatták, megtaposták,

hogy puha és hajlékony legyen. Zsákba kötötték, árnyékba tették kint a szőlőben. A kötözéshez kis köteget vettek a köténybe, ezzel kötözték, míg el nem fogyott. A kötözést a nők végezték. Lazán összefogtak a zsuppal 3–4 ágat, összehúzták. A zsupp végét meghajtották, majd bedugták. Ezzel rögzítették. Rendes volt az az asszony, aki gyorsan tudta megkötni a szőlőt. Erről egy versike is született: „Ezt a tövet megköötöm egy kis kötéssel, / ameddig mondom, oda is kötöttem.” (*Ich binde diesem Stock ein Bündel an, ein Bündel an, / bis ich es sage, so hat er es schon an.*)

Sással is kötözték, de ez kényelmetlen volt, mert az éles sás megvágta a kezét. Az utóbbi időben rafiával teszik. Évente többször is kellett végezni a munkafolyamatot. Az első kötözés idején még nem kellett kacsolni, csak kívágni a nem megfelelő hajtást. A második kötözés során ki kell vágni az „utánhajtást” (vadhajtást). Ekkor már fent is kapott kötést a szőlő. Az afölötti részt pedig levágták.

A betakarás

A szőlőtökéket pótolni is kellett időnként, ha hiányoztak, kipusztultak. A pótlásnak két módja ismert: átárkolás (*Umgruben*) és áthajtás (*Bogenreben*). Az első esetben két-három vesszőt 30–40 cm mélyre ültetnek. Majd karót tesznek mellé. A második esetben a töről szájakat dugnak át a lyukba. A Heimatmuseumban is találunk egy szőlőültető eszközt.

A szőlőtővel végzett munka: a metszés (*das Schneiden*). A szőlőápolás során a legfontosabb tevékenység.

A budaörsi szőlőfajták

Legjellemzőbb csemegeszőlő Budaörsön a csiri (csiri-csuri). Beérési ideje jó, nagysága is megfelelő. A héja szépen megvékonyodik, ugyanakkor nem rothad. Színe arany Sárgás, zamata, aromája kellemes. Arra, hogy honnan ered, bizonytalanul azt válaszolták adatközlőink, hogy valószínűleg a németek hozták magukkal a betelepüléskor. Az sem kizárt, hogy már itt kísérletezték ki, ugyanis a település adottságai ezt lehetővé tették. Budaörs klímája kedvez ennek a szőlőfajtának.

Fontosabb szőlőfajták: Honigler (mézédes), Csiri-csuri, Zierfandler, Tausendsüss (ezerédes), Silberweisse, Grobweisse (durva fehér), Weisse und blaue Ochsenaugen, Bogdaner (aus Dunabogdány), Riesling, Burgunder, rote und weisse Schlaslauer (francia), Rote Muskateller, Oporto (portugál), Kürbstrauben, Kadarka, Magdalenentrauben, Csabagyöngye, Lammschweif (birkafarka), mundartlich (tájszólásban: Lambschwaf), Gaistuttl Werschetzer Slanka, Hamburg-Muskat, Passa tutti, Afus Ali, Napoleon, Königin Elisabeth, Königin der Weingärten (Szőlőskertek királynője), Othonell, Bouchée, Silberweise (ezüstfehér), Gasttuttl (vendégszerző), Ochenaug (ökörszem).

A szüret

Jelentős esemény, amelyen a család apraja nagyja és a rokonság vett részt. A diákok ezen a napon tanítási szünetet kaptak. Napokkal előbb készülődtek rá. Átalakították a kocsikat (*Laitwagen*). Rendbe tették az eszközöket, kádakat, hordókat. A gon-

dos előkészület fontos volt, hogy a szüretelő edényekben semmi szag, mellékíz ne maradjon. A hordókat (*Fass*), ha kiürültek, gondosan kimosták, kénezték (*Einschlag*). A szüret időpontja attól függ, hogy milyen a szőlőfajta, az időjárás. Az 1700-as években a kezdetét sokáig szüreti cédulával (*Lesezettel*) kellett kiváltaniuk a gazdáknak. Ezt később eltörölték. A hegyközség, a szőlőművelők szervezete meghatározta a szüret időpontját. Kimondták, hogy az évjáratától, a fajtától, dűlőtől függően mikor szabad elkezdni a szüretet. A hegyközség kidoboltatta a kishíróval az időpontját. Jó bort csak érett szőlőből tudtak készíteni. Ezért volt fontos mindez. A napfényes és ködmentes nap alkalmas volt a kezdésre: „*Das ist der richtige Tag zum Lesen!*” – mondták ilyenkor a gazdák. A szőlő érésekor körbekapálták a tőkéket, elhúzták a földet alóluk, hogy ne rothadjanak el a fürtök. Tolvajok ellen lesimították (gereblyézték) a talajt. Ekkor már nem engedték ki a gyerekeket sem, hogy ne mászkálják össze a földet! A szüretelés időpontja szeptember végétől október elejéig terjedt. Ma már csak hétvégeken tudnak szüretelőket hívni, ezért szombaton és vasárnap szüretelnek. Előtte néhány nappal a gazda előkészíti a szüretelő eszközöket, a prést, a darálót (*Weinbeermühle*), a kádat. Mindent úgy kell kitisztítani, hogy ne maradjon szag az edényekben. Amikor kiürül a hordó, kénezeni (*ainslong*) kell! Szódaival, hideg vízzel, vasláncsal alaposan ki kell mosni. A szüret napján „Jó napot!” köszöntéssel megérkeztek az udvarba a szüretelő rokonok, ismerősök. A gyermekek „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” (*Gelobt sei Jesus Christus!*) köszönéssel jöttek. A háznál alaposan megreggeliztek. Majd elindult a szüretelő kocsi (*Lesewagen*) a határba. A kocsit előzőleg átalakították. Borfát (*Weinbaum*) tettek rá. Ezen áll a két fakád (*Bottich*). Egy nagyobb és egy kisebb (*Peiding*). A kádatokat rögzítették. Így aztán elindulhatott a szüretelő kocsi (*Laitwagen*). Rajta a gyermekek. A gazdasszony kosarakba tette az ételt, amit a fiatalabb asszonyok vittek a hátukon hófehér kendőben. Kint, a szőlőhegy hangos volt a vidám szüretelőktől. Az emberek tréfálkoztak.

A noa szőlő igen hulló fajta. Ha valaki hozzáér, azonnal a földön lesz az egész fürt, a sok szőlőszem. Megelőzésére az elővigyázatosabbak edényt, vagy szedőkötényt terítettek a tőke alá ilyen esetekre. A szüretelő akár negyedórát is szedhette fel a földről. Ez jó alkalom volt a tréfálkozásra. Mindenki kapott egy sort (*Kreftn*), ahonnan vödörbe gyűjtötte a szőlőt.

Otthonról hozták a zománcos vizesvödröt. Szedőköténybe (*Würder*) is szedtek szőlőt. Munkadíjként szőlővel telerakták a szüretelők vödrét. Ha a különböző fajtát, a fehéret, a vöröst külön szüretelték, ez a munkafolyamat az előszüret (*Vorlesen*). Így tudtak előállítani különböző színű bort. A fürtöket görbe vágókéssel (*krummer Weinmesser*) szedték a szőlőről. Vág a kés, mint a méreg! – mondták (*Schneidet wie Gift*). A fiatal puttonyos gyűjtötte a puttonyába (*Bütte*) a leszedett szőlőt. Gyakran élcelődtek vele: „Gyere ide, puttonyos! (*Heda, Puttentroga!*) Hol maradtok? (*Wo bleibt ihr denn?*) Kicsit igyekezzetek, lusta fráterek!” A szüretelőhöz rohant, kicsit meghajolt, hogy a szőlőt bele tudják önteni a puttonyába. Nem mellé! Ilyenkor mindenki mondott neki valami vidámat. Ő sem maradt tréfa nélkül, bottal bökdöste meg azt, aki szőlőszemet hagyott el. Ha tele lett a puttony, elindult a kocsihoz végig a sorokon. Fellépett a hágcsóra, és a kocsin levő kádba (*Bottich*) öntötte a puttonya tartalmát. Amikor a gyermekek teleették magukat, a kocsi mellett lábatlankodtak. Várták, hogy a következő fuvarral ők is elmehessenek a pincébe. Nagy csilingeléssel jöttek lefelé a kocsival a hegyi utakon, nehogy balesetet okozzanak egymásnak a szembejövők. A szüret során a kocsi többször is megfordult a szőlő és a prэшáz között rakományával. Ehhez a feladathoz is férfi kellett. Délben az ebéd hideg ennivaló: sült kacsa,

disznóhús, paprika, paradicsom. Esetleg előző évi bor. A vacsora meleg étel: gulyás, amit a férfiak főztek. Amikor befejeződött a szüret, az asszonyok összeszedték az egészséges állanivaló (*Tafeltraube*) szőlőt, amit a szüret során az első sorban a szélen gyűjtöttek. Ezt az asszonyok vitték haza a köves hegyi úton elől-hátul vállukra kötött kosárban, hogy ne törjön meg. A pincében egy-egy fuvar megérkezéséig préseltek a többiek. Mire jött az újabb fuvar, a prés (*Presse*) üres lett, hogy újra préselhessenek. Régen nagy méretű „bálványprés” volt. Deigner Antal szemléletes festményén látható a külleme. Hosszú karú csigával két férfi préselt vele. A Heimatmuseum kapott ajándékba egy hatalmas, több tonnányi márvány tömblapot, asztalt (*Presstisch*). Egy emberfej látható rajta, melynek a száján folyik ki a must. Ez lehetett régen a bálványprés alja. A régi prések népművészeti remek. Rajtuk gyönyörű festések, népi faragások láthatók. A bálványprés fából készült hatalmas szerkezet. A fahenger (*Walze*), vagy facsiga a központi része. A nehéz préselőfák súlyától nyomta ki a mustot. A hosszú rudat két ember is hajtotta, a követ magasra húzták, majd leeresztették. A kosárból a fickóba (*Fitzckel*) folyt a must. A mai prés vasból áll, fakosár van rajta. A férfiak egy vasalt létrán (*Srotleiter*) vitték a szőlőt a kádból a darálóhoz (*Mühle*) a préházba (*Presshaus*). Onnan pedig a borospincébe (*Weinkeller*). Egy férfi darált, a többi vödörrel hordta a szőlőt. Most zúzó bogyózzák, választják el a kocsányt a bogyóktól, hogy a kellemetlen csutkaíz ne kerüljön bele. A kádba tett mustfelfogó kosárból a préselés előtt tiszta mustot szedtek ki és elkülönítve vitték le a pincébe. Azt is hallottuk, hogy régen a gyermekek taposták a szőlőt a taposókádban. Ezt csak hallomásból tudják a helyiek. E kád duplatalpú volt. A felsőből egy lyukon folyt a must az alsó részbe, majd az edénybe. A fürtöket csomiszlóval törték. Nyelvjárási kifejezés, hogy a fürtöt „átmustolják” (*werden durchgemostet*). Az adatgyűjtés során kicsit irigykedve hallgattuk az adatközlőket, akik visszaemlékeztek a gyermekkorukra, amikor is szinte minden munkafolyamatnál játék közben ismerkedtek meg a szüret fortélyaival. Tetszett elbeszélésük, hogy a felnőttek gyermekszeretetükkel, nagy-nagy türelemmel avatták a munkába a kicsiket. Szinte észrevétlenül tanították meg nekik, hogyan kell majd helyt állniuk felnőttkorban. Az első préseléskor a segítők is ihattak egy pohár mustot. A szőlőt kétszer, háromszor is préselték. A második préselés előtt a törkölyt (*Terber*) egy kádba tették, vizet, cukrot tettek hozzá. Állni hagyták az erjedésig, majd megkezdődött a második préselés. Ha nem préselték ki, agyaggal bekenték a tetejét. A második préselés során folyt ki az ivőbor (*Trinkwein*). Ma már műanyag kádat használnak. A mustot faedényekben vitték a pincébe a préházból. Volt, ahol egyenesen a hordóba vezették egy gumicsövön. A nagygazdák fából csatornát készítettek, ezen vezették le a mustot. Ha előbb teltek meg a vödrök, mint visszajött a kocsis a préházból, akkor kényszerű szünetet, edényünnepet (*Geschirrfeyer*) tartottak. Az asszonyok ekkor gyűjtötték össze a kis kupacokba rakott „állani való” csemegeszőlőt. Az utolsó szüreti fuvart felszalagozott lovakkal jelezték. A szüret végét a préházban közös ebéddel ünnepelték meg. A gazda ekkor pincegulyást (*Kellergulasch*) főzött. Amikor elfogyasztották a finom ételt, vígan énekeltek. A szüret eredményét egy táblára jegyezték fel. Sokszor száz hektoliter is felkerült rá. Ezután a gazda feldolgozta a bort. A hordót 9/10 részig töltötték meg. „Borbékát” tettek bele, hogy ne folyjon ki a forrongó must. Ha a must forrt, azt tartották, hogy „borszellem” (*Weingeist*) keletkezett. Ilyenkor csak égő gyertyával mentek a pincébe. A bor fejtésekor, februárban leengedték a bort a seprőről. A harmadik fejtést májusban végezték.

Az állanivaló szőlőt külön erre a célra fenntartott szobában (*Weinbeerstube*) tárolták. Ezt a szobát ritkán nyitották ki, időnként szellőztették. Kénezték a kisebb

elősködők ellen. Módszerében e tartósítás szinte megelőzte a mai modern hűtőházakat. A szőlőfürtöt fejjel lefelé akasztották a zsinórra, majd rudakra tették, a rudakat pedig az állványra (*Kraxn*) helyezték. Egy állványra 4–5 sor rúd került. Minden sorban 30 rúd volt. Minden rúdon 30–40 fürt szőlő lógott. Több állványt is tehettek a szobába. Ezt a szőlőt egész télen gondozni kellett, hogy ne rothadjon. Időnként átválogatták fürtöket, kisollóval kivágták a hibás szemeket. Így kora tavaszig is elállt, s jó pénzért lehetett eladni. Az adatközlő visszaemlékezik, hogy ő is vitte a Váci utcába, kereskedőhöz a szőlőt, télen, selyempapírrétegek közé csomagolva, kosarakban. A szőlőkultúra Budaörsön magas színvonalú szakértelmet, gondosságot jelentett az emberek számára. Ma télen az üzletekben, sajnos, többnyire csak külföldről behozott csemegeszőlőt lehet csak kapni.

A szüretelés és a szőlőfeldolgozás fontosabb eszközei: A préskosár (*Presskorbn*) a présen tartja egyben a szőlőt. Falapokból áll. Az asztal (*Presstisch*) a prés alja, fel fogja a mustot. Régen márványból, ma vasból készül (*Windelpresse*). A csomiszló (*Mostler*) hosszú karú tömködő. Végül a fickó (*Mostsechterl*) és az öntőkanna „tőtike” (*Giesskannel*).

A pincesor elhelyezkedése Budaörsön

A Kő-hegyen valóságos koszorút alkot a budaörsi pincesor. Közös tulajdonságuk, hogy alacsony épületek. „Rengeteg pince volt régen” – emlékeznek az idősebb adatközlők. A pincék között a legrégebbi 18. századi lehet. A legtöbb boltozatos és sósokúti puha mészkőből épült. Ritka az újabb téglapince, méretük különböző. A Kő-hegy észak-nyugati részén (Mária-völgy út 6.) 16 méter hosszú, 3,5 méter széles, 3 méter magas faragatlan durva kőből épített pince és prэшház található. Ennek bejárata a homlokzat közepén díszített, boltíves. A pincékben a faragott fa- és a vasajtó egyaránt előfordult. A boltívet is díszítették, néhol oszlopszerűen. Középre az építési évszám került. Ezt kiugró köre vészték. A tulajdonos monogramja is felkerült az ajtó és a kis ablakok közé. Természetesen ez az elhelyezés sem általános, mindez kerülhet a ház sarkába is. A pince mellé többször építettek gazdasági épületet vagy lakóteret. A prэшházban minden megtalálható volt, amire a gazdának csak szüksége lehetett.

Kétféle prэшházat találtunk: 1. a hegy irányába épült, szinte beleépült a hegybe 2. sík terepen épült, lépcső vitt a pincébe. A pince két részből állt. Az első a prэшház, a második maga a pince. A prэшház tetőterében szénát, zabot, kukoricát tartottak. Ezért széles, gazdagon díszített ajtón, kapun lehetett bejutni. A kapu nagyságát az jelzi, hogy egy kocsi simán behajthatott rajta. A prэшház egy nagyobb helyiségből áll, itt préseltek. A helyiség mérete: 20–25 és 50 méteres. Itt tartották a szerszámokat is. A tetőt a mestergerenda tartotta. Az ivószoba 8–10 méteres. Itt borozgattak a férfiak vásár- és ünnepnap. A falait néha oklevelek, versek díszítették. Az egyik pincében (Luntz Ottokár pincéje) humoros versike is őrzi a régi szép idők emlékét: „Ó, te áldott pince, / Tele finom borokkal. / Eljöttünk mi hozzád / Kiszáradt torokkal. / S itt egymásnak öntünk / Mi, jó barátok, / S rózsaszínben látjuk / E cudar világot.”

A szobában le is pihentek, például szüretkor. Volt olyan hely, ahol szeszfőzde is állt. Ha másoknak is főztek pálinkát, az már bérfőzde volt. A tulajdonképpeni pincében gondosan őrzött rend uralkodott. A hordók sorban, egymás után, „elválogólag” álltak, előbb a kicsik, majd a nagyok. A pince rendje mindenütt azonos. A rendtar-

tás a férfiak feladata volt, asszony oda nem mehetett! A pince megfelelő hőmérséklete 13–15 Celsius fok. A kisebb hordókat a tetejükön levő nyíláson keresztül tisztították, itt öntötték be a mustot is. Az 5–6 hektós nagy hordók elején ajtó volt. Mintha, gyakran címer és monogram díszítette. A kádár megrendelés szerint készítette el. Az adatközlők szerint sok kádár élt Budaörsön. Mindig volt üres hordó a pincében, a kibontott hordóból átöntötték a bort kisebb hordóba, hogy az tele legyen. Így a bor nem érintkezett levegővel. Ha már igen kevés volt belőle, üvegekbe öntötték. Ez a tárolás azonban nem a legjobb. A hordó kongatásáról – tehát ha megkopogtatjuk a hordót –, a hangról tudhatjuk, hogy mennyi bor van benne. Más pincéjében nem illik a kopogtatás!

A pincék sorsa napjainkban – egyre rosszabb. Budaörsön kb. 400 prэшázat pusztítottak el az 1940-es évek végén. Komjád János megdöbbentő dolgokat ír naplójában a budaörsi borkultúra tönkretételéről és a pincék pusztulásáról. (A visszaemlékező 1945 után írta naplóját.) Többek között bútorgyáraknak adták el a gerendákat. Az 1946-os elűzetés után a pusztítás rohamosan nőtt.

A Mária-völgyben szinte napjainkig éltek a pincékben emberek. Az 1970-es évek végén legtöbbjüket kimosta egy felhőszakadás. Szerencsére kaptak a várostól rendes lakást. A pincék megmentésének lehetőségei: egyeseket felújítottak, hangulatos vendéglőt hoztak létre bennük. Az Adler-féle (volt Csendes pince) a Főúton keresett étterem lett. Közismert a Bencze-féle pince is a Kálvária közelében. Ez is bizonyítja, hogy elrendezése alapján is igen alkalmas a pince erre a célra. Van, ahol butikot alakítottak ki. A hajósi példa alapján egy helyi hagyomány újulhatna fel a pincesoron nálunk is: Úrnapján a pincék látogatásával. A pincejárás szokásáról elbeszélésből, régi, megfakult fotókból tudunk meg sok mindent. Szinte minden nagyobb ünnepen pincékben szórakoztak a férfiak. Különösen akkor, ha a határban véget értek a munkálatok. Összejöttek, finom ételt főztek maguknak, főleg gulyást. Erre ízlett az újbor (*Heuriger*). Az asztal közepére helyeztek egy borral teli faedényt, és abból mertek maguknak. Ha nem fértek el, a prэшázba mentek. Itt egy felfordított kádat álltak körbe. Természetesen énekeltek és jócskán iszogattak is. Jó lenne valamilyen módon felújítani a barátkozásnak ezt a formáját!

A naptári év és a szőlőművelés (hiedelmek, szokások)

Ismert a vihar, a jégverés elleni harangozás emléke Budaörsön. Még a lélekharangot is meghúzták ilyenkor, hogy forduljon el a településtől a vihar. Félítették a jégveréstől a szőlőt, a kukoricát. A másik elemi kár, a tűz ellen úgy védekeztek a vallásos lakosok, hogy mielőtt elindultak a határba, a háztetőt szentelt vízzel hintették meg. Közben németül mondtak hozzá megfelelő szöveget. Ezeket az adatokat az 1930-as években írta le Bonomi Jenő. Ma már nem tudunk minderről ismeretet gyűjteni. Azonban arra emlékeznek az adatközlők, hogy a naptári évhez milyen hagyományok kapcsolódnak. Ha január 22-én, Vince napkor olvad, bő lesz a bortermés: „Ha csöpög a Vince, / Megtelik a pince”. Farsang végén „eltemették” a bort. A táncteremben felszedtek egy deszkát, alátettek egy üveg bort. Csak egy év múlva itták meg. A férfiak farsang utolján a pincében, az ajtón belül egy árokba temették sorban a borosüvegeket. Közben a „varázsszöveg”, a szertartás szövege hangzott el. Nagyszombaton „támasztották fel” a borosüveget ismét varázsszöveggel. Majd megitták a bort. Ez a szo-

kás mintegy száz éve élt Budaörsön. Augusztus 5-én, Havas Boldogasszony napján a filoxéra pusztítása óta a papok vezetésével a *starentanzi* (csókatánci) kápolnához vonultak a hívők. A menetben négy fehérruhás lány Szűz Mária szőlővel díszített szobrát vitte. Bonomi Jenő szerint még az 1930-as években is élt ez a szokás. Május 25: Orbán napja. A hagyomány szerint a Budakeszi felé vezető elágazásnál állt Szent Orbán szobra. Ma már nem emlékeznek rá. A szőlőművelők védőszentjének tartották. Arra többen emlékeznek, hogy a környéken (Etyeken?) is van szobra. A május végi fagyok gyakran „szüreteltek”. Ilyenkor komoly károk keletkeztek a szőlőben. Ha szép idő volt Orbánkor, virágot vittek a szobrához. Ha fagyot hozott, leköpdösték a szobrát. Ugyanis az érzékenyebb fajta, a mélyebben levő szőlő ekkor elfagyhatott. December 27: János napja. A szőlőtermelő némettség körében a mai napig él a borszentelés hagyománya. Régen a szentelt borból a pincébe is vittek. Egy kicsit öntöttek a boros hordóba is. Közben elmondták a Szent János áldását kérő szöveget. A „Szent János pohara” az utolsó pohár bor egy-egy ünnepi alkalom idején.

Ara 10 fillér

KOZMA ANIÁL LÁSZLÓ
1184 BP. ÉRTŐ 43. 304.

PASSIÓJÁTÉK MŰSORA BUDAÖRSÖN

Hév. kombinált belépőjegyek kaphatók a
vételben is a Hév. Gellért-téri állomásán és a
Hév. Bérletjegypénztáránál V. Visegrádi-utca 6
Pályaudvar és menetérték P 3-70
I. hely P 1-20
II. hely P 1-50

Kapható a helyszínen
Budaörsön

Csak belépésre jogosító jegyek a helyszínen
kaphatók:

Pályaudvar P 3-
I. hely P 1-20
II. hely P 1-50

A passió

nézőtere legkönyebben Budaörs
II. Hév megállótól közelíthető
meg. A látogató Budaörs II.-nél
leszáll a vonatról és onnan a jelző-
táblák útmutatása mellett a tem-
plomhoz ér. Itt további jelzéseket
talál. Azokat követve elér a Kö-
hegy lábáig, ahonnan kényelmes
szerpentin út vezet fel a hegyre.
A Köhegy inkább domb, mert alig
100 méter magas. Az esti előadá-
sok alkalmával a szerpentin utat
végig villanylámpák világítják
meg. Az utolsó kanyarodónál van
a pénztár. A hegytetőn Mária osz-
lop, kis kápolna, a remete-lak és a
passiójáték színhelye fogadják a
nézőket. Ugyancsak itt van az
egyik büfé helyisége is. Amint a

kapun belép a látogató, balra ta-
lálja a színpalotát, amelyeket kor-
lát választ el a nézőterétől. A néző-
tér jobboldalán találjuk a máso-
dik büfét. A nézőterre lépcső-
vezet fel. Az elős sorokban van
az I. hely. Utána a zárt páholy
sorok következnek, amelyek ké-
nyelmesek, tágasak. A páholyok-
ban Thonet-székek vannak. A pá-
holsorok felett levő ülések: a II.
hely. Minden helyről jól látható
és hallható az előadás. A nézőter-
nek nagyszírd az akusztika.
A közönség kényelmét szolgálja.
A nézőteret a közönség szolgá-
latára!

meggyógyítja. Most a házasság-
törő nőt hozzák Jézus elé és ami-
kor kérdezik Jézustól, hogy mit
tegyenek vele, így szól Jézus:
„Aki közeledek bűn nélkül va-
gyon, az vessen rá először a követ!”
A tömeg elszéd. A templomból
jővő Jézus meggyógyítja a vak
Tóbiást és utána Jairus kétségbe-
esett hívására elmegy annak há-
zába és a következő szavakkal
feltámasztja a halott leányt:
„Leányzó, kelj fel!” Mikor Jairus
házát elhagyja, az utcán aszo-
nyok veszik körül Jézust. Ekkor
ezt mondja: „Hagyjátok hozzám
jönni a kisdedeket és ne akad-
lyozzátok őket, mert ilyenek az
Istennek országa!” Tanítványai-
val együtt eltávozik Jézus. A fő-
papok és a főpapok (Zene.)

15 perc szünet.

III. rész. Másnap reggel. Jézus
és Mária hívei agódnak. Jézust,
a főpapok újabb tanácskozása
után, Pilátus elé viszik. Herodés-
hez küldi Jézust Pilátus, ő nem
akar ítélni. Judás visszahozza
a várdíjat. Claudia, Pilátus fele-
sége Jézust pártfogolja. Herodés-
től visszahozzák Jézust. Pilátus
halálra ítéli. Jézus kereszttel a
vállán megy a Golgotára. Az úton
találkozik Veronikával, aki ken-
dőt nyújt Jézusnak. Jézus így
szól: „A mennyei Atya jutalmazza
meg jószágodat!” Az édesanyjával,
Máriával jön szembe Jézus. Mária
felkiált: „Fiám! Jézusom! és ösz-
szegy. „Anyám, kelj fel! Engedd
beteleszüli mindazokat, akiknek
Atyám akarata szerint teljesé-
désbe kell menniük! Harmadnapra
viszontlátjuk egymást!” feleli
Jézus.

A Golgotán keresztfeszítik
Jézust és a két latort. Jézus a ke-
reszten így szól először: „Atyám,
bocsás meg nekik, mert nem tud-
ták, mit cselekednek!” Másodszor
is megszólal: „Szomjúhozom!” És
végül: „Éli! Éli! Lamma sabak-
tani!” „En Istenem! En Istenem!
Mért hagytál el engem! Atyám,
kezzeidbe ajánlom lelkemet!” És
meghal a kereszten. — Arima-
thiai József elkéri a holttestet.
Jézust levelezik a kereszten és be-
teszik a sírba. (Ros. 1. S. 1. S. 1.
Mater zenéje.)

IV. rész. Harmadnap, vasárnap
reggel. Magdolna és Salome a sír-
nál vannak. Az angyal közli ve-
lük Jézus feltámadását. Az utolsó
vacsora termében a tanítványok
összejönnek és itt Jézus várta-
nul megjelenik, mondván: „Béke
veletek! En vagyok, ne féljétek!”
És végezettel evvel fejezi be Jézus:
„Elmenvén pedig az egész világra,
tanítsatok mindeneket, megkeresz-
telvén őket az Atyának, Fiának,
Szentlélek nevében. En veletek
vagyok mindennap a világ vége-
zetéig!” (Feltámadt Krisztus”
címmel egyházi ének zenéje. Hemen-
gás.)

VEGE.

PASSIÓ

ÍRTA ÉS RENDEZTE:
BATÓ GÉZA TANÍTÓ
FŐSZEREPLŐK:

Jézus Bató László
Mária Zirkelbach J.-né
Magdolna Szattelberger A.-né
Péter apostol. Wenkő Ferenc
János apostol. Krammer János
Judás Winkler András
Kálifás Herczog Pál
Annás Frank János
Eleázár Weber József
Nikodemus Geszler János
Lévi Ritschmann Gy.
Heli Illy György
Arimathiai J. Pfundt András
Joachim Grosz József
Tóbiás (vak). Pápai Imre
Lea Winkler Anna
Eszter Rajcsányi Mária
Angyal Feketics Irma
Pilátus Treier Ferenc
Claudia Proc. Schultz Anna
Claudius Bayer Károly
Petronius szds. Szlevisicsa Károly
Longius órpar. Herwerth András
Zene: Hesz János népzene-kara.
Énekek: Budaörsi Lyra Dalkör.
Tervező építész: Erhardt Gyula.
Diszettefűző: Herczog Pál.

I. rész. Jeruzsálem kora reggel.
A házak előtt vízért menő aszo-
nyok. Betsaida fürdőhöz betegek
öngölenek, hogy ott gyógyulást
találjanak. Ide viszik Joachimot is,
aki már 38 éve beteg. A templom
előcsarnokában kereskedők, pénz-
váltók találkoznak. A papok imá-
doznak. Jézus tanítványai val-
bejön a kapun. Ekkor Eleázár zsidó
főpap megszólítja Jézust és azt
mondja, hogy tanítványai meg-
szegik a szombatot. Jézus feleli:
„Nem olvastátok-e, mit tett Dávid,
mikor megéhezett, ő és akik vele
voltak? Hogyan ment be Isten há-
zába és ette meg a sült kenyé-
reket, melyeket nem volt szabad
neki megennie, sem azoknak, akik
vele voltak, hanem csak a papok-
nak? — Vagy nem olvastátok-e a
törvényben, hogy szombatot a pa-
pok megszegik a szombatot a tem-
plomban és bűn nélkül van-
nak? Mondom pedig nektek, hogy
nagyobb van itt a templomnál!
Hiszen, ha tudnátok, hogy én ir-
galmasságot akarok és nem ál-
dózatot, sohasem ítéltetek volna el
ártatlanokat!” Ezután meggyó-
gyítja Joachimot, továbbá a két
vakot is. A templomba megy Jé-
zus és itt a száradtköz Joelt

ELŐADÁSOK

1933 június hó 11-től július hó 16-ig; majd 1933 augusztus
hó 12-től 27-ig bezárólag minden szombaton este 7 órakor;
vasár- és ünnepnapokon délután 3 órakor és este 7 órakor

BUDAÖRSI PASSIÓJÁTÉK ALKALMI HÍRLAPJA (1933)

RITTER MIHÁLY

EGY NAPTÁRI ÉV SZOKÁSAI BUDAÖRSÖN*

Budaörsi lövészek

Közeledett Húsvét ideje

Virágvasárnapon, vagyis a Húsvét előtti vasárnapon „pálmaágakat” (*Palmkatzl*) áldottak meg a templomban. Néhány ágat csokorba kötöttek, és főleg gyerekek vitték megáldásra az ünnepélyes nagymisére. Utána a padláson (*Dachboan*) egy gerendához dugták, ahol villámcsapás ellen kellett védelmet nyújtania. Néha egy-egy ág a szobában egy szentkép vagy a kereszt mögé került.

A rákövetkező csütörtökön, azaz nagycsütörtökön, ünnepnap volt, amikor sokan felkeresték a templomot. A liturgia során, a „Gloria” éneklésekor még egyszer harangoztak, aztán Nagyszombatig pihentek a harangok. Ez alatt az idő alatt a kereplő fiúk járták a falút, hogy kereplőjükkel a reggeli, déli és esti harangszót pótolják.

Nagypéntek szigorú böjti nap volt. A kávéiváson kívül csak egyszer étkeztek, ez is csak hideg étel volt. Zsír nem lehetett az ételben. E napon munkát sem végeztek. Délután minden nagy- és kisgyermek a kálváriahegyre vonult a körmenettel.

Ez szép, mintegy 50 méter magas, magában álló domb volt a település szélén, mintegy 1200 méternyi távolságban a templomtól. A domb lábánál egy kis kápolna állt, ahonnan spirálformában többszörösen kanyarodó ösvény vezetett a csúcsra, ahol három, messziről látható kereszt állt. Az ösvény mentén tizennégy keresztúti stáció állt, s míg a körmenet a három kereszt felé vonult, mindegyiknél rövid áhítatot tartottak. A keresztút befejezése a három keresztnél történt. [...]

Nagypéntektől (melynek liturgiáját akkoriban délelőtt kilenckor tartották) a feláldozási szertartás időpontjáig a szent sírnál szentségimádás volt, amelyet a templom egyik, kijáratí ajtó melletti mélyedésében helyeztek el. Itt térdeltek az asszonyok és lányok a ragyogó templomkövezeten imába mélyedve. A szűk fülkében számos gyertya égett. A férfiak ritkábban kapcsolódtak a szentségimádásba. Csak a „lövészek” álltak – kettesével felváltva – őrseget a sírnál.

A legények, akik ebben részt vettek (tizenkét lövész és egy főlovész, vagyis a parancsnok), ősrégi szokást őriztek. Minden évben egy-egy baráti társaságból, vagy a rekruták sorából újra és újra verbuválódtak. Öltözetük tradíciókban gazdag és régi eredetű volt. Szűk csizmanadrágot hordtak, ehhez illő szűk szárú csizmával, hozzá fekete tekét (*Janker*), keskeny bársonygallérral. Amilyen ősi volt a viseletük, olyan ősiak voltak fegyvereik is, melyekkel bizonyos meghatározott alkalmakkor üdvölvést (*Salut*) adtak le. Egyikük, parancsnoki jelképként, puska helyett kardot viselt.

Legszebb díszük a kalapjuk volt, melynek hátsó felére, sok gonddal, fáradsággal és költséggel készített csokor (*Buschen*) volt erősítve. A „Buschen” sok színes viaszgyöngyből és viaszvirágból készített csokor volt, melyet az életfa, a tuja, ágaival is dí-

* Ritter Mihály: *Egy naptári év szokásai Budaörsön*. Budaörs, 1996, 99–102. és 145–146. l.

szítettek. A szent sírnál őrtálló lövészek csokrára még két széles kék színű szalagot is kötöttek, melyek ötven centiméter hosszúságban lógtak le hordozójuk hátára.

A „lövészek” a feltámadási körmenetet is kísérték, de a kék szalagot ekkor pirosra cserélték, az öröm jelképeként. Míg a templomban a feltámadási szertartás folyt, sok hívó a templom előtt gyülekezett, hogy részt vegyen az utána következő körmeneten.

Ide ismét magukkal vitték az összes zászlót, és mindenki, aki zászlót vitt, tudta, hol a helye a körmenetben. Mivel egy zászlónak gyakran jelentékeny súlya volt, a szél pedig erősen fújt, nem egynek meg kellett állapítania, hogy túl nagy volt az önbizalma. A zászlókat nem mindig ugyanaz a személy vitte. Néha csak azon múlt, ki húzza ki elsőként a tartójából. Zászlót vinni nagy kitüntetésnek számított. Néha cserélődtek is a zászlóvivők, hogy többen is e megtiszteléshez juthassanak, s így a zászlóvivőknek is könnyebb volt a dolga. Ha a szél erősen fújt, levették a zászlót a rúdjáról, összegöngyölték, és így vitték a körmenetben. Ilyenkor egy férfi csak a rudat vitte. Gyakran már besötétedett, mire a tömeg megindult. Ekkor vált csak valóban ünnepélyessé a körmenet, mikor az asszonyok és lányok a sok égő gyertyát vitték, a nép pedig – fúvószenekíséretében – lelkesen énekelt: „Krisztus feltámadott...” A körmenet mintegy háromszáz méteres utat tett meg, s mindenütt, ahol elhaladt, gyertya égett és színes virágokkal övezett szentek szobrai álltak az ablakokban.

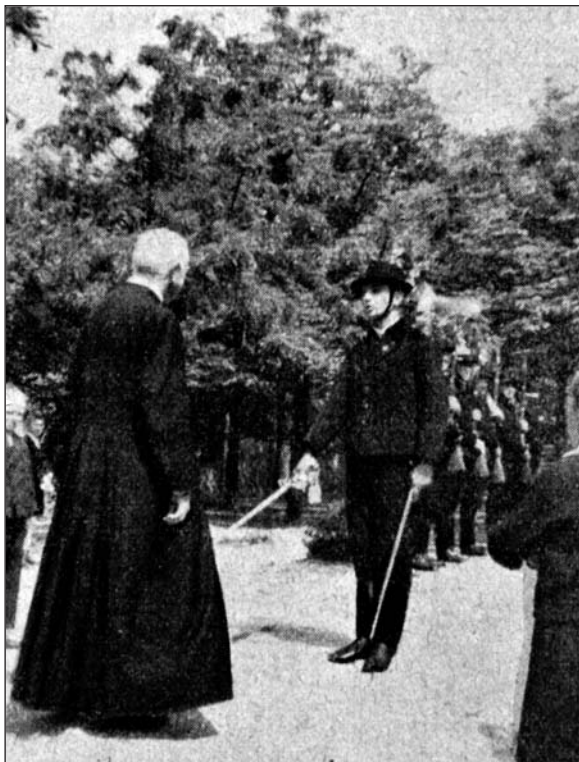
Az ünnepélyes körmenet befejezése után mindenki szívesen sietett haza. Alig tudták kivárni, hogy a húsvéti sonkát felszeljék, mert már mindnyájan nagyon megéheztek a húsról, hiszen virágvasárnap óta, azaz egy hete, nem került az asztalra!

Hálaünnep aratáskor, szüreti felvonulás (Erntefest)

A termények betakarítása után nem volt szabad elfeledni az Istennek járó köszönetet sem. Ez az aratási hálaünnepen történt meg. A nagymisén megáldották az odahozott gyümölcsöt, délután az ifjúság a maga módján ünnepelte az ünnepet. Egy vendéglő előtt felállt a menet a szüreti ünnepséghez. Ezen a napon néhány legény különös viseletet hordott, „csikósként” vett részt a menetben. Különös gonddal öltözködtek fel és tisztították meg lovukat is. A patákat befeketítették, a sörénybe rafiaháncsot fontak, a leplekre, takarókra szalagokat varrtak. A legények is szokatlan képet nyújtottak, hiszen a közösség számára idegenszerű ruhát hordtak. Nadrágjuk fehér és bőszárnyú volt, ingük, melyet legfelső ruhadarabként hordtak, ugyancsak fehér volt, lobogószárú ujjakkal. Ez a magyar csikósok viselete volt. Ehhez tartozott még a sok szalaggal díszített kalap is, amely közt egy szalagnak feltétlenül piros-fehér-zöld színűnek kellett lennie. Lábukon szűkszárú csizmát viseltek.

De a lányok is idegenszerűen öltöztek fel. Ők voltak a „csikóslányok”, a csikósok kísérői. Magyaros viseletet hordtak, mely rövid, fehér szoknyából állt, a szélére varrott csikókkal, melyeknek egyike ugyancsak nemzeti színű volt. Ehhez kis, ugyancsak szalagokkal díszített kötény járult. Hozzá tartozott még egy szorosra fűzött mellény és egy fehér buggyos ujjú blúz is. Fejükön cikornyásan díszített pártát viseltek, melyet széles szalagok tartottak össze, hátul hosszan lelógva. Lábukon csinos csizma. Talán e szokás, hogy egyszer az évben magyar ruhát hordtak, a magyarság melletti vallomástételt jelentette, mert ez az öltözet különben a község egyetlen ünnepén sem volt látható. Egyébként is csak diákok, diáklányok viselték.

A menethez több gyalogos csoport, ifjúsági egyesület csatlakozott, természetesen a fúvós zenekar sem hiányozhatott. A „csikósok” zárt csoportban lovagoltak, a „csikóslányok” egymásnak háttal, lapos kocsin ültek, arccal a bámuló tömeg felé fordulva. Idetartozott egy – sok virággal és girlanddal díszített – szüretelő kocsis is, teleaggatva szép szőlőfürtökkel. Még egy régimódi kis kád is helyet talált a kocsin. Egy másik kocsin búzakévéket és más terményeket, valamint gyümölcsöt vittek. Egyetlen szüreti felvonulásról sem hiányozhatott a cigányok szekere, amely mindig sok tréfálkozásra adott alkalmat. A menet végigvonult a falu néhány utcáján, és a vendéglő előtt oszlott szét, ahonnan elindult. Ezt követően az ifjúságnak ismét lehetősége nyílt a táncra.

Vallási ünnepek és lövészek (20. század első fele)

BONOMI JENŐ

NÉMET LÖVÉSZEGYLETEK A BUDAI HEGYVIDÉKEN*

A hegyvidék számos községében már az előző században alapítottak lövészegyletet.¹ Ez szinte divattá vált. Komolyabb feladatokat nem kellett ellátniuk. Csupán a díszelgésre alakultak. Mindenütt szoros kapcsolatban álltak az egyházzal. Egyházi kereten kívül alig tevékenykedtek.

Nem tudhatjuk, hogy melyikük egyesület. Az írásos források hiányoznak, a szóbeli hagyományok nem mindig helytállóak.² Valaha Óbudán,³ Bián, Budaörsön, Törökbálinton, Piliscsabán⁴ és Pilisszentivánon jöttek létre ilyen típusú egyletek. Hogy igaz-e mindez, ez eldöntetlen marad. A többi egylet alapításáról már pontos ismereteink vannak.⁵ Sok helyen csak azért alakult lövészegylet, mert nem akartak lemaradni azoktól a falvaktól, ahol már működött ilyen egyesület. Az emberek azt gondolhatták, hogy ami megvan ezeknél, az nálunk is létrejöhet. Akik a lövészegyleteket kezdeményezték és alapították,⁶ kevés kivétellel egyszerű emberek voltak. Jórészen hajdani katonák, akik a szabályok szerint elvállalták a parancsnok szerepét is.

Csak a németeknek voltak lövészegyletei. Piliscsabán és Pomázon azonban bevettek maguk közé néhány katolikus szlovák lakost is. A pomázi német és szlovák származású lövészek jó kapcsolatban éltek egymással. Így volt ez kezdetben Piliscsabán is. Később a szlovákok azonban szembeszegültek a németekkel. A templom előtti nagy verekedéssel végződtek a civódások. Ezáltal megpecsételődött a lövészegylet sorsa is. A budakalászi lövészcsapatnak nem volt szlovák tagja. A falubeli szerbek nézték ferde szemmel a német lövészeket.⁷ Időnként véres verekedésre került sor a németek és a szerbek között. A lövészegylet azonban inkább feloszlatta magát, hogy ne ingerelje a szerbeket és elkerülje a későbbi összetűzéseket. Szentendrén sem éltek békességben a szerbek a német lövészegylettel.

A lövészek általában a „módosabb” parasztok sorából kerültek ki. De a pesthidegkúti, a pilisszentiváni és a zsámbéki lövészcsapat szinte kizárólag iparosokból és zsellérekéből alakult meg.

A taglétszám nem volt egyenlő a lövészegyletekben. Számos községben pontosan meghatározták a *tagok számát*, más helyen ingadozott.⁸ Egyes helyeken csak házasembereket (kiszolgált katonákat),⁹ másutt csupán ifjakat¹⁰ vehettek fel maguk közé. Másutt az életkorral sem törődtek.¹¹ Ha akarta valaki, bármikor be- vagy kiléphetett. A tisztségviselőket szavazással választották.¹²

A lövész egyenruhák rendkívül különbözők voltak. Néhány helyen általában megtartották a parasztruhát („a magyar ruhát”),¹³ amelyet alul a kabátujjakon és a gallérnál néhol felhajtással szabtak ki.¹⁴

Ahol a költséget nem sajnálták, ott az *egyenruhát* katonai szabás szerint készítették.¹⁵ A fejfedőjük: fekete kalap (zsinórral az állnál),¹⁶ prémes sapka,¹⁷ csákó,¹⁸

* Eugen Bonomi: *Schützengesellschaften im Ofner Bergland*. Budapest, 1941 alapján.

(magyar) zsandárcsákó,¹⁹ úgynevezett kétcsúcsú kalap volt.²⁰ A lábbelijük: a magyar ruhához csizma, máskülönben cipő volt. A tisztek és az altisztek ritkán viseltek más ruhát, mint a legénység.²¹ A rangjelzések megfeleltek az Osztrák–Magyar Monarchia rangjelzéseinek.²²

A *fegyvert és az oldalfegyvert* mindenkinek magának kellett megvásárolnia. Budajenőn, Budaörsön (1920/21 óta), Etyeken és Zsámbékon a fegyvereket mindenkor a falu előjárósága szerezte be a lövészeknek. A bajonettet mindenhol feltűzve hordták. A tisztek kardot hordtak,²³ melyet bojttal díszítettek.²⁴ A szükséges puskaport a falu,²⁵ vagy az egylet támogatói²⁶ biztosították számukra. Ha a lövészegylet elegendő pénzzel rendelkezett, akkor maguk fedezték a költségeket. Patrontáskát nem mindenhol használták.²⁷

Több lövészcsapatnak volt zászlója is. Ezeket a zászlókat túlnyomórészt a magyar zászlószínekkel²⁸ vagy vallási motívummal díszítették.²⁹ A zászlókat templomban, az iskolában vagy a parancsnokoknál őrizték. Onnan minden alkalommal ünnepélyesen hozták el. A zászlóvivő elől, vagy az egység közepén haladt (Pesthidegkúton, Piliscsabán). Budakalászon és Pomázon még két zászlóhordó is haladt a zászlóvivő mellett.³⁰

Minden lövészcsapathoz *zenekar* is tartozott, amely a menet előtt haladt. A szentendrei lövészgárda zenekarának saját egyenruhája volt. Másutt a lövészcsapatok egyik-másik alkalommal a helybeli falusi zenekarral vonultak ki.³¹ A lövészek általában ugyanahhoz a zenekarhoz ragaszkodtak. A zenészek ingyen játszottak számukra. Békásmegyeren, Pilisvörösváron, Solymáron és Ürömon a lövészek és a „lövész-zenészek” is³² mentesültek minden kötelező munkavégzés alól.

Ahol hajdani katonákból állt a lövészegylet, ott gyakorlatoztak is, ez azonban nem volt kötelező. A katonaság előtt álló fiúknak el kellett sajátítaniuk a legszükségesebb ismereteket. *Gyakorlótérként* a legelő, a falun kívüli szabad területek, parasztudvarok, vagy az iskolaudvar szolgáltak.³³ Budaörsön (1920/21-ben), Biatorbágyon (1910 és '31 között) bevezették a magyar vezényleti nyelvet.

A *lövészek szolgálata* Hamvazószerdával kezdődött el és Úrnapjáig, vagy pedig (általában) a búcsú napjáig, néha István király napjáig, de akár az Újévig is tartott.

Nagypénteken és Nagyszombaton a lövészek kettesével őrseget álltak a szent sírnál. Leváltásukra fél óránként, óránként vagy két óránként került sor. Hogy időben a templomhoz érjenek, ezeken a napokon átengedtek nekik az iskolában egy tantermet, ahol tartózkodhattak.³⁴ (Az iskolák általában a templom mellett épültek.) A budaörsi lövészeket régi szokás szerint mindkét napon megvendégelte a falu plébánosa. Biatorbágyon az utolsó években Walla József gyáros látta őket vendégül. Budajenőn, Budakalászon és Pomázon borral ajándékozták meg a lövészeket, ami a szent sír mellett gömb alakú borosüvegekben állt.³⁵ Nagyszombaton a lövészegylet tagsága mindenütt részt vett a feltámadási körmeneten.

A lövészek zenével vonultak a többi nagy egyházi ünnepen³⁶ is a templomhoz. Előtte, vagy mellette, néha a templomkertben sorakoztak fel. A nagymise alatt néhányszor dísz üdvölvést adtak le.³⁷ A mise után a plébános elvonult a csapat arcvonala előtt.³⁸ Díszüdvölvéssel tisztelték meg, majd ezután sok helyütt marsot játszott a zenekar.

Az úrnapi körmeneten a lövészek két oldalon kísérték a baldachint. Előtte, vagy mögötte mentek. A négy kápolnánál (a zöld lombkunyhóknál) az evangélium előtt díszüdvösvortüzet adtak le. Budaörsön ez a szokás most is járja. A kápolnákat felállító családok megvendégelték a lövészeket, vagy azonnal, vagy később, délután (Budaörsön még ma is).

A lövészcsapatok – mint már említettük – a templomhoz tartoztak. Annak a jelentősége kevés volt, ami a templomi életükön kívül történt velük.

A budaörsi és etyeki lövészcsapatokat kivéve, a többi helységben évente *lövész-bált* rendeztek. Ezen csak a lövészek, családtagjaik és a gárda jötevői vehettek részt. Zsámbékon rövid időre bemehettek a legények is. A fiúk számai (az úgynevezett fiútáncok) után azonban azonnal el kellett hagyniuk a vendéglőt.

Búcsú napján a budaörsi lövészek a Herzog Vendéglő elé vonulnak. Ott díszüdv-sortűzet adnak le. Azután kezdődhetett a tánc. Az első kettőt csak lövészek járhatták a kedvesükkel. (Ezért nevezték el ezeket lövész-számoknak.)

A budakalászi, a pesthidegkúti és pomázi lövészegyesület gyakran rendezett *majálist* a környező erdőkben.³⁹

A budakalásziak, a pilisszentivániaiak, a pilisvörösváriak, a solymáriak és az ürömi lövészek nyaranta (a vecsernye után vásár- vagy ünnepnapon) ünnepélyes *céltábla lövészetet* rendeztek a falu határában.⁴⁰ A céllövészetten néha a honoráciorok is részt vehettek.⁴¹ A legjobb lövészeket a polgármester, a bíró Magyarország színeivel díszített szalagon függő érmekkel tüntette ki (Budakalászon, Solymáron, Ürömben). Ürömben és Pilisvörösváron az első díjas lövésznek meg kellett vendégelnie a többieket.

A lövészcsapat tisztjeinek vagy a falu honoráciorainak névnapján sok helyütt élt a szokás, hogy az ünnepelt háza elé vonultak és ott díszsortűzet adtak le.⁴² Az egyik lövész a csapat jókívánságait is kifejezésre juttatta.⁴³

Egy-egy lövészcsapat feloszlásához az érdektelenség, a civódások, az alapító vagy a parancsnok kilépése vezetett.⁴⁵ Az első világháború után a budaörsi és az etyeki lövészcsapatot újjászervezték. Jelenleg kizárólag Budaörsön működik még!

Jegyzetek

¹ Lövészegyletekre már a 13. századtól hivatkoznak. Kezdetben az egyháznak rendelték alá ezeket. Később mindinkább világi formákat öltöttek, amelyek már az egyletekre emlékeztettek. Vö. „Schützenbruderschaft” és „Schützengilde”. In *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*ben. A. Erich és Richard Beitz összeállítása. Leipzig, 1936, 648. l. és folytatólagosan.

² Fejtegetéseim kizárólag egyéni következtetéseken nyugszanak. A budaörsi lövészegyesületről lásd a következő tanulmányomat: „Az egyházi év Budaörs német község nyelvi és szokásanyagában, tekintettel Budaörs környékére” (Das Kirchenjahr in Spruch und Brauch der deutschen Gemeinde Budaörs, mit Rücksicht auf die Umgegend). *Arbeiten zur deutschen Philologie*, Heft 53, Budapest, 1933, 44., 46. és folytatása, valamint 52., 54. és 55. l.

³ Az 1743-ban alapított „Puskás lövészek és flintacsöves vadászok kompániája” (Bürgerliche Flintenschützen und Rohrschützen Compagnie) nem volt egyházi célú egyesület. A 18. században a tagok a lövészetet gyakorolták, hogy szükséges esetben a várost is meg tudják védeni. A céllövészet később csupán a gazdag polgárok szórakozásává vált. A 19. század közepén a budai német polgárok lövészegyletének már csak tíz tagja maradt. 1861-ben – magyar vezetéssel és magyar szellemben – új életre kelt. Idevágó szakirodalom: Kimnach Károly: *Jelentés a budai polgári lövészegylet által 1871-ben tartott százados ünnepélyéről* (Bericht über die Fahnenweihe des Ofner bürgerlichen Schützenvereins im Jahre 1871). Ofen, 1872. 64 l. Uő: *Ünnepélyes jelentés a budai polgári lövészegyletnek 1872. június 29-én Budán megtartott zászlószenteléséről* (Bericht über die Fahnenweihe des Ofner Bürgerlichen Schützenvereins zu Ofen an 29. Juni 1872). Pest, 1873. 48 l. Uő: *Magyarországi lövészképek* (Schützenbilder aus Ungarn). Budapest, 1875. 80 l. Schmall Lajos: *Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez* (Beiträge zur Geschichte der Hauptstadt Budapest). Budapest, 1899. 251 l.

⁴ A *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* egy tudósításában 1800. február 6-án Piliscsabán a Palatinus és felesége fogadása kapcsán említ egy egyenruhás „Vadászcsapatot” is. A vadászokat, így olvasható itt, zöld lombbal és szalagokkal díszítették. Sárga zászlójukon kétfejű sas volt látható. Vajon a piliscsabai vadászcsapat említésével lövészegyletre utalhattak?

⁵ A lövészegyletek alapítási évei: Budajenő: a 19. század ötvenes éveiben. – Budakalász: 1870/71. – Budakeszi: 1862/63. – Kleintetting/Budatétény: a nyolcvanas években. – Krottendorf/Békásmegyer: 1868/69. Leányvár: 1871. – Pesthidegkút: 1870/71-ben már újjáalakult, 1848 előtt is voltak ott lövészek. – Pilisvörösvár: 1867. – Pomáz: 1870. – Sankt András/Szentendre: 1881/82. – Solymár: a hatvanas évek kezdetén. – Üröm: 1869. – Zsámbék: a hetvenes években.

⁶ Bia: Jakob Tiefau. – Budajenő: Anton Pillmayer, jegyző. – Budakeszi: Lorenz Ried, napszámos. – Budaörs: újjáalakult 1920/21-ben Szakály Mátyás igazgató-tanító és Josef Kuba katonatiszt kezdeményezésére. – Etyek: Johann Teller, gazdapolgár. – Kleintetting/Budatétény: Anton Rácz, őrmester. – Krottendorf/Békásmegyer: Martin Katzinger, gazda. – Leányvár: Jakob Pollak, gazda. – Pesthidegkút: Georg Stadtmüllner, tejesember. – Pomáz: Adalbert Laslowski földbirtokos és Stefan Klostermayer gazda. – Sankt András/Szentendre: Josef Zimmer, gyáros. – Üröm: Josef Vollhofer, szőlősgazda. – Zsámbék: Matthias Kásmann, gazda.

⁷ A falut szerbek alapították. A németek csak később költöztek ide, a szerbek szemében betolakodóknak számítottak. Téréségünk szerb lakosairól lásd a következő tanulmányomat: „Serbkroaten im Ofner Bergland” (Szerbhórvátok a budai hegyvidéken). *Südostdeutsche Forschungen*, 4 (1939), 56–69. l.

⁸ Óbudán a Lövészegylet és a Vadászgárda tagsági létszámát valamikor 30 főben szabták meg, a '90-es években a Lövészegyletnek csak 10 fős tagsága volt. – Bia: 10. – Budajenő: 13. – Budakalász: mintegy 40 fő. – Budakeszi: 13. – Budaörs: 13 (most is annyi). – Etyek: 13. – Großturwal/Biatorbágy: a '80-as években még 32 fő, később 22-től 24 főig. – Budatétény: körülbelül 30 fő. – Krottendorf/Békásmegyer: kezdetben 40 fő, most 24. – Leányvár: 32 fő. – Pesthidegkút: kezdetben 40, később 25–30 fő. – Piliscsaba: 32. – Pilisszentiván: 22 fő. – Pilisvörösvár: 40. – Pomáz: 32. – Sankt András/Szentendre: 50 fő felett. – Solymár: 27. – Üröm: 30. – Zsámbék: 26 fő.

⁹ Bia, Budajenő (túlryomó részben), Budakalász, Budaörs (1909-től 1913-ig, Csizmadia plébános kívánságára; mert a legények néha elképesztő tréfákat műveltek), Großturval/Biatorbágy (1906-tól 1913), Kleintetting/Budatétény, Leányvár, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Pomáz, Sankt András/Szentendre, Solymár, Zsámbék.

¹⁰ Budakeszin, Budaörsön (1909 előtt és 1920/21-től, 1937 óta csak sorozás alá esők; a parancsnokok sorában 1920/21 óta házasok is szerepeltek), Etyeken (egyre inkább csak a sorkötelesek, parancsnokok azonban mindenkor házasember volt), Törökbálinton (1893 óta).

¹¹ Óbudán, Békásmegyeren, Pesthidegkúton (a tisztek csak házasemberek lehettek), Ürömon.

¹² A rangok közlésére (azok nevét zárójelben adom, akik az adott megbízást utoljára betöltötték) nem mindig volt lehetőség. Óbuda: A Polgári Gárda kapitánya Matthias Wirt lakatos, a Vadászgárda kapitánya Zeller korcsmáros volt. Valamikor volt egy tisztjük is. – Bia: főlövész (Jakob Tiefau). – Budajenő: a lövészek parancsnoka (Josef Paxian), zászlótartó (Georg Nick). – Budakalász: kapitány (Johann Engler), hadnagy (Jakob Liks), őrmester (Josef Liks), káplár (Johann Brauneck), szakaszvezető (Sebastian Huy), zászlótartó (Georg Gröschl), két zászlóvivő, a zenekar tamburbotos vezetője (Georg Milz). – Budakeszi: kapitány (Lorenz Ried), zászlótartó. – Budaörs: „főlövész” (1939–40: Paul Wenzl), dobos (1909–1913). – Etyek: kapitány (Franz Lindner); a háború előtti időszakban minden lövész káplár volt. – Biatorbágy: kapitány (Andreas Pettinger), zászlótartó (Josef Loschinger). – Budatétény: kapitány (Anton Rácz, őrmester). – Békásmegyer: őrnagy (Franz Klupp), kapitány (Martin Katzinger), főhadnagy (Josef Koller), hadnagy, őrmester (Franz Fühl), káplár (Johann Schifferer), zászlótartó (Christian Herrhof), a zenekar tamburbotos vezetője Martin Krettinger. – Leányvár: kapitány (Jakob Pollak), főhadnagy (Johann Jillich), hadnagy (Michael Fisch), őrmester (Adam Micska), dobos (Lorenz Hart). – Pesthidegkút: kapitány (Kaspar Dauner), főhadnagy (Georg Stadtmüller), hadnagy (Josef Steinemann), őrmester (Georg Haberl), zászlótartó (Johann Forstner), az összes többi tag lövész káplár volt. – Piliscsaba: kapitány (Franz Waldner), főhadnagy, hadnagy, őrmester (Stefan Ungar), két káplár, zászlótartó. – Pilisszentiván: kapitány (Michael Schuck), káplár (Johann Neubrand), őrzető (Matthias Marlok). – Pilisvörösvár: kapitány (Martin Mirk), hadnagy (Georg Wippelhauser), zászlótartó (Johann Weber), a tamburbot hordója (Martin Wüst), dobos. – Pomáz: ezredes (Markus Spanjowitsch esperes), őrnagy (Adalbert Laslowsky földbirtokos), kapitány (Stefan Klostermayer), főhadnagy (Paul Krolli), zászlótartó (Georg Schreiber), két zászlóvivő (Martin Suhr és a szlovák Andreas Kalahus), a tamburbot vivője (Martin Mandl), trombitás. – Szentendre: kapitány (Josef Zimmer gyáros), főhadnagy, hadnagy, őrmester, tizedes, káplár, őrzető, zászlóvivő, dobos. – Solymár: kapitány (Bernhardt Thaller), főhadnagy (Matthias Pillmann), káplár, zászlótartó (N. Fremd), dobos (Jakob Schokaz), trombitás. – Üröm (lásd még a függelék is): kapitány (Johann Koller), főhadnagy (Anton Schuck), alhadnagy (Michael Gschöpf), két őrmester (Martin Metzler és Josef Westwinkel), két szakaszvezető (Josef Weißhaar és Georg Sedlak), számadó (azaz pénztáros; egyidejűleg Georg Sedlak), két káplár (Johann Milz és Ignaz Schilk), zászlótartó (Ignaz Leof), dobos (Josef Kreppart). – Zsámbék: kapitány (Josef Berakowitsch), őrmester (Johann Frech), szakaszvezető (Johann Kaiser fuvaros), káplár (Michael Elbert ács), zászlóhordó (Josef Teberling kőműves), dobos (Josef Elbert ács).

¹³ Kék vagy fekete rövid posztókabát álló gallérral, szorosan szabott kék vagy fekete posztónadrág zsinór díszítéssel. Csizma: Bián és Budakeszin (a kabátot is zsinór díszítette), Budaörsön (1909–ig, 1920/21–től 1935–ig, majd 1937–ig; 1936 óta a lövészek úgynevezett „német ruhát” hordanak, fekete két soros zakóval, hosszú fekete nadrággal, és cipővel), Etyeken és Biatorbágyon (1893–ig), Budatétényen és Békásmegyeren, Pesthidegkúton, Piliscsabán, Pilisszentivánon, Pilisvörösváron, Pomázon (a ruha színe szürke volt, a nadrágot hosszában egy hosszú zöld csík díszítette), Solymáron és Zsámbékon.

¹⁴ *Piros zsinór-díszítés:* Törökbálinton (1893–ig), Piliscsabán, Pilisszentivánon, Pilisvörösváron, és Solymáron. – *Zöld zsinór-díszítés:* Zsámbékon.

¹⁵ Óbuda: 1. Polgári Lövészek: sötétpiros katonazubbony fehér díszítéssel az újjon, fehér gallérral, hosszú nadrág. 2. Vadászgárda: kék katonazubbony, zöld díszítéssel a zakó ujján és zöld gallér, hosszú kék nadrág zöld csíkkal. – Budajenő: kék katonazubbony, „valamilyen” díszítéssel az ujján, fekete nadrág, csizma. – Budakalász: kék katonazubbony, a legénységnél piros, fehér dísz az ujjon a tisztéknél, díszítés a zubbony ujján, hosszú kék nadrág piros csíkkal. – Budaörs 1909–1913: fekete katonazubbony, hosszú fekete nadrág. – Biatorbágy: 1906–1913: fekete katonazubbony, hosszú fekete nadrág zöld csíkkal. – Leányvár: kék katonazubbony zöld díszítéssel az ujján, „magyar” nadrág. – Szentendre: kék katonazubbony piros díszítéssel az ujján és piros gallérral, sötétkék hosszú nadrág piros csíkkal. – Üröm: kék katonazakó piros gallérral, magyar nadrág. Például az ürömi lövészek felszerelése 200 forintba és 13 krajcárba került (lásd függelék).

¹⁶ Bián és Budaörsön (kivéve az 1909–1913-as éveket): fekete posztókalap, melynek karimáját hátul felhajtották. A karima és a fej között kis színes selyemszalaggal felerősített művirágból és tujaágból álló csokor, melyre hamvazószerdán a gyász jeleként egy kék, más alkalommal pedig piros szalag van erősítve. A virágcsokrot mindenki maga vásárolja meg, 1930–1936-ig a Keresztény Munkásegylet, a fővadásznak és az egész csapatnak. – Biatorbágy: (1893–ig mint Budaörsön, de szalagok nélkül). – Etyeken: a kalap szalagjába, a bal oldalon egy fekete tollcsokrot erősítettek; a parancsnoké fehér volt. – A lövészeket fejfedőjük miatt is, mely a magyar csendőrségre emlékeztetett, egyebek között *Schandaa(r)n*-nak hívták Budatétényben, Piliscsabán, Zsámbékon (lásd Etyeket is).

¹⁷ Budakeszin fekete prémes sapka, alul körben kék selyemzsinórral, két kék bojtjal, melyek a sapka baloldalán függtek; a kapitánynak piros selyemszalag díszítette a sapkáját, rajta piros bojtjal. – Pesthidegkúton: feketeprémes sapka elől fehér tollcsokorral.

¹⁸ Óbuda: fekete csákó fehér tollcsokorral (Vadászgárda). – Budakalász: a közlegények fekete csákót hordtak, a tisztek kéket. – Békásmegyer: sötétkék csákó. Az őrnagy csákóját fekete tollcsokor díszítette és egy széles sárga szalag körben a fején, a kapitánynak két vékony, a hadnagynak csak egy szalagja volt a csákóján. – Leányvár: kék csákó fekete tollcsokorral. – Pilisszentiván: kék csákó fekete tollcsokorral. A kapitány csákóján sárga szalag volt, a tollcsokor piros-fehér-zöld volt. – Pomáz, Üröm: kék csákó fehér tollcsokorral.

¹⁹ Merev fekete kalap magas fejrésszel, a baloldalon nagy tollcsokor (kakastoll), a kalapszalag helyett zöld zsinór, mely két bojtban végződik: Budajenő, Budaörs (1909–1913), Törökbálint (1906–1914), Pilisvörösvár, Szentendre és Solymár (a tollcsokor elől volt megerősítve és betakarta a fejfedőt).

²⁰ Piliscsabán a kapitány, Pilisvörösváron a hadnagy hordott merev fekete kalapot, úgynevezett *Zweispitz*-et.

²¹ Békásmegyeren a tisztek fekete pantallót hordtak, az őrnagy zubbonya sötétbarna színű volt. – Solymáron a hadnagy hosszú fekete nadrágot viselt.

²² Az eltérések a következők: Etyeken a parancsnok rangjelzése az őrmesterének felelt meg (a világháború után már csak három csont csillaggal). Biatorbágyon (1906–1914) széles ezüst csíkot hordtak a galléron. A budajenői lövészparancsnok – miként most a budaörsi főlövész – kardot hordott.

²³ Budakalászon és Pomázon a zászlóvivők is viselték.

²⁴ *Sárga (arany) bojt*ot használtak Budakalász, Budakeszi, Budaörs, Békásmegyer, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Pomáz, Szentendre, Zsámbék községekben. – *Ezüst bojt*ot Óbudán, Budajenőn, Etyeken és Pesthidegkúton. – *Piros bojt*ot Solymáron. – *Zöld bojt*ot Biatorbágyon. – *Piros-fehér-zöldet* Ürömn. – Óbudán és Zsámbéken vállszalagot is hordott a tiszte.

²⁵ Ürömn például 1869-ben 21 fontot, 1870-ben 55 fontot, 1871-ben 21,75 fontot, 1872-ben 17 font puskaport használtak fel.

²⁶ Óbudán és Solymáron minden lövésznek tagsági díjat kellett fizetnie. Solymáron azt a lövést, aki megtagadta a kivonulást, pénzbírsággal sújtották.

²⁷ A bőr patrontáskát elől, az övön hordták: Óbuda, Budakalász, Biatorbágy (1906–1913), Békásmegyer, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Szentendre. A bádóg patrontáskát a hátukra erősítették: Budajenő, Pesthidegkút, Solymár.

²⁸ Budajenőn (már nem található), Budakeszin (már nem található), Piliscsabán (állítólag a templomban van), Pomázon és Szentendrén (a templomban van), Solymáron (?), Ürömn (itt sem található).

²⁹ Óbuda: fehér selyemzászló (jelenleg az óbudai Szőlősgazdák Egyesületénél, Szentendrei út 16.). – Budakalász: kék selyemzászló; az egyik oldalán Szent Istvánt látjuk, amint a Szűzanya előtt térdel, miközben felajánlja Magyarország koronáját, a másik oldalán a lourdesi barlangot, a Szűzanyával (a templomban található). – Biatorbágy: zöld selyemzászló; egyik felén Szent István koronája, a másikon szív, horgony és könyv (a templomban van). – Békásmegyer: fehér selyemzászló Szent József képével (már nem található). – Leányvár: zászló Szent Erzsébet képével. – Zsámbék: piros selyemzászló a boldogságos Szent Szűz képével (a templomban).

³⁰ Budakeszin és Békásmegyeren, Pomázon és Zsámbéken az egyik lövész vitte a tamburbotot.

³¹ Budajenőn a zenekar, ha lövészeknek játszottak ugyanúgy öltözött fel mint a lövészek. A kalapjukon azonban fehér tollcsokrot hordtak.

³² Budakeszin, Békásmegyeren, Pilisvörösváron, Solymáron és Ürömn.

³³ Biatorbágyon az Anna-hegy, ahol a lövészek gyakorlatozni szoktak, a nép ajkán a *Schützenberg* (Schützenberg) nevet is viselte.

³⁴ Saját székházuk sehol sem volt a lövészeknek. Kivonulás előtt egy vendéglőben vagy a parancsnok házában gyűltek össze Budaörsön (1920/21 óta) a Keresztény Munkásegylet házában, Biatorbágyon (1906–1914) a Katolikus Olvasóegyletben.

³⁵ Budakalászon a ministránsok zöldcsütröttökön bort gyűjtenek a szent sír számára, melyet mostanában 8 (valamikor 12) üveggömbbe öntenek. A bor a papé. Pomázon a lövészek őrnagya ajándékozta a bort a szent sír számára (egy literre mintegy 20 üveggömböt számítva). Ez a szokás a lövészegylettel együtt megszűnt. A budaörsi lövészeknek joguk van Nagypénteken és Nagyszombaton bort gyűjteni a községben.

³⁶ Karácsonykor (Bia, Budajenő, Budakeszi, Piliscsaba, Solymár, Üröm), Szilveszter napján (Budajenő, Pilisvörösvár, Pomáz), Újév napján (Budakeszi, Pomáz, Üröm), Háromkirályok napján (Budakeszi), Nagypénteken, Nagyszombaton, Húsvétkor és Pünkösdkor (általában mindenhol), Mária Mennybemene-

tele napján (Biatorbágy), István király napján (Budakalász, Biatorbágy, Pesthidegkút, Szentendre, Üröm), Mindenszentek napján (Budajenő), a búcsú napján (általában). – A budakalászi, a pesthidegkúti és az ürömi lövészegylet Szent Istvánt választotta védőszentnek; ezért az ő napján is kivonultak. „Védőszentünk nevenapján”, Szent Istvánkor az ürömi lövészek a *Pisnwald*-ban (Körtés erdőben) táncmulatságot rendeztek. – Pilisvörösváron és Ürömben a hónap első vasárnapján, Solymáron az első és a második áhítati ünnepen (a Fagyosszentek hetében, a Húsvét utáni csütörtökön és a mandulanyílás utáni csütörtökön), Szentendrén március 15-én (a nemzeti ünnep napján).

³⁷ A mise kezdetén (Zsámbék), az evangéliumkor (általában), az Agnus Dei idején (Etyek), az Offertoriumkor (Etyek), az Átváltozáskor (általában), a mise végén (Etyek, Zsámbék). – A pomáziak a templomból történő hazatérés után az udvarban még leadnak egy diszlövést.

³⁸ Óbudán, Budakalászon, Budaörsön (a fő lövész a pap elé lép és jelent: „Főtisztelendő Úr, teljesítettük megtisztelő kötelességünket!”), Biatorbágyon a plébánia udvarában, továbbá Békásmegyeren, Pesthidegkúton, Pomázon, Solymáron, Ürömben, Zsámbékon. – Piliscsabán a lövészcsapat a plébániáig kísérte a papot. Pilisvörösváron két férfi hívta el a misére a papot, és haza is kísérték.

³⁹ Budakalászon az italokat a tréfa kedvéért mindig kutyafogattal szállították a helyszínre.

⁴⁰ Budakalászon a réten, ahol most a textilgyár épült, vagy a kálváriadombon. – Pilisszentivánon a *Jaagswuisen* (Jägerwiese), a Lövészek rétjén. – Pilisvörösváron az erdei kápolnánál (a tizennégy segítő szent kápolnájánál). – Solymáron a Schloßbergen, a Várhegyen. – Ürömben a köfőjtőnél.

⁴¹ Pilisvörösváron Bacsák plébános rossz lövész volt. Hogy örömet szerezzenek neki, és a lövészcsapatot is jól megvendégelje, a fedezékben lévő jelentő férfit megbízták azzal, hogy a plébános minden lövését telitalálatnak jelezze. A megvendéglés sohasem maradt el!

⁴² Solymáron ez a megtisztelés kijárt minden tagnak is.

⁴³ Kivéve Budakalászt, Etyeket, Biatorbágyot, Zsámbékot. – Budaörsön Úrnapja délutánján (mielőtt leszereltek) a lövészek a honoráciorok háza elé vonultak és díszüdvostűzzel köszöntötték őket. Ezután a zenekar még két számot játszott.

⁴⁴ Óbuda: 1. a Vadászgárda a nyolcvanas években, 2. a Polgári Gárda a kilencvenes években szűnt meg (érdektelenség miatt). – Bia: 1892/1893 (érdektelenség, drága volt a puska). – Budajenő: 1875/1876 (komolytalan magatartás). – Budakalász: 1874/1875 (a szerbekkel folytatott civódás miatt). – Budakeszi: 1863/1864, félévi működés után. A lövészek parancsnokának, Josef Riednek, aki csak napszámos volt, a gazdagok azt vetették a szemére, hogy csupán parádézni akar a lövészekkel, ezért aztán otthagyták az egészet. – Etyek: 1934 (az ifjúsági Levente miatt a lövészek feleslegessé váltak). – Biatorbágy: 1914 (világháború). – Budatétény: több mint 60 évvel ezelőtt (Anton Rácz, az alapító és parancsnok, elköltözött a helységről). – Békásmegyer: 1878/1879 (civódások). – Leányvár: mint egy 60 évvel ezelőtt. – Pesthidegkút: 1874/1875 (civódások). – Piliscsaba: 1875/1876. – Pilisszentiván: 1878/1879 (érdektelenség, „drága volt a puska”). – Pilisvörösvár: 1870 (civódások). – Pomáz: 1877 (érdektelenség). – Szentendre: 1906/1907 (németek és szerbek közötti civódások miatt). – Solymár: 1878 (meghalt a parancsnok). – Üröm: 1872/1873 (civódások). – Zsámbék: 1914 (a háború miatt).

BUDAÖRSI LÖVÉSZEK (20. SZÁZAD ELSŐ FELE)

EUGEN BONOMI

SCHÜTZENGESELLSCHAFTEN IM OFNER BERGLAND*

Im vorigen Jahrhundert wurden in vielen Gemeinden dieses Raumes Schützengesellschaften¹ gegründet. Das war geradezu Mode. Ernste Aufgaben hatten sie nicht zu erfüllen. Allein zum Paradiereen waren sie da. Überall standen sie in engster Beziehung zur Kirche. Außerhalb des kirchlichen Rahmens betätigten sie sich kaum.

Welches der älteste Verein ist, wissen wir nicht. An schriftlichen Quellen fehlt es, die mündliche Überlieferung ist nicht immer stichhältig.² In Altofen,³ Bia, Budaörs, Großturwal-Törökbálint, Pesthidegkút, Piliscsaba⁴ und Pilisszentiván sollen seit jeher solche Vereine bestanden haben. Ob dies stimmt, bleibt dahingestellt. Über die Gründung der übrigen Gesellschaften sind wir schon genau unterrichtet.⁵ Viele entstanden nur deswegen, weil man den Dörfern, wo es bereits solche gab, nicht nachstehen wollte. Was die haben – hieß es – können auch wir haben. Die Anreger oder Gründer⁶ waren, abgesehen von wenigen Ausnahmen, Menschen aus dem Volk, zumeist gewesene Soldaten, die dann in der Regel auch die Stelle des Kommandanten bekleideten.

Schützengesellschaften hatten nur die Deutschen. In Piliscsaba und Pomáz wurden aber auch einige katholische Slowaken aufgenommen. Die Pomázer Schützen deutscher und slowakischer Volkszugehörigkeit standen zueinander in guten Beziehungen. In Piliscsaba war es anfangs ebenso. Später lehnten sich die Slowaken gegen die Deutschen auf. Die Reibereien führten schließlich zu einer großen Schlägerei vor der Kirche. Damit war auch das Schicksal der Schützengilde besiegt. Im Budakalászer Schützenkorps gab es keine Slawen. Die serbischen Dorfgemeinden sahen die deutschen Schützen mit scheelen Augen an.⁷ Es kam mitunter zu blutigen Raufereien zwischen Deutschen und Serben. Um die Serben nicht zu reizen und weitere Zusammenstöße zu vermeiden, löste sich die Gesellschaft selbst auf. Die Serben in Sankt András-Szentendre waren den deutschen Schützen auch nicht besonders zugetan.

Die Schützen gingen im allgemeinen aus den Reihen der „besseren“ Bauern hervor. Das Pesthidegkúter, Pilisszentiváner und Zsámbéker Korps bestand jedoch fast ausschließlich aus Handwerkern und Häuslern. Das wohlhabende Bauerntum hielt sich davon fern.

Zahlenmäßig waren die Gesellschaften nicht gleich stark. In mehreren Dörfern war die Zahl der Mitglieder genau bestimmt, anderswo schwankend.⁸ Hier durften ihr nur verheiratete Männer (gewesene Soldaten),⁹ dort nur Burschen¹⁰ angehören. Manchenorts wurde auf das Alter nicht gesehen.¹¹ Eintreten und austreten konnte man, wann man wollte. Die Wahl der Würdenträger¹² erfolgte durch Abstimmung.

Recht verschieden waren die Uniformen der Schützen. Im allgemeinen behielt man das Bauerngewand („ungarisches Gewand“),¹³ das manchenorts an den Ärmeln

* Budapest, 1941, S. n. 9 S.

unten und am Kragen mit Aufschlägen versehen wurde.¹⁴ Wo man die Kosten nicht scheute, dort ließ man sich Uniformen nach militärischem Schnitt anfertigen.¹⁵ Kopfbedeckungen: schwarze Tuchhüte (mit Kinnriemen),¹⁶ Fellmützen,¹⁷ Tschakos,¹⁸ (ungarische) Gendarmenhüte,¹⁹ Zweispitze.²⁰ Fußbekleidungen: Stiefel zum ungarischen Gewand, sonst Schuhe. Offiziere und Unteroffiziere waren nur selten anders gekleidet als die Mannschaft.²¹ Die Gradabzeichen stimmten mit denen des österreichisch-ungarischen Heeres überein.

Gewehr und Seitengewehr mußte man sich meist selbst beschaffen. In Budajenő, Budaörs (seit 1920/21), Etyek und Zsámbék wurden den Schützen die Waffen bei jeder Gelegenheit von der Gemeinde zur Verfügung gestellt.²² Das Bajonett trug man überall aufgepflanzt. Offiziere hatten Säbel²³ mit Portepée.²⁴ Den Bedarf an Schießpulver²⁵ deckte die Gemeinde oder Freunde der Gesellschaft. Wenn sie über Geld verfügte, brachte sie die Kosten für das Pulver selbst auf.²⁶ Patronentaschen gab es nicht überall.²⁷

Mehrere Schützenkorps hatten auch Fahnen. Diese waren vorwiegend in den ungarischen Landesfarben²⁸ oder Fahnen mit religiösen Motiven.²⁹ Aufbewahrt wurden sie in Kirchen, Schulen oder auch bei den Befehlshabern, von wo man sie jedesmal feierlich abholte. Der Fahnenträger schritt vor oder inmitten der Abteilung (Pesthidegkút, Piliscsaba). In Budakalász und Pomáz gingen neben dem Fahnenträger auch zwei Fahnenführer einher.³⁰

Zu jedem Schützenkorps gehörte auch eine Musikkapelle, die den Zug eröffnete. Die Sankt Andräer Schützengarde hatte ihre eigene uniformierte Kapelle. Anderswo zogen die Schützen von Fall zu Fall Bauernkapellen heran.³¹ Im allgemeinen hielt man sich an die gleiche Kapelle. Die Musikanten spielten unentgeltlich. In Krottendorf-Békásmegyer, Pilisvörösvár, Solymár und Üröm waren die Mitglieder der „Schützenmusik“ – ebenso wie in manchen Dörfern die Schützen³² – aller Pflichtarbeiten enthoben. Wein- und Bierspenden empfangen nicht nur die Schützen, sondern mitunter auch die Musikanten.

Wo die Gesellschaft aus gewesenen Soldaten bestand, exerzierte man wenig; es tat ja auch nicht not. Burschen vor der Militärzeit mußte das Notwendigste natürlich beigebracht werden. Als Exerzierplatz dienten: die Hutweide, freie Plätze außerhalb der Gemeinde,³³ Bauernhöfe oder der Schulhof. Die Kommandosprache war anfangs überall deutsch. In Budaörs (1920/21), Großturwal (1910/31) führte man später die ungarische Sprache ein.

Der Dienst der Schützen begann mit dem Karfreitag und dauerte bis Fronleichnam oder bis zum Kirchtag (allg.), zuweilen auch bis König Stefan oder bis Neujahr.

Karfreitag und Karsamstag standen die Schützen zu zweien vor dem heiligen Grab Wache. Das Ablösen erfolgte halb-, ein- oder zweistündlich. Um gleich bei der Kirche zu sein, überließ man ihnen an diesen Tagen im Schulgebäude³⁴ einen Saal, wo sie sich aufhalten konnten (die Schulen stehen allenthalben bei der Kirche). Die Budaörser Schützen beköstigt an beiden Tagen nach altem Brauch der Ortspfarrer. In Großturwal waren sie in den letzten Jahren Gäste des Fabrikanten Josef Walla. In Budajenő, Budakalász und Pomáz fiel ihnen der Wein zu, der im heiligen Grab in Glaskugeln stand.³⁵ An der Auferstehungsprozession am Karsamstag nahm überall auch die Schützengesellschaft teil.

An großen kirchlichen Festtagen³⁶ zogen die Schützen mit Musik zur Kirche. Vor oder neben der Kirche, manchmal auch im Kirchhof nahmen sie Aufstellung.

Während des Hochamtes gaben sie einige Salven.³⁷ Nach der Messe pflegte der Pfarrer die Front des Korps abzuschreiten.³⁸ Er bekam einen Ehrenschuß, worauf die Musikkapelle vielerorts einen Marsch spielte.

In der Fronleichnamsprozession schritten die Schützen zu beiden Seiten des Baldachins, vor oder nach dem Baldachin. Bei den vier Kapellen (Laubhütten) gaben sie nach dem Evangelium Salven ab. So noch in Budaörs. Die Eigentümer der Kapellen pflegten die Schützen entweder gleich (in Budaörs jetzt noch) oder erst am Nachmittag zu bewirten.

Die Schützenvereine gehörten, wie erwähnt, eigentlich zur Kirche. Was außerhalb des Kirchlichen lag, hatte wenig Bedeutung.

Mit Ausnahme der Budaörser und Etyeker Schützengesellschaft veranstalteten die der übrigen Gemeinden alljährlich zu Fastnacht einen Schützenball. Zutritt hatten nur Schützen, ihre Familienangehörigen und die Wohltäter der Garde. In Zsám-bék durften eine Zeitlang auch die Burschen mittun. Nach den „Burschenstücken“ (Tänze für die Burschen) mußten sie aber das Wirtshaus sofort verlassen.

Am Kirchtag ziehen die Budaörser Schützen vor das Herzogsche Wirtshaus und geben dort eine Salve. Nachher folgt Tanz. Die ersten zwei Tänze dürfen nur Schützen mit ihren Geliebten tanzen (darum: „Schützenstücke“).

Der Budakalászer, Pesthidegkúter und Pomázer Verein veranstaltete des öfteren einen Majalis in den umliegenden Wäldern.³⁹

Die Budakalászer, Pilisszentiváner, Pilisvörösvärer, Solymárer und Ürömer Schützen hielten alljährlich im Sommer (an einem Sonn- oder Festtag, nach der Vesper) außerhalb des Dorfes ein feierliches Scheibenschießen ab.⁴⁰ Manchmal nahmen daran auch Honoratioren teil.⁴¹ Den besten Schützen verlieh der Bürgermeister (Richter) Medaillen an Schleifen in den Landesfarben (Budakalász, Solymár, Üröm). In Üröm und Pilisvörösvár mußte der Träger des ersten Preises alle Teilnehmer bewirten.

An Namenstagen der Offiziere⁴² des Schützenkorps oder der Honoratioren des Dorfes war es vielerorts Brauch, vor das Haus des betreffenden zu ziehen und eine Ehrensalue zu geben.⁴³ Einer der Schützen überbrachte Glückwünsche.

Unlust, Zwistigkeiten, das Ausscheiden des Gründers oder Befehlshabers, auch der Weltkrieg brachte die Schützengesellschaften zu Fall.⁴⁴ In der Nachkriegszeit wurde die Budaörser und Etyeker wieder ins Leben gerufen. Etyek hat seit 1934 keine mehr. Allein in Budaörs besteht sie noch.

Endnoten

¹ Schützenvereine sind schon im 13. Jahrhundert belegt. Anfangs waren sie der Kirche untergeordnet. Später nahmen sie immer mehr weltliche Formen an, die an die Innungen erinnerten. Vgl. „Schützenbruderschaft“, „Schützengilde“ im Wörterbuch der deutschen Volkskunde von Oswald A. Erich und Richard Beitzl. Leipzig, 1936, S. 648 ff.

² Meine Ausführungen beruhen ausschließlich auf eigenen Erhebungen, über die Budaörser Schützengesellschaft s. auch meine Arbeit: Az egyházi év Budaörs német község nyelvi és szokásanyagában, tekintettel Budaörs környékére (Das Kirchenjahr in Spruch und Brauch der deutschen Gemeinde Budaörs, mit Rücksicht auf die Umgegend). *Arbeiten zur deutschen Philologie*, Heft 53, Budapest 1933, S. 44, 46 f, 52, 54, 55.

³ Die Ofner (!) „Burgliche Flintenschützen und Rohrschützen Compagnie“ (gegründet 1743) war keine Vereinigung zu kirchlichen Zwecken. Im 18. Jahrhundert übten sich die Mitglieder im Schießen, um im Notfall auch die Stadt verteidigen zu können. Später war das Scheibenschießen nur noch Zeitvertreib der reichen Bürger. Um die Mitte des 19. Jahrhunderts hatte dieser Schützenverein des Ofner deutschen Bürgertums nur noch 10 Mitglieder. 1861 erstand er – unter magyarischer Führung und in magyarischem Geist – zu neuem Leben. Einschlägiges Schrifttum: Kinnach Károly: *Jelentés a budai polgári lövészegylet által 1871-ben tartott százados ünnepélyéről* (Bericht über die Fahnenweihe des Ofner bürgerlichen Schützenvereines im Jahre 1871). Ofen, 1872. 64 S. – Derselbe: *Ünnepélyes jelentés a budai polgári lövészegyletnek 1872 június 29-én Budán megtartott zászlószenteléséről* (Bericht über die Fahnenweihe des Ofner bürgerlichen Schützenvereines zu Ofen am 29. Juni 1872). Pest, 1873, 48 S. – Derselbe: *Schützenbilder aus Ungarn*. Budapest, 1875. 80 S. – Schmall Lajos: *Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez* (Beiträge zur Geschichte der Hauptstadt Budapest). Budapest, 1899, S. 251 ff.

⁴ In einem Bericht der *Vereinigten Ofner und Pester Zeitung* vom 6. Februar 1800 über den feierlichen Empfang des Palatins und seiner Gemahlin in Piliscsaba wird u. a. auch ein uniformiertes „Jägerkorps“ erwähnt. Die Jäger waren, heißt es hier, mit grünem Laub und Bändern geschmückt. Auf ihrer gelben Standarte sah man den Doppeladler. Ist mit dem Jägerkorps die Piliscsabaer Schützengesellschaft gemeint?

⁵ Gründungsjahre der Schützenvereine: Budajenő: in den 50er Jahren – Budakalász: 1870/71 – Budakeszi: 1862/63 – Kleinteting–Budatétény: in den 80er Jahren – Krottendorf: 1868/69 – Leányvár: 1871 – Pesthidegkút: neu gegründet 1870/71; vor 1848 gab es schon Schützen. – Pilisvörösvár: 1867 – Pomáz: 1870 – Sankt Andrä: 1881/82 – Solymár: Anfang der 60er Jahre – Üröm: 1869 – Zsámbék: in den 70er Jahren.

⁶ Bia: Jakob Tiefau – Budajenő: Anton Pillmayer, Notär – Budakeszi: Lorenz Ried, Tagelöhner – Budaörs: neu gegründet 1920/21 durch den Budaörser Direktorlehrer Matthias Szakály und den Militäroffizial Josef Kuba – Etyek: Johann Teller, Bauer – Kleinteting: Anton Rácz, Feldwebel – Krottendorf: Martin Katzinger, Bauer – Leányvár: Jakob Pollak, Bauer – Pesthidegkút: Georg Stadtmüllner, Milchmeier – Pomáz: Adalbert Laslowski, Grundherr und Stefan Klostermayer, Bauer – Sankt Andrä: Josef Zimmer, Fabrikant – Üröm: Josef Vollhofer, Winzer – Zsámbék: Matthias Käsmann, Bauer.

⁷ Das Dorf gründeten Serben. Die Deutschen zogen erst später zu; bei den Serben galten sie als Eindringlinge. Über die Serben unseres Geländes s. meinen Aufsatz: Serbokroaten im Ofner Bergland. *Südostdeutsche Forschungen*, 4 (1939), S. 56–69.

⁸ Altöfen: die Bürger- und Jägergarde (hier gab es nämlich zwei Schützenvereine!) hatte einst über 30 Mitglieder; in den 90er Jahren zählte die Bürgergarde nur noch 10 – Bia: 10 – Budajenő: 13 – Budakalász: etwa 40 – Budakeszi: 13 – Budaörs: 13 (auch jetzt) – Etyek: 13 – Großturwal: in den 80er Jahren noch 32, (später 22 bis 24 – Kleinteting: ungefähr 30 – Krottendorf: anfangs 40, zuletzt 24 – Leányvár: 32 – Pesthidegkút: am Anfang etwa 40, später 25–30 – Piliscsaba: 32 – Pilisszentiván: 22 – Pilisvörösvár: 40 – Pomáz: 32 – Sankt Andrä: über 50 – Solymár: 27 – Üröm: 30 – Zsámbék: 26.

⁹ Bia, Budajenő (vorwiegend), Budakalász, Budaörs (1909–1913 auf Wunsch des Pfarrers Csizmazia; die Burschen vollführten manchmal tolle Streiche), Großturwal (1906–1913), Kleinteting, Leányvár, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Pomáz, Sankt Andrä, Solymár, Zsámbék.

¹⁰ Budakeszi, Budaörs (vor 1909 und nach 1920/21, seit 1937 nur Stellungspflichtige; unter den Befehlshabern seit 1920/21 gab es auch Verheiratete), Etyek (seit jeher die Stellungspflichtigen; ihr Kommandant war aber immer ein verheirateter Mann), Großturwal (bis 1893).

¹¹ Altöfen, Krottendorf, Pesthidegkút (die Offiziere mußten jedoch verheiratet sein), Üröm.

¹² Würden (in Klammern die Namen derer, die sie zuletzt bekleideten; nicht immer war es möglich, sie zu ermitteln). Altofen: Hauptmann der Bürgergarde war der Wirt Matthias Schlosser, Hauptmann der Jägergarde war der Wirt Zeller. Einst soll es auch einen Leutnant gegeben haben. – Bia: Vorschütz (Jakob Tiefau) – Budajenő: Schützenkommandant (Josef Paxian), Fahnenträger (Georg Nick) – Budakalász: Hauptmann (Johann Engler), Leutnant (Jakob Liks), Feldwebel (Josef Liks), Korporal (Johann Brauneck), Zugsführer (Sebastian Huy), Fahnenträger (Georg Gröschl), zwei Fahnenführer, Träger des Tambourstockes (Georg Milz) – Budakeszi: Hauptmann (Lorenz Ried), Fahnenträger – Budaörs: „Vorschütz“ (1939–40: Paul Wenzl), Trommler (1909–1913) – Etyek: Hauptmann (Franz Lindner); in der Vorkriegszeit war jeder Schütze Korporal – Großturwal: Kommandant (Andreas Pettinger), Fahnenträger (Josef Loschinger) – Kleinteting: Kommandant (Anton Rácz, Feldwebel) – Krottendorf: Major (Franz Klupp), Hauptmann (Martin Katzinger), Oberleutnant (Josef Koller), Leutnant, Feldwebel (Franz Fühl), Korporal (Johann Schifferer), Fahnenträger (Christian Herrhof), Träger des Tambourstockes (Martin Krettinger), Trommler (Peter Katzinger), – Leányvár: Hauptmann (Jakob Pollak), Oberleutnant (Johann Jillich), Leutnant (Michael Fisch), Feldwebel (Adam Micska), Trommler (Lorenz Hart). – Pesthidegkút: Hauptmann (Kaspar Dauner), Oberleutnant (Georg Stadtmüller), Leutnant (Josef Steinemann), Feldwebel (Georg Haberl), Fahnenträger (Johann Fortner), alle anderen waren Korporäle – Piliscsaba: Hauptmann (Franz Walder), Oberleutnant, Leutnant, Feldwebel (Stefan Ungar), 2 Korporäle, Fahnenträger – Pilisszentiván: Hauptmann (Michael Schuck), Korporal (Johann Neubrand), Gefreiter (Matthias Marlok) – Pilisvörösvár: Hauptmann (Martin Mirk), Leutnant (Georg Wippelhauser), Fahnenträger (Johann Weber), Träger des Tambourstockes (Martin Wüst), Trommler – Pomáz: Oberst (Dechantpfarrer Markus Spanjowitsch), Major (Grundherr Adalbert Laslowski), Hauptmann (Stefan Klostermayer), Oberleutnant (Paul Krolli), Fahnenträger (Georg Schreiber), zwei Fahnenführer (Martin Suhr und der Slowake Andreas Kalahus), Träger des Tambourstockes (Martin Mandl), Trompeter – Sankt Andrä: Hauptmann (Fabrikant Josef Zimmer), Oberleutnant; Leutnant, Feldwebel, Zugsführer, Korporal, Gefreiter, Fahnenträger, Trommler – Solymár: Hauptmann (Bernhard Thaller), Oberleutnant (Matthias Pillmann), Korporal, Fahnenträger (N. Fremd), Trommler (Jakob Schokaz), Trompeter – Üröm: Hauptmann (Johann Koller), Oberleutnant (Anton Schuck), Unterleutnant (Michael Gschöpfung), zwei Feldwebel (Martin Metzler und Josef Westwinkel, zwei (Zugs)führer (Josef Weißhaar und Georg Sedlak, der zugleich Rechenführer, d. h. Kassier war), zwei Korporäle (Johann Milz und Ignaz Schilk), Fahnenträger (Ignaz Leof), Trommler (Josef Kreppart) – Zsámbék: Hauptmann (Josef Berakowitsch), Feldwebel (Johann Frech), Zugsführer (Johann Kaiser, Fuhrmann), Korporal (Michael Elbert, Zimmermann), Fahnenträger (Josef Teberling, Maurer), Trommler (Josef Elbert, Zimmermann).

¹³ Blauer oder schwarzer kurzer Tuchrock mit (Steh)kragen, enganliegende blaue oder schwarze Tuchhose mit Schnurbesatz, Stiefel: Bia, Budakeszi (auch der Rock hatte Schnurbesatz), Budaörs (bis 1909, 1920/21–35, seit 1937; 1936 trugen die Schützen das sog. „deutsche Gewand“, d. h. schwarzen Doppelreihrock, lange schwarze Hose, Schuhe), Etyek, Großturwal (bis 1893), Kleinteting, Krottendorf, Pesthidegkút, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Pomáz (die Farbe des Gewandes war grau; die Hose hatte längs einen breiten grünen Streifen), Solymár, Zsámbék.

¹⁴ Rote Aufschläge: Großturwall (bis 1893), Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Solymár. – Grüne Aufschläge: Zsámbék.

¹⁵ Altofen 1. Bürgergarde: dunkelroter Waffenrock mit weißem Ärmelbesatz und weißem Kragen, lange Hose. 2. Jägergarde: blauer Waffenrock mit grünem Ärmelbesatz und grünem Kragen, lange blaue Hose mit grünem Streifen. – Budajenő: blauer Waffenrock mit „irgendeinem“ Ärmelbesatz, schwarze Hose, Stiefel. – Budakalász: blauer Waffenrock mit rotem (bei Gemeinen) oder weißem (bei Offizieren) Ärmelbesatz, lange blaue Hose mit rotem Streifen. – Budaörs 1909–1913: schwarzer Waffenrock, schwarze lange Hose. – Großturwal 1906–1913: schwarzer Waffenrock, lange schwarze Hose mit grünem Streifen. – Leányvár: blauer Waffenrock mit grünem Ärmelbesatz, „ungarische“ Hose. – Sankt Andrä: blauer Waffenrock mit rotem Ärmelbesatz und rotem Kragen, dunkelblaue lange Hose mit rotem Streifen. – Üröm: blauer Waffenrock mit rotem Kragen, ungarische Hose. Die Aufrüstung der Ürömer Schützen kostete z. B. 200 Gulden 13 Kreuzer.

¹⁶ Bia, Budaörs (ausgenommen 1909–1913: schwarzer Tuchhut, dessen Krempe hinten aufgebogen ist. Zwischen Krempe und Kopf steckt ein mit bunten kleinen Seidemaschen versehener Strauß aus künstlichen Blumen und Thujazweigen, woran Karfreitag und Karsamstag zum Zeichen der Trauer ein blaues, sonst aber ein rotes Band befestigt ist. Den Blumenstrauß kauft sich jeder selbst (1930/31–1936 der Christliche Arbeiterverein), den des „Vorschützen“ das ganze Korps), Großturwal (bis 1893 wie in Budaörs, jedoch ohne Bänder), Etyek (im Hutband, auf der linken Seite, stak ein schwarzer Federbusch; der Kommandant hatte einen weißen. Die Schützen hieß man, ihrer Kopf-

bedeckung wegen, die an die der ungarischen Gendarmen erinnerte, auch *Schandaa(r)n* = Gendarmen), Kleinteting, Piliscsaba, Zsámbék (s. Etyek).

¹⁷ Budakeszi: schwarze Pelzmütze, unten ringsum ein blaues Seidenband mit zwei blauen Quasten, die an der linken Seite herabhängen; der Hauptmann hatte ein rotes Seidenband um die Mütze, daran rote Quasten. – Pesthidegkút: schwarze Pelzmütze, vorne ein weißer Federbusch.

¹⁸ Altofen (Jägergarde: schwarzer Tschako mit weißem Federbusch), Budakalász (die Gemeinen hatten schwarze Tschakos, die Offiziere blaue), Krottendorf (dunkelblaue Tschakos. Den Tschako des Majors zierte ein schwarzer Federbusch und ein breiter gelber Streifen um den Kopf, der Hauptmann hatte zwei schmale, der Leutnant nur einen am Tschako), Leányvár (blauer Tschako mit schwarzem Federbusch), Pilisszentiván (blauer Tschako mit schwarzem Federbusch; der Hauptmann hatte um den Tschako ein gelbes Band, sein Federbusch war rot- weiß-grün), Pomáz, Üröm (blauer Tschako mit weißem Federbusch).

¹⁹ Steifer schwarzer Hut mit hohem Kopf, auf der linken Seite ein großer Federbusch (Hahnenfeder), statt des Hutbandes eine grüne Schnur, die in zwei Quasten endet: Budajenő, Budaörs (1909–1913), Großturwal (1906–1914), Pilisvörösvár, Sankt Andrä und Solymár (der Federbusch war vorne angebracht und bedeckte den Kopf).

²⁰ In Piliscsaba trug der Hauptmann, in Pilisvörösvár der Hauptmann und der Leutnant einen schwarzen Zweispitz

²¹ Krottendorf: die Offiziere trugen schwarze Pantalons, der Major einen dunkelblauen Waffenrock. – Solymár: der Hauptmann hatte eine schwarze lange Hose.

²² Abweichungen: in Etyek hatte der Kommandant die Gradabzeichen eines Feldwebels (nach dem Weltkrieg nur noch drei beinerne Sterne), in Großturwal (1906–1914) einen breiten silbernen Streifen (Borte) um den Kragen. Der Budajenőer Schützenkommandant führte – wie jetzt noch der Budaörser „Vorschütz“ – einen Säbel.

²³ In Budakalász und Pomáz auch die Fahnenführer.

²⁴ Gelbes (goldenes) Portepée: Budakalász, Budakeszi, Budaörs, Krottendorf, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Pomáz, Sankt Andrä, Zsámbék. – Silbernes: Altofen, Budajenő, Etyek, Pesthidegkút. – Rotes: Solymár. – Grünes: Großturwal. – Rot-weiß-grünes: Üröm. – Schwarz-gelbes: Budakeszi. – In Altofen und Zsámbék hatte der Hauptmann auch eine gelbe Schärpe (Leibbinde) um.

²⁵ In Üröm wurde z. B. 1869: 21 Pfund, 1870: 55 Pfund, 1871: 21,75 Pfund, 1872: 17 Pfund Pulver verbraucht.

²⁶ In Altofen und Solymár mußte jeder Schütze einen Mitgliedsbeitrag zahlen. In Solymár wurde der, der sich weigerte auszurücken, mit einer Geldstrafe belegt.

²⁷ Lederne Patronentaschen vorne am Gürtel getragen: Altofen, Budakalász, Großturwal (1906–1913), Krottendorf, Piliscsaba, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Sankt Andrä. – Blecherne, am Rücken getragen: Budajenő, Pesthidegkút, Solymár.

²⁸ Budajenő (nicht mehr vorhanden), Budakeszi (nicht mehr vorhanden), Pesthidegkút (nicht mehr vorhanden), Piliscsaba (angeblich in der Kirche), Pomáz, Sankt Andrä (in der Kirche), Solymár (?), Üröm (nicht mehr vorhanden).

²⁹ Altofen: weiße Seidenfahne (zurzeit im Altofner Weingärtnerverein, Szentendrei út 16). – Budakalász: blaue Seidenfahne; auf der einen Seite sehen wir König Stefan vor der Muttergottes kniend, indem er ihr die Krone Ungarns anbietet, auf der anderen Seite sieht man die Lourdeser Grotte mit der Gottesmutter (befindet sich in der Kirche). – Großturwal: grüne Seidenfahne, auf der einen Seite die Stefanskronen, auf der anderen: Herz, Anker und Buch (in der Kirche). – Krottendorf: weiße Seidenfahne mit dem Bildnis des hl. Josef (nicht mehr vorhanden). – Leányvár: Fahne mit dem Bildnis der hl. Elisabeth. – Zsámbék: rote Seidenfahne mit dem Bildnis der seligsten Jungfrau (in der Kirche).

³⁰ In Krottendorf, Pilisvörösvár, Pomáz und Zsámbék trug einer der Schützen den Tambourstock.

³¹ In Budajenő kleideten sich die Musikanten, wenn sie den Schützen spielten, ebenso wie diese. Sie trugen aber einen weißen Federbusch am Hut.

³² Budakeszi, Krottendorf, Pilisvörösvár, Solymár, Üröm.

³³ Den Annaberg in Großturwal, wo die Schützen zu exerzieren pflegten, nannte man im Volksmund auch *Schizspeg* (Schützenberg).

³⁴ Heime hatten die Schützen nirgends. Vor dem Ausrücken versammelten sie sich in einem Wirtshaus oder beim Befehlshaber, in Budaörs (seit 1920/21) im Christlichen Arbeiterverein, in Großturwal (1906–1914) im Katholischen Leseverein.

³⁵ In Budakalász sammeln die Ministranten am Gründonnerstag jetzt noch Wein für das heilige Grab, den sie in die 8 (einst 12) Glaskugeln gießen. Der Wein gehört dem Pfarrer. In Pomáz spendete

der Schützenmajor den Wein für das heilige Grab (etwa 20 Glaskugeln zu einem Liter). Dieser Brauch ist mit der Schützengesellschaft abgekommen. Die Budaörser Schützen haben Karfreitag und Karsamstag das Recht, in der Gemeinde Wein zu sammeln.

³⁶ Weihnachten (Bia, Budajenő, Budakeszi, Piliscsaba, Solymár, Üröm), Silvester (Budajenő, Pilisvörösvár, Pomáz), Neujahr (Budakeszi, Pomáz, Üröm), Dreikönig (Budakeszi), Karfreitag–Karsamstag–Ostern (allg.), Pfingsten (allg.), Dreifaltigkeitssonntag (Altofen, Großturwal), Fronleichnam (allg.), Mariä Himmelfahrt (Großturwal), König Stefan (Budakalász, Großturwal, Pesthidegkút, Sankt Andrä, Üröm), Allerheiligen (Budajenő), Kirchtag (allg.). – Die Budakalászer, Pesthidegküter und Ürömer Schützengesellschaft erwählte den hl. Stefan zu ihrem Schutzpatron; darum rücken sie auch an seinem Tage aus. Am „Schützennamenstag“ (König Stefan) veranstalteten die Ürömer Schützen im *Pisnwaldl* (Birnenwald) eine Tanzunterhaltung. – In Pilisvörösvár und Üröm rückten die Schützen auch am ersten Sonntag im Monat aus, in Solymár am ersten und zweiten Schauerfeiertag (Donnerstag nach Ostern und am Donnerstag nach der Aufrichtung des ersten Mandls), in Sankt Andrä am 15. März (Staatsfeiertag).

³⁷ Zu Beginn der Messe (Zsámbék), beim Evangelium (allg.), beim Agnus Dei (Etyek), beim Offertorium (Etyek), bei der Wandlung (allg.), am Ende der Messe (Etyek, Zsámbék). – Die Pomázer pflegten nach der Heimkehr von der Kirche im Hof einen Schuß abzufeuern.

³⁸ Altofen, Budakalász, Budaörs (der Vorschütz tritt zum Pfarrer und meldet: „Hochwürden, wir haben den Ehrendienst verrichtet!“), Großturwal (im Pfarrhof), Kottendorf, Pesthidegkút, Pomáz, Solymár, Üröm, Zsámbék. – In Piliscsaba gab das Schützenkorps dem Pfarrer bis zum Pfarrhaus das Geleit. In Pilisvörösvár holten zwei Mann den Pfarrer zur Messe ab und begleiteten ihn auch heim.

³⁹ In Budakalász wurden die Getränke, des Scherzes halber, immer mit einem Hundegespann zugeführt.

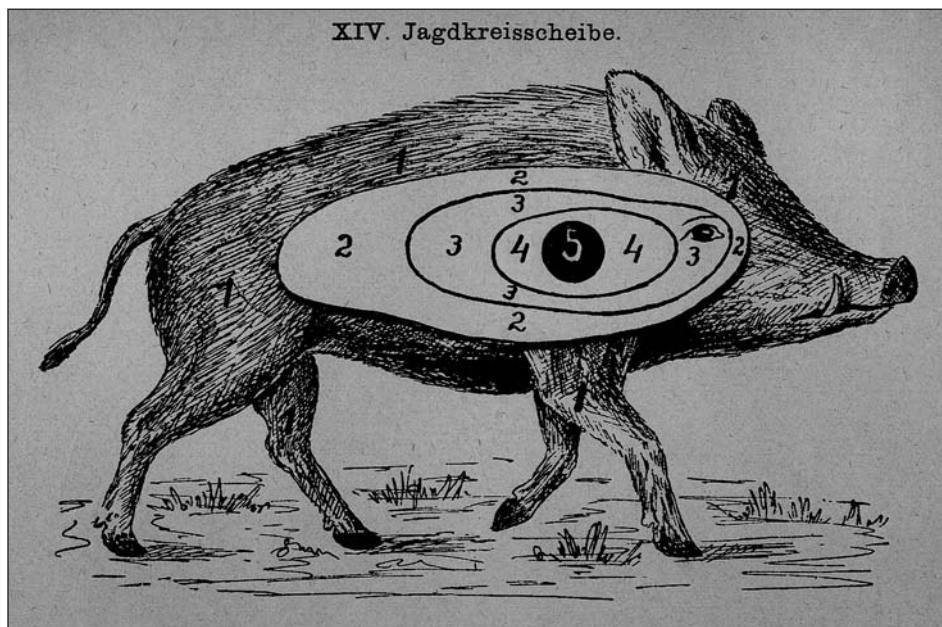
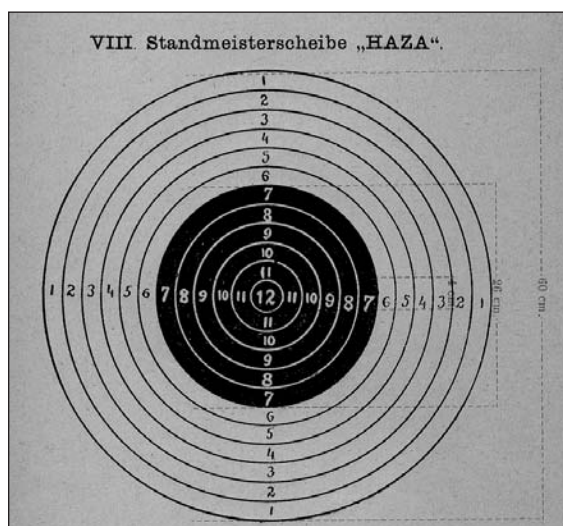
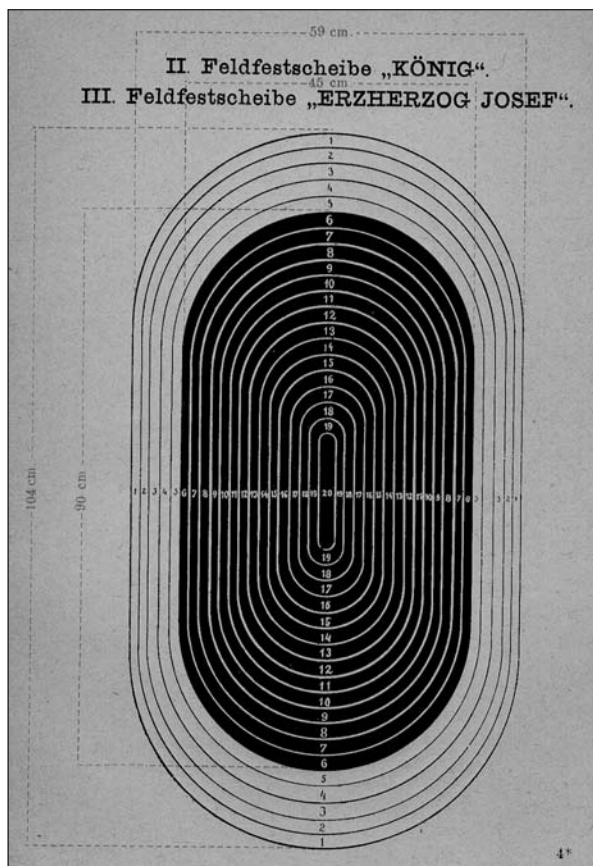
⁴⁰ Budakalász: auf der Wiese (wo jetzt die Textilfabrik steht) oder auf dem Kalvarienberg. – Piliszentiván: auf der *Jaagswäsn* (Jägerwiese). – Pilisvörösvár: bei der Waldkapelle (Kapelle zu den 14 Nothelfern) – Solymár: beim Schloßberg – Üröm: im Steinbruch.

⁴¹ Pfarrer Bacsák von Pilisvörösvár war ein schlechter Schütze. Um ihm Freude zu bereiten und der Schützengesellschaft eine gute Bewirtung zu sichern, wurde dem Mann in der Anzeigerdeckung aufgetragen, alle Schüsse des Pfarrherrn als Volltreffer zu vermerken. Die Bewirtung blieb auch nie aus.

⁴² In Solymár wurde diese Ehrung jedem Mitglied zuteil.

⁴³ Ausgenommen: Budakalász, Etyek, Großturwal, Zsámbék. – In Budaörs pflegen die Schützen am Nachmittag des Fronleichnamstages (bevor sie abrüsten) vor das Haus der Honoratioren zu ziehen und Salven abzugeben. Die Musikkapelle spielt nachher überall zwei Stücke.

⁴⁴ Altofen 1. Jägergarde: in den 80er Jahren, 2. Bürgergarde in den 90er Jahren (Unlust). – Bia: 1892/1893 (Unlust, das Pulver war zu teuer). – Budajenő: 1875/1876 (unernstes Benehmen). – Budakalász: 1874/1875 (der Serben wegen). – Budakeszi: 1863/64 nach halbjährigem Bestand. Dem Schützenkommandanten Lorenz Ried, der nur Tagelöhner war, warfen die Reichen vor, er wolle sich mit den Schützen nur prahlen; darum ließ er die Sache auch stehen. – Etyek: 1934 (die Jungmannschaft „levente“ machte die Schützen überflüssig). – Großturwal: 1914 (Weltkrieg). – Kleinteting: vor über 60 Jahren (Anton Rácz, der Gründer und Befehlshaber verließ den Ort). – Krottendorf: 1878/1879 (Zwist). – Leányvár: vor etwa 60 Jahren. – Pesthidegkút: 1874/1875 (Zwist). – Piliscsaba: 1875/1876. – Piliszentiván: 1878/1879 (Unlust, „das Pulver war zu teuer“). – Pilisvörösvár: 1870 (Zwist). – Pomáz: 1877 (Unlust). – Sankt Andrä: 1906/1907 (wegen Reibereien zwischen Deutschen und Serben). – Solymár: 1878 (der Hauptmann starb). – Üröm: 1872/1873 (Zwist). – Zsámbék: 1914 (Krieg).

AZ ÓBUDAI RÓMAI KATOLIKUS POLGÁRI LÖVÉSZEGYLET RENDSZABÁLYAI*

1. §

Ez az egyesület a nagyméltóságú Magyar Királyi Belügyminisztérium 1871. évi március 12-én 5050/870 számon szentesített rendelete szerint egészében vallási természetű. Ezért feltételezhető, hogy oda csak olyan becsületes férfiakat vesznek fel, akik az egyház érdekében tevékenykednek annak ismeretében, hogy csak a vallás lehet a törvényes állam alapja. Ezért a kereszténységnek, különösen a római katolikus egyháznak támaszaként szolgálnak mindenkor, minden nyilvános alkalommal igaz katolikusként.

2. §

Mivel a lövészegylet, a katonai századdal egy rangban áll, annak vezetője a százados. A főhadnagyot, az alhadnagyot, a fő lövész mestert és a lövész mestert szavazattöbbséggel kell megválasztani!

3. §

A századot külső és belső ügyeiben a százados képviseli. Ezért mindenki teljesítsen számára név szerint tiszteletet és engedelmességet! Az alárendelt tiszteket és az egyéb rangfokozatúakat mindenkor Úr megnevezéssel és betöltött rangjával kell megszólítani! Ezen kívül is köteles egyik tag a másikat tisztelni.

4. §

A század négy szakaszból áll. Mindegyiknek tiszt a parancsnoka, aki felelős a szakaszért a kapitány előtt. Ezért minden kívánságot vagy panaszt a kapitány által megtartandó kihallgatásokon vásár- vagy ünnepnapokon csak a szakasz parancsnok vagy annak helyettese adhat elő.

5. §

A kapitány ad ki minden parancsot és rendelkezést. A tisztekkel Ő közli mindezeket, akik tovább közlik az alárendelt lövész mesterral és a körzetükhöz tartozó szakasszal.

6. §

Diszégzésre vagy gyakorlatra való kivonuláskor kihallgatáson az érintett szakasz tisztese a szakasz tisztjének jelent az állományról. Akit nem jelentenek a kivo-

* *Verhaltensregeln für den römisch katholischen Bürgerschützenverein in Altofen.* Buda, 1872, Bagó Márton alapján. (FSZEK, B 799/16)

nuláskor a szakaszban, ezért minden emberért az érintett lövészmaster egy forinttal büntethető. Emellett magától értendő, hogy mentes a kivonulástól a meg nem nevezett személy. Emellett 1 forinttól 5 forintig pénzbírsággal büntetendő mindaz a tag, akit kivonuláskor jelentenek, de nem jelenik meg, ha csak alaposan nem indokolt a távolmaradása.

7. §

Minden lövész és lövészmaster köteles megjelenni kivonuláskor a fő lövészmaster vagy a szakaszparancsnok előtt. Az utóbbi a szakaszt a századparancsnok lakásához vezeti kivont karddal. A szakaszparancsnok vagy a helyettese köteles a szakaszt visszavezetni a körzetébe. A tagok pedig kötelesek lakásukba visszatérni, korcsmába vagy kávéházba nem mehetnek.

8. §

A legszigorúbban tilos hasonlóképpen a dohányzás lövészen (sorban vagy egy-ségben) vagy menetelés közben. Uralkodjon továbbá kivonuláskor nagy rend és nyugalom! Senki sem beszélgethet a másikkal! Át nem kiabálhatnak! Nem bánthatja meg az egyik tag a másikat! Csak a szakaszparancsnok vagy helyettese jogosult a megkívánt rendelkezéseket kiadni.

Minden tag, aki a fent előírtak ellen vétkezik – mindegy, hogy józanul vagy italos állapotban teszi – 1-től 5 forintig kiszabható pénzbírsággal büntethető. Ezt a pénzbüntetést olyan tag ellen is elrendeljük, aki civódásba, zsörtölődésbe vagy heccelődésbe kezd, tiszteletlenül viselkedik vagy megenged magának bármilyen komizságot.

9. §

Kiszabható a pénzbírság 1-től 5 forintig az olyan tagokra, akik sorban vagy a menetoszlopban nem teljesítik a parancsot, vagy más komizsággal vétkeznek.

Senki nem léphet ki a sorból vagy a menetoszlopból! Ha pedig a kilépése elkerülhetetlen lenne, az érintett jelentkezzék a szakaszparancsnoknál! Máskülönben éppúgy büntessék meg [őt is] a fenti pénzbírsággal!

10. §

Ha egy tag gyakran megismétli a törvényszegéseket tiltott szabálytalanságokkal, úgy ezt a tagot kétszeres pénzbüntetéssel: azaz 5-től 10 forinttal is lehet megbüntetni, ha ez még nem is vonná maga után az egyletből való kizárást.

11. §

A pénzbírság törvényes lépésekkel behajtható az olyan tagoktól, akik a rájuk kirott fegyelmi pénzbüntetéseket vonakodnának teljesíteni.

12. §

Minden tag köteles befizetni havonként a lövészegyesület jövőbeli fenntartása érdekében 30 krajcárt! Ez kötelező minden tag számára! Kötelező éppúgy a meg-egyezés szerint egyenruhára, felszerelésre stb. a befizetéseket pontosan teljesíteni. Máskülönben azok ellen a késedelmeskedők ellen törvényes lépéseket kezdhetnek,

akik az ismételt fizetési felszólítás ellenére sem tudják a mulasztásukat pótolni a követelés behajtásakor.

13. §

Szigorúan tilos az egyenruhát magáncélra használni! A tagot, aki ebben vétkes, a hiba elkövetése esetén a 1-től 5 forintig lehet megbüntetni.

14. §

Mivel ez az egyesület az óbudai polgárság legjobbjait (*elitjét*) fogja össze, ezért szigorúan vigyázni kell arra, hogy a tisztességes tekintélyét a testület mindig megőrizze. Magasztos hivatását tiszteletre méltón töltsse be!

Ezért ha az egyik vagy másik tag méltatlanná válna az egyleti tagságra, a bosszantó hibáit pénzbírságok, figyelmeztetések ellenére megismételné, vagy árulást követne el szent ügygel szemben, azt a tagot mint tisztességtelent ki kell zárni az egyletből!

A kizárt, tisztességtelenné vált tag köteles először minden követelést teljesíteni, amit az egylet vele szemben állíthat. Fizessen be azonkívül 10 forint hozzájárulást a lövészalap javára! Ha ezt megtagadja, a követelések törvényesen behajthatók.

15. §

A tisztességtelenné vált tagot is bizottság zárja ki. A bizottság a kapitány rendelkezésére ül össze. Ennek tagja valamennyi tiszt, az egyik fő lövészmester, a két lövészmester és két lövész is.

A parancsnok helyettese, vagy az őt helyettesítő tiszt a bizottság előtt nyilvánosan adja elő a kizárás okát! Ezután szavazati többséggel döntenek. Az azonos számú szavazatok esetén a kapitány szava dönt. Minden bizottsági tag a saját tisztessége érdekében köteles hivatali titokként minden eljárást titokban tartani!

16. §

Tiszt esetében azonos számú bizottsági tag ül össze. Ha az érintettet elbocsátják az egyletből, úgy a lövészegyesületet fenntartók elnökét is bevonják. Döntsének róla is a fennálló paragrafusok szerint a fenti mód szerint!

17. §

Fellebbezés sem elítélt tiszt, sem elítélt tag esetében nem engedélyezhető! A fent leírt módon elítélt tag feltétlenül köteles tudomásul venni az ítéletet.

18. §

Ha az egyleti tag önként ki akar lépni a lövészegyletből, köteles minden kötelezettségét az egylettel szemben teljesíteni! Köteles ezenkívül a lövészegyleti alap javára befizetni 10 forintot a lövészek pénztárába.

19. §

Ugyanezek a szabályok és előírások érvényesek a viselkedésre szolgálatban és azon kívül a lövész zenekari tagok magatartására. Az ezzel ellentétesen viselkedő zenekari tagra ugyanez a pénzbüntetés szabható ki.

20. §

A fentiekén kívül még a következőket határozzuk meg a zenekari tagok számára, és pedig:

a díszelgésre vagy a gyakorlatra való kivonulást a századdobos jelenti be. A kijelöltek a zenekar vezetőjénél gyülekeznek. Együtt vonulnak fel a századdoboshoz, majd vele együtt a századparancsnok szállására. A zenekari tagokat a kivonulás után a századdobos vagy a zenekar vezetője vezeti vissza körzetbe.

21. §

A 6. pontban meghatározott pénzbüntetéssel azokat a zenészeket büntessék meg, akik a bejelentés és megalapozott indok nélkül nem jelennek meg a kivonuláson.

22. §

A kívánságokat és a panaszokat először a zenekar vezetőjének kell előadni! Amennyiben nem tud dönteni ebben, döntsön a század dobosa, vagy szükséges esetben a mindenkori zeneigazgató [tiszt], vagy a századparancsnok.

23. §

A zeneszerszámokat a század parancsnoksága vásárolja, és az a tulajdonában is marad. De kötelesek befizetni magánzenéléskor a zenekari tagok mindenkor a zeneszerszámok értékének 5%-át a lövészpénztárba! Azonkívül pedig a szükséges javításokat a saját költségükön végeztessék el!

24. §

Minden zenekari tag 6 forint óvadékot fizessen be a rábízott zeneszerszámmért a belépésekor a lövészpénztárba! Ezt a járulékot vegyék számadásba a lövész alapítvány javára! Ha hibázik a zenekari tag, azt vissza nem kaphatja, függetlenül attól, hogy önként vagy ítélet következtében távozik az egyletből! Minden zenekari tag köteles hetenként háromszor a zeneiskolában megjelenni gyakorlásra! Máskülönben ez ellen vétőket 50 krajcártól 5 forintig [terjedő] pénzbírsággal büntessék meg!

25. §

A tönkrement, elveszett zeneszerszámmért köteles az érintett zenész a kiszabott költségértéket bármely módon befizetni a zenészkasszába! Ennek megtagadásakor ezt a pénzösszeget törvényes úton be kell hajtani tőle!

26. §

Három havonként készítsenek számadást az összes pénz bevételéről és kiadásáról! Ezzel tegyék lehetővé a lövészeknek, hogy ilyenkor tájékozódjanak a pénztár állásának tételeiről!

27. §

Egyetemlegesen a saját vagyonukkal felelősek a lövészegylet tagjai előtt a rájuk bízott értékekért a kasszát kezelő társak!

28. §

A lövészek zászlaját a század parancsnoka őrizi, ezért ő is felel érte, esetleg köteles annak pótlására is!

29. §

Minden egyes lövészegyleti tagját a lövészgárda temeti el. Teljes díszben vonulnak ki ekkor fegyverzettel, zászlóval és zenével a parancsnok vezénylete mellett. A zászlót bevonják gyászlepelrel a temetés idejére. A gyászszerartás után állítsák vissza a zászlót lobogó helyzetébe! Minden gárdatagot három díszlövessel búcsúztassanak el a gyászszerartáson! A gyászlámpákat díjtanul adja az egylet. Egyebeket azonban az elhunyt hozzátartozói biztosítsanak!

30. §

A lövészgárda egész tagsága jelenjen meg a parancsnok, vagy helyettese vezetésével a lövészek zenekarával együtt a lövészeket támogató alap elhunyt tagjainak gyászszerartásán!

31. §

A zászlóanya temetésére az egész csapat a parancsnok vezetésével zászlóval és zenével vonuljon ki!

32. §

A lövészegylet tagja vagy volt tagja felesége vagy özvegye temetésén (a kilépett vagy kizárt tagok feleségét kivéve), a gyászszerartáson a lövészgárda fél egysége zenével, a főhadnagy parancsnokságával jelenjen meg!

Óbuda, 1872. augusztus 14.

Zeller Anton, kapitány
Ignatz Thaller, főhadnagy
Josef Hasman, főhadnagy
Anton Peisch, hadnagy
Johann Rudolf, alhadnagy
Martin Giegler, hadnagy

Stefan Preitner, századdobos
Küller János, szakvezető
Schlögl Stefan, fő lövésmester
Johann Poltzner, lövésmester
Franz Ecker, lövésmester
Johann Schütz, lövész

Johann Güttinger, lövész

81029. szám

Látta a magyar királyi belügyminiszter.

Budán, 1872. évi szeptember hó 30-án.

P. H.

A miniszter helyett
Zeyk Károly s. k.,
államtitkár

Verhaltensregeln
für den
römisch katholischen
Bürgerschützenverein
in Altosen.

Druck von M. Bagó in Ofen. 1872.

Másolat.

31029. szám. Magyar Királyi Belügyminister.
Pest megye közönségének.

Az óbudai casino egylet „lövész osztályának“ a folyó évi September hó 18-án 10611. számú alispáni jelentéssel fölterjesztett rendszabályai a bemutatási záradékkal ellátatván: erről a megye közönsége oly megjegyzéssel tudósittatik, hogy azok ide csatolt példányáról saját levéltára számára hiteles másolatot vévén: azt az érdekelt egyletnek kézbesítesse — Budán 1872. évi szeptemberhó 30-án a minister helyett Zeyk Károly s. k., államtitkár.

12142

eln. 1872.

Ezen ministeri rendelet eredetben a rendszabályok másolatával a megye levéltárába tétetvén, a rendelet másolata az eredeti rendszabályok és folyamodvánnyal együtt az érdekelt egyletrészére leendő kézbesítés végett kiadatik, Óbuda város tanácsának. — Pest 1872. October 5-én. Alispán Beöthy m. k.

Übersetzung. (Abschrift.)

Vom königl. ung. Ministerium des Inneren an das Pester Comit. an.

Indem das am 18. September d. J. unter Zahl 10611 unterbreitete, mit Bescheid des Vicegespanns versehene Reglement (Statuten, Maßregeln) der Schützenabtheilung des Altosner Casinos mit der Einreichungsclausel versehen wurde: wird das Comit. hievon mit dem verständigt, daß es ein legalisirtes Exemplar im Archiv aufbewahre, und ein Exemplar dem betreffenden Vereine zustelle. Ofen den 30. September 1872. Carl Zeyk m. p., Staatssekretär.

12142

1872. 3.

Dieser Ministerialerlaß wurde im Originale mit der Copie des Reglements (Statuten, Maßregeln) im Comitatsarchive aufbewahrt, die Copia des Erlasses aber mit dem Originale des Reglements und dem Gesuche behufs Zustellung zu Gunsten des Vereines dem Altosner Magistrat zugesehnet. Pest den 5. October 1872. Beöthy m. p. Vicegespann.

Verhaltensregeln

für den

römisch katholischen Bürgerschützenverein in Altosen.

§. 1.

Da dieser Verein laut der vom hohen königl. ung. Ministerium des Innern mit Erlaß vom 12. März 1871 Zahl 5050/870 sanctionirten Statuten rein kirchlicher Natur ist, so wird vorausgesetzt daß in denselben nur solche als ehrenhaft bekannte Männer aufgenommen werden, welche in der richtigen Erkenntniß, daß nur Religion die Grundlage des geordneten Staates sein kann, sich entschlossen haben, dem Christenthum insbesond:re aber der römisch katholischen Kirche als Stützen zu dienen und in allen öffentlichen Angelegenheiten stets im Interesse der Kirche als wahre Katholiken zu handeln.

§. 2.

Nachdem der Schützenverein in eine Militär Kompagnie rangirt ist, so besteht die Leitung derselben gegenwärtig aus einem Hauptmanne, den erforderlichen Ober- und Unterlieutenants, dann dem Ober- und Schützenmeister, welche je nach Bedarf durch Stimmenmehrheit gewählt werden.

§. 3.

Der Hauptmann als Commandant vertritt die Kompagnie nach Innen und Außen. Es sind ihm daher von allen Mitgliedern die schuldige Ehrfurcht und Gehorsam zu leisten. Auch die sub-

*

alternen Offiziere und die übrigen Chargen sind sowohl in als auch außer Dienst zu respektiren und sind dieselben stets mit Herr und der bekleidenden Charge anzusprechen. Ueberdies hat ein Mitglied das Andere zu ehren.

§. 4.

Die Compagnie ist in 4 Züge getheilt, deren jeder einen Offizier zum Commandanten hat, welcher dem Hauptmanne für den Zug verantwortlich ist, daher nur durch den Zugs-Commandanten oder dessen Stellvertreter alle Wünsche oder Beschwerden bei dem am Sonn- oder Feiertage durch den Hauptmann abzuhaltenden Rapporte vorgetragen werden können.

§. 5.

Alle Befehle und sonstigen Anordnungen gehen vom Hauptmanne aus; derselbe ertheilt solche an die Offiziere und diese lassen selbe durch ihre unterstehenden Schützenmeister im Rayon ihres Zuges zirkuliren.

§. 6.

Bei Ausrückung zur Parade oder zum Exercieren etc. muß die betreffende Zugcharge seinem Zugsoffiziere über den Stand Rapport erstatten. Für jeden Mann beim Zuge, dem zur Ausrückung nicht eingesagt wurde, kann der betreffende Schützenmeister mit einem Gulden bestraft werden; mithin ist selbstverständlich, daß ein so nicht Eingefagter von der Ausrückung dispensirt ist. Geringegen können solche Mitglieder, welchen zur Ausrückung eingesagt wurde, und sie dennoch nicht erschienen sind, falls selbe ihr Ausbleiben nicht grundhäftig motiviren können, mit Geldstrafen von 1 bis 5 fl. bestraft werden.

§. 7.

Bei jeder Ausrückung hat jeder Schütz und Schützenmeister zeitgerecht beim Oberschützenmeister oder beim Zugsoffiziere sich

einzufinden. Letzterer führt sodann den Zug vor das Quartier des Compagnie-Commandanten mit gezogenem Säbel. Ebenso ist nach geschehener Ausrückung dieser Zug durch den Zugsoffizier oder dessen Stellvertreter in seinen Rayon zurückzuführen, und die Mitglieder sind verpflichtet gerade in ihre Wohnungen, und nicht aber in ein Wirths- oder Kaffehaus, zu gehen.

§. 8.

Das Schießen in Reih und Glied oder während des Marches ist strengstens untersagt; ebenso auch das Rauchen. Weil ferner bei jeder Ausrückung die größte Ordnung und Ruhe herrschen muß, darf Niemand auf den anderen sprechen, rufen, oder sogar ein Mitglied das andere beleidigen; nur der Zugsoffizier oder dessen Stellvertreter hat das Recht, die etwa erforderlichen Anordnungen zu treffen.

Jedes Mitglied, welches sich gegen das Vorgesagte einen Verstoß, — gleichviel ob im nüchternen oder im betrunkenen Zustande zu Schulden kommen läßt, wird mit einer Geldstrafe von 1 bis 5 fl. bestraft. Dieselbe Geldstrafe wird auch gegen solche Mitglieder verhängt, welche sich Bänkereien, Reibungen, Hekereien erlauben, sich unanständig benehmen oder irgend eine Bosheit bei Ausrückungen ausüben.

§. 9.

Auch gegen jene Mitglieder, welche das Commando in Reih und Glied nicht befolgen, oder sich was immer für Namen habende Unarten zu Schulden kommen lassen, kann die Geldstrafe von 1 bis 5 fl. verhängt werden.

Aus Reih und Glied darf sich Niemand entfernen; und wenn eine Entfernung unerlässlich sein sollte, so hat sich der Betreffende bei seinem Zug-Commandanten zu melden, ansonsten er ebenfalls mit der vorstehenden Geldbusse bestraft wird.

§. 10.

Werden von einem Mitgliede die Uebertretungen der verbotenen Unarten u. s. w. öfters wiederholt, so kann dasselbe, falls es die Ausstossung aus diesem Vereine nicht nach sich ziehen sollte, auch mit dem doppelten Strafbetrage d. i. von 5 bis 10 fl. bestraft werden.

§. 11.

Gegen solche Mitglieder, welche sich der über dieselben verhängten Disziplinar-Geldstrafe zu unterziehen weigern sollten, können wegen Hereinbringung dieser Strafbeträge gerichtliche Schritte eingeleitet werden.

§. 12.

Zur künftigen Erhaltung des Schützenvereines ist jedes Mitglied verpflichtet, alle Monat 30 kr an Auflage zu zahlen. Ebenso hat jedes Mitglied die Zahlungen für Montur, Rüstung &c. nach der Vereinbarung pünktlich zu leisten, ansonsten gegen die Säumigen, welche trotz der wiederholten Zahlungsaufforderung, ihre Saumseligkeit nicht grundhäftig rechtfertigen können, die gerichtlichen Schritte wegen Hereinbringung der Forderung eingeleitet werden können.

§. 13.

Die private Benützung der Uniform ist strengstens untersagt, und wird das betreffende Mitglied im Betretungsfalle von 1 bis 5 fl. bestraft werden.

§. 14.

Da dieser Verein die Elite des Altföner Bürgerthums in sich faßt, so muß strenge darüber gewacht werden, daß die Körperschaft der Ehre ihr Ansehen stets bewahre, und die hohe Aufgabe getreu erfülle.

Sollte sich daher ein oder das andere Mitglied trotz Mahnungen oder Geldstrafen durch wiederholte Aergernisse dieses

Vereines unwürdig machen, oder an dieser heiligen Sache Berath üben, so ist ein solches Mitglied als ehrlos aus diesem Vereine auszustossen.

Das auszustossende ehrlose Mitglied ist jedoch verpflichtet, alle Forderungen, die der Verein an dasselbe noch zu stellen hat, vorerst zu begleichen, außerdem aber zum Besten des Schützenfondes den Betrag von 10 fl. zu erlegen. Es können daher im Weigerungsfalle wegen Hereinbringung der Forderung die gerichtlichen Schritte eingeleitet werden.

§. 15.

Die Austossung eines ehrlosen Mitgliedes geschieht durch eine Kommission, welche über Anordnung des Hauptmannes zusammentritt; dieselbe besteht aus sämtlichen Offizieren, aus einem Ober- und zwei Schützenmeistern dann aus zwei Schützen.

In dieser Kommission wird der Grund der Austossung durch den Adjutanten oder durch dessen Stelle vertretenden Offizier öffentlich vorgetragen, und hierauf durch Stimmenmehrheit entschieden. Bei gleicher Anzahl der getheilten Stimmen, entscheidet die Stimme des Hauptmannes. Jedes Kommissionsmitglied ist bei seiner Ehre verpflichtet, alle Verhandlungen als Amtsgeheimniß zu bewahren.

§. 16.

Dieselbe Anzahl von Kommissionsgliedern, jedoch noch mit Zurechnung des Präses des Schützenunterstützungsvereines treten zur Aburtheilung eines zur Entlassung aus dem Verbande des Vereines beantragten Offiziers, und entscheiden über denselben auf die im vorstehenden Paragrafe erwähnte Art.

§. 17.

Rekurse sowohl des abgeurtheilten Offiziers als auch eines anderen abgeurtheilten Mitgliedes werden nicht gestattet, und hat

sich ein auf die vorstehende Art abgeurtheiltes Mitglied dem Urtheilsspruche unbedingt zu fügen.

§. 18.

Wenn ein Gardemitglied aus dem Schützenvereine freiwillig austreten will, ist dasselbe verpflichtet, vorerst alle Forderungen des Vereines zu begleichen, und außerdem noch 10 fl. zum Besten des Schützenfondes in die Schützenkassa zu erlegen.

§. 19.

Bezüglich des Benehmens und Betragens der Schützenmusikmitglieder sowohl im Dienste als auch außer demselben gelten dieselben für die übrigen Schützenmitglieder in den vorstehenden Paragraphen festgesetzten Bestimmungen und Vorschriften; daher gegen die dawiderhandelnden Musikmitglieder dieselben Geldstrafen verhängt werden können.

§. 20.

Außer dem Borgefügten wird für die Musikmitglieder noch Folgendes festgesetzt und zwar:

Zur Parade oder Exerzier-Ausrückung u. wird denselben durch den Regimentstambour eingefagt; die Eingefagten versammeln sich beim Kapellmeister, gehen dann zusammen zum Regimentstambour und mit diesem vor das Quartier des Compagnie-Commandanten. Nach der Ausrückung werden die Musikmitglieder durch den Regimentstambour oder durch den Kapellmeister in ihren Rayon zurückgeführt.

§. 21.

Jene Musikanten, welche trotz der Einfagung ohne einer grundhäftigen Motivirung bei der Ausrückung nicht erscheinen, werden mit der im §. 6 festgesetzten Geldstrafe belegt.

§. 22.

Wünsche und Beschwerden sind vorerst beim Kapellmeister vorzubringen, und falls derselbe hierüber nicht entscheiden könnte,

so entscheidet hierüber der Regimentstambour und nöthigenfalls der jeweilige Musikdirektor (Offizier) und nach Bedarf der Compagnie Commandant.

§. 23.

Die Musikinstrumente schafft die Compagnie-Verwaltung an, und bleibt deren Eigenthümer. Die Musikmitglieder sind jedoch verpflichtet von dem jeweiligen Privatverdienste mit diesen Instrumenten 5% in die Schützenkasse abzuführen, außerdem aber die an diesen Instrumenten nöthig gewordenen Reparaturen aus Eigenem zu bestreiten.

§. 24.

Für die anvertrauten Instrumente hat jedes Musikmitglied bei dessen Eintritt in den Verein 6 fl. als Caution in die Schützenkasse zu erlegen, welcher Betrag zu Gunsten des Schützenfondes in Rechnung gestellt, daher dem betreffenden Musikmitgliede, gleichviel ob selbes freiwillig oder in Folge eines Urtheilspruches aus dem Verbande scheidet, nicht rückerstattet werden wird. Auch ist jedes Musikmitglied verpflichtet, dreimal wöchentlich in die Musikschule zur Uebung zu kommen, ansonsten gegen die dawiederhandelnden Geldstrafen von 50 fr. bis zu 5 fl. verhängt werden können.

§. 25.

Für ein in Verlust gerathenes, oder auf welche Art immer gänzlich verdorbenes Instrument ist das betreffende Musikmitglied verpflichtet, den entfallenden Kostenbetrag unweigerlich in die Schützenkasse zu erlegen, da im Weigerungsfalle dieser Geldbetrag im Gerichtswege hereingebracht werden kann.

§. 26.

Ueber gesammte Geldeinnahmen und Geldausgaben des Schützenvereines wird alle 3 Monate Rechnung gelegt und es

ist auf diese Weise den Schützenmitgliedern ermöglicht, bei dieser Gelegenheit von dem Kassastande die gewünschten Daten sich zu verschaffen.

§. 27.

Die Kassamitsperrer haften für das ihnen anvertraute Kassavermögen solidarisch mit ihrem Vermögen gegenüber den Schützenmitgliedern.

§. 28.

Nachdem die Schützenfahne beim Compagnie-Commandanten in der Aufbewahrung sich befindet, so ist derselbe hiefür verantwortlich und eventuell ersatzpflichtig.

§. 29.

Jedes verstorbene Gardemitglied wird durch die Schützengarde beerdigt. Dieselbe rückt hiezu in vollkommener Parade und Rüstung mit der Fahne und Musik aus, und wird durch den Hauptmann kommandirt. Die Fahne ist bei den Begräbnissen mit Trauerflor zu überziehen, nach der Beerdigung jedoch wieder flatternd zu machen. Jedem Gardemitgliede werden bei der Beerdigung 3 Ehrensälven gegeben. Die Windlichter werden vom Vereine unentgeltlich beigelegt, das Uebrige jedoch ist von den Angehörigen des Verstorbenen beizustellen.

§. 30.

Den verstorbenen Mitgliedern des Schützenunterstützungsvereines wird zur Beerdigung die ganze Compagnie der Schützengarde unter Commando des Hauptmannes oder dessen Stellvertreters sammt der Schützenmusik beigelegt.

§. 31.

Zur Beerdigung der Fahnenmutter rückt die ganze Compagnie unter Commando des Hauptmannes sammt der Fahne und Musik aus.

§. 32.

Frauen oder Wittwen, deren Männer Mitglieder des Vereines sind oder waren (die Frauen der ausgetretenen oder ausgestoßenen Mitglieder ausgenommen) wird die halbe Compagnie der Schützengarde unter Commando des Oberlieutenants sammt der Schützenmusik zur Beerdigung beige stellt.

Utofen, am 14. August 1872.

Zeller Anton , Hauptmann.	Stefan Preitner , Reg.-Tambour.
Ignatz Thaller , Oberlieutenant.	Küller János , Fach-Führer.
Josef Hasman , Oberlieutenant.	Schlögl Stefan , Ob.-Schützenm.
Anton Peisch , Lieutenant.	Johann Poltzner , Schützenm.
Johann Rudolf , Lieuten., Adjut.	Franz Ecker , Schützenmeister.
Martin Giegler , Lieutenant.	Johann Schütz , Schüz.
	Johann Güttinger , Schüz.

31029. szám.

Látta a magyar királyi belügyminister.

Budán 1872. évi september hó 30-án.

A minister helyett:

P. H.

Zeyk Károly s. k.,
államtitkár.

UTÓSZÓ

Könyvünkben a városi polgárok és a mezővárosi parasztpolgárok több évszázados történelmének lövészetéhez és szőlőműveléshez fűződő kézírásos, majd nyomtatott formában is fellelhető szabályzatait és emlékeit gyűjtöttük össze.

A lövészegyletekhez és lövészünnepségekhez fűződő írásos emlékek a 16. századtól városokban és a mezővárosi világban születtek meg. Igen gazdag emléanyag maradt fenn a fejedelmi és főúri vadászatokról és lövészünnepségekről is. A főúri vadász életforma gazdag és impozáns példája az a pompás, monográfia értékű katalógus, amely 2008-ban *Fürstliches Halali Jagd am Hofe Esterházy* címmel, a fraknói nagy vadászati és lövészeti kiállítás kapcsán jelent meg Stefan Körner szerkesztésében (Eisenstadt, 2008).

Gyűjteményünkben egyetlen fejedelmi vadászatról adunk hírt, amikor is I. Lipót császár 1681-es soproni látogatása idején a város közelében pacsirtákra vadászott. Erről a Csányi-krónika feljegyzése alapján tudunk.

A polgári és parasztpolgári lövészünnepok polgári és parasztpolgári lövészegyletek keretében valósultak meg. A városi lövészegyleteket a németek által lakott nyugat-magyarországi és felső-magyarországi városokban hozták létre. Az egyletek célja békés időkben a fegyvertartás és lövészet gyakorlása volt az egyleti tagok számára. Háborús időszakokban a lövészegyletek a városi lakosok védekezésében is segíthettek. Ezért az uralkodók és a városi magisztrátusok privilégiumokkal támogatták a működésüket. Ennek példajaként olvashatjuk Ferdinand Dobner *Frey- und Trauben-Schiessen* című, ritkaság számba menő, szép emblematikus füzetét (1698). Az emblematikus szőlőlövészet-füzetben megőrzött beszéd – ekkor – az ünnepségre összegyűlt soproni és más vidékekről összesereglett lövészek köszöntését jelentette. De 1703-tól, a kezdődő kuruc háborúk miatt maga I. Lipót szorgalmazta és tette kötelezővé a lövészegyletek felállítását és segítségnyújtását a császári hadaknak a városok elfoglalására törő kurucok ellen. Ugyanígy szorgalmazta I. Ferenc József a lövészegyletek életre hívását az osztrák–porosz háborúk idején, az 1866-os königgrätzi vereség után.

A háborúk elültével ismét életbe lép az egyletek parádéra beállított jellege, ami-re az óbudai lövészegylet 1872-ből fennmaradt szabályzata nyújt példát.

A soproni lövészegylet 1542-ben kapott írásos szabályzatot, melyet 1577-ben átdolgoztak és bővítve újra megerősítettek. A szabályzat részletesen leírja a használható golyófajtákat, a részvétel díját, az elvárható viselkedési formákat. Faut Márk krónikája szerint 1581-ben számos hazai és külföldi lövész érkezett Sopronba a városi ünnepségre. Mint a bevezető tanulmányban már megjegyeztük, Linzből még tréfamestert (*Prütschenmeister*) is hívtak, aki a lövészeket és az ünnepség közönségét szórakoztatta. A fődíj ekkor egy ökör volt. 1616-ban a városi lövészegylet a magisztrátustól kért és kapott támogatást. A versenyen részt vehettek a környező falvak pa-

raszti származású lövészei is. Azt azonban kikötötték, amennyiben paraszt lenne a lövészünnep győztese, csak a második díjat kaphatja meg. 1678-ban egy ötven lat súlyú, kívül-belül aranyozott kehely volt a fő díj. Egy szőlőfürt alakú kelyhet – lövészünnepségi díjat – ma is őriz az Iparművészeti Múzeum. A soproni céllövészet legnevezetesebb, imént említett irodalmi emléke, Ferdinand Dobner városbíró *Frey- und Trauben-Schiessen* című beszéde is négy, szőlőfürtökkel díszített emblémával jelent meg Regensburgban. Ugyanazok a soproni lövészek, akik a lövészünnepen részt vettek, 1704–1705-ben elszántan védték városukat a kuruc hadakkal szemben, akik Vak Bottyán személyes vezetésével törekedtek a város elfoglalására. A labanc szellemű védekezés fő irányítója újra a császárhű Dobner polgármester volt. Kétségtelen, hogy a hangsúlyozott császárhűség mellett főleg borkereskedelmük folytonosságát féltették a soproniak.

Könyvünk olvasója ritka okmányokat, fordításaikat, szép hasonmás kiadásokat vehet a kezébe, amikor a magyarországi lövészegyletek és szőlősgazdák legjellemzőbb dokumentumait összegyűjtő kiadványt olvassa és tanulmányozza.

Sopronban tehát már a 17. század végén összekapcsolódott a lövészünnep, a szőlőlövészet és a szőlőskertek védelme.

Dobner Ferdinánd emblematikus füzete és az ehhez könyvünkben összegyűjtött egykorú Dobner versek már e korszak egybetartozó emlékeiként olvashatók. Ugyanígy örökítik meg a 19. század világát a budai hegyvidék Budaörsre és a környező német falvak lövészegyleteire és szőlőművelésére vonatkozó okmányos emlékei. Aki gyűjteményünket tanulmányozza, a gazdag tartalmú könyvben több évszázad emlékanyagával megismerkedhet. Dobner Ferdinánd híres beszéde mellett egyéb dokumentumokkal és forrásokkal találkozik, a soproni polgárok naplórészleteivel is szembesül. Dobner lövészünnepének tanulmányozásával a magyarországi emblematika sokáig rejtőző (és évtizedeken át elveszítettnek hitt) kincsét veszi a kezébe a könyv olvasója. Ez a hat lapos füzet nemcsak a magyarországi emblematika késői alkotása, hanem a *Frey- und Trauben-Schiessen* – a hozzá egybegyűjtött írásokkal együtt – megőrizte egy elsüllyedt világ, a 17–18. századi Sopron rejtőző szellemi emlékeit is.

E korszakot jól jellemzi számos más krónikás feljegyzés, a külvárosi szőlőmunkás Csányi János és a szabómester Ritter György János több krónikarészlete. (Mindketten a Külső Képviselőtagjai voltak Sopronban.) A krónika idézett részletein elgondolkodhat az olvasó, hiszen azokban a Rákóczi-szabadságharc barátságtalan soproni fogadását is tanulmányozhatja. Mégis meggondolkodtató sorok ezek a krónikarészletek!

Végigolvashatja a házi krónikák indokolásait, a soproniak császárhűségét. Vélhetően nem találja majd rokonszenvesnek a soproni polgárok merev elzárkózását a kuruc szabadság-küzdelmekről. Azonban jobban megértheti óvatos és félénk magatartásukat, amellyel Sopron német anyanyelvű lakói a nehezen megőrzött kevéske vallásszabadságukat és jelentős szőlővagyonukat kívánták megvédeni. Az evangélikus soproniak a katolikus Habsburgoknak hűséget esküdtek, mert csak így remélhették az anyagiakban biztonságos életet.

Ezekben az írásokban Nyugat-Magyarország erős evangélikus várának, Sopronnak az ellenreformációval vívott küzdelmeivel is találkozunk az olvasó. Dobner Ferdinánd három évtizeden át szívós küzdelmet folytatott a soproni polgártársak evangélikus vallásgyakorlataért, köztisztviselőként, városbíróként, polgármesterként polgártársai vagyonáért. Az 1717-ben, a reformáció 200. évfordulójára írt templomi ária

ünneplőversének szövegéért, melyet akkor a soproni evangélikus fatemplomban énekeltek el. Ezt saját fia támadta meg egy durva hangú füzettel, az *Oedenburgerisches Rothes Ay* című vitairatban, annak 1718-as bécsi megjelentetésével. A fiú, Abraham Aegydius Dobner sértődöttségből választotta a katolikus vallást, mert nem kapott meg egy várt evangélikus papi stallumot Sopronban.

A császárhű polgármester, Dobner Ferdinánd nem rettent meg Ocskay kurucaitól, ravaszsággal megvédte tőlük a várost. Az apát, emberi jellemének szilárdságát azonban végzetesen megtörte hálátlan fia neofita buzgólkodása evangélikus hite ellen. Ferdinand Dobner alig lépte át a 60. életévét, amikor visszavonult a közélettől. A hivatalát 1721-ig betöltő polgármester és várospolitikus ezek után csak egy megtört öreg szenátor lett. *Alt-Bürgermeister*, aki többé nem vállalt közfeladatot.

Az 1659-ben Sopronban született Ferdinand Dobner 1698-tól 1721-ig számos alkalommal volt Sopron városbírája és polgármestere. Befejezte jénai egyetemi tanulmányait, és hazatérte után hamarosan polgárjogot nyert. 1688-tól kisebb tisztségei vannak, még csak *Vormund*, azaz szószóló.

1689-től már a Belső Tanács tagja, először 1698–1699-ben városbíró. Ekkor rendezte meg a helybeli lövészegylet és a szőlőlövészet jellegzetesen kora barokk ünnepét. Dobner ezzel is Sopron városának ragaszkodását bizonyította Lipót császárhoz.

Elsősorban politikus volt, bár csiszoltan fogalmazta meg alkalmi írásaiban császárhű vallomásait szenátori időszakában, harminc esztendőn át. Néhány kisebb írása, köszöntő verse már helyet kapott németországi tanulmányai során különböző alkalmi kiadványokban. Első fontosabb írása a lövészünnepet köszöntő emblematiszű füzet, mely E. Nunzer nürnbergi rézmetsző színvonalas ábrázolásaival díszítettetett. A kiadványt feltehetőleg a soproni lövészünnepen résztvevő hazai és külhoni céllövők kapták ajándékba. Ezért helyben elfogyott. Így eltűnt a résztvevők válltáskáiban, mielőtt a közgyűjteményekbe kerülhetett volna.

Ilyesmi alkalmi kiadványok esetében sokszor megtörténhetett. Magam is úgy hittem, hogy csak egyetlen ismert példány maradt ránk, a Sárospatakon őrzött füzet. Sokáig annyit tudtunk csupán, hogy egy budapesti bank trezorjából a II. világháború végén a Sárospataki Református Nagykönyvtár más ritkaságával együtt hadizsákmányként a Szovjetunióba hurcolták. Azt hittük, hogy a pataki könyvtár többi kincsével együtt elveszett ez az egyetlen példányban fennmaradt emblematiszű füzet is. Amikor a Soproni Városi Levéltárban az ünnepi füzet második példánya előkerült, hozzákezdhettem a magyarországi emblematiszű e kései alkotásának tanulmányozásához. (A bölc Hází Jenő akadémikus, főlevéltáros 1930-ban vette leltárba ezt a soproni ritkaságot.)

Az 1542-es soproni „Céllövészeti szabályzat” (*Schützen-Ordnung*) és 17. századbeli kiegészítései az egykorú újságokkal (a *Diárium* és az *Extract* 1705-ös híreivel) valamint a soproni krónikások híradásaival együtt szerves egész képet rajzolnak meg. Az emlékek egy kötetbe gyűjtése izgalmas feladatot kínált a korszak feldolgozására vállalkozó kutatónak.

A *Lövészünnep és szőlőlövészet* a 39 esztendőös férfi, Dobner első fontos írása. Fontos, mert képet ad „az alsó-magyarországi Sopron” lövészegyletének látványos ünnepségéről, melyet az 1698. év szeptember 14-étől 17-éig, hétfőtől csütörtökig, hétköznapon rendeztek meg. A lövészünnep úgy történt, ahogy azt 1542 óta a lövészek szabályzata előírta.

Sopronban ugyanis tilos volt ünnep előtt és vasárnap istentisztelet helyett céllövészetre hívni a hívőket! Pedig a nyugat-magyarországi városban szükség volt lövész-

egyletekre! Ez így lehetett már 1542-ben, a szabályzat megírásának évében is. Buda eleste után Sopron „városköztársaság” a maga módján védekezett: felállította saját magánhadseregét! Ezért rendeztek évente ünnepélyes céllövészetet. A cél nyilvánvaló az olvasó számára, ha összefoglaljuk a kevés ismert hazai adatot. A soproniak úgy éltek Nyugat-Magyarországon, mint a Johann Fischart reformátor író által megénekelt (*Das Glückhafft Schifft von Zürich*) zürichi lövészegylet tagjai, akik az 1570-es években Strassburgba hajóztak a nagyhírű fő lövészetre: „*auff das vielberümt Haupt-schiessen*”. Az évenkénti soproni lövészeti összejövetel is a strassburgi ünnepséghez hasonló látványosság lehetett.

Mint már volt róla szó, 1698-ban Sopronban az ünnepélyes (emblematicus jellegű) lövészünnepet megnyitó és záró beszédet a tanácsosi sorból a városbírói rangra lépett Dobner Ferdinánd mondta el. A 2006 februárjában az egykori Szovjetunióból hazahozott, hatvannyolc évvel korábban elhurcolt könyvritkaságok között Dobner füzete is ott rejtezik. Kiállították a Nemzeti Múzeumban egy Serpilius kötetke és egy német nyelvű imakönyv társaságában. De a címlapja nem látható, mert egy fólió alakú kolligátum része. Dobner emblematicus *Lövészünnep*e azonban így sem ismeretlen. Ugyanis 1930-ban a 45. számon dr. Házi Jenő szerencsére bejegyezte a ritkaságot a soproni „Levéltári Növedéknapló” kötetébe.

A négy versemblémával ékes hat lapos füzet (néhány lapos terjedelem ellenére is) nevezetes alkotás: a 17. század végi „soproni városköztársaság” büszke szellemiségének foglalta.

A füzet A/4-es lapján található három embléma jórészt Dobner Ferdinánd leleménye, bár a köremblémák szövege és rajza a 16–17. század ismert emblémavilágával is kapcsolatban áll. A füzet 4. emblémája átvétel: ez a nürnbergi Joachim Camerarius ismert emblémakötetéből származik. Ott a bőségesen termő gyümölcs megroppantja a gyümölcsfa ágait, amelynek értelme: a fát a termés bősége teszi tönkre. (Camerarius: *Symbolorum / et / Emblematum / ... / collecta m.d.xc.* A „*Me Copia Perdit*”.)

Dobnernél a bőség más értelmet jelent. Nála az *Uva coronat opus*, vagyis „A szőlőfürt a szorgalom eredménye” értelemben használatos. Ezt a bőséget óhajtották a szőlőfürtökkel koszorúzott lövéstáblára célzó versenyzők elnyerni.

Dobner úgy véli: „Nos! A lényeg a díjakban van! És én nem vetem meg a becses lövész-barátokat, ha szemükkel és gondolatukkal az előttünk álló díjra és nem az én sürgősen összeírt és gyatra beszédemre figyelnek, ezért nem is tartom fel őket tovább, zárom szavaimat és azt mondom:

[...]
*Sopron szegény, s ha díjt ad, csak egy borágra futja,
De minden jó lövész áhít e koszorúra.
Ajánlom versenyünk vendégeinek kegyébe:
Köszönjük! Ez legyen a lövéstorna
VÉGE.”*

Így fordította Ferdinand Dobner emblémazáró sorát Sarkady Sándor, és ilyen az eredeti záró sor is:

*„Der Danck sey dieses Frey- und Trauben-Schiessen
ENDE.”*

A kettős fallal körbe kerített várost 1617 óta a külvárost is körülvevő fallal erősítették meg. Ez még Lackner Kristóf életművének egyik fontos eredménye. Az erős bástyákkal védett belváros falai római romokra épültek, melyek az Árpád-korban égetett vörös agyagsáncsal bővültek. A 17. században tovább erősödött a védelmi rendszer a Szent György-bástyával (rondellával) és az úgynevezett Brückl-toronnyal. A Bécestől hetven kilométerre fekvő város szőlőinek és borkereskedelmének védelmét a polgárváros a Habsburg-háztól várta. Ezért nem engedték be a falai mögé Bocskai hadait. Félték a kísérő hajdú és tatár segédhadaktól. Politikai bölcsességből mégis kaput nyitottak a győztes Bethlen Gábornak. De katonáit csak a külvárosba engedték be. Ugyanakkor II. Ferdinánddal sem szakították meg kapcsolatukat.

A soproniak tanultak az 1621-ben lemészárolt közeli csepregi evangélikusok sorsából. Ocskay, Vak Bottyán katonáit is távoltartották a várostól. Dobner Ferdinánd Lackner Kristófhoz hasonló módon járt el. Tudta: a közeli császári hatalommal szemben nem lehet kenyértörésre vinni a vallási gyökerű ellentéteket.

Igaz: 1683-ban kényszerűségből kaput nyitottak Thököly Imre „kuruc király” hadainak, aki visszaadta soproni evangélikus hitfeleinek a 16. század közepétől általuk használt egykori katolikus templomokat. Mindez azonban csak néhány hónapig tartott! Már ugyanezen év szeptemberében, Bécs felmentése után alázatosan visszatértek a császár-király Lipót sasának uralma alá. Hiszen a soproniak akkor is rettegtek a magyarok török és tatár segédhadaitól, amikor visszakapták Thökölytől az elvett templomaikat. Inkább vállalták a katolikus vallást támogató uralkodó korlátozó rendelkezéseit. Megelégedtek azzal a kevés kedvezménnyel, melyet az 1681-es soproni országgyűlésen kikönyöröghettek a protestáns rendek Lipóttól.

A soproniak vagyoni biztonságát az a lehetőség biztosította, ha fogadhatták a városban a stájerországi és sziléziai borkereskedőket, akiknek a legfontosabb terméküket, a borukat eladhatták. Lövészünnepeikkel – így az 1698-as szőlőlövészettel is – önvédelmük biztonságát és városi létük fontosságát hangsúlyozhatták. Ennek ismerete indokolja Dobner emblematiszta füzetének „töretlen ragaszkodását” Lipóthoz. Pedig a szálnalmas külsejű és csekély képességű uralkodótól nem sok jónban részesültek!

Jellemző az 1683 nyarától szeptemberig, néhány hónapon át tartó szabad szájú szóhasználat, a Lipóttal kapcsolatos több komiszan kritikus megjegyzés is.

1683. szeptember közepén Csányi János külvárosi képviselő krónikája megörökíti: állítólag a császár is tudomásul vette, hogy a város vezetői és Johannes Serpilius polgármester nem tehetett mást, mint – ha látszatra is – hogy meghódoljon a „kuruc királynak”. (*Hanns Tschány's Ungrische Chronik*. Szerk. Páur Iván. Magyar történelmi tár. 5. köt. Pest, 1858, 89–91. l.)

Az uralkodó látszatra visszafogadta kegyelmébe „megtévedt híveit”, de nem maradt el a büntetés sem. A városba érkező háromszáz császári katonát vezénylő tiszt holtreszegre itta magát. Tombolt, és 50 dukát váltságdíjjal lehetett csak megvesztegetni. Ez azonban csak a kezdet volt: Esterházy Pál nádor komisszárijai már azt kérték számon a Belső Tanácstól, hogy miért nem védekezett a bástyáikon álló ágyúikkal. Ezután elkezdődtek a büntetések. Elzárták Serpilius városbíró, a jezsuita vagy on felügyeletével megbízott tanácsosokat, a Kollonich püspökről gúnyosan szóló Hartkopfl borbélyt és Tobias Kern tanítót, akik a katolikusok ellen uszítottak. Október 16-án Bécsűjhelyre vitték őket börtönbe.

A legcifrább császárellenes gyalázkodás felségssértés-számba ment. A csúnya külsejű, előre álló ajkú császárról a következőket jegyezte meg a tanító: „*seines Weibs*

Foyn Unter der Nabel, sol schöner seyn als unssers allergnedigsten Kay. und Königs Maul” – olvashatjuk Csányi krónikájában. Magyarul: „a felesége p...ja a köldöke alatt szebbnek mondható, mint legfelségesebb királyunk és császárunk szája”.

A krónikás szerint ezért a gonosz és komisz beszédért mások megintették, hogy ne beszéljen így. Erre gúnyosan válaszolt: „*mach du mich und deinen Leopoldl [!] schön, so hat er unsern allergnedigsten Kay. König und herrn Leopoldtum einen Leopoldl genennet*”. A németül író Csányi elrettentve idézi szó szerint a fejvesztéssel járó szidalmazó szavakat: „szépre izélhetsz meg engem is, meg a te Poldikádat. Poldikának hívta a legfelségesebb császárunkat, királyunkat és urunkat!”

Nincs okunk kételkedni a Szűz Mária képet pellengérre akasztó polgár történetében sem, a Kollonits püspököt szidó borbély és a felségsértést elkövető Kern tanító szavaiban sem. Mindez így hangozhatott el!

Esterházy Pál nádor a vétkeket száműzetésre ítélte. Megparancsolta, hogy büntetésből négy héten belül hagyják el Magyarországot. Így rendelkezett már II. Ferdinánd is 1627-ben a „Generalmandat” kiadásakor az evangélikus hitűkhöz ragaszkodókkal szemben. El kellett hagyniuk Ausztriát! Ekkor, az 1630-as években alakult ki a menekültekből Sopron művelt papjainak, tanítóinak rendje. Ekkor költöztek a városba a gazdag posztósok a morvaországi Jichlava (Iglau) városából.

A soproni Belső Tanács 1683 őszén bölcsen kegyelmet kérő küldöttséget menesztett Linzbe, amely feltehetően nagy pénzekért nyerte el a bocsánatot a székvárosából gyáván elmenekült császártól, aki Kern tanító szerint nem több, csak egy Poldika. A soproni küldöttek azt a parancsot hozták haza magukkal, hogy engedjék el a börtönből ezeket az urakat! – írja a krónikás. Mindez 1683 novemberében történt, de a napot nem jegyezte fel Csányi.

Sopronban tehát nem hullottak a fejek, mint Eperjesen a Caraffa-féle „véres eperjesi teátrumban”. A kegyelem alighanem súlyos pénzösszegébe került császárhűséget színlelő városnak.

Ferdinand Dobner elsősorban nem író volt, hanem rendkívüli ügyességgel tárgyaló várospolitikus. A fennmaradt és a cím szerint ismert elveszett kisebb írásai ezért születtek a feltétlen lojalitás jegyében. Terjedelmes országgyűlési naplója szerint az evangélikus vallást védte 1709 és 1715 között (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár). Magánnaplója 1. és 2. kötetét bizonyára Literáti Nemes Sámuel hurcolta el 1841-ben Gamauf Gottlieb egyháztörténész lelkész özvegyétől. A napló 3. kötete az 1950-es években került a Soproni Levéltárba. Jóformán feldolgozatlan. Ezeket kellene kutatnia a korszakkal ismerkedőnek. Csatkai Endre a napló utolsó kötete alapján írt Dobnerről mint könyvbarátról (*Soproni Szemle* 1957, 300–301. l.).

A család egyik őse, Dobner Sebestyén a 17. század elején már Sopronban élt. Lackner Kristóf Tudós Társaságának is tagja volt. Állítólag II. Rudolftól kapták a nemességüket. Előnevük egy Moson megyei udvarház alapján Rantenhoffi vagy Rotenhofi. Többször is módosuló címerük Ferdinand Dobner polgári iratain egy négyelt pajzs. Első és negyedik mezejében holdat tartó oroszlán látható. Ez az „istenített példaképre”, Leopoldra is vonatkozhat. A második és harmadik mezőben álló daru pedig az éberség jelképe. Dobner valóban a császár érdekeinek éber őre volt. (Tompos Ernő: *Címeres pecsétek, különös tekintettel a polgári címerekre*. A Soproni Szemle kiadványai, 1942. 146. sz.)

Idézzük Dobner 1730-ban állított sírkövének feliratából az első két sort! E sorok a 71. életévében elhunyt jogtudós legfontosabb jellemvonásait mutatják be:

„Des Kaysers treuer Knecht, der Bürger guter Freund,
Des weisen Rathes Ehr und seines Stammes Zierde”

(Idézi Payr Sándor:
A régi soproni temető. Sopron, 1917, 35. 1.)

„A Császár híve volt, polgárok közt barát,
A Bölcs Tanács esze, családja aranyága”

(Sarkady Sándor fordítása)

Ebben a sírfeliratban Dobner életelveinek minden fontosabb vonása összegződik. Hűség a császárhoz, a polgárokhoz barátság fűzi, ez jelentkezik a lövészegylet szerepeltetésében is. Valóban ő volt az *Ehrsamer Rat*, a Bölcs Tanács esze. Ezért az 1698-as lövészünnepet különleges pontossággal rendezte meg.

Már 1998-ban, a *VÁRhely* bortörténeti számában (a Dobner-beszéd fordításának első közlésekor) is hangsúlyoztam, hogy a lövészegylet kiemelt szerepeltetése tanúsítja, hogy az előző évben verték le Tokaji Ferenc hegyaljai kuruc felkelését. Vészhelyzet van! Ugyanekkor Savoyai Jenő 1697 szeptemberében aratott döntő győzelmet a törökök felett Zentánál. 1699. január 26-án kötötték meg a karlócai békét. Ezek a politikai események jelölik ki a soproni lövészünnep helyét. A város ekkor érezte magát legnagyobb biztonságban borkereskedelmével együtt a császári sas, Lipót sasának szárnyai alatt!

A sas és a szőlő kapcsolata bibliai exemplum. Már Ezekielnél, az ószövetségi prófétánál is megjelenik. A prófétai könyv 17. fejezetéből a következő ide illő hasonlatot idézzük:

„Ezt mondja az Úr, az Isten: Egy nagy szárnyú, díszes tollazatú hatalmas sas kiterjesztette szárnyait, elment a Libanonra, és elvitte a cédrusfa hegyét. [...] Aztán a cédrus egyik hajtását vette és elültette a jól előkészített földbe, bőséges vízfolyás mellé, odaültette szegélynek. Az ág gyökeret eresztett, és alacsony növésű, dús szőlővé fejlődött. Ágait a sas felé fordította, gyökerei meg alatta voltak. Szőlővé fejlődött, vesszőket hajtott és ágakat növesztett. Volt egy másik nagy szárnyú és díszes tollazatú, hatalmas sas is. S lám, a szőlő feléje eresztette ki gyökereit, feléje nyújtotta vesszőit arról a földről, ahová ültették, hogy öntözze.” (3,5–8) Ezekiel próféta első sasa Babilonia királya, a másik sas Egyiptom fáraója.

Dobner Ferdinánd sasa természetesen I. Lipót. Sopron sohasem érezte magát nagyobb biztonságban, mint akkor, a „császári sas” védelmében. A sas uralkodik a II. Ferdinándtól adományozott soproni címerben is. Dobner azonban nem Ferdinánd, hanem I. Lipót monogramját helyezi az emblematisztikus kör keretében a sas mellére. A város a sas szárnyainak és a címerben látható három toronynak a védelmében él: *Aquilæ secura subalis* – „A sas szárnyainak védelmében”. Az ószövetségi eredetű képnek megfelelően Ezekiel alacsony, dús szőlőága koszorúzza a címet. A címerkép két tornya felett csillag ragyog. Ők a császár fiai. I. József, az idősebb, akit kilencedik életévében királlyá koronáztak, ekkor már húsz esztendő. A városcímer jobb oldalán álló torony felett ragyogó csillag a testvérét, Károly főherceget jelképezi. Később III. Károly néven ő követi Józsefet a trónon.

A Sopronba messze földről összehívott lövészek ünnepén a helyiek fontossága, szerepe is felértékelődik. 1542-ben Sopronban Buda elestének rémülete hívhatta

életre a várost védő polgári lövészegyletet. A tény, hogy 1577-ben újra kellett másolni a szabályzatot, a 17. században pedig kiegészítették, azt igazolja, hogy a *Frey-schiessen* híveire a városban mindig szükség volt. Az evangélikus vallásra áttért Sopron egykori katolikus oltáregyesületei is világi tömörülésekké változtak. Bekapcsolódtak a forrásokban gyakran emlegetett zászlólövészethez. Részletesebb meghatározást minderről nem találunk. De az egyes lövészcsoporthoz bizonyára zászlóval vonultak fel, vagy zászlók kíséretében lőhettek.

A *Schützen-Ordnung* záró pontja kiemeli az előkelőbb céheket. Ilyen a *Hern Zöch*, azaz az Urak Céhe, a *Schidungs Zech*, ez feltehetőleg a Temetéseket Végzők Céhe, a *Heilige 3 Faltigkheit Zech*, a Szentháromság Céhe, a *Frauen Reinigungs Zech*, a Miaszszonyunk megtisztulásának céhe (ennek ünnepe február 8. volt). Még az *Ellenden Zech*, a Tisztítóházban szenvedők oltáregyletének céhe is lövészegyletté vált. A felsorolt oltáregyletekből evangélikus közösségekké alakult csoportok között a legfontosabbnak említi a szabályzat a Céllovók, a Halászok és a Kereskedők Céhét. Az utóbbi felsorolás a 19. zárópontban, a 17. századi kiegészítések között olvasható. (Soproni Levéltár, Lad. X. fasc. V. num. 87.) Ez azt bizonyítja, hogy a lövészünnepek csoportjai külön-külön alakulatokkal gyarapodtak.

A szabályzatot eddig csak említette, de szövegét nem közölte a korábbi kutatás. Egy 1542-es tanácskönyvi bejegyzés mutatja, hogy a *Schützen Zech* tagjai több helyen szolgáltak. A kapuőrségben, a toronyőrségben, s részt vállaltak a tűzőrség ellátásában is. A Faut Márk krónikáját kiegészítő Klein Menyhért 1581. évi tudósítása szerint a nagy céllovészet igazi népünnepellyé vált. Az ez évi ünnepségen megjelent a *Prütschenmeister* – azaz a tréfamester. Rajta kívül kötél tánccal is szórakoztatta a közönséget. A két Linzből érkezett tréfamester ABC-rendben megverselte a lövészeten szereplő céllovókat és a helyszínre a zászlókkal felvonuló fiúkat.

A reformáció 16. századi korszakának német satirikus írója, a Strassburgban és másutt tevékenykedő Johann Fischart nagysikerű verses eposzt írt 1576-ban a svájci, zürichi íjászokról. Amint azt a bevezető tanulmányban ugyancsak elmondtuk, az ott rendezett lövészversenyre olyan gyorsan eveztek le a Rajnán, hogy a magukkal hozott főtt köleskása még melegen érkezett!

Ők *Hauptschiessen* néven emlegették az évenkénti nagy rendezvényt. „*Das Glückhafft Schiff von Zürich Artliche Beschreibung der ungewonten unnd / doch glückfertigen mit dem freüden Schiffahrt ettlicher Burger von / Zürich auff das vilberühmt Hauptschießen / gen Straßburg gethan Gestellet [...] mit dem freüden vollbrachten Straßburgischen Schiessen, Und der Nachparlichen besüchung*” Tehát örömteli szomszédlátogatás volt egy ilyen sok városból összehívott lövészünnep! (Idézi Karl Goedeke: *Elf Bücher Deutscher Dichtung*. Leipzig, 1849, 190–191. l.)

Nevezhetjük az ünnepségeket *Frey-Schiessen*, vagy *Hauptschießen* néven. A lövészünnep Sopronban éppúgy, mint Strassburgban főleg a jómódú polgárok szórakozása lehetett. Egy soproni képviselőtestületi bejegyzés a *Ratsprotocoll*-ban megőrizte, hogy a céllovészeten részt vehettek a város jobbágyfalvainak parasztlövészei is. Első díjat azonban még akkor sem kaphattak, ha a legjobb lövészeredményt érték el a céltáblán. Jobbágy lövész Sopronban csak második helyezést érhetett el!

A *Schützen-Ordnung* 7. pontja szerint a lövészek nemcsak fegyverrel, feltehetőleg íjjal is lőhettek. Mindezt az a szabály bizonyítja, hogy nem volt szabad feltollazott vagy élesre reszelt lövedékkel (*kain gefietterte oder gespitzte Kugel*) a löállításba lépniük.

A kéziratos Giwitzer-krónika szerint 1678-ban a lövészverseny fő jutalma egy kívül-belül aranyozott kehely volt. A győztes lövészt az ünnep végén „lovaggá avatták”.

1698-ban Dobner a beszédében hangsúlyozta, hogy a „szegény város” nem ajándékozhatott gyémánttal díszített szőlőfürtöt. De egy szőlőfürt alakú trébelt ezüst kehely mégis ott állhatott az első díjas lövész táblája előtt. A lövészünnepen elmondott Dobner beszéd központi gondolata és az emblémák értelme: a szőlőfürtök védelme. A polgárok jogainak védője pedig maga a császár.

Az ünnepélyes soproni lövészetre Regensburgban nyomtatott füzetbe a szónok sajátos értelmezéssel négy emblémát készíttetett E. Nunzer nürnbergi művész-szel. Három emblémakép a szeptember 14-ei megnyitó beszéd után kapott helyet. A negyedik embléma a kiadvány végét díszíti.

Uva coronat opus: Szőlőfürt koronázza a művet. Ez a kép a füzet utolsó oldalán található. Az utóbbi embléma, mint tudjuk, egy 1590-es Camerarius embléma-kötetben található. De Dobner értelmezése itt is optimista. A „szegény Sopronként” említett város nevében azt vallja, hogy a gazda munkáját a szőlőfürt koronázza: „den Fleiß mit Trauben krönet”. Egy formai változás történt: a pictura itt a szövegek alá került.

Horváth Zoltán, ny. levéltár igazgató két könyvet is írt a város címereiről, jórészt változatlan szöveggel (Sopron város címerei. Sopron, 1992. *Sopron önkormányzati jogai és címerei. Várostartörténet 1277–2002.* Sopron, 2002). Kétségtelen érdeme, hogy ő adott elsőként hírt a Sopronban megőrzött és elveszettnek hitt nyomtatványról. Mindkét könyvében megjelenik a három embléma közül a legnagyobb, amelynek felirata: „A sas biztos védelme alatt”. Már ez a kép is egyesíti az embléma három alapismervét. Sőt Dobner a subscriptiót latinul és németül egyaránt a körképbe metszette.

Beszélnünk kell a beszéd záró és köszönetmondó részéről is. „Mit Trauben / sage ich / sind alle aufgesteckte Scheiben sammt dem Besten (so in einem Trauben-Art formierten Becherbestunde) bey [...] glücklich vollzogenen Frey-Schiessen umgeben worden” (B iv). Magyarul: „Azt mondom én, szőlő fonta be az összes kihelyezett lőtáblát, együtt a legjobbéval (amelyen szőlőformájú kehely állt) a [...] szerencsésen végbevitt cél-lövészet alkalmával.”

Dobner prózai szöveggel is értelmezte a nagy köremblémát. (Akárcsak az 1640-es években a spanyol Saavedra, aki nevezetes híres emblematikájában szintén prózai szöveggel kísérte a picturát.) Dobner szerint Sopron „A sas biztos szárnya alatt” él. A Szent Német-Római Birodalom sasával díszített címerét 1622-ben II. Ferdinánd adományozta Sopronnak (Sopron önkormányzati jogai és címerei. Várostartörténet. Sopron, 2002, 44. l). A mi emblémafüzetünk címerállatának mellén azonban I. Lipót monogramja látható. A nagy köremblémában elhelyezett latin subscriptio kiemelt betűiből az 1698-as év kronosztikonja olvasható ki. Dobner számára *pax bona dulcior est uvi* – a város békéje még a szőlőfürtök édességét is felülmúlja. Ami azonban számára édes biztonság, az a 18. században leírt Rákóczi-nóta szerint az ország senyvedése a sas körmei között:

„Jaj, régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép [...]
De a sasnak körme között fonnyadsz, mint a lép,
Szegény magyar nép!”

(A kuruc küzdelmek költészete.
Vál. Varga Imre. Budapest, 1977, 238. l.)

Dobner emblematiszus füzetének képversei összetett kettős emblémával folytatódnak. Minél érettebbé válnak a szőlőfürtök, annál inkább lehajlik a földre a szőlővessző. Janus Pannonius egyik magyarországi elégiájában írt a termékeny gyümölcsfáról „De arbore nimis foecunda” címmel:

„*Ille ego, quæ recto cœlum vertice adibam,
Arbor, humum pronis verro cacuminibus*”

„*A fa ágai nyílegyenesen törtek az égnek,
most a termékeny ágakat lehúzza a gyümölcsök súlya.*”

(Janus Pannonius munkái latinul és magyarul.
35. elégia. Budapest, 1972, 380–381. l.)

Mintha Dobner emblémáját is ehhez hasonló gondolat sugallta volna! Vagy Janus Pannonius verse, vagy annak valamely ókori latin előképe. A gazdag bőségben termett fürtök a képversben is földig húzzák az ágot. *Quo foecundior eo humilior* a képvers felirata. Mindennek pozitív az értelme. Akárcsak Nicolaus Taurellus emblémájában, aki a gyümölcsöktől súlyos ágak terhét a tavaszi bő virágzással magyarázza. Camerarius már említett, 1590-es emblémagyűjteményében is megformál egy emblémaképet, de a gazdag termés veszedelméről (Arthur Henkel-Albrecht Schöne: *Emblemata*. Stuttgart, 1967, 169. és 173. l.).

Dobner a nagy képmezőbe kisebb ovális emblémát tervezett. A nürnbergi rézmetszet készítője, E. Nunzer egy köremblémába két egymás erősítő képet metszett egybe. Ezt is szőlőkoszorú keretezi: *Pro hac sudavi*, „Ezért izzadtam” elirattal. Ebben az újabb szőlőkoszorúban művészien megformált serleg áll borral töltve a középpontban. A serleg szélén táncoló parányi alak akár a változó szerencse, a *fortuna* jelképe is lehet. A szorgalmat jutalmazza a leszakított fürt: ezt tanítja a subscriptio. A kettős embléma itt azt bizonyítja, hogy Dobner az emblematika egyre kimódoltabb változatát követi!

Az emblémalap harmadik képverse fejezi ki leginkább a szerző lojalitását. Ugyanakkor jellegzetesen soproni gondolkodásra is vall. A szőlőtermelő számára legfontosabb a sértetlen jó termés. A városban született nagyszámú polgári krónikában a száraz adatsorok között minden évben feljegyzésre kerül a termés minősége is. Megörökítik, milyen volt a szőlőtermés, kik jöttek messzi földről Sopronba borvásárlásra. Dobner emblémája szerint: aki pedig a szőlőtermést veszélyezteti, az az életét is elvesztheti. Ez az inscriptio lényege. *Pro vitæ vitam*. A tolvaj szőlőlopásért akár halállal is bünhődik! Ebben a felfogásban rajzolt emblémát nem ismerünk máshonnan. Nem láttam olyan emblémaképet, ahol a puskás szőlőtermelő lelövi a tolvajt. A soproni polgár gazdagságának alapja a *Vitium cultura*, azaz a szőlőművelés. Amikor a szőlőágakat metszi, a munkafolyamat: *amputavi vitis*.

Dobner Ferdinánd 1698-tól Sopron városbírója, az 1704-es évben polgármestere. Egyidőben a város védője és I. Lipót „katonája”. Csányi János az *Ungrische Chronik* 1704. évi januári feljegyzéseiben részletesen leírja Dobner városmentő ravaszságát. Dobner lopva Bécsbe utazott, hogy segítséget hozzon. Eközben a Belső Tanács egy héten át (január 17-étől 24-éig) hitegette Ocskay Lászlót. Rávétték, hogy még ne vonuljon katonáival a katonai védelemmel nem rendelkező városba. Azzal indokolták, hogy egy szabad királyi város nem hozhat döntést a meghódolásról könnyelműen, egyik

napról a másokra. Ezért nem is lehet elsietni ilyen fontos döntést – ezzel nyugtatgatta Ocskayt Kerscherschiz tanácsos úr.

Pedig a város elfoglalása könnyen megvalósítható lett volna. Ocskay egy héten át mulatott a város kocsmáiban. Szórakozott: ki-be szánkózott a városba. A katonai védelem nélküli várost akkor könnyűszerrel elfoglalhatta volna! De ő a szomszédos Kópházán hagyta katonai erőit. Január 19-én pedig elutazott Sopronból. A katonáit magukra hagyta. Így játszotta el a város elfoglalását!

Dobner polgármester lopva Bécsbe utazott segítségért. Kapott is császári véd-erőt! Blomberg báró hamarosan bevonult négyszáz katonájával a fallal kerített városba. A vezető nélkül maradt kurucok semmit sem tehettek. A labanc érzelmű polgárok összefogtak a császári haderővel. *„Unterdessen aber streiffeten die Gruzen merzu an unsre Stadt, wurden aber einer nach dem anderen abgeschossen”*. „[...] a kurucok egyre inkább a városfalak körül kóboroltak, de egymás után lelőtték őket!” – írja a krónikás.

A puskás szőlősgazda fenyegetése, melyet az emblémában emlegetett, szomorú valósággá változott:

„Deinen Weinstock alle Stund
Schütz ich wider diesen Hund” –

„Az ilyen kutya ellen a szőlőmet minden órában megvédem” – olvashatjuk az 1698-as képvers subscriptiójában. Az embléma reális részletességgel ábrázolt képén a szőlősgazda lő, a tolvaj holtan elterül. Ez 1704-ben Sopronban véres valósággá vált! Ezt a „védekezést” rendelte el a szőlőket féltő Ferdinand Dobner 1704-ben.

Most már hiába fenyegette a várost 1704 márciusában Cséry Mihály ezereskapitány a szőlők kivágásával. Csányi János *Magyar krónikája* szerint Aegydius Ludwig Prisomann városbíró a következő levelet kapta:

„Akartam kegyelmeteknek írnom, úgy látom, igen fogyatkozot Soprony Szőlőmetzöböl és Kapásbúl, igen szánakozom ilyen szegény Lavanczokon, hogy ilyen Szükségben vadnak, én azt gondoltam [...] vagyon 2000 Hayduim itten, meg metzetném és meg kapáltatnám a Szőlőket s akár tövestül is kivágattam ugys Hayduimnak nincsen Dolgok csak henyélnek. Igen röst Gazdák kegyelmetek, úgy hadgya ilyen drága szőlőket, másképpen is karokat szőlőkben szaporittyák azon a Steyerek”.

A keserű hangú gúnyos levél végén még reménykedik: „Tudom nem ilyen hangoz Tob [! – Dob] fogg hallany az cziffra Toronyban, csak egy holnap alatt is.”

A *Frey- und Trauben-Schiessen* a város címerének prózai szövegben megfogalmazott emblematikus magyarázatával zárul. Nem szorul különösebb magyarázatra a lövészek előtt 1698-ban elhangzó császárhű esküszöveg:

„A nép szava zengi: Lipót, isteni légy magad is!”

A város emblematikusan értelmezett címerében a három toronyból két torony feltett ragyog csillag. A két csillaggal ékesített torony (erre is bőséges emblematikus példa idézhető) nem más, mint a császár két fia: „Megpillantunk továbbá ebben a város címerben két fényesen ragyogó csillagot is.” Az értelmezést a füzet margóján az Őszö-vetség szövegére utaló apró betűs magyarázat, bibliai hely idézése jelzi: „Genesis 37. V. 10.” Majd Dobner így folytatja: „Ott, József álmában a csillagok Jákob fiait jelentik;

én nem álmodom, hanem egész biztonsággal tudom, hogy a két csillag a városcímerben, az első és a harmadik torony felett, Ők a legkegyelmesebb császár-fiak, Ő Királyi Fensége I. József úr, a mi legkegyelmesebb király urunk, a föld gyönyörűsége [...]” (A másik „csillag” lett későbbi királyunk: III. Károly!)

Mózes Teremtés könyvének idézett helye így szól a bibliai Józsefről: „Más alkalommal újra álmot látott, s azt is elmondta bátyjainak. Így szólt: Látjátok, ismét álomom volt.” „A nap a hold és a csillagok meghajoltak előttem”. Amikor elbeszélte apjának és testvéreinek, apja megfeddte, mondván: „Mit akar jelenteni ez az álom, amit láttál? Nekem, anyádnak és bátyáidnak, nekünk földig kell hajolni előtted? Bátyjai féltékenyek lettek rá, apja ellenben megjegyezte magának a dolgot”. Dobner így ír: A harmadik torony csillaga „Károly főherceg, aki a mi legkegyelmesebb Urunk vér és szellem szerinti örököse, akinek Isten szerencsét és koronához méltó Károlyi Dicsőséget (*Felicitatem Gloriam Carolinam*) kölcsönözzön mindenkor! E két csillag Ragyogjon mindenek felett!”

Nappal is látható a fényük, nem szükséges hozzá sem Tycho Brache, sem Copernicus vagy Galilei távcsöve – vallja Dobner. Azért villantja fel természettudományos ismereteit a szónok, hogy igazolja: a Császár és két fia fontosságának felismeréséhez nem kell távcső! Politika és emblematika találkozik a két csillagos torony és a középső, a Császárt jelképező nagyobb torony emblematikus összekapcsolásában. „*In Wahrheit / der armen Stadt Oedenburg Stern und Glück hängen an diesen beyden Sternen*” (B2).

Az úton járó vándor is szívesen jár a nap fényében, de akkor is „megvigasztalódik, ha csak a csillagfényes éjszakában reménykedhet”.

A beszéd emblematikus módon értelmezett hangsúlyos eleme a városcímer három tornya. Az igazság tornya, a *Turris justitiæ* (I. József tornya) biztosítja, hogy minden lövészbarát (*Schützen-Freunde*) elnyerje a jutalmát. A középső torony, az egyetértés tornya, a *Turris concordiae* a császár jelképe. Ennek a toronynak kell az „egyházi, a világi és az otthoni rendet” megszilárdítania! A *Schützen-Exercitium* a lövészgyakorlat katonai értelmét is bizonyítja. Károly főherceget jelképezi tehát a *Turris concordiae*, az állhatatosság tornya. Ez a torony a nevét azért kapta, mert Dobner szerint maga Lackner Kristóf császárhű, állhatatos polgár volt, aki gazdag hagyatékat ajándékozott Sopronnak, többek között ezt a mostani lövészet céljára átalakított kertet is.

Dobner gondolatmenete azonban gondosan elfedi Lackner hungarus-tudatát, a humanista előd magyarsághoz fűződő kapcsolatait. Ezért akarja az ősök tetteit (tehát Lacknerét is) a legalázatosabb odaadással – „*nach obliegender allerunterthänigster devotion*” – követni, és ezért magyarázza a következő módon, császárhű alázattal az Előkapu hármaskapurendszerén található feliratokat: „[...] ez okból a tiszteletreméltó városkapun található arany betűkre – A. E. I. O. U. – a legalázatosabb tisztelettel pillantunk”. Dobner szerint ezen öt betű hitelét „a vérünkkel pecsételjük meg”: „*Austria Erit In Orbe Ultima*”, „*Aller Ehren Ist Oesterreich Voll!*”

Ismeretes ennek a rövidítésnek egy még hódolóbb hangú feloldása is: „*Alles Erdreich Ist Österreich Untertan*”. Az utóbbit a Dobner-beszéd nem idézi! Ennek az ötbetűs vallomásnak a megvalósulása sem volt azonban több az uralkodásra alkalmatlan Lipót vágyálmánál. Jómaga és fia, I. József is reménytelenül küzdött XIV. Lajos Franciaországa ellen!

A hagyomány szerint a jelmondat megfogalmazója III. Frigyes császár (1415–1493). Ő azt a feloldást választotta, hogy „*Austria Est Imperare Orbi Ultima*” –

„Ausztiria hatalma a világ végéig fennmarad!” Ezt íratta kódexeire és címere köré is! (Bővebben ld. Tóth Béla: *Szájrul szájra*. Budapest, 1895, 23–24. l. A soproni Előkapu feliratáról ld. Bél Mátyás: *Sopron vármegye leírása*. III. kötet. XXXVI. §. Sopron, 2005. A város fekvése című fejezet is ír erről.)

A Sopron megyéről összeállított Notitia-kéziratot a pozsonyi tudós, Bél Mátyás 1743-ban átnézte és kijavította. A két nyelven megjelent kéziratban (Sopron, 2005 és 2006) is olvashatók a Dobner-beszédben lejegyzett városkapu-feliratok. Az új szövegkiadásból megtudható, hogy az egykori Előkapu észak felől nyílt hármass bejáratú védőrendszerrel. Az első kapu feliratát az 1697. évben fogalmazták meg – mint ezt az idézett fejezetben Bél Mátyás is leírta. Dobner Ferdinánd már a következő évben (tehát 1698-ban) megörökítette beszédben az Előkapu feliratait. Ezért olvasható a beszédben elhangzó Lipót és I. Józsefet dicsőítő szövege is. Ez az utóbbi 1690-ben került a kapukra. Dobner így magyarázza a feliratok jelentését:

„Mert ezáltal arra emlékeztetünk, hogy Istenen kívül a városkapuk megvédését ezeknek a legkegyelmesebb és örök értékű uralkodóknak köszönhetjük.”

A sas és a csillagok emblematikus dicsérete után a szónok ügyes fordulattal ismét a lövészünnep vendégeihez szólt. Számukra nyitva állt a külső városkapu is. Az Ausztriából érkezők pedig valószínűleg az úgynevezett Szélmalom utcai kapu, a *Windmühl-Tor* felől jöhettek a városba. De nyitva állt számukra a szónok szerint a lélek belső a kapuja is: *„das innerliche Gemüths-Thor”*. Tehát Sopron szívébe zárta a díszvendégeit az itteni lövészrokonokkal együtt. Ők ékesítették fel jelenlétükkel a lövészkertté alakított hajdani Lackner-kertet. Ez az ügyes szónoki fordulat ismét összekapcsolta a beszédben a sas és a csillagok emblémakörét a meghívott és a helybeli lövészek csoportjával.

A beszédet záró fordulat szerint jutalom a díjakban rejtezik. A fődíj egy szőlő alakú serleg, amely a lőtáblák előtt állt. Bizonyára 1698-ban is avattak lövész-lovagot.

A szónok számára immár nem volt más hátra, mint hogy beszédét a 4. emblémával ügyesen lezárja. Erre pedig a Camerarius-embléma adott alkalmat, nem szomorú, hanem örömet sugárzó subscriptióval. Sopronban a lövészversenyt a szőlő koronázta. Erre vágyakozott a versenyzősereg!

„Der Danck sey dieses Frey- und Trauben-Schiessen ENDE.”

*„Köszönjük! Ez legyen a lövésztorna
VÉGE.”*

Ferdinand Dobner egyéb irodalmi szándékkal született művei is alkalmi írások. E versek ugyancsak az emblematika, a Habsburg-ház tisztelete és az evangélikus vallás védelmében születtek. Tehát ezek az írások is őriznek némi emblematikus vonást. Részletes könyvtárjegyzéke nem maradt fenn, csak találgathatjuk, hogy milyen emblematikus műveket őrzött még könyvtárában a császárhű soproni polgármester. Az utolsó, 1729-ben fogalmazott végrendelete szerint könyveit a soproni nyomdászatot kezdeményező Sebastian fiára hagyta.

„Ess lebe Österreich in Ewigkeit beglückt” – így kezdődik az Ausztriának világ végezetéig boldogságot ígérő verse. Kéziratossá röpírt ez. Dobner 1705-ben is a „fenséges fényű Sas” segítségével bízta. Kitartásra biztatja polgártársait a kuru-

cok ellen: „Óh, Sopronom, ne félj, a császár nem hagy el”. A vers kéziratban terjedt, szövegét Csányi János *Magyar krónikájának* nagyszámú másolata őrizte meg.

Császárhű szellemben íródott a csak címében, vagy első sorában ismert I. Józsefet gyászoló Dobner-vers is: „Der grösste Welt Monarch Europæ”.

A reformáció 200. évfordulójára írt „Wie alt ist Luthers Lehr” című költemény a bibliai, lutheránus emblematika jegyében fogant. Szerzője örömeinek szánta, de a jámbor vers jószándéka ellenére vihart támasztott.

Könyvtáráról végrendeletében csak összegző jelleggel beszél, Camerarius kötete azonban lehetett! Megemlíti, hogy könyvgyűjteményét Sebastian Ferdinandra, fiára hagyja: „*praelegiere meinem Sohn Sebastian Ferdinand Dobner alle meine Bücher, ausser denen, über welche vita durante disponieret, und sich Vermög meiner in ein und anderen derselben eigenhändig eingezeichnet befindliche Schenkung äussert wird*”. Csak azokat a könyveket örökli tehát más, amelyekbe már előre bejegyezte ismerőseinek az ajándékozó sorokat. (A fenti idézett adatokat a Soproni Városi Levéltár Lad. D. fasc. III. num. 82. számú végrendeletéből Dominkovits Péter főlevéltárosnak köszönhetem.)

Híresen hírhedt két aranyláncát, melyet I. Lipóttól és I. Józseftől hű szolgálataért kapott, Richárd Ferdinandra, unokájára (Sebestyén fia gyermekére) hagyta. Az első aranylánc Lipót császár ajándéka azért, mert ravaszságával megakadályozta, hogy a kurucok 1704-ben meghódítsák Sopront. Drága kegyből kapott arany láncoknak nevezi ezeket: „[...] vertraue Ich die Zwey kostbaren goldenen Gnaden Ketten in einen schwarzen Sammeten und Beutel und silbernen Schachtel befindlich.”

„Ausztriát a sors kegyelje mindörökké” – fordította Sarkady Sándor az „Ess lebe Österreich” első sorát. A folytatás ebben a versben is emblematikus. Ahogy a babért nem üti meg a villám és a mennydörgés, úgy császáruk fejét se sújtsa veszedelem és kényelmetlenség. A *laurus* – a *Lorbeer* –, a babér már Ovidiusnál is Apollo szent fája, a győzelem jele és jutalma. Camerarius 1590-es emblémagyűjteményében is a babér, a borostyán az *intacta virtus* jutalma: „*est diris intacta fulminibus*”. (Arthur Henkel–Albrecht Schöne: *Emblemata*. Stuttgart, 1967, 204. l.)

Az égi egyeduralkodó: Isten. Dobner szerint ő minden császárok császára. Őt kéri, hogy ölébe véve óvja Lipótot, a császárt. Barokk Szentháromság-oszlopokon látunk hasonló katolikus megjelenítést: az Atyaisten veszi ölébe a Fiát! Ezt a védelmet – „*nehm den Kayser in den Schoß*” – kéri Dobner alkalmi versében. „Öleld szívedre őt” – fordította Sarkady Sándor az alázatos költői fordulatot.

„Fenséges fényű Sas, akár a nap világa
Másik nap nincs, amely véle versenyre kel”.

A *Lövészünnep* emblematikus sas képe tehát itt is folytatódik. A vers csak kéziratban terjedt. Másolhatták a város írnokai is az ostrom idején. A krónikák szintén megőrizték. Ha megjelent volna nyomtatásban, emblémaképként a nyulat felragadó sas, vagy a városcímer sas ábrázolása lehetett volna a vers *pictura*-képe. Lehetőség volt Camerarius emblematika-ötlete is: a villámtól mindenkor mentes borostyánfa. A kéziratban sokszorosítva elterjedt vers egy egykorú újságlevél az *Extract, a Levélkivonat* című hírlevél egy fordulatát is megőrizte. Amikor a soproni hírvivőt a császár elé bocsátották, Lipót állítólag ezt mondta: „Gyermekeim, fájjaljuk az állapototokat, imádkozzatok szorgalmasan, Sopront nem hagyjuk elveszni!” „*Meine Kinder es ist uns leid umb euren zustand / bettet fleissig, ich will Oedenburg nicht*

lassen” (App. Hung. 2384. 2. r). Ez a biztató mondat zárja Dobner hűségre intő versét is:

„Glaubss nur mein Ödenburg dich last der Kaysser nicht”.

„Óh, Sopronom, ne félj, a Császár nem hagy el”.

Az 1705-ös soproni ostromot vezető Vak Bottyánt szidalmazó alkalmi vers szerzője is Dobner lehetett. Georg Johann Ritter számos másolatban ismert krónikájának egyik példánya Weitersheim városparancsnokot említi a szitkozódó vers szerzőjeként. A tollat indulatosan forgató Dobner polgármester szerzősége valószínűbb. A soproni krónikák sokszor jegyeznek fel egy-egy eseményt, tényt kisebb változtatással: Paúr Iván – Thaly szövegkiadásával szinte egyidejű – krónika-kiadása nem is említi a gyáva városparancsnok nevét. Weitersheimről azt jegyzi fel Ritter, hogy gyáva volt. Sváb volt a szíve is, és az erőszakos Dobner csak dühöngve tudta megakadályozni, hogy a visszavonulásra már felkészült katonáival a sváb ezredes elhagyja a védhetetlennek vélt várost.

Valószínűleg Ferdinand Dobner lehetett az a tollforgató, aki a következőket írta le:

*„Vak-Bottyán, du Teuffelsbrut
Dein Thun ist Gott zuwider!”*

*„Vak Bottyán te sátánfajzat –
Mit ugatsz, te véreb...”*

A „Linzben szület az anyám engemet” kezdetű csúfondáros vers egy ismeretlen diákból lett katona tollpróbája. Az ifjú megunta a száraz prófuntot, és átugorva a városfalon a Sopronkeresztúron táborozó kurucokhoz szökött. Ám komiszkenyérből is csupán egy cipő jutott neki. Csak vizet ihatott, mint a liba. Ezért fegyvereit, muskétáját, puskáját az őrbódében hagyta, és a következőt írta a bódé deszkájára: „Ágyó, helyettem ti örködjetek!”

A csak egy sorában ismert gyászverset a soproni evangélikusok fatemplomukban basszus áriaként énekelték I. József halálát gyászolva. A gyász istentiszteletet két ének vezette be 1711. április 30-án: az „Alle Menschen müssen sterben” és a „Herzlich lieb hab ich dich o Herr”. Utánuk következett Dobner szövege: a „Der gröss-te Welt Monarch Europæ”.

Többet nem ismerünk a megzenésített versből, de egyetlen sorából is sejthető, hogy milyen hangnemben gyászolta Dobner a jelentéktelen I. Lipót jelentéktelen utódát, I. Józsefet. A lövészünnepi beszédben még úgy ünnepelte a fiatal uralkodót, hogy minden térd meg fog hajolni előtte. Ezért is idézte Mózes Genezisének József-álmát.

Végül még egy alkalmi verséről kell szólnunk. A címe „Wie alt ist Luthers Lehr” – Milyen régi Luther tana. „A tíz versszakos énekre Grünler Gottlieb kántor komponált áriát zenekari kísérettel. A szólót a szerző énekelte. [...] A Grünler-ária kottájának soráról nem tudunk” – állapította meg a zenetörténész (Bárdos Kornél: *Sopron zenéje a 16–18. században*. Budapest, 1984, 108. l.). Az egykor áriához írt versszöveg önmagában sem jelentéktelen. Több németországi nyomtatott megjelenéséről is tudunk. Megjelent Regensburgban, majd Cyprian E. S. *Hilaria evangelica* című nagyalakú albumában Gothában, 1719-ben. De kiadták Bécsben is a névtelenül megjelent *Oedenburgerisches Rothes Ay* című vitairatban. Ebből idézzük a viharokat kavart, eredeti-

leg jámbor szándékú áriaszöveget. Az 1717. október 31-én a soproni evangélikus imaházban először énekelt áriában Dobner Luther tanainak ősegyházi eredetét kívánta bizonyítani. Ezért tette fel a kérdést: csak kétszáz esztendősen lenne a tan?

„Nein. Weil in Gottes Wort sie längst gegründet war
auf der Propheten und Apostel-Schrift vorher
bleibt sie mit Wahrheits-Grund die Ur-Alt-Christlich Lehr”.

Az egymás után sorakozó versszakokban részletezi, hogy ősi az evangélikus katekizmus, a Miatyánk és az Apostoli Hitvallás. Ugyancsak az ősegyház tanai szerint történik a keresztség és az Úrvacsora is.

„So alt ist Luthers Lehr so alt die Bibel ist”.

„Ősi Luther tana, akár a Biblia”.

A negyedik versszak is emblemikus bibliai képpel zárul: „Nem kell az a fa, mit nem Isten ültetett / Tépd ki a gyökerét, harmat se mentse meg.” Az Újszövetség Máté evangéliumából való a kép, de megtalálható Lukács evangéliumában is. Mindkettőnél a fejszéről olvashatunk, amely a rossz fák gyökerére vettetett. „Azért minden fa, amely jó gyümölcsöt nem terem, kivágattatik és tűzre vettetik” (Mt 3,10).

„Az egyház ősi és örökre fennmarad
A Krisztus hét sebe a megtartó alap”.

A vallásos soproni lutheránus polgár hű a császárhoz is: „*auff Kindes Kind zu sein / Gott und dem Kayser treu*”. Tisztelni kell azt a császári trónt, mit Isten pálmával díszít! A Lövészünnep pálmája bukkan fel ismét. 1717-ben természetesen az akkor éppen uralkodó ifjabb Károlyt, III. Károly császár-királyt illeti a hódolat.

Gyűjteményünkben a Luther tanának ősi voltát bizonyító vers ugyancsak Sarkady Sándor fordításában olvasható.

Mivel Cyprian 1719-ben megjelent díszműve Sopronban jelenleg nem található (Payr Sándor 1930-ban még használta), a verset az *Oedenburgerisches Rothes Ay* vitagyűjteményből idézzük, ahol az egyes fejezetek élén versszakonként található meg. A terjedelmes cím rögzíti, hogy a verset ária alakjában először a fa imaház oratóriumában énekelték, majd Regensburgban újranyomták. A Bécsben 1718-ban megjelent *Rothes Ay* anonim könyvecske, de a szerzője nem ismeretlen. A vitairatot meglepő módon a polgármester neofita fia, Abraham Aegydius Dobner állította össze, miután áttért a katolikus vallásra. Evangélikus lelkésznek készült, de egy remélt stallumot nem nyert el, így bosszúból vallást váltott. Ez a vitairat a fiú legismertebb munkája. A következő, 1719-es évben már magyar fordításban is kiadták a kassai jezsuita főiskola nyomdájában. *Sopronyi piros tyukmony* címen ki is nyomtattattott, „Kassán, az Akadémiai Betűkkel, 1719”.

Bod Péter a *Magyar Athenas*ban élcelődve említi a könyvecskét a „nevetlen könyvek” sorában: „Sopronyi piros tyukmony; mellybe a’ Római Pápisták öröme bé rekesztetnek”. „Nyomatt. Kassán 1719. 8. R. Valami Jubileusra írott Magyar versek ellen tojták ezt a’ piros tojást, hihető a nagy erőltetésben veresedett meg”. Látható, hogy a kassai magyar fordítás megfordulhatott Bod Péter kezében. Ezzel a *Piros tyuk-*

mony története nem zárult be, mert akadt egy kéziratos folytatása is, Ketskeméti János „Tyukmony Tancz [...] a Soproni Templomban elénekeltetett, de csak hamar az romai Doktorok által meg tzáfoltatott” (OSZK, Kézirattár, Oct. Hung. 1301).

Abraham Aegydius Dobner buzgalmával elérte, hogy apja 1721 után már nem vállalt Sopronban vezetőként közhivatalt. Az 1729-es végrendelet mint a tiszteletre-méltó Tanács seniorát említi őt.

Bán János *Sopron újkori egyháztörténete* című könyvében jellemzi Dobner polgármester két fiát: „Ábrahám Egyed városi jegyző, akárcsak a nagy Dobnernek evangélikus ügyvéd fia, Sebestyén Nándor szenvedélyesen lobogó vérükkel rengeteg kellemetlenséget okoztak a városnak” (Sopron, 1939, 307. l.).

A vitairat írója nem sokkal apja halála után hunyt el. További írásai, életpályájának folytatása már csak az egyháztörténeti kutatások része lehet. 1714-ben, még evangélikus teológus korában beszédet mond Lackner Kristóf polgármesterré választásának 100. évfordulóján. Itt Lackner emblematikájáról szónokol – természetesen még apja szellemében.

Házi Jenő a soproni polgárcsaládokról összeállított könyvében beszédesen keveset ír róla, valószínűleg nem tarthatta sokra. 1728-ban Pálffy Pál nádor kívánságára városi jegyzőként alkalmazták Sopronban. Kérését a város teljesítette – nyilván nem nagy örömmel. 1732-ben Laffert báró belső tanácsosnak ajánlotta, de erre már nem került sor.

Abraham Aegydius Dobner után csupán néhány lapos írásocskák maradtak fenn. Érdemes lenne ezeket is számbavenni, melyek már a katolikus ellenreformáció soproni dokumentumai. Mint említettük, 1714-ben azonban még ő is értekezést olvasott fel az evangélikus lyceum auditoriumában evangélikus teológusként a száz évvel korábban (1614-ben) polgármesterségre emelt Lackner Kristóf emlékére.

A 18. század közepétől a család Sopronban is veszített egykori fontosságából. Sebastian Dobner a 17. század elején még Lackner Kristóf Tudós Társaságának tagja. Ekkor kezdődik a család soproni pályafutása. Szép reneszánsz vagy kora barokk családi házuk 1944/1945-ben egy bombatámadás után romokban hevert. Helyre lehetett volna még állítani. A soproni belváros elsietett romtalanítása miatt az épületet lebontották. Eltűntették a részben még álló falakat is.

Lackner Kristóf mintegy harminc esztendeig tartó városvezetői szerepét Ferdinand Dobner is csaknem harminc éven át folytatta. 1698-tól 1721-ig volt a város első embere. 1729-ig már csupán a Belső Tanács senior tagjaként átélte neofita fia vallásváltztatásának megrázó traumáját. Ferdinand Dobner személyét a soproni helytörténetírás a város felelős vezetőjeként, az egymást követő Habsburg királyok és császárok aulikus híveként tartotta számon. Ugyanakkor a városáért élt. Nagy szerepet vállalt Lackner emblematikus hagyományainak folytatásában is. Erről Bél Mátyás is tudósít a *Sopron vármegye leírásában*. Az 1676-os nagy tűzvész után újjáépülő Sopron barokk képének kialakításában Dobner jelentős szerepet vállalt 1698-tól. Akkortól, amikor fiatal városbíróként megszervezte a lövészünnepet. A *Frey- und Trauben-Schiessen* alighanem legfontosabb írása. Lipót császár azonban Dobner tollán sem válhatott jelentős személyiséggé. Sopronban sem volt több mint „Poldika”. Lipót császár történeti szerepét a török magyarországi hatalmának bukása értékelte fel. A történeti változásban a gyáva, jelentéktelen uralkodónak nem sok része lehetett. Hiszen kortársai is csak híres elmenekülőként tartották számon. Ez a kapitány a vészek idején mindig elhagyta a hajót. A terheket pedig a császár gyatraságától sújtott birodalmának népei (kurucok és aulikusok) vállalták mindenütt, így Sopronban is!

Lövészünnepek a 18. századtól

A 18. század elejéről a század végéig megváltozik, de gazdagodik is az ünnepek tartalma és szelleme. A lövészünnepek sora újabb tudatos elemmel bővül: ez a díszelgés, a parádé bekapcsolása. A parádéval, a látványos katonai jellegű felvonulás formájával kapcsolatos adatok csak a 18. századtól jelennek meg a szakirodalomban. Bár bizonyos fokig már parádé is volt Ferdinand Dobner 1698-as soproni lövészünnepe.

Bárczi Géza *Magyar szófejtő szótár* című kézikönyvében (Budapest, 1941, 235. l.) a *parádé* kifejezést 1801-től adatozza, de annak *paráda* alakját már 1690-ből ismeri. Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* példaanyaga két értelmi mezőjét is kifejti. Egyik jelentése: katonai díszegyenruha. Az idézett szótári minta: „Kováts János káplár Temetésére egész Prádéba vonultak ki a katonák” (1838). De ez a látványos ünnepség neve is. Az idézett példa szerint: „Azt mondják, hogy Bukkow parádával akarta bekísértetni Szebenbe Siskovics Generálist” (EMSZT. X. köt. Budapest–Kolozsvár, 2000, 467. l.). A lövészegyletek életében mindkét értelemben használták a parádé kifejezést.

Johann Pantz soproni postamester, a soproni lövészgárda parancsnoka egy szép alakban vezetett, kéziratban fennmaradt jegyzőkönyvben írta – vagy íratta – össze 1791-től a „Bürger-Scharf-Schützen” jegyzőkönyvét. Ezekből most minket kevésbé érdekel a lövészgárda megszületése, az *Ursprung*, vagy a tagságának növekedése, a *Zunahm-Fortsetzung*. Számunkra azok az összefoglaló megállapítások a fontosak, melyek a lövészek pompás kivonulásairól és a soproni lövész alakulat egyenruha viseléséről maradtak fenn.

A *Prothocoll* címmel kezdődő lövész kézirat Pannonhalmán található. A Szent Benedek Rend központi, pannonhalmi levéltárában őrzött kézirat 91 lapos, címlapján mindkét fogalomra a „*Paraden, und andere verfallene Begebenheiten*” meghatározást használja.

Az éleslövészetre alkalmas fegyverrel felszerelt polgári lövészek társulata már 1791-ben működő egység volt. A lövészek, a polgári lövészek 18. század végi története krónikaszerű leírásban maradt ránk.

A Pannonhalmán őrzött lövész kézirat a soproni krónikák hagyományainak sorába kapcsolódik. A kézirat egy krónikás feljegyzéssel kezdődik. Azt az értesítést jegyzi fel, hogy Sopron város magisztrátusa „aus höheren Behörden”, tehát magasabb kormányhivatalokból „örvendetes értesítésként” felkérést kapott. Ebben Sopron városával Bécsből közölték, hogy a két császári fenség (Ferenc és Károly főherceg) átutazik a városon, illő módon kell őket fogadni: „daß Ihro K: K: Hochheiten die Ertzherzogen Franz / Allexander / Palatin / und Karl hiedurch nach Esterhasz reisen werden, diesen so seltenen Besuch, feyerang zu stellen. Anbey aber verwendete sich Ein Löbl[icher] Magistrat an die Schützen-Gesellschaft, auf so gefälliges Anersuchen gewohnen Sie aus Patriotischen Eiffer und Liebe vor ihrem zukünftigen König und Kayser, mit eigenen Kosten sich gleich und einerley zu Uniformieren” (1. l.).

Ferenc főherceg I. Ferenc néven hamarosan trónra lépett: 1792 júniusában. 1791-ben még főherceg, de valóban ő volt a jövő császár és király. Tehát Bécsből „Nagy szeretettel és mély tisztelettel” készítették elő a császári főhercegek soproni fogadását. A felkérés kijelölte az ellátandó feladatokat a lövészegylet tagjai számára. Kötelességükké tette a városi előjáróság, hogy a főhercegek ünnepélyes fogadtatásán – a parádén – „in Paradierung” (egységes egyenruhába öltözött egységeként), „Egallisierte Mannschaft” vegyenek részt, egyenruhával, lőfegyverrel és saját oldal-

fegyverrel felszerelve. A saját költségükön elkészítettett egyenruha egységes megjelenést biztosított – tehát a külső megjelenésükkel így megfeleltek a parádé-szabályok szellemének.

A parádé városi helyszíne 1791-ben, az idézett esetben a Bécsi-kapu (*Wiener Thor*) volt (Bloch, később Ballagi Mór 1846-os Német–magyar „nélkülözhetetlen kiegészítő szótára” fogalmait használva). Ez volt a soproni díszter, a *Paradeplatz*. Az a szolgálat, amit a már korábban is fennálló lövészegylet, azaz a *Schützen-Gesellschaft* Ferenc és Károly főhercegek tiszteletére ellátott, a Díszőrizet (*Ehrenwache*) volt, maga az alkalom pedig a *Parade* (pompa, ünnepély, díszünnepély, díszfény). Ez bizonyos fokig szinte a *Paradorie*-nak, a kifejezésként meg nem honosodott „feltűnődiség” fogalmának is megfelelt.

Az egységes díszruhában kivonult lövészegységet 1791. augusztus 2-án már korábban, 8 órára kirendelték a Bécsi-kapuhoz. Itt 11 órára már „átfűtötte őket a várakozás izgalma” (*um 11 Uhr umfaßte sie schon ihre Erwartung*). Majd ott lovagolhatott az egység parancsnoka, Josef Pantz is a főhercegek hintója mellett (*neben den Wagen Seiner Königlichen Hochheiten*). Tehát a parancsnokra is esett egy kis fény az ünnepélyes bevonuláskor. Pantz örömmel vett részt a díszes parádén, polgári foglalkozása szerint Sopron császári-királyi postamestere volt. Lövéstársaival (*mit seinem Gefolg*) a város másik végén álló Pócsi-kapuig kísérték el a városon áthaladó átutazó főhercegek hintóit. Némi szerepet kaptak az út szélén álló soproni polgárok is, bár ők csak a hangos „Vivát, vivát!” kiáltásokkal lelkesedhettek a hintóban ülő főhercegekért. A lövészek parancsnokát, Pantz postamestert további megtiszteltetés is érte: „mint erre kinevezett úti-marsall” (*als ernandter Reiß-Director*) ő kísérhette el a főhercegeket Budáig. A Sopronba visszatért küldöttséget később díszebéddel és bállal fogadták, melyen megjelenhettek a lövészegylet kiválasztott előljárói is.

Az 1791-es *Prothocoll* megőrizte a soproni lövészek egyenruhájának pontos leírását. Minderre érdemes odafigyelnünk a későbbi lövészegyleti egyenruhák miatt is. A parádés kíséret és az egyenruha viselésének szabályai majd az 1872-es év óbudai, később pedig a Buda-hegyvidéki lövészegyletek előírásaiban, szokásaiban ugyancsak visszatérnek, ha nem is a sopronihoz hasonló díszességgel. De ekkorra az óbudai lövészek feladata szintén megváltozott: megjelenésükkel már kizárólag a katolikus egyházi szertartások pompáját emelték. Eredeti feladatuk, a parádé levezetése azonban szinte változatlan formában fennmaradt. Ugyanez volt az óbudai lövészegylet szokásrendje – majd az ennek mintáját követő Buda-hegyvidéki (budaörsi) egyenruha viselete is az egyházi ünnepeken. A parádé megtartását itt tehát ugyancsak a hagyományoktól szabályozott előírások irányították, bár formailag egyszerűsödtek.

1791-ben a soproni lövészek katonai egyenruhája a következő: az öltözet fő darabja a csukaszürke katonai zubbonykabát volt, melyet álló zöld gallér és hajtás díszített. Az egyenruha kabátját kétujjnyi széles arany zsinór egészítette ki. Zöld volt a mellény színe is, a díszes kabáthoz pedig fehér posztónadrágot hordtak. Fekete kalapjukat zöld és fehér szalag díszítette, ezen lobogott egy fekete tollbokréta. Az egységes (feltehetően osztrák vagy francia katonai egyenruhára emlékeztető) soproni parádés ruha az 1872-es óbudai szabályzat megjelenésének idejére már egyszerűsödött. A fennmaradt szabályzatuk nem írta le pontosan, de Eugen Bonomi néprajzi módszerrel ismereteket közölt az egyenruhájukról. A 20. század elejétől ismert budaörsi lövészegylet tagjai a fotókon kétsoros gombos zakót hordtak, először egyfajta zsinóros nadrágot viseltek, később csak egyszerű pantalló volt az egyenruhás lövészek nadrágja. Budaörsön állt fenn legtovább a lövészegylet, 1944-ig működött,

ez létezett legtovább a Budai-hegyvidéken. A 18. század végén kialakult díszes egyenruha egyszerűsödött. Legtovább a gyönggyel és szalagokkal díszített ékes kemény kalapjuk őrizte a budaörsi lövészek egykor díszesebb öltözetének emlékét. Bonomi megfigyelése szerint egymástól eltérő volt a lövészek ruházata a Buda-hegyvidéki községekben.

Általában az ünnepi parasztruházatot hordták, az úgynevezett magyar ruhát (*ungarisches Gewand*). Néhány község lövészegységénél a kabát ujját és a gallért zsinórok díszítették. Állógallérral varrt kék vagy fekete posztókabátot hordtak, ugyancsak kék vagy fekete zsinóros posztónadrággal. Bián és Budakeszin a kabátjuk is zsinóros volt. Ez az öltözet volt használatban Budaörsön is, 1909-ig, majd 1920-tól 1935-ig újra. 1936-tól két soros gombos „német ruhát” viseltek, hosszú, fekete nadrággal és cipővel egészítették ki. (Eugen Bonomi: *Deutsche Schützengesellschaften im Ofner Bergland*. Budapest, 1941, 4. l.)

1791-ben a soproni lövészegylet vezetőinek külön tekintélyt biztosított a pompás egyenruha, melyet a tagok saját költségükre készítettek el. Ilyen öltözékekben jelentek meg kiválasztott vezetőik is a visszaút végén a főhercegek tiszteletére rendezett lakomán és bálon.

A büszke egyleti feljegyzés szerint Sopron város magisztrátusa tagjai azért is mentek el a főhercegi lakomára és a bálba, hogy ott megbámulják a lövészek ruháját: „*durch die zusammen gesetzte Uniformierte in dem Eichelbergerischen Hauße bey dem gegebenen Suppe und Pall mit beehret und eingeladen.*” „*Der darbey erscheinenden Magistrats Personen gingen dahin, obbemelten Herrn Von Pantz uniformierte zu sehen [...]*” A Prothocoll kézírata további ismereteket is megőrzött a tisztek egyenruhájáról. Az altisztekkel együtt aranybojtos kalapot hordtak, kardjuk markolata elefántcsontból készült. A helyi császári katonai egység parancsnoka, Lassgallner altábornagy, sokallta is ezt. Az arany díszítésű oldalfegyver hordását nem is kívánta engedélyezni, ám a parancsnok, Josef von Pantz ennek ellenére elérte azt. Megkövetelte, hogy ne beszélgessenek a parádén, a parancsokat csendben, fegyelmezetten kövessék.

A későbbiek miatt is érdemes tudni, hogy a soproni lövészcsapat mellett egy egyenruhás zenekart (*eine Feld-Musick*) szerveztek. Majd rövidesen sor került a *Parade* fődíszének beszerzésére és megtörtént a lövészek zászlójának avatása is.

A soproni lövészek szabályzatát Pantz postamester állította össze. Második pontja szerint minden lövész illő módon köszöntse a császári katonaságot. Viselkedésük is ezt követte, hiszen a lövészek a hivatásos katonasághoz kívántak hasonlítani! Zászlójuk egyik felén a császári sas jelent meg a magyar címerrel egyesítve, másik oldala pedig Sopron városának címerét ábrázolta. Szeressék egymást a választott tisztek és altisztek – kéri a szabályzat: „*zur gegenseitigen Liebe auffordern*”. A 4. pont szerint a lövészeket a „szolgálat buzgalma”, a *Diensteifer* éltesse. Emiatt tekintheti őket mindenki tisztességes polgárnak (*für rechtschaffene Bürger angesehen und als solche immer geschätzt werden*). Ez a kívánság és előírás szinte már a későbbi biedermeier polgári életszabályokat előlegezi meg.

Az ez után következő soproni szabályzati pontok legtöbbjét később megtaláljuk az 1872-es óbudai rendszabályokban, majd a Budai-hegyvidék lövészegyleteinél is. A lövészegylet tagjai legyenek fegyelmezettek, szakasz és század alakzatban ne rendetlenkedjenek. Hosszú életű a szabályzat 13. pontja is: az elhunyt lövéstársat az egység a sírjáig elkíséri, tőle díszlövessel búcsúzik el (*mit allen Ehrenbezeugung zur Grabstätte zu begleiten*).

Karl Kimnach, a budai lövészegyleti tagja emlékfüzetet állított össze a hazai német lövészegyletekről *Schützen-Bilder aus Ungarn* címmel (Budapest, 1875). A könyvecske előszavában hangsúlyozta a hazai német lövészek korábbi szerepét. Ők azok a bátor polgárok, akik tisztos nép fiaiként mindenkor megvédték városukat. Magyarország német lakosai, a német lövészek mindebben, vészhelyzetekben is derekasan részt vállaltak. Mindenkor ők jelentették a kormányzat hűséges támaszát, ők ténykedtek az uralkodóház lojális alattvalóiként, magatartásukat a vallásos-erkölcsös magatartás határozta meg.

Ennek ellenére érdemeiket nem ismerték el kellőképpen, számos baj sújtotta a német lövészegyleteket. Sokszor gyanakvás, gyűlölködés vette körül őket. Mégis: rendíthetetlen hűséggel ragaszkodtak császárukhoz-királyukhoz, boldog szeretettel követték az uralkodó minden kívánságát. Ezért fordul Kimnach ehhez a testülethez (*Körperschaft*), amelynek tagjai mindenkor vállalták fontos szerepüket, ha nem is származtak magyar családokból.

A szerző e jegyeket kívánja erősíteni a budai és a többi német lövészegyletekben. A lövészegylet számukra ne csupán szórakozási alkalom legyen, egyfajta *Vergnügungsherd*. De ne legyen a könnyelmű szórakozás helyszíne sem: *Tummelplatz für lüsterne Amusements*. Ezt a szellemet várta el tőlük a kalocsai érsek, Haynald Lajos is, aki magát is lövésznek tekintette és támogatta a mozgalmat.

Kimnach kifejti, hogy a kiegyezés megtörtént, ezután nincs már ok a lövészegyletekkel szembeni félelemre. Korábban veszélyes elemeknek tartották őket az államra (*einst ein ähnliches Streben der Schützen zu staatsgefährliche Tendenz wäre gestempelt worden*). Mivel az alkotmányos szabadság öblébe jutottunk, Kimnach nem fogadta el a Bach-korszak aggodalmait, félelmeit sem. Azt írja, már nincs oka, hogy nemzetellenes csoportnak (*von fremden nationalfeindlichen Männern gesteuert*) bélyegezzék a lövészeket! Vállalják el a lövészek azt a feladatot, hogy kiegészítsék „az állam hiányos építményét” (*das lückenhafte Staatsgebäude*). A lövészegyletek segítsék elő a haza modern védelmi rendszerének (*das modern Wehrsyststhem unseres Vaterlandes*) kiépítését! A német lövészegyletek tehát az újonnan kialakított Osztrák–Magyar Monarchia támaszai lehetnek, nem egyfajta magyar rebellesek. Kimnach az új magyar alkotmányosság építő részének tekinti a német lövészegyleteket!

I. Ferenc József is fontosnak tartotta szerepüket, hiszen az 1866. július 3-án Königsgrätznél elszenvedett vereség után, néhány nappal később, július 7-én már önkéntes katonai szolgálatra szólítja fel alattvalóit, majd az év végén az előírt hat éves rendes szolgálat után további hat esztendő tartalekos szolgálatot írt elő a sorköteleseknek (Benda Kálmán: *Magyarország történeti kronológiája*. III. köt. Budapest, 1983, 736–738. l.).

Ezek ismeretében érthetjük meg igazán az Óbudai római katolikus polgári lövészegylet rendszabályait (*Verhaltensregeln für den römisch-katholischen Bürgerschützenverein in Altofen*) is.

A lövészegylet vallási feladataira főleg a rendszabály első pontja utal: „Ez az egyesület a Nagyméltóságú Magyar Királyi Belügyminisztérium 1871. évi március 12-én 5050/870 számon szentesített rendelete szerint egészében vallási természetű [az eredeti németszöveg szerint: *rein kirchlicher Natur* ist]. Feltételezhető ezért (*so wird vorausgesetzt*), hogy oda csak olyan becsületes férfiakat vesznek fel, akik az Egyház érdekében, annak ismeretében tevékenykednek, hogy a törvényes állam alapja csak a vallás lehet (*nur Religion die Grundlage des geordneten Staates sein kann*). Ezért mindenkor a kereszténységnek, különösen a római katolikus egyház támaszaként, minden nyilvános alkalommal igaz katolikusként szolgálnak”.

A 32 paragrafusból álló szabályzat a következőkben már a katonai rendszabályok pontos ismertetét és követését igazolja. Eugen Bonomi 1941-ben megjelent, már említett német nyelvű néprajzi tanulmánya, a „Német lövészegyletek a budai hegyvidéken” is azt igazolja, hogy számos egyleti „százados” vagy „főhadnagy”, „főlovész” stb. korábban valóban a császári–királyi hadsereg tisztjeként, altisztjeként tevékenykedett. Az óbudai szabályzat is beépítette a lövészegylet rendjébe a katonai tisztségeket. Kimondja, hogy az egység egy rangban áll egy katonai századdal, vezetője százados, aki mellé főhadnagyot, alhadnagyot, fő lövészmestert és lövészmestert választottak. A századot külső és belső ügyeiben a százados képviseli. Mindenkinek kijár a tisztelet és az engedelmesség. Ezért az alárendelt tisztségviselőket is rangjuk kimondásával kellett megszólítani és az úr megnevezést is hozzátették. A katonai rendszer átvételére emlékeztet, hogy a századot négy szakaszra osztották fel. A katonai alárendeltség rendszere továbbélt az egyletben is, minden szakasznak tiszt a parancsnoka, a szakaszért is ő a felelős, kívánságot vagy panaszt csak ő terjeszthet elő.

Természetesen itt sem maradt el a díszelgés, a *Parade* sem. A létszámot kivonulás előtt jelenteni kellett, az indokolatlanul távolmaradókat meghatározott pénzbüntetéssel bírságozták. Kivonuláskor a fő lövészmester kivont karddal jelentett a századparancsnok lakása előtt.

Ennek folklorizálódott változata szerint Budaörsön a főlovész hasonló módon jelentett a plébánosnak. A főlovész parancsnok jelentette, hogy teljesítették megtisztelő kötelességüket (*Herr Hochwürden, wir haben den Ehrendienst verrichtet*). A lövészegylet ne legyen pusztá szórakozás – kívánta meg Kimnach. Az 1872-es rendszabályok szerint kivonuláskor uralkodjék rend és nyugalom! A rendelkezéseket csak a tisztes adhatta ki. Ennek szellemében a zsörtölődőt, a civódót, vagy a tiszteletlen, „heccelődő” lövész tagot pénzbütsággal büntették. Pontos összegekben szabták meg a szabálytalankodást – tehát erre is adódott már példa.

Ügyeltek a lövészegylet anyagi alapjainak biztosítására is. Havonként 30 krajcár tagdíjat fizettek, de az egyenruhára, felszerelésre – akár csak 1791-ben Sopronban – ugyancsak „kötelező megegyezés” szerinti összeg járt (*die Zahlungen für Montur, Rüstung*). Itt is megvalósult a szabály, hogy egyenruhát csak alakulatban használhattak. Bonomi gyűjtése szerint az óbudai „Bürgergarde” Polgári Lövészegylet katonai zubbonya, a *Waffenrock* sötétvörös színű, a zubbony ujjának díszítése fehér színű, ilyen gallérjuk is. Az úgynevezett *Jägergarde* kék színű zubbonyt viselt, a kabát-ujjakon zöld díszítéssel, zöld volt a zubbony gallérja, hosszú kék nadrágjukat zöld csíkkal díszítették.

A 14. szabályzati pont kimondta, hogy a lövészek az *óbudai polgárság elitjét* képezik. Ezért is szükséges a tekintély megőrzése. Ha egy tag a méltatlanná vált, ezért szükséges annak eltávolítása. A fegyelmi eljárást további pontok részletezték. A döntést ilyenkor egy választott bizottság hozta meg. A hibázó lövész sorsáról szavazati többséggel döntöttek. Tiszt esetében külön eljárást folytattak. Egységes eljárások érvényesültek a polgári lövészek zenekara tagjainak esetében is. Szolgálati rendben külön pont jelent meg a zenekar tagjainak felvételéről, a tagok felelősségéről a rájuk bízott zenészerszámok miatt. A lövészegylet tagjait, hasonlóképpen a lövészek zenekarát az egység parancsnoka vezette vissza a körzetébe foglalkozás után. Amennyiben az egylet zenésze magánzenélést folytatna, köteles volt az egylet pénztárába befizetni jövedelme öt százalékát. Katonai jellegű pont az összes bevétel és kiadás nyilvános elszámolása is.

Fontos rendelkezés volt, hogy az elhunyt egyleti tagot a lövészgárda temeti el. Ilyenkor a kivonulás „teljes díszben” történt. „A zászlót vonják be a temetés idejére gyászlepelletel. [...] A gyászszertartáson minden gárdatagot három díszlövessel búcsúztassanak el”. Ez a megtiszteltetés azonban csak a lövészegylet érvényes tagjainak járt, a kilépett vagy kizárt tagokra nem vonatkozott.

Bonomi a következő fontos megállapítást tette a Buda-hegyvidéki lövészegyletekről: *„Lövészegyletei csak a németeknek voltak.”* Bár Piliscsabán és Pomázon bevettek maguk közé néhány szlovák származású lövészt, e közös nemzetiségű egyesületek sorsát meg is pecsételték a nemzetiségi civódások, ezért inkább feloszlottak.

A budaörsi lövészeknek is (a többi katolikus egyházhoz kötődő hegyvidéki lövészegyletekkel együtt) az 1872-ben alakult Óbudai Polgári Lövészegylet szolgáltathatta a mintát. Bonomi az alakulás okát is lejegyezte idézett néprajzi dolgozatában. Ahogy számos más német falu, Budaörs sem kívánt lemaradni a szomszédos falvak kezdeményezésétől, hiszen voltak katonaviselt és irányításra alkalmas személyek helyben. Így ők is megalakították saját egyesületüket. Ezek a lövészegyletek általában a kiegyezés után alakultak. Budakalászon 1870–71-ben, Budatétényen (Kleinteting) a nyolcvanas években. Békásmegyér, Leányvár, Pesthidegkút, Pilisvörösvár német falvak lakói ugyancsak 1870 körül alakították meg lövészegyleteiket. Csak a budakeszi lövészegylet alakult meg egy évtizeddel korábban, 1862–63-ban. „Ez szinte divattá vált. Komolyabb feladatokat nem kellett ellátniuk. Csupán a díszelgésre alakultak. Mindenütt szoros kapcsolatban álltak az egyházzal” – jegyezte meg Bonomi. Írásos források azonban nem álltak rendelkezésére, fejtegetéseit is kizárólag saját következtetéseiként írta le.

A Budaörsi Lövészegylet alapítási évét források hiánya miatt Bonomi Jenő már 1941-ben sem tudta megállapítani. Feltehető, hogy erre is 1870 táján került sor. A budaörsieket szintén a szomszédos községek egyesületeinek alakulása indíthatta a lövészegylet megalapításra. Az egyik krónika 1889-ből őriz is egy beszédes adatot a lövészek folyamatos szerepléséről. Újabb adatok 1903-ban bukkantak fel. Később, 1909 és 1913 között szükség volt némi rendszabálmódosításra, mivel Csizmadia Ferenc plébános a lövészek sorába csak a katonaviselt embereket engedett belépni. Oka volt ennek, olvassuk Bonomi tanulmányának Budaörsről szóló részében, mert a legények korábban „elképesztő tréfákat műveltek néha” (*vollführten manchmal tolle Streiche*).

A Herzog-féle krónika jegyezte fel néhány megfigyelést a budaörsi lövészek folyamatos működéséről: „Számunkra emlékezetes marad, hogy a templomtornyon nagy ünnepélyességgel elhelyezték a gombot és a keresztet. Ezt örömujjongás [kísérte], durrogtak a mozsarak, a lövészek lőttek, játszott a zenekar is, lakomát tartottak és megajándékozták Held ácsmestert” – olvassuk az 1889. évi krónikarészletben. (Idézzük Elisabeth Herzog eredeti nyelvű nyelvjárással, némileg botladozó szövegű feljegyzését is: *„Es wurde eine Erinnerung für uns Knopf und das Kreuz auf den Kirchenturm wurde angepflanzt mit großer Feierlichkeit Jubelgeschrei mit Pöller und Schützen [!] geschossen, auch die Musikkappele hat sich aufgerichtet es wurde Kostmahl gehalten und den Zimmermann Held gespentet”*.)

Ezek együttesen alakították ki Budaörsön a parádé helyi változatát. E „helyi díszelgést” mindenkor kiegészítette a Mária-lányok és az Órangyal-gyermekek csoportjának részvétele a körmeneten, így például egy másik alkalommal, 1903-ban. Ekkor, a hatalmas zivatar miatt a plébános nem tudott kivonulni a Legméltóságosabb Oltáriszentséggel a körmenetre Húsvét ünnepén. De másodszorra is megkísé-

relte a körmenet elindítását: „wurde aber genötigt zurück zu gehen vor regen das zweite Mal ging man mit dem Allerheiligsten mit Musikbegleitung schützen und weiß-bekleidete Marienkinder und Schutzengelkinder auf die so schön mit Blumen bestreute Wege”. (E feljegyzés ugyancsak Elisabeth Herzog krónikájából való.)

A Herzog-krónika két idézett bejegyzése kiemeli a budaörsi lövészek egyházi szolgálatát. Ez is volt a feladatuk. Budaörsön a lövészek ugyancsak Hamvazószerdával kezdték a szolgálatot, ami aztán Úrnapjáig tartott, de tarthatott akár István király napjáig is. A lövészek kettesével álltak őrséget nagypénteken és nagyszombaton a szent sírnál. Ilyenkor sok helyen az iskolában biztosítottak pihenőhelyet a lövészek számára. 1920–21 óta Budaörsön ennek a Keresztény Munkásegylet székháza adott helyet. A plébános régi szokások szerint megvendégelte a budaörsi lövészeket szolgálatuk végeztével. A nagymise végén ezért is jelentett a főlovász a patrónusnak számító plébánosnak.

A nagyobb egyházi ünnepek idején a lövészek zenekarral vonultak fel. A nagymise alatt néhány alkalommal, így például az evangélium felolvasásakor dísz üdvölvést adtak le. Úrnap körmenet alkalmával a baldachint (*der Himmel*) két oldalán lövészek kísérték. Mind a négy kápolnánál (az úgynevezett „Zöld kunyhónál”) szintén dísz üdvölvést adtak le. E szolgálatukért a kápolnákat állító családok megvendégelték a lövészeket. A löport az 1920-as évektől a Keresztény Munkásegylet, a fegyvereket pedig a községi előjáróság vásárolta meg a lövészeknek.

Dolgozatában Bonomi kiemelte, hogy az úgynevezett lövészbált Budaörsön a Búcsú napján rendezték meg. A nagymise után a Herzog-vendéglő elé vonultak, a mulatság megkezdése előtt pedig dísz üdvölvést adtak le. Az első két táncot csak a lövészek járhatták kedvesükkal, e táncokat ezért „lovász számoknak” (*Schützenstücke*) nevezték.

Az első világháború után csak a budaörsi és az etyeki lovász csapatot szervezték újjá. 1941-re már csupán a tizenhárom budaörsi lövészből álló csapat működött. 1945-től természetesen ennek a katolikus egyházhoz kötődő egyletnek is abba kellett hagynia működését.

Érdemes lenne végiggondolni, hogy a hagyományok újjáélesztésével talán újra életre lehetne hívni a budaörsi lovász egyesületet.

EMLÍTETT UTCÁK, FALVAK ÉS VÁROSOK FÖLDRAJZI NEVEI /

GEOGRAPHISCHE NAMEN DER ERWÄHNTEN STRASSEN, DÖRFER UND STÄDTE

Soproni utcák / Ödenburger Strassen

Alter Kornmarkt – Ógabona tér
Blaz (Platz) – Főtér
Closter – Kolostor (Ferences kolostor)
Closter (Kloster) Gasse – Kolostor utca
Eck Rundel – Bástya az Éles saroknál
Georgen Gasse – Szent György utca
Hindern Thor – Hátsó Kapu
Hutbügel – Hutbügel (földrajzi dűlőnév)
Kloster Gassen *ld.* Closter Gasse
Kramerische Mühl – Kramer-malom (a külvárosban)
Lange Zeill – Hosszú sor (ma Rákóczi utca)
Langäcker – Hosszú földek (dűlőnév)
Leonhards Berg – Szent Lénárd-hegy (ma Kurucdomb)
Michaels Kirche – Szent Mihály-templom
Michaelsthor – Szent Mihály-kapu
Neusiedler See – Fertő-tó
Neustift – Újteleki utca
Neustiffter Thor – Újteleki kapu
Natlische Mühl – Natl-malom (a külvárosban)
Scharfes Eck – Éles sarok (a mai Rákóczi utcánál)
Schliepper Thor – Balfi utcai kapu
Sorreichhauserische Mühl – Sorreichhauser-malom (a külvárosban)
Spittel Wiesen – Ispotály rét
Wiener thor – Bécsi-kapu
Potschethor – Pócsi-kapu
Tieffen Weg – Mély út (dűlőnév)
Unterwiesen – Virágrét
Windmüll Thor – Szélmalom utcai kapu
Ziegl Stadl – Téglaégető (dűlőnév)

**Sopron környéki falvak /
Nachbardörfer um Ödenburg**

Forchtenstein – Fraknó
Harckau – Harka
Landsee – Lándzsér
Kolnhof – Kópháza
Kreutz (Creuz) – Sopronkeresztúr
Kroisbach – Fertőrtákos
Märtersdorf (Marz) – Márcfalva
Schadtendarf – Somfalva
Wandorf – Bánfalva (Sopron-Kertváros)

**Sopron környéki városok /
Städte um Ödenburg**

Eisenstadt – Kismarton
Güns – Kőszeg
Neustadt (Wiener Neustadt) – Bécsújhely
Ödenburg – Sopron
Pressburg – Pozsony
Rust – Ruszt

**Néhány Földrajzi név Budaörs körül /
Einige geographische Namen um Budaörs
(Wudersch)**

Gellérthegy – Blocksberg
Sashegy – Adlersberg
Kamaraerdő – Kammerwald
Frankhegy – Hochfrankenbergr
Pacsirtahegy – Lerchenberg
Farkasrét– Wolfstal
Budafok – Promontorium
Budakeszi – Wudigess
Törökbálint – Grossturwal
Mészárosok útja – Fleischhacker Strasse

**Budaörsi határnevek /
Flurnamen in Budaörs (Wudersch)**

Budaörsön kultúrtörténeti jelentőségű, beszédes dűlőnevekkel is találkozhatunk. Ezek szemléletesen őrzik a hajdani színvonalas budaörsi szőlőművelés emlékeit. A táj talajának feljavítására emlékeztet a Mocsaras – Morastl, a Zichy-család birtokjogára az Uradalmi legelők – Herrschaft-Gut.

A dűlőket három részre osztották: 1. Budai határ – Ofner Hotter, 2. Budaörsi határ – Budaörser Hotter, 3. Törökbálinti határ – Grosturwaler Hotter.

Érdekesebb dűlőnevek: Magas út – Hochstrass; Farkasvölgy – Wolfstal; Ördög-
orom – Teufelskanzel; Kakukk-hegy – Kukucksberg; Madárhegy – Vogelberg; Rupp-
hegy – „Psachta Berg”, Ruppberg; Orvosrét – Doktorwiesen; Akasztófa-hegy –
Galgenberg; Hörcsögös – Kritschnäcker, Kritsch-Hamster; Mészáros-földek –
Fleischhacker-Äcker; Régi földek – Alte Äcker; Frank-hegy – Frankenberg; Uradalmi
szőlők – Herrschaftsweingärten; Farkas-hegy – Wolfberg; Pusztaföldek – Puszta
Äcker/Wiesen; Katlan – Kesseläcker; Sarlóföldek – Sicheläcker; Feltört-földek –
Brachäcker; Állami zártkert a Pistályon – Pistaller-Riegel; Erzsébet-törzsgyümölcsös
– „Elisabeth-Stammobstanlage”, Herzwald.

KÉPEK JEGYZÉKE

(A hasonmás kiadások leírását és forrását
lásd a Tartalomjegyzékben)

- Fedéltábla I.:** Rézmetszetrészlet Sopron vármegye 1795-ös gazdaságföldrajzi térképéről. Országos Széchényi Könyvtár, TR 7 469
Emblémametszet Lackner Kristóf *Galea Martis (...)* című kötetéből. Tübingen, 1625. Országos Széchényi Könyvtár, RMK III. 1389 (2. példány)
- 10. oldal:** A rantenhoffi Dobner család címerének vázlata. *www.wappenbuch.com* nyomán.
- 42. oldal:** Bánfalva, Borbolya (Walbersdorf), Derecske (Drassenmarkt) és Tormafalu (Krennsdorf) pecsétje. Horváth Zoltán: *A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében*. Budapest, 1976, Akadémiai nyomán.
- 48. oldal:** Balf, Büdöskút (Stinkenbrunn), Káptalanvis, Répcekehely (Mannersdorf) és Zemenye (Czemendorf) pecsétjei. Horváth Zoltán: *A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében*. Budapest, 1976, Akadémiai nyomán.
- 54. oldal:** *Schützen Ordnung*. Kézirat, első oldal. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Lad. X. fasc. V. num. 87.
- 58. oldal:** *Schützen Ordnung*. Kézirat, második oldal. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Lad. X. fasc. V. num. 87.
- 88. oldal:** Justus van der Nypoort három rézmetszete (részletek). *Das Geometriebuch des Kronenprinzen. A trónörökös mértankönyve*. Budapest, 2001, Balassi-OSZK nyomán.
- 103. oldal:** Justus van der Nypoort rézmetszete (részlet). *Das Geometriebuch des Kronenprinzen. A trónörökös mértankönyve*. Budapest, 2001, Balassi-OSZK nyomán.
- 104. oldal:** Lőtábla 1823-ból. Baja, Türr István Múzeum.
Lőtábla 1827-ből (H. Zwihi, Kismarton). Soproni Múzeum.
Lőtábla 1879-ből. Soproni Múzeum.
Lőtábla 1874-ből (Illincz Conrád). Soproni Múzeum.
Mind a négy kép Verebélyi Kincső: *Célra tarts! Festett lőtáblák Magyarországon*. Budapest, 1988, Corvina nyomán.
- 108. oldal:** Két könyvoldalkép. *B. Domini Christophori Lackneri (...) Vitæ curriculum*. Szerk. Iohannes Fridelius. Ratisbona, 1714. Országos Széchényi Könyvtár, 221.956
- 117. oldal:** Justus van der Nypoort rézmetszete (részlet). *Das Geometriebuch des Kronenprinzen. A trónörökös mértankönyve*. Budapest, 2001, Balassi-OSZK nyomán.
- 118. oldal:** Könyvoldalkép. *B. Domini Christophori Lackneri (...) Vitæ curriculum*. Szerk. Iohannes Fridelius. Ratisbona, 1714. Országos Széchényi Könyvtár, 221.956
- 150. oldal:** Budaörs 1743-as pecsétjének rekonstruált rajza. *Budaörser Heimatbuch*. Szerk. Franz Riedl. Stuttgart, 1952, Unsere Post nyomán.

- Ismeretlen mester litográfiája (részlet). Magyar Történelmi Képcsarnok, T 1385. L. Gál Éva: *Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659–1766*. Budapest, 1988, Akadémiai nyomán.
- 153. oldal:** Budapest környékének földtani térképe, 1878 (budaörsi részlet). Országos Széchényi Könyvtár, TM 1 045.
- 162. oldal:** Két 19. század végi (?) promontóri fényképfelvétel. Joó Ernő – Terts András: *A budafoki pincék világa. A nagy múltú budafoki borgazdaság története*. Budapest, 2007, Budafoki Péter-Pál Utca és Környéke Polgári Kör nyomán.
- 174. oldal:** Négy budaörsi szüreti fénykép. *Budaörser Heimatbuch*. Szerk. Franz Riedl. Stuttgart, 1952, Unsere Post nyomán.
- 178. oldal:** A Seiler-tanulmány forráskötetének belső címlapja. *Budaörser Heimatbuch*. Szerk. Franz Riedl. Stuttgart, 1952, Unsere Post. Országos Széchényi Könyvtár, OB 35.674
- 188. oldal:** Szőlészek és szőlősgazdák Sopronban. Diebold Károly három fényképfelvétele. Maar Gizella: *A soproni szőlőművelés és szókincse*. Budapest, 1943, PPTE Német Nyelvészeti és Néprajzi Intézet nyomán.
Két budaörsi gazdaasszony. *Budaörser Heimatbuch*. Szerk. Franz Riedl. Stuttgart, 1952, Unsere Post nyomán.
- 200. oldal:** Budaörsi alkalmi hirdető címlapja. Kovács József László gyűjteményéből.
- 204. oldal:** Két budaörsi fénykép a 20. század első feléből. *Budaörser Heimatbuch*. Szerk. Franz Riedl. Stuttgart, 1952, Unsere Post nyomán.
Budaörsi fénykép Rudolf Hartmann és Andreas Ritter gyűjteményéből. Budaörs, Jakob Bleyer Heimatmuseum.
- 212. oldal:** Három fénykép a 20. (?) század első feléből. Budaörs, Jakob Bleyer Heimatmuseum.
- 220. oldal:** Három 19. század végi lőlap. *Festprogramm des Ungarischen Landesschiessen, anlässlich des Millenium Ungarns und des 200 jährigen Bestandes des Budapester Bürgerlichen Schützenvereines*. Budapest, 1896 nyomán.
- Fedéltábla II.:** Budaörsi lövész fényképe, 1943. Rudolf Hartmann és Andreas Ritter gyűjteményéből. Budaörs, Jakob Bleyer Heimatmuseum.
Budaörs 1743-as pecsétjének rekonstruált rajza. *Budaörser Heimatbuch*. Szerk. Franz Riedl. Stuttgart, 1952, Unsere Post nyomán.

Kötetünk a 17–18. századi magyar történelem és a 16–19. századi magyarországi társadalomtörténet reprezentatív forrás-, fordítás- és tanulmánygyűjteménye. Témája a polgári lövészet és a parasztpolgári szőlőkultúra ünnepélyes világa. Korunk emberének a lövészet csupán sport, vagy szórakozás. A régi polgár számára az aktív társadalmi szerepvállalás sajátos formája volt, tettekézségének kifejezése, az állami, városi és vallási értékek védelmének jelképes és gyakorlati eszköze. Hogy mi köti össze a lövészegyesületeket a szőlőműveléssel? A 18. századig ismertek voltak olyan jelmondatok, mint *Metas sic botrus adornat*, vagy *Uva coronat opus* (A céltáblákat szőlőfürt díszítse! A művet a szőlő koronázza). A szőlő Dionüszosz-Bacchus és Krisztus szimbólumaként nem csupán ünnepi örömet jelez, hanem azt is: a lövészet célja egyszerre testi, lelki és szellemi. Ezért helyeztek jelképesen királyi szőlőfürtöket a céltáblákra, és volt a lövészversenyek díja isteni szőlőskehely. A heraldikában, városépítészetben, képzőművészetben, szónoklattanban és költészetben megnyilvánuló *emblematika*, melynek az idézett két mondat is alkotása, nem korabeli politikai propagandának tekintendő. Őseink összefüggéseket látó, különféle területek között megfeleléseket találó és azok szerint élő szimbolikus világlátására vall. Így kapcsolódtak össze a polgárság császárhoz és valláshoz hű lövészhagyományai a szőlőművelés természetisztelő és istenfélő hagyományaival. Immár négy teljes hasonmáskiadás, két hasonmás-részlet, tizenegy eredeti németnyelvű szövegközlés és magyar fordításaik, öt magyar nyelvű forrás, öt tanulmány és korabeli illusztrációk segítségével tanulmányozhatjuk e témákat. Kovács József László összeállítása jelentős helytörténeti forrásokkal rendelkezik Sopron, a „kétszeresen (uralkodója és hazája iránt) hű város” és Budaörs, a „budai hegy- és borvidék szíve” vonatkozásában is. Ugyancsak fontos adatokkal szolgál a történelmi magyar–német kapcsolatok és a magyarországi németajkú kisebbségek tekintetében.

Unser Band stellt eine repräsentative Quellen-, Übersetzungs- und Studiensammlung aus der ungarischen Geschichte des 17–18. Jahrhunderts sowie der ungarischen Gesellschaftsgeschichte des 16–19. Jahrhunderts dar. Das Buch behandelt das Thema der bürgerlichen Schießkunst und der feierlichen Welt der bäuerlich-bürgerlichen Rebenkultur. In der überwiegend ungarischsprachigen Zusammenstellung von József László Kovács können diese Themen mit Hilfe vier vollständiger Faksimilenausgaben, zweier Faksimilien-Ausschnitte und elf weiterer Originaltexte auch in deutscher Sprache studiert werden. Darüber hinaus liefert der Sammelband auch wichtige Angaben über die historischen ungarisch-deutschen Beziehungen bzw. die ungarndeutschen Minderheiten.

